

SLAVISTIČNA REVija

ČASOPIS
ZA LITERARNO ZGODOVINO
IN JEZIK

S PRILOGO
LINGUISTICA

LJUBLJANA
IX. LETNIK, 1-4
1956

SLAVISTIČNA REVIJA

Izdajajo

Slavistično društvo v Ljubljani

Inštitut za slovenski jezik pri Slovenski akademiji

Inštitut za literature pri Slovenski akademiji

Uredniški odbor: TINE LOGAR, RAJKO NAHTIGAL, ANTON OCVIRK,
FRANCE TOMŠIČ, JOSIP VIDMAR

Rokopisi naj se pošiljajo odgovornemu uredniku ANTONU OCVIRKU,
Murnikova 24, Ljubljana

Reklamacije in naročila sprejema Državna založba Slovenije

Tisk Triglavske tiskarne v Ljubljani

SLAVISTIČNA REVija

ČASOPIS
ZA LITERARNO ZGODOVINO
IN JEZIK

S PRILOGO
LINGUISTICA

LETNIK IX
1956
LJUBLJANA

+ Č 91191

91191

Uredniški odbor

TINE LOGAR
RAJKO NAHTIGAL
ANTON OCVIRK
FRANCE TOMSIČ
JOSIP VIDMAR

Izdajajo

SLAVISTIČNO DRUŠTVO V LJUBLJANI
INSTITUT ZA SLOVENSKI JEZIK
INSTITUT ZA LITERATURE
PRI SLOVENSKI AKADEMIJI

Založnica

DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE V LJUBLJANI
Za založbo odgovoren Ciril Vidmar

Tiska

TRIGLAVSKA TISKARNA V LJUBLJANI

00.953/1954

KAZALO

RAZPRAVE

<i>Rajko Nahtigal</i> : Svętovitъ	1
<i>Anton Slodnjak</i> : O Prešernovem »Slovesu od mladosti« in o literarnozgodovinski rehabilitaciji Antona von Scheuchensuela starejšega	10
<i>Tine Logar</i> : Dialektološke študije. VIII. Prispevek h klasifikaciji pohorskih govorov. IX. Značilnosti kojščanskega govora	30
<i>Mirko Rupel</i> : Slovenski akt ob protireformacijski epizodi v Vipavi 1598	45
<i>France Tomšič</i> : Vita Methodii 2	65
<i>Emil Štampar</i> : Suvremeni hrvatski roman	80
<i>France Koblar</i> : Ivan Gornik (Prispevek k Stritarjevi dobi) ..	118
<i>Mirko Rupel</i> : Prispevki k protireformacijski dobi	148
<i>Bojan Čop</i> : Etyma balto-slavica II	155
<i>Rudolf Kolarič</i> : Središka govorica in spodnjeprleški govor ..	162

ZAPISKI IN GRADIVO

<i>Stanko Škerlj</i> : Petar Skok (1881—1956)	171
<i>Francè Grivec</i> : Martin Krpan	176
<i>Jakob Kelemina</i> : Sovatna »zavod« in slične besede	180
<i>Viktor Smolej</i> : Štúrov spis O národních písničích a pověstech plemen slovanských v slovenšćini	182
<i>Dušan Ludvik</i> : Nekaj krajevnih in vodnih imen	189
<i>Dušan Ludvik</i> : Divnjek	195
<i>Vilko Novak</i> : Avgust Pavel (1886—1946)	197

KNJIZNE OCENE IN POROČILA

Studia slavica 1955 (<i>Štefan Barbarič</i>)	201
Z. Stieber: 1. Toponomastyka łemkowszczyzny. 2. Atlas językowy dawnej łemkowszczyzny (<i>R. Kolarič</i>)	204
Josef Kurz: Evangeliář Assemanův (<i>F. Tomšič</i>)	206
Drobna poročila: Z. Stieber, Zarys dialektologii języków zachodnio-słowiańskich z wyborem tekstów gwarowych (<i>R. Kolarič</i>). — Konferencja pomorska (<i>R. Kolarič</i>).	207

LINGUISTICA

RAZPRAVE

<i>Anton Grad</i> : O izvoru starofrancoskega izraza <i>Ço poise moi</i> ..	1
<i>Anton Grad</i> : O proklizi oziroma enklizi nepoudarjenih objekt- nih osebnih zaimkov v stari francoščini	9
<i>Bojan Čop</i> : Hetitski etimološki in slovnični zapiski III	19
<i>Bojan Čop</i> : Luvica I	40
<i>Bojan Čop</i> : O neznanem idevr. korenu * <i>uen-</i> »blesteti«	46
<i>Bojan Čop</i> : Indoevropski etimološki zapiski	49
<i>Milan Grošelj</i> : O nekih kretskih besedah	53
<i>Janez Stanovnik</i> : Kronos in kit	54

POROČILA

J. Hubschmid, Schläuche und Fässer. (<i>France Bezljaj</i>)	57
Sprachgeschichte und Wortbedeutung. Festschrift Albert De- brunner. (<i>Milan Grošelj</i>)	62

SOMMAIRE

ARTICLES DE FOND

<i>Rajko Nahtigal</i> : Světovité 1	1
<i>Anton Slodnjak</i> : Remarques sur le poème «Adieu à la jeunesse» de Prešeren et sur la réhabilitation historico-littéraire de Anton von Scheuchenstuel père 10	10
<i>Tine Logar</i> : Études dialectologiques. VIII. Contribution à la classification des parlers de Pohorje. IX. Les traits caractéristiques du parler de Kojsko 30	30
<i>Mirko Rupel</i> : Un texte officiel slovène concernant un épisode de l'époque de la contre-réforme à Vipava 45	45
<i>France Tomšič</i> : Vita Methodii 2 65	65
<i>Emil Štampar</i> : Le roman croate contemporain 80	80
<i>France Koblar</i> : Ivan Gornik 118	118
<i>Mirko Rupel</i> : Contributions à l'époque de la contre-réforme .. 148	148
<i>Bojan Čop</i> : Etyma balto-slavica 2 155	155
<i>Rudolf Kolarič</i> : L'idiome de Središče et de parler de Spodnje Prle 162	162

NOTES ET DOCUMENTS

<i>Stanko Škerlj</i> : Petar Skok (1881—1956) 171	171
<i>Francè Grivec</i> : Martin Krpan 176	176
<i>Jakob Kelemina</i> : Sovatna «zavod» et les termes similaires 180	180
<i>Viktor Smolej</i> : L'étude de Štúr O národních písních a pověstech plemen slovanských en slovène 182	182
<i>Dušan Ludvik</i> : Quelques noms de lieux et d'eaux 189	189
<i>Dušan Ludvik</i> : Divnjek 195	195
<i>Vilko Novak</i> : Avgust Pavel (1886—1946) 197	197

COMPTES RENDUS ET CHRONIQUE

<i>Studia slavica 1955 (Štefan Barbarič)</i> 201	201
<i>Z. Stieber</i> : 1. Toponomastyka łemkowszczyzny. 2. Atlas językowy dawnej łemkowszczyzny (<i>R. Kolarič</i>) 204	204
<i>Josef Kurz</i> : Evangeliář Assemanův (<i>F. Tomšič</i>) 206	206
<i>Notes</i> : <i>Z. Stieber</i> : Zarys dialektologii języków zachodnio-słowiańskich z wyborem tekstów gwarowych. (<i>R. Kolarič</i>). — Konferencja pomorska. (<i>R. Kolarič</i>) 207	207

LINGUISTICA

ARTICLE DE FOND

<i>Anton Grad</i> : Sur l'origine de la formule <i>Ço poise moi</i> en ancien français	1
<i>Anton Grad</i> : Remarques sur la place des formes faibles des pronoms personnels regimes dans la phrase en ancien français	9
<i>Bojan Čop</i> : Notes d'étymologie et de grammaire hittites III ..	19
<i>Bojan Čop</i> : Luvica I	40
<i>Bojan Čop</i> : Une racine indo-européenne maconnue: * <i>men-</i> «briller»	46
<i>Bojan Čop</i> : Notes d'étymologie indo-européenne	49
<i>Milan Grošelj</i> : Sur quelques mots crétois	53
<i>Janez Stanovnik</i> : Kronos und der Walfisch	54

COMPTE-RENDUS

J. Hubschmid, Schläuche und Fässer (<i>F. Bezlaj</i>)	57
Sprachgeschichte und Wortbedeutung (<i>M. Grošelj</i>)	62

Rajko Nahtigal

SVĚTOVITĚ

I. Ime

Ime največjega boga baltikoslovanskih plemen Světovitъ, katerega slavno svetišče je bilo v Arkoni na otoku Rujani (Rügen), se je podvrglo najrazličnejšim, deloma naravnost zabavnim razlagam. O bogu razpravlja L. Niederle, Slovanske starožitnosti, Oddíl kultrní, Život starých Slovanů, Díl II, sv. 1, str. 136—148 (V Praze 1924), poskuse razlag imena pa navaja na kratko v pripombi na str. 142. Ime se je splošno smatralo kot zloženka od *svět-* in *vit-*. Prvi del ni delal težave. Uvidelo se je, da nima neposredno opraviti s *světъ* »sanctus«, temveč mu je prvotni pomen »silni«. Niederle navaja za to imena Brückner, Krek in Maretic. Tudi Miklošič, Die Bildung der slavischen Personennamen, prevaja *světъ* z »validus«. V današnjem češkem etimološkem slovarju (Holub-Kopečný, 3. izdaja) stoji, da ima *svatý* prvotni pomen »silný« in se opozarja na got. *smínths* »silný«. To zadnje je omenjal že Maretic s pomenom »stark, kräftig« in je razlagal n. pr. rus. Свѣтополк (iz Světopolkъ) »fortem exercitum habens« ali Свѣтослав (iz Světoslavъ) »firmam gloriam habens«.

Drugače pa je z drugim delom domnevane zloženke *-vit-*. Miklošič je bil v etimološkem slovarju mnenja, da je iz slovanščine nerazložljivo. Podana je bila cela vrsta razlag, ki jih naj po Niederleju, l. c., omenjam z nekimi svojimi dodatki. Dobrovský in za njim še neki drugi (Perwolf, Faminecyn, Janko) so nahajali v *-vit* okrajšano *vítězъ*. Jagić (Archiv XIX, 368) je izvajal *vit* iz korena *vi* »premagati«, pa bi bil Světovitъ »deus militiae«. Miklošič pozna koren *vi-* 2. le iz bolgarščine *navija*, *navijam* »siegen« in veže s tem steksl. *vъzvъitiye* »lucrum«, *povinoŭti* »subjicere«, kar se nahaja v Supraselskem zborniku. Krek (Einleitung 398) misli na koren *vě* v větrъ kot »bog silnega vetra«. Maretic je najprej (v Radu 81, 117, 131) izvajal od korena *vě*, po Miklošiču *vě-* 2 »sagen«, steksl. otvě *ἀπεκρίθη*, rus. отвѣтъ, steksl. vitiji, větiji »rhetor«, pa bi bilo **vītъ* »sermo«, a bog »potentem sermonem habens«. Pozneje (Arch. X) navaja *vitati* *γαίρειν* »radovati se«, po Miklošiču češ. vítati »bewillkommen«, rus. obi-

tatъ »habitare«, in iz tega naj bi bilo *vitъ »laetus«, a bog »fortis lactus-que«. Leger (Myth. 94), podobno prvi Maretičevi razlagi, predpostavlja vit, vĕt »beseda«, bog »dobri v odgovorih«. Proti temu se je obrnil Brückner (Kwart. hist. XIII 85), sam pa je (Rozpr. Akad. Krak. W. hist. XXXV 319, 321) sponiral vit v pomenu »bog, gospod«. Temu je sledil Rozwadowski (Quest. gram. Rozpr. Akad. Krak. 1897) in opiral to na steksl. ΔΟΜΟΚΗΤΑ οἰκοδεσπότης (Mat. XIII 52), torej vit »dominus«; k čemur naj bi se primerjalo srb. sjenovit »drevesni duh«. H koncu naj omenim še Matusiaka (Lud XIV, 35) izvajanje od viti, věnecъ.

Jasno je, da je treba steksl. ΔΟΜΟΚΗΤΑ (v slovenskem prevodu »hišni gospodar«) drugače razložiti. Že Miklošič je v drugem delu primerjalne slovnice »Stammbildungslehre« (1875, str. 193) navel domovitъ pod sufiksom itъ, ki »tvori substantiva in adjectiva«. »Die adjectiva bezeichnen den mit dem gegenstande des thema begabten«. Za Miklošičem je povzel to Vondrák v svoji primerjalni slovnici (v prvi izdaji 1906, str. 449), s pojasnilom v drugi izdaji (1924, str. 595—596), da -ovitъ izhaja od osnov na u-, ki se je potem tudi posplošilo in v nekih primerih substantiviralo. Že v stari cerkveni slovanščini so tvorbe od osnov ne na -u-, kakor v psalterju plodovitъ, v Supraselskem zborniku neplodovitъ, v Evhologiju trŏdovitъ od trŏdъ »Dysenterie« i. dr., a substantivirano je n. pr. poleg domovitъ z -itъ podobitъ v apostolu v pomenu »imitator«. Gori v zvezi z domovitъ navedeno srb. sjenovit navaja takisto Miklošič, str. 194, med srbskimi primeri, Vuk Karadžić pa v slovarju (v izdaji iz leta 1852 na str. 684) pod »сјенѡвитъ, а, о*« podaja daljše narodopisno pojasnilo. »V Grblju, pravi, pripovedujejo, da so med velikimi drevesi (bukvami, hrasti itd.) neka sjenovita, ki imajo v sebi tako silo, da oni, ki jih poseka, takoj umre ali dolgo let do smrti ostane bolen; ako se kdo boji, da li ni bilo ono drevo sjenovito, ki ga je posekal, mora na njegovem štoru živi kokoši odsekati glavo z ono sekiro, s katero je sekal drevo, pa mu ne bo nič, ako je bilo drevo tudi sjenovito.« Dalje pravi, da »v Boki se imenuje sjenovit človek oni, ki izgubi svojo senco, pa se kakor nor potepa po svetu brez sence in senca brez njega. S tem se strinja tudi ono, kar se pripoveduje in misli, da se pri velikih zgradbah more človeku vzdati senca, pa človek potem umre.« Nato omenja še narodno pesem »o zidanju grada Skadra«. Vidi se, da je srb. sjenovit sicer tvorba z -ovit, da pa nima nikakršne druge zveze z domovitъ.

* Nazaj potegnjeni naglas v sjenovit kaže na rastočo intonacijo vokala i v sufiksu.

Ako se vrnemo sedaj k *Svętovitъ*, ni izpričano, da se v *svętъ* ne krije substantiv s kakim pomenom »sila, moč« (prim. sloven. adj. silovit), pa tudi od adjektivov so take tvorbe, n. pr. pri Miklošiču str. 193 »asl. ręšęnovitъ«, str. 194 sloven. čudovit, srb. mladovit »iuvenilis«. Mnogo primerov tvorb z *-ovit* navaja tudi A. Bajec, Besedotvorje (1952, II § 103, str. 58—59), med drugim iz adjektiva hudovit »škodljiv«. Da prvotni nazivi (epitheta) sčasoma preidejo v ime, je v poganskem verstvu več primerov, n. pr. slovan. Dažьbogъ, gr. *Kρονιων* »sin Kronov (za Zeusa)« i. dr. (prim. Niederle, o. c., str. 142). Prim. tudi v brižinskem tretjem spomeniku 5—6 »bog uzemogoki« Vsemogočni.

O drugih imenih z *-vit*, ki jih navaja Niederle (o. c., str. 142), ni moja naloga dalje razpravljati. Omenim le, da ne nasprotujejo gornjim izvajanjem. Ravno tako ni moja naloga podrobneje govoriti o *vit-* v prvem delu imen, tu jasno zloženek. Taka imena navajata Niederle, l. c., in Fr. Kos, Ob osebnih imenih pri starih Slovencih (Letopis Matice Slovenske za leto 1886, str. 145—146). Zaradi razlage opozarjata na Miklošiča, Die Bildung der slavischen Personennamen Nr. 39 (str. 42—43), ki pod naslovom »Nr. 39. vitъ : vъzvъtъ lucrum« meni, da ta imena dozdevno vključujejo pojem »asl. vitati habitare«, da pa bi *vit-* moglo pomeniti i »vitъ lucrum« ali tudi »victoria«. Treba pa je dodati, da je po Miklošiču, Lexicon palaeoslovenicum, *vitъ* tudi »res torta« od korena *vi-* v *viti* in starosrbsko ime Vitъko, ter je primerjati k temu besedne tvorbe, kakor vitek, vitorog, zvitorep, -ec, -ka in podobno. Vidi se, da Miklošiču te etimologije niso bile povsem jasne. To se vidi tudi iz tega, da ima po številnih primerih z *vit-* na začetku le en primer z *-vit* na koncu, in sicer polj. ziemovit z dodanim citatom »Vgl. Šaf. starož. 350«, kjer se v pripombi h germanskim ali iz germanščine poteklim izrazom kakor n. pr. vitezъ navaja »p. Semowit znamená tolik co jam loquens«. Omenjeno polj. ziemovit je pridružiti seveda drugim tvorbam z *-ovit*.

II. *Sęntvid*

Svetnik sanctus Vitus, slovan. sv. Vid,* je pod Diokletianom (245 do 313) še kot otrok umrl mučeniške smrti. Relikvije si je pridobila

* Podatke o sv. Vidu črpam iz razprave nekdanjega ravnatelja univerzitetne knjižnice v Gradcu J. Peiskerja »Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes« (Blätter für Heimatkunde, Graz 1926, 4. Jahrgang, Nr. 7/8, str. 49—57), ki mi je to razpravo podaril 4. septembra 1926 in ki se v njej bavi deloma s podobnim problemom, kakor jaz v tem poglavju, ni mi pa tudi drugo pri roki.

v 8. stoletju opatija Saint-Denis pri Parizu, kjer so bili baje povod mnogim čudežem. Leta 822 je bila ustanovljena v Vestfaliji na Nemškem opatija Korvei (Corbeja nova) na Werri kot kolonija opatije Corbie (v Pikardiji), pri tem prvi samostan saškega plemena. Njegov prvi opat si je leta 836 izprosil relikvije in Sanctus Vitus je postal svetnik varuh, patron, Sasov. Pod njegovim praporom so se odslej borili Sasi, ki so bili postali kristjani, s svojimi sovražnimi sosedi, poganskimi slovanskimi Vendi, polabskimi i. dr. Slovani, kakor Obodriti, Ljutiči in Sorbi. Zato se smatra, da je bil sv. Vid iz St.-Denis-a v Korvei prenesen samo zaradi svojega imena, da bi nadomestil pogankega Světovita, kajti svetnik-otrok ne bi bil mogel sicer imponirati bojevitim Sasom. Podobnost imena pa je dovedla neke slovanske starinoslovce in poleg njih celo Miklošiča do trditve, da je, kakor se izraža ta v etimološkem slovarju str. 393, »malik svantovit iz Saint-Denis v Corvey l. 836 preneseni sv. Vit«. Navidezno oporo za to so deloma nahajali (prim. Miklošič v uvodu k slovarju str. VIII ali Niederle, o. c., str. 141) v napačnih podatkih nekih starih virov. Toda o tem ni vredno dalje razpravljati, kajti Světovita je bil že prej pred prenosom sv. Vita poganski bog, kakor pojasnjuje Niederle, o. c., str. 141; pač pa je krščanska cerkev za Světovita substituirala sv. Vita in transformirala poganski kult v kristjanski (Niederle, *ibid.*). Podobnih primerov je v srednjem veku več, n. pr. zamena pogankega Volosa s svetim Blažem ali Peruna s svetim Elijo (*ibid.*). Po Peiskerju (str. 54) je Henrik I., prvi nemški kralj saškega porekla, prisilil leta 920 češkega vladarja Vaclava k priznanju svoje nadmočnosti in mu podaril roko iz relikvij sv. Vita za tedaj ravno v gradbi se nahajajočo cerkev na praškem gradu, imenovano potem po sv. Vidu. Henrikov sin istega imena je kot bavarski vojvoda vpeljal čaščenje, kult sv. Vita na Bavarskem, a njegov sin in naslednik, Henrik Prepirljivec (der Za'ner), je po Peiskerjevem mnenju leta 989 pridobil Koroško. Z njim naj je prišel sv. Vit tudi k alpskim Slovanom. Natančneje o tem Henriku je brati pri M. Kosu, Zgodovina Slovencev (1955, str. 168 in 170—171). Je to doba škofa Abrahama in brižinskih spomenikov, v katerih se v drugem spomeniku v. 19 do 20 navaja »dela sotonina: Eže *trebu* tvorim« za pogansko žrtvovanje. V sorodni homiliji sv. Klementa ustreza temu »si že suth děla sotonina: idoložbrtvija« (V. Vondrák, *Frisinské památky*, V Praze 1896, str. 63). Omembe vredno je to seveda samo zaradi tega, ker se poganski kult omenja na prvem mestu.

Zanimivo je, da se pojavijo in nahajajo cerkve, oziroma imena krajev sv. Vit — Vid pri važnih nekdanjih in sedanjih slovenskih mestih, kakor

Gradec, Št. Vid (St. Veit) na Koroškem, Ptuj, Ljubljana. V Furlaniji se imenuje slovenska vas Sanctus Vitus de Scilabonibus (Kos, o. c., str. 150). Prastara fara je St. Veit pri Gradcu (Peisker, l. c., str. 52). Po M. Kos, Starejša in mlajša naselja okoli Ljubljane (Geografski vestnik 1951, XXIII 8) je Šentvid pri Ljubljani »sedež zelo stare fare«, s prvo omembo leta 1262 (str. 11), ter je cerkveno središče za male vasi naokoli (str. 9).

Graški St. Veit z okolico sili na povezavo s še pogansko dobo. Severno od Gradca nasproti St. Veita na drugi strani Mure se nahaja namreč v Göstingu ogromna, skoro navpično v prvotno strugo Mure se spuščajoča dolomitna pečina, imenovana Jungfernsprung,* katere ime je nahajati tudi sicer na nekdanj slovanskih tleh in o katerih je pisal H. Pirchegger (v Roseggerjevem Heimgarten 1920). Temu ustrezno se nahaja slovansko Dëvin (Peisker, l. c., str. 55), prim. tudi sloven. Devin, ital. Duino, severno od Trsta ob Adriji (prim. M. Kos, Zgodovina 54 i. dr. po imeniku krajev). Češki je Dëvin pri ustju Morave. Jasno je, da Jungfernsprung ali podobno za slovan. Dëvin skok prvotno ne more imeti nobene zveze z dëva »virgo«. V avestiškem (zendskem) iranskem dialektu je dëva »demon«, pa je umevno, da je po izgubi slovansko-poganskega dëva to sovpadlo z drugo glasovno istovetno besedo, a po njej nastal nemški prevod s pravljičjo. Iz tega pa sledi, da je v še poganski dobi pri Gradcu bil krajevni poganskokulturni prostor, po Peiskerju »Kultbühne«, soteska ob Muri, na eni, desni strani toka poimenovan po dëva »demon«, na drugi svetišče Svętovita, pozneje nadomeščenega s sv. Vitom. Naj je glede iranskega dualističnega verstva šel Peisker tudi predač (vpel se mu je n. pr. Brückner i. dr.), neke vrste odmev tega je le bil, pa to se me tu dalje ne tiče.

Za gori imenovane fare ali cerkve sv. Vida ali imena mesta velja geografsko podobno položaj ob večji reki in na cerkvi ali kraju sv. Vida nasprotni strani gora, oziroma vzvišen svet: pri Ljubljani Šentvid s cerkvijo — Sava — Šmarna gora in Grmada, pri Ptujju fara Sv. Vid (občina Pobrežje) — Drava — grad na griču, na Koroškem nekdanj važno mesto Št. Vid (St. Veit) — Glina (Glan) — v kolenu Gline nasproti gorovje.

Po primerih kakor pri Gradcu Peisker dokazuje dualistični iransko-zoroastriški verski nazor. Po Kosu (Zgodovina str. 42) moremo »o druž-

* Natančnejše je preko Mure nasproti po Peiskerju, str. 52, gorat stožec, imenovan s cerkvenim imenom *Kanzel*, na katerega podnožju je pravzaprav St. Veit, a severovzhodno od stožca pokrajina z imenom Himmel.

benih in gospodarskih razmerah naših prednikov (o prvotnem verstvu, umevno, posebej ne govori) za naselitve in v prvi dobi po njej iz sodobnih pisanih virov naravnost le malo razbrati«. Le »posredni viri, kot so jezik, izkopanine, tradicionalna literatura ter primerjava z razmerami pri drugih slovanskih ljudstvih nam morejo do neke mere spopolniti pičle podatke sodobnih piscev«. Kar se tiče metodike uvajanja krščanstva pri Slovencih, pa pravi (str. 92, 94), da so »prvi glasniki krščanskega misijonstva med Slovenci«, to je »irsko misijonstvo (škof Virgil) upoštevalo stare poganske verske navade in jih skušalo prilagoditi krščanstvu«.

To, da v območju Ljubljane in ljubljanskega Posavja v zgodnji slovenski dobi ni iskati posebno goste naseljenosti (M. Kos, *Geografski vestnik*, str. 11), nikako ne nasprotuje možnosti poganskokultnega prostora in češčenja Svätovita pred sv. Vidom, da je torej tudi tukaj kakor pri Gradcu sv. Vid nadomestil Svätovita in da se v imenu Šentvid pri Ljubljani skriva prastar ostanek poganske dobe.

Morebitni ugovor, da je bil Svätovit predvsem ali celo samo bog baltskih in polabskih Slovanov, kakor da v oni stari dobi ni bilo vez tudi z južnimi Slovani, odstranjuje dejstvo ustvaritve močne plemenske zveze slovanskih plemen po Samu v prvi polovici 7. stoletja. Po M. Kosu, *Zgodovina* str. 77, se v začetku dvajsetih let 7. stoletja kopičijo pojavi, ki kažejo na večjo aktivnost med ljudstvi od reke Saale in Labe na severu pa do Furlanije na jugu. V to gibanje so kmalu pritegnjeni Slovenci v vzhodnih Alpah. Na severu je bil odločilnega pomena nastop Sama. Leta 623 je stopil na čelo dela severnih Slovanov, jih osvobodil obrskega jarma, uredil močno zvezo slovanskih plemen in njene meje kmalu razširil tudi preko Slovencev v osrčju vzhodnih Alp. Samova plemenska zveza je segala najmanj od Labe pa do gornje Drave in Save ter do furlanskih meja (Kos, str. 78). Slovanska zmaga pri Wogastisburgu leta 631 nad vodjem germanske zveze kraljem Dagobertom je zagotovila nadaljnji obstoj Samove zveze, omogočila še večji razmah in utrdila njeno zaveznico, mlado slovensko kneževino v Karantaniji.

Niso pa seveda vsi kraji ali cerkve z imenom Sv., Št. Vid, ki jih je na slovenskem obilno (J. Glonar, *Poučni slovar* 1933, str. 442, jih našteva 37), enakega starega postanka. Fr. Kos (*Letopis Matice Slovenske* 1886, str. 144—145) navaja ime nekega Slovenca Vit (»Wito«), »ki je živel proti koncu 12. stoletja v Mokličah na Koroškem« in dodaja, da »se to ime pogostoma nahaja v takratnih in poznejših virih, kar izvira odtod, da so Slovenci zgodaj pričeli častiti sv. Vida«, in sicer, kakor je videti, v precejšnji meri. V južnonemških, katoliških pokrajinah (n. pr. Bavarskem)

ni temu ničesar podobnega. Z druge strani pa je omeniti neko nepotrjeno vest, ki bi, če bi bila resnična, svedočila za vezo čaščenja sv. Vida s poganskim verskim kultom. V Ljubljanskem Dnevniku (21. novembra 1956) se trdi, da so Slovani, ko so se naselili ob reki Neretvi, zgradili v bližini nekdanjega rimskega mesta Narone, katerega ostanki leže zaradi potresne katastrofe leta 262 na dnu Neretijanskega blata, na najvišji vzpetini svetišče bogu svetlobe in vojne. Današnja vas Vid je polna zgodovinskih znamenitosti in ima tudi muzej, s čimer se more ponašati pač malokatera vas na svetu. V tem muzeju hranijo vse, kar najdejo raziskovalci, pastirji ali kmetje na svojih poljih. V Leksikonu Minerva (Zagreb 1936, col. 1498) pa stoji pod Vid, da je selo pri Metkoviću, nahajališče starin rimske kolonije Narone. Ker mi je vprašanje o kakem tamošnjem slovanskem poganskem svetišču in njega znanstvenem raziskovanju izven moje vednosti, sem se obrnil na kolega prof. Gr. Čremošnika, ali je njemu kaj znano o tem, pa mi je, za kar mu hvala, to zanikal in izrazil, da je to bolj domneva, opozoril pa še na sicer mi znano študijo N. Nodila, Religija Srba i Hrvata (Rad zagrebske akademije, knj. LXXVII, str. 42—126). »Dio I.« je naslovljen »Sutvid i Vida« (str. 67), a na str. 75 pravi: »Da nam potraga Vida megju Srbima i Hrvatima bude laglja, treba nam još dopuniti, i po hronici Helmoldovoj i po drugim vijestima sliku Svantevida, osobito u pogledu službe, njemu na čast vršene.« Toda, da si je omenjena študija napisana z mnogo znanja in o vsem mogočem, se na žalost ne odlikuje po strogi kritičnosti in ne nudi v našem vprašanju znanstveno kritičnih dognanj. Vsekakor pa je, kar se tiče vasi Vida pri Metkoviću, videti potreba bližjega znanstvenega raziskovanja. Tudi razno Nodilovo gradivo bi bilo vredno podrobnega kritičnega pretresa.

Zusammenfassung

Der I. Teil der Abhandlung befasst sich mit der Etymologie des Namens *Svetovit*, des heidnischen Gottes der baltisch-slavisches Stämme, dessen berühmte Kultusstätte sich in Arkona auf der Insel Rügen befand. Die bisherigen zahlreichen Versuche erklärten ihn als ein Kompositum von *svēt-* und *-vit-*. Während der erste Teil klar ist, etwa got. *swinths* entspricht, und die Bedeutung »validus, stark, mächtig, gewaltig« hatte, ohne irgend welche Verbindung mit *svēt* »sanctus«, ist der zweite Teil trotz vieler mühevoller Versuche unklar geblieben, von Miklošič im Etymologischen Wörterbuch direkt als aus dem slavischen unerklärbar erklärt. Zur Lösung der Frage führt der akslavische Ausdruck Mat. XIII 52. *δομικητς οικουσεπδρης* von Rozwadowski (Questiones grammaticae, Krakau 1897) mit (sonst unfassbaren) *vit* als »dominus« aufgefasst.

Doch schon Miklošič, Stammbildungslehre (1875, S. 193) und hernach Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik I (erste Auflage 1906, S. 449, 2. Aufl. 1924, S. 595—596) sahen darin eine dem Ursprunge nach adjektivische Worthbildung mit dem suffixe *-ov-it_o*, was bereits im Altkirchenslavischen einerseits auch verallgemeinert auch von nicht *ŭ*-Stämmen, anderseits substantiviert anzutreffen ist. In Verbindung mit *ДОМОУИТЪ* wird serb. *sjedovit* herangezogen, was natürlich abgesehen vom Suffixe mit *ДОМОУИТЪ* nichts zu tun hat, bezüglich des Akzentes aber auf die ursprünglich steigende Intonation des suffixalen *-it_o* hinweist. Demnach kann *Spetovit_o* nur eine ursprünglich adjektivische Bildung mit dem verallgemeinerten Suffix *-ovit_o* und der Bedeutung etwa »mächtig, grossmächtig« sein, womit z. B. Freis. *uzemogoki* »allmächtig« verglichen werden kann. Zu den Ausführungen werden manche Beispiele angeführt und schliesslich *vit-* im ersten Teil von Eigennamen als Teil eines echten Kompositum dargetan.

Im II. Teil wird die sonderbare Verknüpfung der slavischen heidnischen Gottheit *Spetovit_o* mit dem christlichen, noch in Kindesjahren Märtyrertodes verstorbenen Heiligen *Sanctus Vitus*, slav. *Sv. Vid* (z. T. in Anlehnung an J. Peisker) dargetan, dessen Reliquien im 8. Jahrhundert die Abtei Saint-Denis bei Paris erwarb, woher sodann im J. 836 dessen Ehrung durch die neugestiftete Filialabtei Korwei (Corbeia nova) nach Westphalen und daher zu den Sachsen kam, deren kirchlicher Schutzpatron er wurde und unter dessen Banner die christlich gewordenen Sachsen ihre Kämpfe mit den benachbarten heidnischen slavischen Völkerschaften führten. Erklärlich ist dies, da ein Kind als Heiliger den kriegerischen Sachen wohl kaum imponieren konnte, vor allem durch die Annahme einer Rücksicht auf den Namen des Heiligen, welcher den ähnlichen der heidnischen slavischen Gottheit ersetzen sollte, wie es ja Fälle von Ersetzung von Gestalten des heidnischen religiösen Kultus und dessen Transformierung in den christlichen in der Tat mehrere gegeben hat (z. B. Volos — heil. Blasius, Perun — heil. Elias u. a.).

Als Fall von Verbreitung der Ehrung des h. Vitus durch die Deutschen bei den Slaven kann zunächst Heinrich I., der erste deutsche König sächsischer Abstammung, angeführt werden, welcher im J. 920 den böhmischen Herrscher Wenzel zur Anerkennung seiner Oberherrlichkeit zwang, ihm eine Reliquie des h. Vitus schenkten, wozu die damals in Bau begriffene Kirche auf dem Prager Schlossberge ihren Namen erhielt. Heinrichs Sohn gleichen Namens führte als bairischer Herzog den Kultus des h. Vitus in Baiern ein. Dessen Sohn wieder, Heinrich der Zänker, erwarb 989 Kärnten und durch ihn kam die Ehrung des h. Vitus zu den Alpenslaven. In den Freisinger Denkmälern, welche aus dieser Zeit stammen, wird (II) unter den Teufelswerken an ersten Stelle noch *treba* »heidnisches Opfer« erwähnt.

Interessanter Weise kamen bei einstigen und heutigen slovenischen wichtigen Städten Orts- oder Kirchennamen St. Veit, St. Vid auf, wie Graz in der Steiermark, St. Veit an der Glan in Kärnten, slovenisch Ptuj und Ljubljana. In der Umgebung von Graz, nördlich links des Flusses Mur, befindet sich die Ortschaft St. Veit, ihr gegenüber, rechts des Flusses aber ein riesiger, fast senkrecht in das ursprüngliche Murbett abfallender Dolomittfels, mit dem Berge Kanzel links der Mur eine Flussenge bildend und Jungfernsprung benannt, welcher

Name auf einstigem und heutigen slavischen Boden, hier in der slavischen Form Devin, öfters vorzufinden ist. Die Fabel mit der Jungfer hat natürlich keinen Sinn und ist auf die Übersetzung von slav. *děva* »virgo«, dies aber auf die Vermengung mit ursprünglichem *děva*, zendavestisch »Dämon« zurückzuführen, was wieder mit einstigem slovenischen heidnischen religiösen Kultus zusammenhängt. Auffallend ist die ähnliche geographische Situation: St. Veit bei Graz — Mur — Jungfernsprung, St. Veit in Kärnten — Glan — gegenüber Gebirge, Sv. Vid (gemeinde Pobrežje) — Drau — Schlossberg bei Ptuj, Šentvid bei Ljubljana — Save — Berg Šmarna gora mit Grmada. Vom slovenischen heidnischen Glauben wissen wir wenig (hingewiesen wird auf M. Kos Zgodovina, woraus auch zu ersehen ist, wie die irisch-christliche Mission alten heidnischen religiösen Brauch berücksichtigte und dem christlichen anzugliedern versuchte. Die Ehrung des Sv. Vid ist bei den Slovenen stark verbreitet worden, wie die Namen zeigen, womit z. B. Baiern nicht verglichen werden kann. Die Einwendung, ob die Slovenen *Svętovitъ* als Gottheit kannten, wird schon durch den Hinweis auf die Teilname der Slovenen bei der durch Samo nach 623 gegründeten Verbindung slavischer Stämme von der Elbe bis zur oberen Drau und Save (M. Kos, S. 75) möglich. Zum Schluss werden noch die Frage von Vid bei Metković an der Neretva, worin die römische Kolonie Narone infolge einer Erdbebenkatastrophe versunken liegt, und die Auseinandersetzungen von N. Nodilo, Religion der Serben und Kroaten (Rad 77) in Verbindung mit *Svętovitъ* als noch zu wenig kritisch erörtert.

Anton Slodnjak

O PREŠERNOVEM »SLOVESU OD MLADOSTI«
IN O LITERARNOZGODOVINSKI REHABILI-
TACIJI ANTONA VON SCHEUCHENSTUELA
STAREJŠEGA

Razprava Jožeta Žigona v zadnjem zvezku Slavistične revije¹ kliče s svojimi pozitivnimi in negativnimi stranmi po odgovoru. To je poglavitni, dasi ne edini vzrok pričujočega spisa. V njem je pa vrstni red razpravljanja obraten kakor v Žigonovem delu, ker je pisec prepričan, da to zahteva hierarhija vrednot. Poglavitno vprašanje v tem sklopu je namreč interpretacija Prešernove elegije, a ne njeno datiranje.

Povod Žigonovemu spisu pa so bile razne bolj bežne kakor dokončne domneve o življenjskih in drugih momentih njenega nastanka. In Žigonova zasluga je, da je opozoril na to, da so bili dosedANJI poizkusi nezadostni in da je treba iskati novih in globljih. Toda zdi se, da njegova pot pri tem ni bila uspešnejša kakor dosedanja tipanja v posameznih Prešernovih biografijah ali poljudnih komentarjih Poezij, čeprav je posvetil problemu posebno razpravo. Kdor pozna delo, ve, kako vežejo piscu roke in duha zahteve leksikalnega ali komentatorskega sloga.² Zato ni znamenje rahločutnosti, ako se nekdo zaletava v formulacije, ki jih narekuje bolj stiska za prostor kakor premislek, in pozablja pri tem, koliko je kljub vsemu ta ali oni interpret pomagal k boljšemu umevanju celote te ali one pesnitve. Kljub temu ostanejo dolžnosti dolžnosti in napake — napake, in zato hočemo poskusiti z razlago Prešernovega Slovesa od mladosti, na koncu pa odgovoriti na vprašanje, ali je bil res

¹ Prešeren in trije Scheuchenstueli, l. c. 1955, 183—194.

² Naj omenim, da je uredništvo Slovenskega biografskega leksikona izrecno zahtevalo od pisca Prešernove biografije, naj upošteva samo rezultate dotedanjih prešernoslovcev. Ker se je temu uprl, je prišlo do hudih nespo- razumov. In kljub temu pušča Žigon vendar vse nove ugotovitve v Prešernovi biografiji in zida svojo kritiko na zamenjavi Scheuchenstuelovega nečaka z njegovim sinom, ki jo je podpisani sprejel od Kidriča.

Anton Scheuchenstuel starejši »preudarni in previdni prokurator«, kakor ga označuje J. Žigon, in ali je res poznala naša literarna zgodovina doslej samo dva Antona Scheuchenstuela, kakor trdi z neprikrito polemično gostobesednostjo pisec.

Slovo od mladosti gre v glavnem v tisto največjo kategorijo moderne lirike, ki bi jo po Schillerju lahko označili kot sentimentalno³ ali pa z danes navadnim terminom kot romantično. Moderna poezija je v bistvu ali elegična ali satirična. Zato je poslavljanje eden njenih pogostnih motivov. Družbeni in ideološki vzroki ne dajo zlasti od srede 18. stoletja človeku miru v njegovi telesni in duhovni eksistenci ter ga nenehoma silijo v resnici ali v hrepenenju iz enega življenjskega položaja v drugi. Pa tudi v posamezniku se menjavajo življenjske dobe, mladost se neopazno prelija v moško dobo, a ta hiti z nezadržno močjo v starost in smrt. To minljivost, ki jo je občutil kulturni človek vseh časov, a si jo je blažil z religiozno ali filozofsko tolažbo, doživlja moderni človek posebno globoko in boleče.

Kakor je Schiller to bistvo novodobne lirike spoznal in kulturno-filozofsko razložil, tako jo je tudi izrazil v več pesnitvah, kakor so *Resignation*, *Ideale*, *Das Ideal und das Leben* i. dr. Nemški romantiki so skušali napraviti iz tega, kar je Schiller občutil kot pomanjkljivost, pravilo in odliko: romantični pesnik občuti disharmonijo, toda premaguje jo s hrepenenjem po enotnosti ter dosega na ta način pomiritev. Toda to je bila le bolj teoretična rešitev kakor resnični uspeh umetniškega prizadevanja. Njihova poezija je v zasnovi in izvedbi sentimentalna v Schillerjevem smislu. Spomniti se je treba samo pesmi dveh največjih izmed njih, Novalisa in Hölderlina, da bi začutili kot osnovo njune poezije elegični vzgon k utežitvi nezadržnega hrepenenja po enotnosti ali združitvi razklane zavesti.

Takšna je v zasnovi tudi poezija zahodnoevropskih romantikov, četudi je v motivih in ciljih včasih bolj realistična in konkretna. Naj omenimo kot prvi tip Lamartina, kot drugi pa Byrona. Pri prvem se razvije predromantična tožea elegija (*la plaintive élegie*)⁴ v spev ro-

³ Oznaka je dovolj znana in ne gre, da bi tu ponavljali kaj več kakor to, da po Schillerjevem prepričanju naivni ali antični pesnik opeva čisto naturo, sentimentalni ali moderni pa jo doživlja samo v zvezi s svojo refleksijo. Na isto je mislil Nietzsche s trditvijo o dveh principih umetnosti: apolonskem in dionizijskem.

⁴ Albert Thibaudet, *Histoire de la Littérature Française de 1789 à nos jours*, 123.

mantičnega religioznega in ljubezenskega hrepenenja z mnogimi motivi slovesa, n. pr. Le Vallone (Méditation III), Adieu (Méditation XXV), Le Passé (Méditation XXVI), Adieux à la Poésie (Méditation LVI) i. dr. Tudi Byron se vedno trga iz spominov svoje mladosti in vedno znova hrepeni nazaj, vse do tragičnega vzklika:

»If than regrett'st thy youth, *why live?*«

izraženega nekaj tednov pred smrtjo v elegiji On this Day I complete my thirty-sixt Year. Celó v njegovi mladostni elegiji Childish Recollections zazveni kljub drugačni vsebini včasih nekaj podobnega kakor v našem Slovesu od mladosti. Sploh pa je poslavljanje pri njem pogost in zelo doživeti motiv.⁵

Tudi slovanski romantiki poznajo navdih slovesa in spomina. Naj pokažemo samo na Puškinove pesmi ob licejskih obletnicah (Царское село, Воспоминания в Царском селе, Чем чаще празднует лицей, Была пора, наш праздник молодой) in na druge s podobno vsebino: Простите верные дубравы; Деревня; Я пережил свои желания; 19. октября; Элегия. Kljub posebnemu značaju Mickiewiczzeve poezije pričajo: sonet Do Niemnia; elegija Dumania w dzień odjazdu, vzdih: Polały się łzy, začetek Pana Tadeusza poleg drugih o plodnosti pesnikovih spominov na izgubljeno mladost oziroma bridkosti in nujnosti poslavljanja.

V splošni okvir romantičnih »sloves« gre tudi Prešernova pesnitev, vendar se v nekaterih bistvenih stvareh od njih loči.

Osnova tipičnega romantičnega slovesa od mladosti je zavest izgube nečesa idealnega, čistega in dragocenega. Ta zavest je bolj sad celotnega življenjskega razpoloženja kakor stvarne izkušnje. Pesnik vidi v izgubljeni mladosti same svetle trenutke, ker je nemiren in nezadovoljen v konkretni in vsakrati življenjski situaciji. Globina in moč tega nemira mu zastirata s silnim retrogradnim hrepenenjem nemir in nezadovoljnost mladostnih dni ter jih zlatita z brezsenčno in brezmadežno lepoto in harmonijo.

Podobno, a vendar samosvoje Prešeren! Po uvodnem vzkliku, da mu je z mladostjo prekmalu minila »lepša polovica življenja«, kar tekmuje, kako bi čim bolj plastično prikazal krivičnosti sveta in družbe. Edino

⁵ Prim. Love's last Adieu; Farewell to the Muse; Fare thee well, Slovo v pesnitvi Childe Harold's Pilgrimage i. dr.

posebno pravico je imel v viharjih in s »temno zarjo«⁶ ovenčanih mladih dneh — da se je tešil z begotno samoprevaro in labilno lahkovernostjo. Ker zdaj tega več ne more, čuti, da je konec njegove mladosti. Ta vodilna misel naše pesnitve je katastrofalen sklep Prešernovega orisa življenjskih težav in pričakovanj v pismu staršem z dne 24. maja 1824. Tam je razodel s preprostimi in zato tem bolj prepričljivimi besedami bolečino življenjskega spoznanja. (»Ja ke bi bil od konca to vedil, kar zdaj vem, to skusil, kar sim zdaj skusil, toko bi jest gvišno nikol na bil vidil * Duneja.«) Priказal je pa tudi odločno voljo »velike težave raj prestati, in vsako reč pred skusiti«, kakor juridični študij opustiti, ker ga je še vodila mladostna lahkovernost, da bo mogel z uspehom iskati »duželsko službo v' Lublani«.

To je bil za tedanjega slovenskega kmečkega izobraženca daljen, skoraj nedosegljiv cilj. Režim je namreč načrtno sprejemal v službo plemiške potomce, včasih tudi nemške uradniške sinove in je le izjemoma odprl vrata kakemu domačinu. Namesto drugega dokazovanja naj govori o tem dokument. Dne 25. januarja 1823 je pisal absolvirani jurist Martin Machin (Majhen?) Mihi Kastelcu poleg drugega tole: »Kar je Tavželj pisal, je čista resnica. samo, da on ni povsod poizvedoval kakor jaz. Jaz zdaj dobro vem, kaj me čaka na Kranjskem in prav zato pridem v kakih dvajsetih dneh na Dunaj, kajti namesto da bi tukaj deset let žalostno živoraril kot pisarniški praktikant, rajši na Dunaju poučujem kot domači učitelj, ali pojdem rajši, če ne v samostan, pa k vojakom ali pa na Rusko, kjer bom imel gotovo več možnosti kakor pa v svoji ubogi domovini, kjer ne more biti drugega kakor nevolja zoper državo (»wo nichts als Unpatriotismus herrschen muß«), ker tu vsak tujec, pa bodi kdorkoli, več velja kakor domačin in kjer pravega Kranjca niti poslušati nočejo. Mojih spričeval noče v uradu nikdo niti pogledati, in če jih hočem komu pokazati, pravi vsak: 'Saj tako nič ne pomaga, pa naj bodo še tako dobra, pri nas ni za vaš nobenega mesta.' Hotel bi ti, ljubi Kastelic, še več o tem pisati, toda lahko bi se zgodilo, da bi od jeze — drisko dobil. Zato tukaj končujem — in ne vem, ali bi dolžil Boga ali hudiča zaradi usode, ki se z nami tako igra. Ko pridem še enkrat na Dunaj, pojdem gotovo k cesarju in mu povem resnico, pa naj se zgodi,

⁶ Ta veličastna in pretresljiva podoba spominja besed Apokalipse: »In sonce je počrnelo kakor vreča raševa.« 6. poglavje, 12. vrsta.

kar se hoče... Kajti če mi on vzame življenje, mi ni treba tega samemu storiti.⁷

Takšne težave in podobna razočaranja so prežale tudi na Prešerna. Pismo staršem priča, da je slutil, kaj ga čaka. Toda v naši pesnitvi se izpoveduje, da se je kljub spoznanju slepil z lahkovernimi upi. Nedvomno se je zanašal na svojo veliko inteligenco, na odlične študijske uspehe, morebiti tudi na sorodstvo in druge vplivne zveze. Najbrž je v mladostni lahkovernosti veroval, da bo s svojo genialnostjo zmagal tudi v poklicnem življenju, ne le v poeziji. Toda končno se je moral zadovoljiti z odvetniško prakso pri dokaj sumljivem Baumgartenu oziroma z zastojkarskim garanjem v kameralni prokuraturi.

Pri Prešernu si ne moremo odmisлити poklicne zavešči od človeške in umetniške. Marsikaj kaže na to, da je imel po naravi globok pravni čut in da je bil strokovno izredno izvežban jurist. Zato se je tako uporno skušal uveljaviti v poklicu. Tudi glede na to je bil prototip našega liberalnega inteligenta, ki hoče imeti pravično mesto v družbi, a ne romantični izkoreninjenec. Njegovi pravni spisi razodevajo tudi laiku naglo dojemanje bistva, lahkotno zasnovo in trdno dokazovanje. Kako težko je bilo takemu človeku v slabo plačani ali sploh neplačani praktikantski službi! In kako strašno je moralo biti zanj spoznanje, da je bilo plaho, vendar stalno pričakovanje ugodne rešitve poklicne krize samo — privilegij za vedno odbegle mladosti!

V luči tega spoznanja se je odprla pesniku pot do naše pesnitve. O tem govori njena vsebina, zlasti pa še njena antitetična zamisel. Spočetjati se je mogla začeti šele v trenutku, ko je pesnik ob pogledu na svoj dosedANJI lahkoverni odnos do življenja ugotovil: »Drugače misli člov'k, ko se postara«, kakor je zapisal 6. verz zadnje stance v prvem ohranjenem rokopisu.⁸ Ta antitetična ugotovitev spričo slepljivih žarkov mladostne lahkovernosti, obsevajočih s »temno zarjo« podobe pesnikovih tragičnih spoznanj, je rodila idejo, naslov in sklep pesnitve. Moment izgube sleherne iluzije o življenju je bil za pesnika identičen z momentom občutka postaranja in z momentom spočetja ideje Slovesa.

⁷ Prevod po nemškem izvirniku v Kastelčevi zapuščini v Državnem arhivu Slovenije.

⁸ V Čbelici in Poezijah je izrazil isto misel bolj poetično, a manj odločno z antično podobo: »Dokler, brez dna da smo polnili sode, / zučé nas v starjih letih časov sile.«

Praktična psihologija priča, da sta prva momenta v naši zavesti navadno družena s trenutnim doživetjem in da nista sklep nekega daljšega procesa.⁹ Doživetje je lahko po zunanji intenzivnosti neznatno, odloča samo moment, kdaj se zareže do srca, kdaj zdrsne po površini. Težko si je pa misliti, da bi nekdo prišel do takega sklepa po samem daljšem in neizzvanem razmišljanju. Ako je pa le-to izzvano, je že v sami pobudi moment spoznanja. Antitetična zasnova Slovesa dopušča domnevo, da je Prešeren trenutno spoznal, da ne more verjeti nobenemu lahkovernemu pričakovanju, in da se je tudi v tistem trenutku zavedel, da je prestopil prag iz ene dobe v drugo.

Kdaj je pa doživel ta trenutek, tega ni mogoče povedati. Moglo bi biti v začetku decembra 1828, ob njegovem dopolnjenem 28. letu,¹⁰ moglo pa bi biti tudi kasneje, vse do 3. decembra 1829. Toda pri bližnjem določanju časovnega nastanka naše pesnitve si ne moremo več pomagati z biografskimi momenti, upoštevati moramo predvsem umetniške.¹¹ Pri tem je morebiti najvažnejše vprašanje, kdaj je Prešeren začel pesniti v romanskih oblikah. Glede na to menda nikdo ne bo mogel spodbijati splošno sprejetega mnenja, da se je to dogajalo šele po 1. septembru 1828, po Prešernovi stalni naselitvi v Ljubljani, v dobi pisateljavanja in sodelovanja s Čopom. Nobenega dokaza namreč ni, da bi bil prej mislil na kaj takega, dasi je romanske oblike že davno poznal. Na drugi strani je bilo pa že dovoljkrat poudarjeno, kako je sodil o njih Čop pred 1828. letom in pozneje.¹²

Ako se je torej Prešeren jeseni 1828 začel strinjati z rojakom, da bi sprejem italijanskega enajsterca in njegovih kritičnih oblik mogel pospešiti nastajanje naše umetne poezije, je bilo nujno misliti tudi na to, da pridejo pesmi v teh oblikah čimprej med ljudi. V tej misli je pa gotovo Čopov in tudi Prešernov prispevek pri ustanavljanju novega pesniškega almanaha, ki ga je začel Kastelic odločno snovati šele jeseni leta 1829. To pa najbrž pomeni, da do tedaj nova literarna teorija Prešernu še ni rodila takih sadov, s katerimi bi bilo treba v javnost. Saj bi

⁹ Prim. Cankarjevo črtico Starec, CZS XVII, 42. Tudi sam sem slišal mladega človeka, res da literarno izobraženega, ki je nenadoma vzkliknil ob nekem, na videz ne posebno hudem, a gotovo krivičnem očitku: »To je slovo od mladosti!«

¹⁰ Prim. Slavistična revija VIII, 192.

¹¹ Na to je opozoril tudi J. Žigon, vendar iz drugačnih nagibov.

¹² Ni pa seveda nemogoče, da nas kakšna nova najdba drugače pouči, ker je Prešernova dunajska doba kljub vsem raziskavanjem še vedno malo znana.

jih končno lahko dal med ljudi tudi v Ilirskem listu (Illyrisches Blatt). Naravno se namreč zdi, da je prizadeval študij zakonov italijanskega enajsterca in razmišljanje o njegovi slovenski podobi Prešernu več truda kakor zlaganje slovenskih enajstercev oziroma pesnitev v tem ritmu, potem ko mu je bila ta forma v glavnem domača.

Da je bila med novo literarno teorijo in novim literarnim almanahom tesnejša zveza, kaže to, da niti 1829 niti 1830 ne izide razen v Čbelici nobena slovenska pesnitev v enajstercu, v Čbelici pa kar dve, poleg Prešernovega Slovesa še Kastelčevo programatično posvetilo: Prijatlam Krajnšine, in sicer obe v stancah, medtem ko se prvi Prešernovi soneti pokažejo v tisku šele 1831 tako v Ilirskem listu kakor v Čbelici. Ako je vodilnim čbeličarjem bilo do tega, da se v 1. zvezku almanaha oglasi v stanci ne le Prešeren, temveč tudi Kastelic, so s tem najbrž hoteli pokazati na zvezo med novim pesniškim glasilom in slovenskimi pesnitvami v enajstercih.

Kakšna je bila dotlej usoda tega verza v slovenski poeziji? Matija Kastelic in Jernej Basar sta prevedla vsak zase že v drugi polovici 17. oziroma v začetku 18. stoletja najbrž iz latinščine religiozni sonet Frančiška Ksaverija (Suspiria), toda njunega prevoda ne gre spravljati v to zvezo, ker sta si izvolila drugačno mero. Pohlín je sicer 1768 ugotovil, da je slovenskemu pesniku dano na voljo, v kakšni meri poje, po primerih sodeč je pa mislil le na aleksandrinec in na heksameter oziroma distih. Ni čuda, da je bilo zlasti v prvih zvezkih Pisanic največ pesmi v teh oblikah, čeprav imamo v njih tudi štiristopične in krajše trohejske in jambске verze ter nekatere pesmi v antičnih merah za ode. Kljub sorazmerni metrični raznovrstnosti pa bi v njih zaman iskali enajsterce.

Prvi je razmišljal o enajstercu v slovenski poeziji — Vodnik, ko je 1795 snoval pesnitev v Linhartov spomin po zgledu:

Kranjci mladica nekdanga zaroda,
znanga od Lahov do zmrzlega proda.

Toda Zoisu ta zgled ni ugajal, ker je takoj zaslutil v njem poskočnico, češ da takšni verzi, ki imajo »akcent na 4., 7. in 10. zlogu«, radi razpadejo v dva polstih, ki sta potem kratko in malo anakreontska verza.¹³ Občutil je torej v Vodnikovem enajstercu zvezo enega troheja s tremi

¹³ Vodnikov spomenik 1859, 53. Prim. Grafenauer, Valentin Vodnik — pesnik. Knezova knjižnica 1918, 119.

amfibriahi. Namesto tega mu je nasvetoval, naj se poskusi v pravih italijanskih enajstercih, ki bi imeli poudarjen 6. in 10. ali 4., 8. in 10. zlog. Te bi naj sklepal z moško ali žensko rimo. V prvem primeru bi naj bil poudarek na 6. in 10. ali pa na 4., 8. in 10. zlogu; žensko rimani bi se lahko končavali tudi z daktilom, tako da bi bil poudarjen 6. in 10. ali 4., 8. in 10. zlog. Včasih bi mu dovolil poudarek tudi na 7. zlogu. Ni mu priporočal stroge alternirajoče mere, temveč ga je opominjal, naj se zanaša samo na posluh, potem ko se je posvetoval z okusom. Na poudarjenem mestu mora biti izrazito dolg zlog (eine vollkommen lange Sylbe), ne tako dolgi se lahko mešajo s kratkimi in najkrajšimi zlogi. Ker ne poznamo muzičnega sistema Grkov in Latincev, se mu zdi nepotrebno natezati sodobne evropske jezike na natezalnico antične prozodije. Poslal mu je strukturo enajsterca, v prihodnjem pismu pa še dva Tassova verza v izvirniku.

Zois je zaradi svojega rodu in izobrazbe med vsemi našimi prozodiki najbolj doumel bistvo italijanskega endekasilaba. Vodniku pa so delali težave celo amfibrahijski verzi. Zato pač ni mogel upoštevati Zoisovih nasvetov.

Tako se je zgodilo, da je zložil šele 1818 tedanji ljubljanski licealec Janez Vesel, poznejši Koseski, prve slovenske enajsterce v sonetu Potazba.¹⁴ Ne vemo, kdo je Vesela navdušil za ta verz. Čop pač ne, saj je Vesel pisal 8. oktobra 1851 Bleiweisu,¹⁵ da je ta rekel, »ves očaran od njegovega soneta« (»Über mein Sonett... ganz entzückt«), naj bi se v slovenskem jeziku gojile zlasti italijanske in sploh južne oblike. To bi pa pomenilo, da neposredno Čop ni vplival na Vesela. Še manj je misliti na Vodnika, čeprav je Vesel imel z njim neke opravke v zvezi s tem sonetom. Najverjetnejši je zgled nemških sonetistov v ljubljanskem literanem tedniku (Laibacher Wochenblatt), v katerem je tudi Veselov sonet izšel. Med temi je pa bil najbolj plodovit 1817 in 1818 Veselov sošolec Fr. L. Savio, ki je bil že tedaj Čopov prijatelj. Med njegovimi soneti in Veselovim je tudi ta sorodnost, da oba pesnika uporabljata poleg ženskih tudi moške rime, vendar ima slovenski sonet drugačno razporeditev rim v tercetih kako Savievi. Glede metra in ritma je Vesel meril po naglasu in po načelu tako imenovane metrične dolžine, kakor ga je učil Metelko¹⁶ in dotedanja slovenska pesniška praksa. O sonetni obliki pa ni mogel

¹⁴ Laibacher Wochenblatt 1818, dne 5. junija.

¹⁵ Glej Zbornik Matice Slovenske 1909, 101.

¹⁶ Glej Slavistična revija 1955, 31.

dobiti pri Metelku nobenega pouka, ker jo je ta odklanjal zaradi »neblagoglasnega rimanja« ki ga je ugotovil prav v Veselovem sonetu.¹⁷

Čop je že 1815 sprejel Bouterweckovo trditev, da je recepcija italijanskega enajsterca pospešila razcvet španske poezije.¹⁸ In verjetno je, da je že tedaj razmišljal tudi o problemu slovenskega enajsterca. Toda šele z dne 7. marca 1828 imamo dokaz, da se je za italijanski verz natančneje zanimal. Tisti dan je namreč pripisal v pismo prijatelju Saviu te besede: »Was halten Sie von Biagioli's Theorie des ital(ienischen) Verses in seiner Grammaire italienne, wenn Sie diese kennen? Oder welche Theorie desselben halten Sie überhaupt für die beste?«¹⁹ Tako zapisano vprašanje budi misel, da ga je narekoval neki konkreten povod. Ali ne bi mogli domnevati, da je razmišljal o aktivnejši vlogi v domačem literarnem življenju? S Prešernom pač to ni imelo neposredne zveze. Ta se je tiste dni pripravljaj na javno obrambo šestdesetih juridičnih tez za promocijo. Toda Čop je mogel misliti na Kastelca in morebiti na nekatero svoje gimnazijske učence, ki jih je rad seznanjal tudi s problemi sodobne poezije. Najsi je bil Čopov prvotni nagib za gornje vprašanje ta ali oni, resnica je, da je delovala nanj in po njem tudi na Prešerna Bagiolijeva teorija italijanskih enajstercev, ki jih avtor imenuje: »les plus sublimes des nos vers, les plus sonores et les plus majestueux«.²⁰ Prvi je med našimi prešernoslovci opazil pomen Biagiolijeve poetike za umevanje Prešernove poezije A. Žigon, vendar tega spoznanja ni pravilno izkoristil.²¹ V razpravi, ki jo je naslovil z Dantejevim verzom: Amor ch'al cor gentil ratto s'apprende, je namreč dokazoval, da je Prešernova prozodija izrazito romanska v 11. in 12. verz u soneta Velika, Togenburg! bila je mera ... in zlasti v sonetu Matevžu Langusu ter še v nekaterih drugih primerih. Do tega ga je privedla Prešernova opomba pod omenjenim sonetom na tiskanem primerku Sonetnega venca, na katerega je

¹⁷ Prim. l. c., 33.

¹⁸ Prim. Festschrift für Max Vasmer, Berlin 1956, 517.

¹⁹ Prim. Veda 1914, 256. V pismu samem je pa omenil Čop sonet, in sicer v zvezi z Mickiewiczem, ki je »obnovil« to obliko v poljski poeziji, kar se je zdelo Čopu tem bolj pomembno, ker je mislil, da se bo tako poljska literatura približala »južni poeziji«.

²⁰ L. c.

²¹ Prim. njegovo razpravo: Amor ch'al cor gentil: ratto s'apprende. Slovan 1917. Ta razprava je pa v zvezi z njegovim spisom Levstikovo delo za Prešerna do l. 1870. Ibid., 88, 141–142, 196–198.

zapisal pesnik še tri druge sonete in namenil vse za V. zvezek Čbelice.²² To opombo, ki je bila napisana s svinčnikom in je danes že hudo zabrisana, je Žigon 1917 bral takole:

gemejßen u. gefucht — orð...

Amor ch'al cor gentil ratto s'apprende —

ob...hl baš la und je et...aš jchvach tjt gegen gentil...

Tudi Kidrič je 1938 opombo tako razbral kakor Žigon 1917. Dopolnil je samo manjkajoče črke pri nepopolnih besedah: orð (worden), ob. hl (obwohl) in et. aš (etwas). Pri ponovnem pregledu pa se je opazilo, da je v tretji vrstici zapisano: *ba ne la* in da je počrtan zlog *ba* v 11. in zlog *je* v 12. verzu soneta o Togenburgu. To pa daje opombi nekoliko drugačen smisel, kakor je mislil A. Žigon. Vse kaže, da pomeni tole: Kastelcu se nista zdela pravilna enajsterca: a) Dva jézna Kéruba z mécam ognjénim, b) Deb' ne razžálil je, v vednem trepéti. Zato ju je zaznamoval s križcem in vrnil rokopis pesniku. Ta je nato pod inkriminiranim verzoma zapisal citirano opombo, s katero je uredniku sporočil, da je verza zložil po zgledu 100. verza III. speva Dantejeve *Commedie*, a da se zaveda, da je zlog *-ba* v besedi *kéruba* nekoliko prešibak v primeri z Dantejevim zlogom *-til* v besedi *gentil*. Isto je priznal tudi za besedo *je* v zvezi: razžálil je. Dantejev verz pa citira Biagioli v gramatiki, zahteva pa, da ima vsak enajsterec, zložen po tem zgledu, poudarjen 6. zlog, nato pa odmor, ki je enak dvema nenaglašenima zlogoma.

Opomba torej priča, da je Prešeren slišal »v dolgi poziciji« nenaglašen zlog kot naglašen kakor Metelko in tedanji slovenski pesniki sploh. Res se je pri tem zavedal, da je nekoliko manj poudarjen, kot bi bilo treba, vendar ne toliko, da verz s takim poudarkom ne bi ustrezal njegovemu ritmičnemu čutu.²³ S tem ne postaja problematična samo trditev A. Žigona, da je Prešeren občutil v podobnih primerih daktila, ampak še marsikaj drugega iz razpravljanj o našem verzu. Toda to zahteva posebno študijo. Tu je morebiti umestno vprašanje, ali je to v bistvu našega jezika in naše prozodije, kakor sta mislila Metelko in

²² Prim. Kidrič, Prešeren II, 381. Žigon označuje neki drug izvor omenjene opombe. Prim. Slovan 1917, 87—88. Toda vse kaže na to, da je mogel imeti v mislih samo opisani primerek Sonetnega venca.

²³ Kidrič misli na citiranem mestu, da je opomba — Čopova. Temu se upira analiza rokopisa, ki govori za Prešernovo roko. A tudi če bi jo bil Čop zapisal, bi bil samo potrdil, četudi z rahlo omejitvijo, Prešernovo prakso.

Prešeren, ali pa je posnemanje nemške prozodije, kakor misli Isačenko.²⁴ Zanimivo je samo dejstvo, ker priča zoper formalistično razlago, ki vidi bistvo ritma prav v tem, da se ne izpolnijo vsi pričakovani naglasi ter prisposablja verze z vsemi naglasi »mehaničnemu ritmu šivalnega stroja«. Ne glede na to, da so odmori ali »medbesedne meje« prav tako pomemben element ritma kakor poudarjeni ali nepoudarjeni zlogi, je vsaj za slovenski jezik z njegovimi vokalnimi kvalitetai tako primerjanje absurdno. Pomisliti je treba tudi na to, da so verzi nosilci čustvenih in miselnih kvalitetai in ne zgolj akustičnih fenomenov in da vsebina sama narekuje razumnemu bralcu tempo in ton. Ritem je organizem akustičnih, pomenskih in emocionalnih elementov, ki je vedno osebno in narodno-jezikovno utemeljen.

Dantejev enajsterec *Amor ch'al cor...* pa ni bil edini zgled, ki sta ga Čop in Prešeren dobila v Biagiolijski knjigi. Marsikaj kaže na to, da ju je prav ta potrdila v tem, da Prešernovi enajsterci, porojeni iz njegovega metričnega in ritmičnega čuta, niso zloženi zoper pravila italijanskega endekasilaba. Ta verz, s katerim je pesnik obranil dva verza soneta Velika, Togenburg! bila je mera... pred Kastelcem in s tem razkril tudi svoj način merjenja zlogov, je namreč v Biagiolijski knjigi naveden v kategoriji italijanskih enajstercev s petimi poudarki.

Italijanski avtor namreč dopušča tri kategorije tega verza, in to enajsterce s tremi, štirimi in petimi poudarki. Za vsako kategorijo navaja primere ter jo metrično in stilistično označuje.²⁵ Ker je Prešeren moral misliti zaradi svojega slišanja naglasne kračine kot metrične dolžine in obratno, na tako obliko enajsterca, ki metrično uresniči vseh pet poudarkov, je moral biti zadovoljen s tem, kar je bral o tem pri Biagioliju.²⁶ Pri tem se je dobro zavedal, kakor kaže opomba k sonetu Velika, Togenburg! bila je mera..., da je kratek zlog v metrični dolžini vedno

²⁴ Prim. A. V. Isačenko, *Slovenski verz 1939*, 31 in sl.

²⁵ G. (iovanni) Biagioli, *Grammaire italienne élémentaire et raisonnée*. 5e édition. A Milan 1824, 273—385.

²⁶ Ta je namreč zapisal na str. 379—380: »Enfin lorsque les vers de onze syllabes ont cinq accens, voici de quelle manière on doit les placer:

I^o On peut placer le premier sur la première, ou sur la seconde syllabe indifféremment; le second doit être sur la quatrième; le troisième, sur la sixième; le quatrième, sur la huitième; ... le cinquième, enfin, sur la dixième...

II° On peut placer le quatrième accent sur la septième, au lieu de la huitième, toutes les fois qu'il est possible de partager le vers en deux, dont le premier soit de six, et le second de cinq syllabes. Pomembno je tudi, da avtor označuje harmonijo tega stavka kot »extrêmement lente et passionnée«.

manj poudarjen kakor dolg zlog v isti poziciji in da analogno velja tudi za dolg zlog v metrični kračini. S tem je pa imel tudi vso ritmično svobodo, ki jo je potreboval za uresničevanje svojih umetniških namenov.

In zdi se, da je to bilo Prešernu dovolj metričnega pouka za vse njegove enajsterce, v katerih je toliko muzične in vsebinske lepote. Ta namreč diha iz široke vrste elementov, spojenih v verz in v pesnitev, ne samo iz ritmičnega, še manj pa metričnega, temveč n. pr. zlasti iz doživljajskega, pa najsi bo izpovedni ali zgolj artistični, metaforičnega, besedno pomenskega in akustičnega elementa.

Četudi ne vemo, kaj je odgovoril Savio Čopu o Biagiolijevi teoriji italijanskega enajsterca, lahko sklepamo prav zaradi Prešernove opombe k verzoma soneta Velika, Togenburg! bila je mera..., da je bila Biagiolijeva kategorija enajstercev s petimi poudarki Čopu in zlasti Prešernu potrdilo, da morejo biti enajsterci, zloženi po pravilu slovenske pozicije, tudi v duhu italijanske metrike.²⁷

Toda razen časa, ki je bil Prešernu potreben, da je spoznal tehniko italijanskega enajsterca in stvoril svojo obliko tega verza, je treba upoštevati tudi zunanjo pobudo. Omenili smo že, da so 1818 prav mnogoštevilni nemški soneti F. L. Savia v časopisu Laibacher Wochenblatt delovali na to, da je pesnikov sošolec Janez Vesel napisal in dal na svetlo prvi slovenski sonet. Ko sta konec študijskega leta 1817/18 zapustila Savio in Vesel Ljubljano, so prenehali tako v Laibacher Wochenblattu kakor v njegovem nasledniku Illyrisches Blatt 1819 izhajati nemški sonetje, a tudi noben slovenski se ni prikazal več. Analogno najdemo 1829 štiri nemške pesenitve v stancah v Ilirskem listu, in sicer Anastazija Grüna, Antona J. Schlechterja, Ehrfelda in nekega Manfreda, medtem ko ni bilo 1828 še nobenega.²⁸

Ta obilica nemških stanc v Ilirskem listu 1828 bi utegnila biti neka pobuda za Prešerna, kakor je mogla biti 1818 obilica nemških sonetov v Laibacher Wochenblattu v neki zvezi z Veselovim slovenskim sonetom. Zanimivo je tudi to (čeprav nočemo delati iz tega nobenih sklepov), da imajo edino Manfredove oktave z dne 7. novembra same ženske rime v

²⁷ Tu ne razpravljamo o tem, ali je slovenska prozodija občutila pozicijsko dolžino in kračino po nemškem zgledu. To bo najbrž res, dasi bo treba premisliti Metelkovo metriko in problem morebiti eksperimentalno preiskati.

²⁸ Grünova balada Die Strombraut, objavljena 15. marca 1828 je sicer zložena v osemvrstični kitici, toda v amfibrahijski, ne jambski meri. Tako spominja ne samo po vsebini, temveč tudi po obliki na Prešernovega Povodnega moža.

istem zaporedju kakor Slovo od mladosti, medtem ko so v ostalih vpletene med ženske tudi moške rime.

Toda ugotavljanje takih metričnih pobud in vzorcev nam ne more odvzeti poglobitve interpretacijske dolžnosti, ki je razlaga življenjske in umetnostne vsebine dela. Na prvi element smo pokazali že v prvem delu razprave: Pesnik se čuti postaranega, ker je izgubil zadnjo možnost iluzije, tega edinega privilegija svoje viharne in z zgodnjim spoznanjem zamračene mladosti. Ta občutek izraža v dramatično-elegičnem samogovoru spričo grenkih mladostnih spominov, ki pa so imeli vendarle nekaj milega v luči izgubljene samoprevarljivosti in sedanjega popolnega iztрезnjenja. Ta situacija kaže, kakor je bilo omenjeno, na neki notranji ali zunanji povod oziroma na njuno sočasnost, kajti če se je pesnik v mladosti kljub najhujšemu spoznanju še vdajal iluzijam, je moral zdaj nekdo ali nekaj napraviti konec temu. Samo fizično staranje? Ni verjetno, zlasti, ker nam Prešernove ljubezenske pesmi pričajo, kolike iluzije je bilo zmožno njegovo srce še davno po Slovesu. Nekaj govori za to, da pesniku sploh ni šlo toliko za občutek staranja, čeprav to spremembo v pogledu na življenje v prvi ohranjeni redakciji utemeljuje skoraj prozaično-apodiktčno s fizičnim staranjem: »Drugače misli človek, ko se postara.«

Podoba pa je, da je bil to menda vendarle bolj namišljeni ali hoteni beg — v starost, porojen iz želje, umakniti se nekemu pričujočemu porazu in povedati komu, kar mu gre. Pesnik še vedno ljubi mladostno lahkodešnost in še vedno živi v njej, le zdaj — v trenutku, ko čara protest zoper doživljeno krivico in obsodbo družbe ter usode v verze in pesnitev, zdaj se čuti starega ali vsaj ne več mladega. Ta občutek pa ni v organski zvezi z njegovim osnovnim pesimizmom, ki ga izraža 1. verz II. stance: »Okusil zgodaj sem tvoj sad, spoznanje!«, ker bi bil sicer moral napisati »slovo od mladosti« že v trenutku, ko je zagrizel v ta sad.

Slovo od mladosti je pa predvsem pesnitev in zato umetnina, in sicer zelo premišljena in svojevrstna. Na njeno metrično obliko so mogli delovati razni zunanji zgledi in pesnikovo prizadevanje, da jih sprejme in izvirno razvije. Tudi prvo vzpodbudo k njeni stvoritvi je mogel dati Prešernu zunanji dogodek. Toda ko je vzpodbudo sprejel, je postala stvar samo njegove umetniške predstave in moči.

Ta predstava je temeljila v elegično-obtožujočem monologu spričo mladosti oziroma izgubljene mladostne lahkovernosti, naperjena pa je bila zoper družbo in usodo. Njena osnova ni bila nova. Romantiki so pogosto tožili ob spominih ali naravnih pojavih, ki so se jim zdeli po-

dobni njihovemu razpoloženju. Prešernova predstava je bila samotnejša in bridkejša. On se je moral zateči k izgubljeni mladostni lahkovernosti, da si jo je sploh mogel zamisliti in najti nekoga, komur naj svojo tožbo naslovi. Ne Bog ne človek, a tudi ne narava mu niso bili toliko blizu, da bi bil mogel enega od njih poklicati za pričo svojega končnega razočaranja. Kljub temu pa ni zašel v jobovsko ali leopardijevsko zanikanje življenja sploh, temveč je prikazal v zdaj biblijsko resnih, zdaj ljudsko pristrčnih podobah vrsto mladostnih duševnih pretresov in rešilni beg iz njih v svetle iluzije mladostne lahkovernosti do trenutka, iz katerega se mu je pesnitev začela porajati, ko se je namreč zavedel, da je njegovo življenje tlaka krivični družbi in usodi.

Klasično mirna kompozicija in slovesno-resna dikcija pa pričata, da je bil pesnik vendarle gospodar svoje deziluzije, brž ko se je zavedel. Ne v besedi ne v podobi in kompoziciji ni sledu sentimentalnosti. Pesnik ne koketira z nikomer in z ničimer, temveč govori »iz dna« monolog z odbeglo tragično-lepo in slepo mladostjo.

Kompozicijsko sta prva in peta kitica v razmerju uvodnega in sklepnega speva. V drugi in tretji kitici je poglobljena vsebina: obtožba družbe in usode. Četrta slika z ganljivo prepričljivostjo mladostno lahkovernost in vodi, utemeljujoč tako pesnikovo žalost po viharji mladosti, k sklepni kitici, ki do kraja razsvetli idejo pesnitve in povzame v izpevu sklep prve kitice. Najmanjše enote so dvostišja, ki so urejena kot ne-kakšne sentence v smislu proreka in poreka. Zadnje dvostišje vsake kitice ponovi oziroma povzame vsebino drugih dvostišij. Ne le med kiticami, temveč tudi med dvostišji in celo med posameznimi verzi diha ob vsej organski posledičnosti antitetičnost, ki jo pa blaži nekaj paralelizem med pozitivno-subjektivnimi in negativno-objektivnimi doživetji. Tudi v posameznih podobah opazimo nekaj podobnega. Sploh spominja celotna struktura pesnitve nekoliko na strukturo biblijskih pesmi.

Že prvi verz »Dni mojih lepši polovica kmalo...«²⁹ priča s svojo mogočno melodiko o nenavadno globoki vznemirjenosti pesnika. Prva beseda je ločena s tako krepko inverzijo od mesta v normalnem govoru, da takoj začutimo resnost vsebine. Prešernovi sodobniki so lahko spoznali

²⁹ V prvem ohranjenem zapisu še: »Življenja lepši polovica kmalo...« Spremembo si je pesnik lahko utemeljil ne le smiselno, temveč tudi metrično z Biagioliem, ki dopušča, kakor smo videli, pri enajstercu s petimi poudarki naglas na prvem ali drugem zlogu. V Poezijah si je menda predstavljal besedo dni brez poudarka, četudi pričata oba rokopisa, da je mislil nekaj časa, da bi mogla biti poudarjena.

glede na takratno splošno religiozno izobrazbo biblijski izvor te vrstice in prešli morebiti v podobno razpoloženje, kakor ga je budilo branje psalmov. Tudi oznaka mladosti kot lepše polovice pesnikovih dni je po izvoru biblijska.³⁰ A tudi prisposodabljanje naglo bežečih trenutkov veselja z obletavajočim se cvetjem je biblijsko, čeprav je že davno prešlo v ljudsko poezijo, medtem ko je obup upodabljala z viharjem tudi antična poezija. V izpevu prve stance je beseda »mladost« postavljena z inverzijo na prvo mesto zaradi paralelnosti z začetkom 1. verza.³¹

Tudi v začetku druge kitice slišimo odmev biblije. O drevesu spoznanja in njegovem sadu beremo v I. Mojzesovi knjigi v 2. in 3. poglavju. Besede, ki jih govori tam kača ženi, da bi jo pripravila do zaužitja tega sadu, imajo važno mesto v I. delu Fausta v prizoru med Mefistom in Sholarjem. Toda naše besedilo kaže, da niti Prešernu ni bil ta prizor v mislih niti ni hotel pokazati na neko enkratno, bliskovito spoznanje. Gre mu za vrsto spoznanj, ki jih nekako biografsko razvršča od spoznanja, da vladajoča družba (svet) zaničuje moralne zakone, da ni mogoče najti zveste ljubezni, do spoznanja, da ta družba tudi ne mara za intelektualne in etične vrline.³² Ni pa mogoče spoznati, zakaj je pesniku v 3. stanci privrel med kritično obtožbo tedanje družbe življenjski fatalizem s tako močjo na dan. Ali je v tem vendarle sled janzenističnega determinizma, ki ga je tedanja duhovščina vcepljala v ljudstvo in se je

³⁰ Prim. Psalm 90, 10: »Dnevi naših let, vseh je sedemdeset let ali ako smo prav krepki, osemdeset let...« Sv. pismo, V Ljubljani 1931, 530. Pomota, ki se je podpisanemu dvakrat pripetila, ker je uporabljal ta citat po spominu kakor da slove: »...šestdeset let...« in »...sedemdeset let...«, je psihološko razumljiva, dasi neopravičljiva. Preveč je namreč mislil na to, da je Slovo izšlo v pesnikovem *tridesetem letu*, in je zato prenaplo sklepal, ne da bi bil pogledal v biblijo, vzpodbujen k takemu sklepanju tudi od pesnikovih besed samih: »Dni mojih lepši polovica...«, da šteje psalmist šestdeset oziroma sedemdeset let človeškega življenja. Zakaj je Prešeren postavil polovico svojega življenja v devetindvajseto ali po mnenju nekaterih celo v osemindvajseto leto, je ostalo njegova skrivnost. Bilo bi neskromno misliti, da se je tudi njemu pripetila podobna pomota. Verjetneje je, da je s to spremembo hotel poudariti idejo pesnitve. Kar se tiče izraza: »polovica« je gotovo inspiriran od 1. verza Dantejeve *Commedie*.

³¹ Izvor podobe »temna zarja« smo omenili že v začetku razprave. Metrično je zanimiv zadnji verz z dvanajstimi zlogi, v katerem je izraz: Bog te obvarji najbrž edini primer elizije med Prešernovimi enajsterci.

³² Tu bi morebiti mogli najti zvezo s Prešernovim iskanjem ustreznega poklica, ne zastojkarskega prakticiranja, kajti »učenosť, modrost in pravičnost«, so najboljše kvalifikacije vsakega pravnika in Prešeren najbrž ni bil neskromen, ako je mislil, da jo ima.

po domači in šolski vzgoji vkoreninil tudi v Prešernu? Vendar je to moralo biti samo drugotna usedlina v njegovi zavesti. V drugi polovici te stance plane spet obtožba, naperjena zdaj zoper denarno gospostvo in sleparske ter lažnive ideologije, jasno na dan. Pomenljivo je, da je ob-sodba laži zadnja v vrsti teh napadov.

Četrto kitico začne pesnik s ponovnim opozorilom na te napake in s trditvijo, da je spoznal še grše. Toda o teh molči in čara podobo mladeniške lahkovernosti, s katero se rešuje v nedolžni samoprevari. Starejša redakcija 1. vrstice zadnje stance je močnejše poudarjala hotenost te samoprevare (Vé, da razdjala sap'ca prva bode)³³ kakor poznejša, ki izraža nezavestnost takega mladeniškega samovaranja. Sicer pa pesnik še enkrat označi to lahkovernost, v prvi redakciji kritično, v drugi elegično. Razložek utemeljuje sprememba prve kitice. Kakor hitro je pesnik pojmoval mladostno samoprevaro kot nezavestno, je moral z antično podobo polnjenja sodov brez dna označiti mladeničevo življenje po osveščenju, v katerem je pa obenem že tudi bilo konec — mladosti. V tem je najbrž poglavitni vzrok vsebinskih in metričnih razložkov med obema redakcijama, na katere je opozoril že J. Žigon, le da jih je pre-sojal bolj stilistično kakor vsebinsko.³⁴ Osnovni verz prve redakcije: »Drugāče misli člov'k, ko se postara«, v katerem vidi J. Žigon »natrpa-nost misli brez pravega votka«, a je vendarle zarodek celotne pesnitve, je pesnik združil s podobo usode Danaid in je s tem ublažil prvo polo-vico, tragično zaostрил pa drugo polovico kitice. Z zadnjim verzom je pa sklenil miselni in poetični krog pesnitve, o kateri lahko rečemo, da je ne samo čista umetnina, temveč tudi prvi ohranjeni avtonomni in kritični izraz slovenskega človeka, ki nima nobenega metafizičnega vidika, tem-več poudarja samo človekovo osebno vrednost oziroma nevrednost. Tudi v takratnih evropskih literaturah bi težko našli tako izvirno in pogumno podobo — modernega človeka.

Iz dosedanjega se dá nekoliko spoznati, koliko je mogoče ali nemo-goče vezati našo pesnitev s Prešernovo odklonjeno prošnjo za adjutum leta 1829. Razvidnih kriterijev za njeno datiranje ni ne na nasprotni ne na naši strani. Sklepanje o pesnikovi tvorni zmogljivosti oziroma nez-mogljivosti, ki stoji zoper pričujoče mnenje, ni prepričljivo, ker nikdo

³³ Glede metrike tega verza velja, kar je bilo rečeno o prvem. Ker sle-dita naglašenu prvemu zlogu dva nenaglašena, je zložen še bolj v smislu Biagiolijske poetike kakor oni.

³⁴ Slavistična revija 1955, 191.

ne more vedeti, česa je genialni človek v tvornem trenutku zmožen. Kljub dokazovanju J. Žigona, da je bil Prešeren jeseni 1829 hudo zaposlen in da se je »moral še trdo bojevati s pesniškim izrazom in z obliko stance«, je še vedno soditi, da je mogel napisati od 1. oktobra 1829 do 8. januarja 1830 našo pesnitev v več redakcijah, ako je bilo doživetje v njem, ki je klicalo po upodobitvi. In o takem doživetju vsaj slutimo laže v tem času kakor pa v letu 1828. Vendar pa tu stoji zoper naše mnenje Žigonovo mnenje, ki ga je treba upoštevati, četudi se ni mogoče z njim strinjati.

Končno je treba še izpopolniti Žigonovo sodbo o Antonu Scheuchenstuelu starejšem in zavrniti očitek, da literarna zgodovina nič ne ve o njegovem nečaku. Ko je J. Žigon pojasnil, da je 1829 dobil celovski adjutum tamkajšnji brezplačni praktikant, prokuratorjev nečak, a ne sin, kakor smo se motili doslej, je oprostil Prešernovega šefa vsakršne krivde na pesnikovem neuspehu. Toda pri tem postopku se nam vendarle vsiljuje vprašanje: Zakaj pa je Scheuchenstuel tako zgovorno priporočal Prešernovo prošnjo? Saj je kot prokurator moral dobro vedeti, da bo adjutum dobil tisti, ki na mestu, za katero je podpora razpisana, že pet let brezplačno dela in da je ta povrh tega še njegov nečak, a ne neki novinec iz drugega, res da sorodnega urada. Verjetno je, da je Prešeren prosil za »vsak slučaj«, kakor meni J. Žigon, a čemu je potem »previdni in preudarni« prokurator tako tvegano prošnjo tako obširno priporočal! Saj je moral on čisto natančno vedeti, da ne bo padla »zvezda z nebes«, kakor se izraža J. Žigon. Pesnikova nevolja na tako *prazno* priporočilo bi bila psihološko enako utemeljena, pa najsi bi bil dobil adjutum prokuratorjev sin, nečak ali kdo tretji. In to nevoljo razodeva pesnikov podpis na aktu, s katerim je potrdil prejem zavrnjene prošnje, ne samo grafologu, kakor misli J. Žigon ironično (?), ampak vsakomur, kdor si ga ogleda. Saj se loči od vseh znanih Prešernovih podpisov, in teh ni malo, po zelo značilnih potezah.

J. Žigon je ugotovil, da adjutum 1829 ni dobil prokuratorjev sin, temveč njegov nečak. To je koristen popravek v Prešernovem življenjepisu. Toda vkljub vsem naporom pa ni mogel dokazati, da bi bil pri tej Prešernovi blamaži Scheuchenstuel brez sleherne krivde, da pesnika ne bi bil mogel ta neuspeh zadeti in da ta ne bi bil mogel še po 1. oktobru 1829 zložiti Slovesa. To so pa bistvene stvari, ki jih J. Žigon kljub »odkritju« celovškega Antona Scheuchenstuela ni mogel ovreči. •

Za njegovo metodo pa je značilno, da je pri karakteristiki starega Scheuchenstuela zamolčal že od 1914 znano dejstvo, da je bil vohun avstrijske policije v francoski Iliriji. Po mnenju ljubljanskih meščanov je bil še 1831 v skrivni policijski službi. Gubernijski tajnik Friedrich v. Kreizberg je zapisal dne 20. maja 1831 v pismu guvernerju Schmidburgu, s katerim mu je naznanil, da bo Scheuchenstuela tožil zaradi »hudodelstva obrekovanja in zlorabe uradne oblasti«, da Ljubljanci odkrito primerjajo Scheuchenstuela z ruskimi policijskimi provokaterji v tedanji premagani Warszawi. Nato ga je prikazal v čisto drugi luči, kakor jo daje Žigonova oznaka »previdni in preudarni prokurator«. Podobna je, da je v tej luči razumljiva Prešernova preprostost, da je 1829 prosil s Scheuchenstuelovim priporočilom popolnoma nemogoče stvari. Kreizberg namreč nadaljuje, potem ko je Scheuchenstuelu očital hudobnost, zvižanost in strastnost, takole: »Er benimmt sich seit Jahren so auffallend sonderbar, daß er Jedermann in Laibach wissen od. glauben macht, daß er höhere u. geheime Verbindungen besitzt, daher ihn bei seinem bekannten Charakter eben deshalb für einen höchst gefährlichen Menschen hält, ihn scheut u. fürchtet.³⁵ Nadalje ga imenuje »dieser in der ganzen Stadt nicht in reinem Rufe stehender Mann«. Omenja, da je bil že tožen zaradi obrekovanja, da je zahteval od župana Hradeckega ubožno spričevalo za svojega sina in da se je hotel polastiti nekega eraričnega kamenja.

Četudi bi bilo v tej karakteristiki kaj zlohotnega, je vendar treba poudariti, da je Kreizberg Scheuchenstuela res tožil zaradi obrekovanja in zlorabe uradne oblasti. Do razprave sicer ni prišlo, čeprav je bil celo Schmidburg prepričan o upravičenosti tožbe, ker jo je ljubljansko in celovško sodišče zavrnilo, češ da dejstva, ki jo utemeljujejo, nimajo znakov omenjenih hudodelstev. Neka dejstva pa so torej vendarle bila!

Sploh skrivajo akti tistih časov marsikaj o starem Scheuchenstuelu, kar je malo podobno Žigonovi ad hoc skonstruirani podobi. Četudi je mogoče, da se za njihovimi poročili skriva boj dveh birokratskih klik v tedanji Ljubljani: guvernerjeve, morebiti za spoznanje naprednejše, in prokuratorjeve, v vsakem pogledu reakcionarne, je vendar iz njih razvidno, da je bil stari Scheuchenstuel res bolj »intrigantski« kakor

³⁵ Geheime Akten des Laibacher Guberniums für 1831 v Državnem arhivu Slovenije. Tu se vsiljuje vprašanje, ali ni Scheuchenstuel budil Prešernu neupravičene upe ob prvi in drugi prošnji prav z namigavanji na svoje vplivne zveze?

»preudarni in previdni« tip visokega uradnika.³⁶ J. Žigon bi pa bil moral te stvari pregledati, preden se je zagnal v nasprotno mnenje.

V nekaterih drugih stvareh pa kaže pisec nestrpnost, ki je zadnja leta ni bilo opaziti v literarnozgodovinskem pisanju in ki ga dela slepega za napor in — rezultate drugih.³⁷ Tako je spregledal, da je bilo o celovškem Scheuchenstuelu vendarle nekaj napisanega v dosedanjih literarnozgodovinskih spisih. Res, da to ni bilo v zvezi s Prešernovo prošnjo za adjutum. Kljub temu je ne le neprimeren, temveč tudi krivičen ton v uvodu Žigonove razprave, zlasti ker gre za spis,³⁸ ki ga pisec večkrat citira. Mučno je tudi to, kako je J. Žigon povezal z našim problemom vprašanje Scheuchenstuelovega razmerja do adjunkta Flucka, kajti v spisu, ki ga navaja, je ta zadeva jasno ločena od tega, kar je povedano o Prešernovi prošnji za adjutum 1829.³⁹

Kljub temu radi priznamo, da ima Žigonova razprava poleg poglavitnega rezultata, ki je v ugotovitvi, kdo je bil Prešernov tekmeč 1829, marsikatero zdravo in vzpodbudno misel. Najvažnejša njena vrednost je pač v tem, da kliče k poglobljenemu študiju Prešernove poezije. In prvi odgovor na ta klic je pričujoči poskus razlage Slovesa od mladosti, kateremu je dodan polemični sklep ne iz osebnih, temveč iz stvarnih nagibov.

Résumé

Réagissant à l'étude de J. Žigon: Prešeren et les trois Scheuchenstuel (SR 1955, 185—194), l'auteur cherche d'abord de définir la parenté historico-littéraire du poème de Prešeren «Adieu à la jeunesse», puis d'esquisser son fond social et biographique, et enfin d'expliquer son idée inspiratrice et sa composition. En ce qui concerne le premier point, l'auteur range ce poème parmi les élégies plaintives (Thibaudet), tout en soulignant de quelle manière originale le poète a abordé ce conflit typiquement romantique, et en signalant que la jeunesse a été, pour Prešeren, l'époque de pires désenchantements et d'une crédulité extrême, et pas du tout un temps de bonheur idyllique. L'auteur voit

³⁶ Nekaj pove tudi to, da se v aktivnih omenja, da si je Scheuchenstuel izbral za pisarno veliko sobo s petimi okni, medtem ko so se vsi drugi uslužbenci (najmanj 5 oseb) stiskali menda v dveh tesnih sobicah z enim ali dvema oknom.

³⁷ Ta ugotovitev ni potekla tako lahko iz peresa, kakor se bere. Toda zapisati jo je bilo treba, ker spominjajo posamezni odstavki in pa celotni ton Žigonove razprave na nekdanje časnikarske polemike, v katerih je bilo treba nasprotni stranki odreči čim več, ako ne sploh — vse.

³⁸ Prim. Slovenski biografski leksikon II, 540, II. stolpec.

³⁹ Prim. *ibid.*, 527, II. stolpec.

les conditions biographiques et sociales de ce poème dans les vains efforts de Prešeren pour trouver une affirmation professionnelle dans l'époque qui a précédé la révolution de 1848 (1828/29). Mais il pense qu'il faut chercher l'impulsion décisive plutôt dans les aspirations artistiques du poète que dans les circonstances de sa vie privée, bien qu'il ne puisse pas repousser définitivement, malgré les raisons de Žigon, l'idée que le rejet de la demande de Prešeren pour un subside du Département provincial des finances, où il était employé, ait pu déclencher un processus créateur qui a abouti à l'Adieu à la jeunesse. Toutefois l'élément esthétique a dû être plus stimulant que les circonstances extérieures: le poète désira composer une méditation poétique en forme de stances. Il est probable que ce désir fut le fruit de l'influence de Matija Čop qui avait conseillé à son ami Prešeren de composer ses poésies sur le modèle de la poésie italienne, en vers de onze syllabes et en strophes; ces conseils et les facteurs biographiques cités plus haut sont à peu près contemporains.

L'auteur saisit cette occasion pour esquisser l'évolution historique de cette forme poétique jusqu'au temps de Prešeren. Il démontre, par une nouvelle interprétation d'une note de Prešeren, que le poète, en composant des vers de onze syllabes, tenait compte de la règle des syllabes longues ou brèves par position, et qu'il désirait réaliser des endécasyllabes avec cinq ictus, bien qu'il fût conscient du fait que les ictus sur les syllabes non accentuées étaient plus faibles que ceux sur les syllabes accentuées.

L'auteur souligne aussi la composition antithétique du poème et de certains de ses éléments.

En conclusion, il s'insurge contre l'opinion de Žigon sur le caractère du chef de Prešeren, Anton Scheuchenstuel, et démontre que celui-ci a été le contraire d'un magistrat prudent et réfléchi tel que l'a peint Žigon. C'est pourquoi l'auteur reste convaincu que Scheuchenstuel n'a pas été tout à fait étranger au refus de la première demande de Prešeren pour un subside, bien que ce subside ne fût pas obtenu par son propre fils, comme l'a affirmé Žigon, mais seulement par son neveu.

Tine Logar

DIALEKTOLOŠKE STUDIJE

VIII

PRISPEVEK H KLASIFIKACIJI POHORSKIH GOVOROV

Ker bi na osnovi Ramovševega opisa o geografski razširjenosti pohorskega narečja (gl. Ramovš, *Hist. gr.* VII, str. 164) kdo utegnil misliti, da se po vsem Pohorju (razen morda po njegovem skrajnem severozahodnem delu) govori pohorščina, sem se odločil, da malo podrobneje spregovorim o govorici po severnih pobočjih Pohorja med Vuhredskim potokom na zahodu in Lobnico na vzhodu, primerjajoč jo z južnim pohorskim dialektičnim področjem v okolici Konjic, Žič in Vitanja. Gradivo, s katerim razpolagam, sem nabral v Lovrencu in Ribnici na Pohorju, v glavnem pa veljajo ti zapisi in ugotovitve vsaj za vso bližnjo in daljno okolico med omenjenima pohorskima potokoma na eni ter Dravo in vrhovi Pohorja na drugi strani (Činžat, Puščava, Rdeči breg, Janževski vrh, Hudi kot, Sv. Anton itd.).

Preden se lotim opisa samega, moram takoj poudariti, da je med govorico severnih in južnih pobočij Pohorja bistvena razlika. Značilnosti, ki jih namreč navaja Ramovš (*Hist. gr.* VII, str. 164—167) za pohorščino, so lastne v glavnem južnim pobočjem, medtem ko se po severnih pobočjih govori govor, ki ima več ali manj skupnosti z narečjem, ki ga Ramovš imenuje remšniški dialekt (na področju koroške dialektične baze).

Med razvojem govorov na severni in južni strani Pohorja vsaj v starejši dobi ni ožje genetične povezave, če seveda ne računamo s tako imenovano alpsko slovanščino kot skupnim razvojnim izhodiščem. Količnik je med njimi skupnih točk, namreč štajerskih, so iz mlajše dobe, ko so štajerske inovacije z vzhoda sèm, po Dravski dolini in preko nizkih obronkov vzhodnega Pohorja začele zajemati tudi ta, v starejših obdobjih izraziti koroški dialektični prostor.

Cela vrsta pojavov to dialektično področje temeljito loči od govorov po južnih pohorskih pobočjih, vsi pa so prav starega datuma. Poglejmo

jih kar po vrsti! Nepremostljive razvojne razlike se seveda kažejo predvsem v dolgem vokalizmu. Medtem ko n. pr. v okolici Konjic in Vitanja govorijo za *ē* to ali ono nianso *eḡ/ai*, pa slišimo po severnih pohorskih pobočjih in grapah v okolici Lovrenca in Ribnice to ali ono tenčino diftonga *ie/iə*: *mlēiku*, *mlāḡḡku*, *gnēḡzdu*, *snēḡik*, *snāḡḡk*, *brāḡik*, *stāḡina*, *māḡḡx*, *naḡbrāḡik*, *rāḡḡḡp*, *vāḡim*, *jāḡim* (Konjice–Žiče–Loče); *trāḡibuḡ*, *lāḡḡḡḡek*, *gnāḡḡzdu*, *māḡḡḡx*, *dnāḡḡḡx*, *ludāḡḡḡx*, *lāḡḡtos*, *drāḡḡvi* (Vitanje in okolica); *lies*, *krīes*, *brīeḡx*, *pīesuk*, *pundīeluk*, *cīepuc*, *grīeḡx*, *blīet*, *trīeḡḡḡp*, *cvīet*, *slīepuc*, *snīeḡx*, *mlīekò*, *dvīe*, *rīeḡzem*, *vīem* (Ribnica); *brīek*, *snīek*, *mīeḡx*, *svīet*, *svīeča*, *gnīezda*, *mīesḡḡc*, *dīelam*, *vīem* (Lovrenc). Razvoj *ē* > *eḡ/ai* je osrednještajerski, *ē* > *ie/iə* pa koroški. Teritorij štajerskih narečij se torej stika s teritorijem koroških narečij prav na visokih pohorskih grebenih.

Povsem analogen je razvoj psl. *ǫ*. Medtem ko v okolici Konjic in Vitanja *ǫ* prehaja v *ḡu/āḡu*, pa slišimo zanj v Lovrencu in Ribnici *ūo/ūā*; prvi refleks je osrednještajerski, drugi koroški in med njima razen skupnega izhodišča ni razvojne zveze: *kḡust*, *kāust*, *bḡḡk*, *bāḡḡk*, *nḡḡč*, *nāḡč*, *nāḡnč*, *nāmč*, *nḡḡs*, *nāḡs*, *bḡḡs*, *bāḡs*, *wāḡs*, *māḡust*, *pāḡule*, *zḡāḡḡn*, *pumāḡnč*, *šāḡula*, *snāḡnč*, *snāḡč*, *māḡnč*, *plḡut*, *dāḡm* (Konjice–Žiče–Loče–Vitanje); *nūas*, *kūast*, *mūast*, *nūoč*, *gūat*, *būaḡ*, *būas*, *rūok*, *wūos*, *nūoḡet*, *plūot* (Lovrenc–Ribnica).

Če primerjamo današnje zastopnike za psl. *ě* na tem in onem teritoriju, pridemo do istih rezultatov. Okoli Konjic in Vitanja se za *ě* govori *eḡ/ai*, v Lovrencu, Ribnici in okolici pa *ie/iə*: *pāḡč*, *šāḡist*, *čebāḡla*, *kulāḡisa*, *perāḡisa*, *drevāḡisa*, *lāḡit* : *pīeč*, *līet*, *šīest*, *kulīesa*, *učīesa* (Ribnica–Lovrenc).

Zelo občutna je med severno in južno stranjo Pohorja tudi razlika med refleksi za *ě*. V Ribnici govorijo zanj *iḡ*, v Lovrencu *ē*, v Konjicah in Vitanju pa *ī*: *smriḡka*, *striḡḡḡa*, *briḡḡza*, *cīḡsta*, *riḡpa*, *siḡme*, *dīḡlo*, *kaliḡena*, *mriḡḡza*, *pīḡena*, *kiḡedḡ*, *mḡḡstò*, *pliḡve*, *cvīḡder*, *zdriḡla*, *riḡdek*, *siḡkat*, *riḡzat*, *viḡdeḡu*, *tiḡla* (Ribnica); *smrḡka*, *brḡza*, *rḡpa*, *sḡme*, *orḡḡi*, *kulḡena*, *cḡsta*, *želḡzò*, *bḡbərca*, *lḡtu*, *dḡkla*, *dḡlat*, *vḡtar* (Lovrenc); *brīza*, *cīsta*, *želīzu*, *smrīka*, *lītu*, *kolīnu*, *kīdn*, *sīme*, *polīnu*, *striḡa*, *nevīsta*, *rīpa*, *urīḡa*, *črīve*, *mīstu*, *dīlu* (Konjice–Žiče–Loče–Vitanje). Mnenja sem, da sta ribniški *iḡ* in lovrenški *ē* genetično povezana po nekdanjem *ē* < *ě*; tam je šel razvoj v smeri diftongizacije, tu v smeri zoževanja podobno kot v obrobnihi štajerskih govorih. Da se v tem pogledu razvoj v Lovrencu in Ribnici ne krije, je deloma razumljivo, saj vemo, da je Lovrenc in

okolico v XI. stoletju koloniziral benediktinski samostan iz Št. Pavla na Koroškem, medtem ko Ribnica ni spadala pod ozemlje tega reda.

Popolnoma enako je razmerje med današnjimi refleksi za $\bar{e}$: $\bar{i}$: $\bar{i}\bar{e}$: $\bar{e}$: $\bar{s}idn$, $\bar{z}ig\eta$, $\bar{z}in$, $\bar{m}i\bar{z}nar$, $\bar{z}ile$, $\bar{r}ibre$, $\bar{n}ebise$, $\bar{v}remina$, $\bar{p}ar$ $\bar{p}ikax$, $\bar{n}isu$, $\bar{r}iku$, $\bar{p}iku$ (Konjice-Vitanje); $\bar{n}i\bar{e}s\bar{o}$, $\bar{r}i\bar{e}k\bar{o}$, $\bar{s}pi\bar{e}k\bar{o}$, $\bar{p}i\bar{e}rie$ (Ribnica); $\bar{t}\bar{e}\bar{s}em$, $\bar{m}\bar{e}\bar{c}em$, $\bar{m}\bar{e}\bar{z}nar$, $\bar{s}\bar{e}dm$, $\bar{s}p\bar{e}k\bar{o}$, $\bar{r}\bar{e}k\bar{o}$ (Lovrenc).

V Ribnici in Lovrencu se refleksa za $\bar{e}$ in $\bar{e}$ krijeta z refleksom za $\bar{e}$. To je razumljivo, saj vemo, da sta bila prva dva dolgo kratka, drugi pa sicer dolg, vendar nazalen in zelo širok. Zato ni prav nič čudnega, če so se v neki fazi svojega razvoja kvalitetno in kvantitetno izenačili: $\bar{p}i\bar{e}st$, $\bar{z}i\bar{e}be$ me, $\bar{g}li\bar{e}da\bar{s}$, $\bar{p}li\bar{e}šem$, $\bar{g}ri\bar{e}š$, $\bar{i}mi\bar{e}na$, $\bar{z}i\bar{e}c$, $\bar{p}i\bar{e}t\bar{e}r$, $\bar{p}eri\bar{e}ta$, $\bar{p}i\bar{e}tuk$ (Ribnica); $\bar{v}\bar{e}žem$, $\bar{k}i\bar{e}la$, $\bar{p}\bar{e}t\bar{e}k$, $\bar{r}\bar{e}p$, $\bar{p}\bar{e}t$, $\bar{s}r\bar{e}ča$ (Lovrenc).

Drugačno pa je razmerje med refleksi za $\bar{e}$, $\bar{e}$ in $\bar{e}$ na južni strani Pohorja, v okolici Konjic in Vitanja. Medtem ko za prva dva govore $\bar{i}$, pa je $\bar{e}$ zastopan z $\bar{e}$ (ali celo $\bar{e}i$): $\bar{g}l\bar{e}dam$, $\bar{p}\bar{e}st$, $\bar{p}\bar{e}t\bar{e}k$, $\bar{p}\bar{e}t$, $\bar{d}ev\bar{e}t$, $\bar{r}\bar{e}p$, $\bar{t}el\bar{e}ta$, $\bar{v}\bar{e}žem$, $\bar{p}l\bar{e}jšem$ (Konjice-Žiće); $\bar{n}ar\bar{e}t$, $\bar{t}r\bar{e}seš$, $\bar{v}z\bar{e}u$, $\bar{p}\bar{e}t\bar{e}k$ (Vitanje in okolica).

Bolj zapletena je slika refleksov za $\bar{o}$ in $\bar{o}$ na tej in oni strani Pohorja. V Konjicah in Vitanju se je $\bar{o}$ razvijal paralelno z $\bar{e}$ in $\bar{e}$ in je dosegel stopnjo $\bar{u}$ (proti $\bar{i}$ < $\bar{e}$, $\bar{e}$), refleks za $\bar{o}$ pa je drugačen, kajti tod govore zanj $\bar{o}$ ali $\bar{ou}$: $\bar{m}\bar{u}kar$, $\bar{b}\bar{u}tar$, $\bar{s}k\bar{u}ria$, $\bar{d}\bar{u}bar$, $\bar{p}\bar{u}istla$, $\bar{u}\bar{c}u$, $\bar{x}\bar{u}dn$, $\bar{n}\bar{u}siš$, $\bar{k}\bar{u}ža$ (Konjice-Žiće); $\bar{d}\bar{u}bar$, $\bar{k}\bar{u}ža$, $\bar{k}\bar{u}lie$, $\bar{p}\bar{u}šle$, $\bar{n}\bar{u}is\eta$, $\bar{x}\bar{u}id\eta$, $\bar{p}\bar{r}\bar{u}is\eta$, $\bar{l}\bar{u}imiš$ (Vitanje); $\bar{g}\bar{o}ba$, $\bar{m}\bar{o}ka$, $\bar{z}\bar{o}p$, $\bar{g}\bar{o}š$, $\bar{p}\bar{o}ut$, $\bar{r}\bar{o}ka$ (Konjice); $\bar{g}\bar{o}l\bar{u}p$, $\bar{k}\bar{o}ut$, $\bar{x}$ $\bar{p}\bar{o}r\bar{o}uki$, $\bar{z}\bar{o}up$, $\bar{s}r\bar{o}uk$, $\bar{s}\bar{o}uset$, $\bar{g}\bar{o}uba$, $\bar{u}br\bar{o}uč$, $\bar{u}kr\bar{o}uglu$; $\bar{m}\bar{u}ka$, $\bar{m}\bar{u}š$ z $\bar{ou}$ > $\bar{u}$ za nazali (Vitanje).

Severna stran Pohorja za $\bar{o}$ povsod govori $\bar{o}$, za $\bar{o}$ pa v Ribnici $\bar{u}\bar{o}$, v Lovrencu pa $\bar{o}$. Slednja dva refleksa sta razvojno paralelna ribniškemu $\bar{i}\bar{e}$ < $\bar{e}$, $\bar{e}$, $\bar{e}$ ter lovrenškemu $\bar{e}$ < $\bar{e}$, $\bar{e}$, $\bar{e}$: $\bar{z}\bar{o}p$, $\bar{g}\bar{o}l\bar{o}p$, $\bar{m}\bar{o}ka$, $\bar{p}\bar{o}t$, $\bar{g}\bar{o}š$, $\bar{g}\bar{o}ša$, $\bar{t}r\bar{o}sim$ (Ribnica-Lovrenc); $\bar{k}\bar{u}\bar{o}ža$, $\bar{s}k\bar{u}\bar{o}da$, $\bar{m}\bar{u}\bar{o}ker$, $\bar{g}\bar{u}\bar{o}ta$ (Ribnica); $\bar{k}\bar{o}ža$, $\bar{m}\bar{o}ker$, $\bar{d}\bar{o}ber$, $\bar{s}k\bar{o}da$, $\bar{x}\bar{o}diš$, $\bar{n}\bar{o}siš$ (Lovrenc).

Podobni po vsem Pohorju so refleksi za nekdanji $\bar{a}$ v slovenskih dolгих zlogih, kajti zanje se povsod razen v Ribnici govori $\bar{e}$, le da v okolici Vitanja ta $\bar{e}$ v sosesčini nazalov prehaja dalje v $\bar{i}$. Zdi se mi tudi, da je severnopohorski $\bar{e}$ iz polglasnika malo širši kot južni: $\bar{d}\bar{e}n$, $\bar{v}\bar{e}š$, $\bar{p}\bar{e}i$, $\bar{s}n\bar{e}xa$, $\bar{m}\bar{e}ša$, $\bar{d}\bar{o}t\bar{e}knem$ (Konjice-Žiće-Lovrenc); $\bar{p}\bar{e}i$, $\bar{v}\bar{e}is$, $\bar{s}p\bar{o}f\bar{e}knem$, $\bar{p}\bar{e}si$, $\bar{z}\bar{i}iam$, $\bar{p}remiknem$, $\bar{d}\bar{i}n$, $\bar{m}\bar{i}ša$, $\bar{u}zimem$ (Vitanje). Ribnica pa za $\bar{a}$, $\bar{a}$ in $\bar{a}$, $\bar{a}$ govori $\bar{i}\bar{e}$: $\bar{d}\bar{i}en$, $\bar{l}\bar{i}en$, $\bar{m}\bar{i}e\eta$, $\bar{z}$ $\bar{m}\bar{i}enu$; $\bar{m}\bar{i}eša$, $\bar{u}zi\bar{e}mem$ itd.

Zelo plastična je razlika med severnimi in južnimi pobočji Pohorja tudi v razvoju dolгих $\bar{i}$ in $\bar{u}$. Na severu sta ta dva glasova ostala ali se

morebitno skrajšala, na jugu pa sta se diftongirala v *ij*, *ej*, *aj*, *uj*, *ou* in podobne glasovne tenčine: *špica*, *ročica*, *ročnik*, *žila*, *šivat*, *lipa*, *piskar*, *bukva* (Lovrenc-Ribnica); *ročice*, *vāile*, *zēima*, *mēiza*, *pēisat*, *pēiskar*, *kupēitu*, *lēist*; *mduxa*, *plouče*, *wduste*, *klouč*, *louč*, *kouga*, *trebouxa*, *sduxa*, *xouda*, *γloux*, *būča* (Konjice-Ziče-Vitanje in okolica).

Vokal *ā* je po južnih pohorskih pobočjih prešel v *ā* razen v nekaterih glasovnih skupinah, kjer je ostal (n. pr. *āi*), na severu pa je zastopan z *ō* razen v skupinah *āi*, *āu* in *āva* in v nekaterih drugih primerih, ki pa niso fonetične, temveč analogične narave: *domā*, *drāgu*, *mlātit*, *žāba*, *urāte* (Ziče-Konjice); *dāvi*, *brāda*, *pāiḡek*, *āidna*, *srāica*, *šnāicer*, *šāiba*, *pāičuna* (Vitanje); *mlōka*, *kōmen*, *bōba*, *ubrōčat*, *xlōče*, *grōt*, *grōda*; *bāibika*, *jāica*, *kāižer*, *trāunik*, *atāwa*, *trāwa*, *zdrāwa*, *krāwa* (Lovrenc-Ribnica).

Zelo občutne so razlike v razvoju sekundarno-poudarjenih *e*, *ə* in *o* v tipih *ženā*, *maglā* in *nogā*. Po južnih pohorskih vaseh govore v teh primerih *iē* in *uō*, pri čemer moram poudariti, da sta se refleksa za *e* in *ə* popolnoma izenačila. Na severni pohorski strani pa ne slišimo diftongov, temveč monoftonge *ē*, *ē* in *ā*. Refleksa za *e* in *ə* nista povsem identična, čeprav sta si kvalitetno zelo blizu, kajti *e* < *e*ː je za občutek malo ožji kot *ē* < *ə*ː, ki je skoraj tako širok kot naš knjižni *ē*: *siēstra*, *tiēta*, *miētla*, *žiēna*, *tiēle*; *miēgla*, *stiēza*, *piēsa* (Konjice-Vitanje); *kuōsa*, *kuōia*, *kuōtu*, *xuōdu* (Konjice); *ruōka*, *kuōsa*, *xuōidō*, *nuōisō* (Vitanje); *tēta*, *žēna*, *sēstra*, *tēle*, *jēzik*, *spēkla*, *nēsla*; *dēska*, *škēḡen*, *z dēsēk*, *pēper*, *pēsā*, *dēža*, *mēgla*, *stēza*; *āje*, *vāda*, *āplen*, *āreḡ*, *āsa*, *kāza*, *ākna*, *nāga*, *ātreḡ*, *mādras*, *drābna*, *dāra* < *dobrā*, *māja*, *tvāja*, *zbādla*, *kāpat* itd. (Lovrenc-Ribnica).

Razvoj severnopohorskega *ā* < *o*ː je mlajši kot n. pr. pojav *ā* > *ō*, kajti sicer bi tudi ta *ā* moral preiti v *ō*. To pa se ni zgodilo, temveč je *ā* < *o*ː ostal. Pač pa določeno število besed in oblik s sekundarno poudarjenim *o* oziroma *e* govori o tem, da je tudi v teh govorih prešel akcent z zaprtih zlogov kasneje kot z odprtih (*ženā*: *bogāt*): *xōdit*, *nōsit*, *zlōmit*, *kōsit*, *nōsō*, *xōdō*, *ōḡḡ*, *ōsl*, *bōžič*, *klēpat* itd. namesto pričakovanih **xādit*, **nāsīt* itd.

Psł.	Konjice-Ziče	Vitanje	Lovrenc	Ribnica
ē	ēi/āi	ēi/āi	īe/iō	īe/iō
ē	ēi/āi	ēi/āi	īe/iō	īe/iō
ō	ōu/āu	ōu/āu	ūo/ūā	ūo/ūā
ī	īi/ēi	īi/ēi	ī/i	ī/i

Psl.	Konjice-Žiče	Vitanje	Lovrenc	Ribnica
ū	ūu/ōu	ūu/ōu	ū/ũ	ū/ũ
ā	ā (ā)	ā (ā)	ō (ā)	ō (ā)
ē	ī	ī	ē	iē
ē	ē (ēi)	ē	ē	iē
è	ī	ī	ē	
h, b	ē	ē (ī)	ē	iē
h, b	ē	ē (ī)	ē	iē
ò	ū	ū	ō	uō
ō	ō/ou	ou	ō	ō
ženà	iē	iē	e	e
məglà	iē	iē	ē	ē
nogà	uō	uō	ā	ā

V tej razpravi sem se dotaknil samo dolgih in sekundarnopoudarjenih vokalov. Vendar že na tej osnovi glede pohorskih govorov lahko trdim naslednje: Po severnih pohorskih pobočjih se govori koroščina (natančne meje na vzhodu še ne poznam, gotovo pa ne bo daleč od Ruš!), medtem ko južna pohorska stran govori pohorsko varianto osrednje štajersčine. Pri tej klasifikaciji me prav nič ne moti dejstvo, da tudi južna stran še razlikuje med refleksi za stalno dolgi in akutirani *ē*, saj iz lastnih raziskovanj vem, da je ta pojav poznan tudi vsej gornji savinjščini do Mozirja kot tudi okolici Celja pri Vojniku. Pojasnitve potrebno je razmerje med lovrenškimi in ribniškimi refleksi, ki jih v razpredelnici navajam od *ē* do *ò*. Ribnica govori tu diftonge tipa *iē* in *uō*, Lovrenc pa monoftonga *ē* in *ō*. Kljub občutni razliki med prvo in drugo skupino sta si genetično po mojem mnenju vendarle v najožjem sorodstvu. Njihovo skupno izhodišče sta bila *ē* in *ō*, ki sta tam prešla v *iē*, *uō*, tu pa po mladi zožitvi v *ē*, *ō*. Morda je v slednjem razvojnem gibu že čutiti vpliv sosednjih štajerskih govorov v okolici Maribora, saj vemo, da se tod tudi tip *ženà* govori *žēna*, čeprav preskok akcenta še ne more biti tako star.

IX

ZNAČILNOSTI KOJŠČANSKEGA GOVORA

Nedavno sem se nekaj dni mudil v Kojskem v Brdih, da bi ugotovil, kakšna je tam govorica. Ramovševi podatki o briških govorih so namreč precej skromni, pa še to, kar navaja, ne drži za vsa Brda, temveč le za Medano in najbližjo okolico. Išoč, na koga bi se obrnil za verodostojne dialektološke podatke, sem bil prijazno sprejet v hiši Gabrijela Kumarja,

čevljarja in kmeta po poklicu, ter postrežen z vsem, za kar sem se zanimal. Skoraj vse, kar bom o kojščanskem govoru na tem mestu navajal, sem torej nabral v tej gostoljubni hiši bodisi iz ust gospodarja Gabrijela, njegove žene in hčerke, bodisi od drugih ljudi, ki so na mojo željo, pa tudi slučajno prišli v hišo in odgovarjali na moja vprašanja. Moja dolžnost je, da se vsem, zlasti imenovanim trem za gostoljubje iskreno zahvalim.

Kojščanski govor — pri tem ne mislim samo na Kojško, temveč tudi na bližnje in bolj oddaljene vasi, kjer govore podobno kot v Kojškem (Snežatno, Hum, Gonjače, Vrhovlje, Bale, Šmartno, Vedrijan itd.) — je v več pogledih zanimiv. Po nekaterih pojavih je namreč zelo arhaičen, v drugih pa je šel razvoj celo bolj daleč kot v sosednjih govorih. Naslednja analiza nam bo to stanje jasno pokazala.

A. Dolgi vokalizem

1. Psl. $\bar{e}$ reflektira v Kojškem kot $\bar{i}e$. Ta refleks ni specifično kojščanski, temveč leži Kojško sredi obširnega ozemlja s pojavom $\bar{e} > \bar{i}e$, ki sega od meja notranjščine in kraščine na Krasu in v Vipavski dolini, zavzema ves zahodni Kras in srednjo ter spodnjo Vipavsko dolino, vsa Brda, Soško dolino, zahodne rovtarske govore, vso Benečijo in velik del Slovenske Koroške, samo da se na Koroškem pojavi še razlika med refleksi za akutirani in stalno dolgi $\bar{e}$, medtem ko te razlike drugod ni. V ilustracijo navajam nekaj gradiva: *brîex, brîeskva, briemo, cîeyu, cîesta, čerîešna, dielo, drîeu, drîeta, drîeve, ynîezdo, xlieu, kliet, kliešč, kulieno, kustîex, u lesîex, liešnik, lieto, lietvo, mîex, mîesc, mliet, pliema, rîepa, rîetka, siêne, siečt, smrîeka, slîep, snîex, srîeda, strîexa, strîey, svîeča, tiedan, triepx, urîexu, vîevərca, želîezo, žrîepc, žrîet* itd.

Od izposojenk z glasom $\bar{i}e$ sem zapisal samo besedo *betîeya*, vse druge kažejo drugačne vokalne kvalitete.

2. Psl. $\bar{e}$ reflektira kot $\bar{a}$. Ta glas je sovpadel z etim. $\bar{a}$. Tudi ozemlje z $\bar{e} > \bar{a}$ je precej veliko, čeprav ne tako obširno kot ozemlje $\bar{i}e < \bar{e}$. O njem sem podrobneje poročal že v razpravi »Zanimiv problem iz solkanskega govora«. Po Brdih se $\bar{a} < \bar{e}$ govori povsod. Na severu sega ta refleks do meja tolminščine tako po hribovju kot ob Soči; na Banjšicah, v Kalu nad Kanalom in v Levpi pa se $\bar{a} < \bar{e}$ druži z refleksom $\bar{e}$, $\bar{i}\bar{e} < \bar{e}$. Refleks $\bar{a}$ je tod omejen na končni $-\bar{e}$ (*noγā, sestrā, kozā, kosā* itd.). V Levpi in na Kalu se govori $\bar{e} < \bar{e}$, na Banjšicah pa $\bar{i}\bar{e} < \bar{e}$, ki ga imam za nadaljnjo razvojno stopnjo nekdanjega splošnega $\bar{e}$. To stopnjo je

treba imeti tudi za starejšo fazo sedanjega $\bar{a} < \bar{e}$: tu je šel razvoj v smeri širjenja, tam pa v smeri diftongiranja $\bar{e}$. Ozemlje z $\bar{a} < \bar{e}$ prehaja na jugovzhodu v dialektični prostor, kjer se za $\bar{e}$ govori $\bar{a}/\bar{a}$, $\bar{a}$. Ta refleks moramo izvajati iz nekdanjega a : $\gamma\bar{l}\bar{a}dem$, $\gamma\bar{l}\bar{a}du$, $j\bar{a}tar$, $nap\bar{a}ta$, $nar\bar{a}t$, $p\bar{a}st$, $p\bar{a}tk$, $pl\bar{a}sem$, $pr\bar{a}st$, $pr\bar{a}dem$, $put\ s\bar{a} < *pod\bar{z}\ se$, $pu\bar{y}l\bar{a}j$, $r\bar{a}pa < rep\bar{a}$, $rd\bar{a}č$, $rk\bar{a} < *ro\bar{k}e$, $sm\bar{a} < sam\bar{e}$, $sr\bar{a}ču$, $ta\ v\bar{a}nč$, $se\ i\ us\bar{a}du$, $uod\bar{a} < *vode$, $uz\bar{a}t$, $z\bar{a}b\bar{a}rna < *z\bar{e}brna$, $zač\bar{a}t$, $zo\bar{a}zeno$ itd.

Kot sem že rekel, je $\bar{a} < \bar{e}$ sovpadel s prvotnim $\bar{a} < \bar{a}$, $\bar{e}$, $\bar{e}$, ki je vse-skozi ohranjen. Pridružil se jima je še $\bar{a} < o$ pred tautosilabičnim u : $adn\bar{a}jst$, $br\bar{a}da$, $z\ br\bar{a}d$, $d\bar{a}n$, $d\bar{a}ve$, $dl\bar{a}ka$, $\gamma\bar{l}\bar{a}va$, $\gamma\bar{l}\bar{a}tk$, $\gamma\bar{r}\bar{a}bem$, $j\bar{a}ic$, $j\bar{a}pka$, $j\bar{a}rm$, $k\bar{a}ča$, $k\bar{a}šl'$, $kr\bar{a}va$, $kum\bar{a}r$, $la\bar{y}\bar{a}t$, $l\bar{a}št\bar{v}arca$, $lub\bar{a}ña$, $m\bar{a}čuxa$, $m\bar{a}l\bar{e}n$, $m\bar{a}slo$, $m\bar{a}žem$, $ml\bar{a}ka$, $mr\bar{a}u\bar{l}a$, $p\bar{a}dla$, $p\bar{a}lk$, $p\bar{a}ñ$, $p\bar{a}s$, $p\bar{a}str\bar{a}lo$, $p\bar{e}šč\bar{a}nce$, $pr\bar{a}sca$, $pud\bar{y}\bar{a}na$, $puš\bar{a}st$, $r\bar{a}mo$, $r\bar{a}na$, $sl\bar{a}bo$, $sl\bar{a}ma$, $sr\bar{a}jca$, $stup\bar{a}lo$, $t\bar{a}šča$, $tr\bar{a}va$, $ur\bar{a}t < *vrat\bar{e}$, $ut\bar{a}va$, $uz\bar{a}mem$, $mo\bar{s}$, $z\bar{a}ic$, $ž\bar{a}ba$, $ž\bar{a}y\bar{n}ca$; $b\bar{a}u\bar{n}a$, $umr\bar{a}u$, $s\bar{a}u\bar{z}a$, $č\bar{e}r\bar{a}u$, $u\bar{a}u$, $kal\bar{a}u\bar{r}et$ itd.

Del kojščanskih *a*-jev je prevzet z izposojenkami iz drugih jezikov: $f\bar{a}ra$, $f\bar{a}ruš$, $jerd\bar{a}na$, $k\bar{a}mb\bar{a}ri$, $k\bar{a}mbra$, $ku\bar{n}āt$, $ku\bar{a}nt$, $l\bar{a}ib\bar{a}n$, $l\bar{a}štra$, $muš\bar{t}ac$, $p\bar{a}r$, $r\bar{a}i\bar{x}$, $š\bar{t}ala$, $tel\bar{a}r$, $mo\bar{x}t$, $ž\bar{l}\bar{a}xta$, $ž\bar{l}\bar{a}if$ itd.

V tej zvezi opozarjam na zanimiv razvoj, ki sem ga ugotovil v bližnji Kozani. Tu namreč $\bar{a}$ prehaja v $\bar{o}$, če ni bil pred njim ali za njim nosni soglasnik: $kr\bar{o}va$, $ž\bar{o}ba$, $p\bar{o}s$, $b\bar{o}ba$, $ž\bar{o}ya$, $r\bar{o}ca$, $p\bar{o}sem$, $p\bar{o}su$, $k\bar{o}ča$, $dl\bar{o}ka$, $j\bar{o}pka$, $\gamma\bar{o}b\bar{a}r$, $\gamma\bar{r}\bar{o}xa$, $br\bar{o}da$, $ot\bar{o}va$, $f\bar{o}ra$, $\gamma\bar{l}\bar{o}va$; $s\bar{a}m$, $-a$, $koz\bar{a}na$, $m\bar{a}čka$, $pody\bar{a}na$, $r\bar{a}mo$, $sl\bar{a}ma$ itd.

3. Za psl. $\bar{o}$ se govori $\bar{o}$. Z istim glasom je zastopan še sekundarno poudarjeni o , dalje prvotno kratko poudarjeni, kasneje podaljšani $-o$ v zaprtih končnih zlogih ter o v mnogih izposojenkah.

Tudi ozemlje z refleksom $\bar{o} < \bar{o}$ je veliko. Govori se po delu Brd (Podsobotin, Snežatno, Hum, Kojsko, Gonjače, Bale, Vrhovlje, Šmartno, Slávče, Kožbana, Vrhovlje, Senik, Golo brdo, Britof itd.), po Benečiji, ob Soči od Plavi do meja tolminščine, po Banjšicah, v Levpi, Kalu itd. Ta refleks povsod meji na glas $\bar{u}o/\bar{u}\bar{a} < \bar{o}$: $\gamma\bar{o}ba$, $z\ \gamma\bar{o}b$, $\gamma\bar{o}pc$, $\gamma\bar{o}š$, $k\bar{o}de$, $m\bar{o}ka$, $z\ m\bar{o}k$, $m\bar{o}š$, $n\bar{o}t\bar{a}r$, $n\bar{o}t\bar{a}rka$, $u\ kr\bar{o}x$, $m\bar{o}sk$, $z\bar{o}p$ itd.; $\gamma\bar{o}ra$, $x\bar{o}du$, $k\bar{o}ña$, $k\bar{o}sa$, $k\bar{o}za$, $l\bar{o}nc$, $n\bar{o}su$, $\bar{o}kno$, $\bar{o}rix$, $p\bar{o}p\bar{a}r$; $k\bar{o}ñ$, $p\bar{o}t$, $p\bar{o}st$; $bet\bar{o}n$, $b\bar{o}šk$, $c\bar{o}kla$, $č\bar{o}k$, $č\bar{o}kuka$, $kap\bar{o}t$, $karb\bar{o}n$, $kaštr\bar{o}n$, $k\bar{o}ra$, $mar\bar{o}j\bar{l}č$, $mad\bar{o}n$, $n\bar{o}no$, $\bar{o}rl$, $pal\bar{o}ba$, $pan\bar{o}la$, $pik\bar{o}n$, $petr\bar{o}n$, $š\bar{o}ba$, $t\bar{o}č$, $ž\bar{o}ja$, $ž\bar{o}rx$, $n\bar{o}fč$, $ber\bar{o}č$ iid.

4. Psl. $\bar{e}$, $\bar{e}$ in e —so zastopani z enim samim glasom, namreč z $\bar{e}$. $\bar{e}$ se je razvil poleg tega še iz kratkopoudarjenega e v zaprtem končnem zlogu ($\bar{e}t$), pa tudi v izposojenkah je zelo pogosten. Teritorij $\bar{e} < \bar{e}$, $\bar{e}$ je v glav-

nem isti kot teritorij $\bar{q} > q$: čemēla, dərōēsa, dnēwa, dnēv, χcēp, kərōēsa, lesēn, lēt, mēt, sərçē, šēst, ujēsa, zvečēp; debēla, mēle, pēku, pērije, rēku, sēdam, ta trēc, učēra, uremēna; čēlo, čēsnik, lēmes, mēde, pēlŋ, rēbro, stēyno, žēna, žrēbe; cvēk, kmēt, sklēp; bəryēs, furēšt, kaštēla, kalcēta, kupēlca, mēžnar, tēr, žēyan, brēncŋ.

5. Psl. ð in ò sta prešla v ūo. Teritorialno se ta refleks v glavnem krije z refleksom $\bar{e} > ie$. ūo < ð, ò se je obogatil še z ūo, ki ga nahajamo v izposojenkah iz drugih jezikov: dərōūo, ɣnūoi, kəkūoš, kūost, mesūo, nebūo, nūoč, nūos, nūoš, pərsūo, pūole, pūot, rūoxč, senūo, serūota, snūoč, sūora; dūo, dūobər, kūoza, škūorja; frūošk, karatūor, rūomar, šūola, šūolŋ, šūošter, kūončul.

6. Kojščanski $\bar{i}$ zastopa psł. $\bar{i}$ in $\bar{y}$ ter i v številnih izposojenkah: χrip, nūma, pišēu, rība, šit < sušiti, zīt, žila, žlica; balančīn, bīram, fīrtux, kužīn, kužīna, kaṭulīn, špinik, šunfit, taɣīča, uštarija, vīpera, žnīder(ca), novīča.

7. Kojščanski $\bar{u}$ zastopa psł. $\bar{u}$, dolgi $\bar{l}$ ter $\bar{u}$ v izposojenkah: χūda, klebūk, klūč, mūxa, plūč, ūxo, ūsne, ūst; dūx, múst, mūzem, pūxno, tūšča, mūk; čūla, fūl, marūskl, nūna, pūn, pūpa, štūya, štrūca, šūbla, šūratāk, trūya, barūfa itd.

Tu moram omeniti še $\bar{u}$ v besedah umūjt, umūiem, ubūit, ubūiem, kjer je $\bar{u}$ glasoslovno razvit, kot je menil že Ramovš.

8. Skupina $\bar{u}o$ - prehaja v kojščanski govorici v $\bar{u}ə/\bar{u}ə$. Pri tem je vseeno, ali gre za etimološki ali protetični $\bar{u}$. Tudi ni važno, če je ta $\bar{u}o$ -cirkumflektiran, novoakutiran ali sekundarno poɣdarjen. Refleks je v vseh primerih isti: $\bar{u}əle < olē$, $\bar{u}əlēje$, $\bar{u}əčmen$, $\bar{u}əs < voz$, $\bar{u}əsk < vosɣkə$, $\bar{u}əda$, $\bar{u}əsuyunik$, $\bar{u}əla < vola$, $\bar{u}əl < voli$ itd.

Paralelno z $\bar{u}o$ - se je razvijala tudi skupina $\bar{j}ə$: $\bar{j}ətkə$, $\bar{j}əm$, $\bar{j}ədu$, $\bar{j}ədlə$, $\bar{j}əčmen$.

9. Sekundarnopoudarjeni $\bar{a}$ reflektira kot cfl. $\bar{a}$: $\bar{s}tāza$, $\bar{m}āɣla$, $\bar{p}āsa$, $\bar{d}ānəs$, $\bar{p}āχnt$. Isti glas se je razvil še pred sonatnim r ter iz kratkopoudarjenega $\bar{e}$ v končnem zaprtem zlogu: $\bar{m}ārlič$, $\bar{s}mārt$, $\bar{d}ārv$, $\bar{v}ārt$, $\bar{s}āršen$, $\bar{č}mārł$, $\bar{s}ārna$, $\bar{v}ārba$; $\bar{z}āt < zēt$. Tip $\bar{p}əs$ reflektira prav tako kot $\bar{p}ās$: $\bar{t}āšč$, $\bar{d}āš$ itd.

Dialektični razvoj je torej v kojščanskem govoru izoblikoval tale sistem dolgih vokalov: $\bar{a}$, $\bar{i}$, $\bar{u}$, $\bar{ie}$, $\bar{u}o$, $\bar{e}$, $\bar{o}$, $\bar{ə}$. S tem ali onim vokalom so bile sprejete tudi vse izposojenke iz drugih jezikov, zlasti furlanščine in nemščine.

B. Kratki vokalizem

Razvoj kratkih vokalov je v kojščanskem govoru preveč pisan, da bi ga lahko zajel v tako splošno veljavne formule, kot sem to storil pri dolгих, vokalih, kajti kratki vokali so labilni, nestalni in odvisni od lege v besedi in besedni skupini. Navzlic temu pa nekaj takih zakonitosti lahko ugotovim.

1. Med kratkimi vokali so najbolj enotno zastopani kratkopoudarjeni vokali v zaprtih zlogih, ki so po podaljšanju pogosto prešli v sistem dolgega vokalizma: $\hat{a}t > \grave{a}t$, $\hat{e}t > \grave{e}t$, $\hat{o}t > \grave{o}t$, $\hat{i}t > \grave{a}t$, $\hat{u}t > \grave{a}t$, $\hat{e}t > \grave{a}t$: *lăxt*, *dlăn*, *madžerăt*, *xrăst*, *yrăx*, *tăm*, *brăt*; *coĕk*, *kumĕt*, *adoĕnt*; *prôĉ*, *pôt*, *ĉôk*, *snôp*, *pôst*, *kôn*, *môšt*, *bôšk*, *vesôk*, *šerôk*, *utrôk*; *măš*, *tăĉ*, *krăx*; *răp*, *zăt* itd.

2. Predtonični *o* se navadno zoži v *u*, vendar tudi *o* > *ə* ni redek: *kumpâr*, *pudyâna*, *kupîto*, *kustâna*, *urîexu*, *kurenĕ*, *pušâst*, *pulietje*, *put sâ* < **pod sê*, *uxcetâr*, *γuspudâr*, *utrûok*, *ubĕdn*, *furĕšt*, *mulît*, *kuzâ*, *kăštrôn*, *kăšilo*, *păndielk*, *kălăuret*, *tăpurîšĉe*, *krampîr*, *kătulîn*. Tu moram omeniti to, da v sosednjem Cerovem akajo: *xădila*, *prăšila*, *năšila* itd.

3. Predtonični *a* in *i* prehajata v redukcijski vokal e-jevske baze: *blezina*, *lesâ*, *leši*, *u lesiex*; *lesiĉa*, *peščânĉe*, *kamežôla* itd.

4. Predtonični *e* navadno ostane, medtem ko sem za *ə* slišal glasova *ə/a*: *ĉebûla*, *pu nesrĕĉ*, *vesĕla*, *z măsniĉ* itd.

5. Predtonični *u* včasih onemi, včasih pa je ostal: *šîm* < *sušîm*; *kupîm*, *kupûmat*.

6. Od posttoničnih glasov so se najtrdneje obdržali *-a*, *-e*, in *-o* v izglasju, medtem ko se je *a* v zaprtem ali internem zlogu reducirjal v *ə* ali *ĕ*: *brâda*, *nĕse*, *rĕbro*, *šilo*; *dîelăt*, *dîelăm*, *šivĕm*, *šivĕš*, *šivemo*, *šiveta*, *z dărvĕm*.

7. Posttonični *ê* v zaprtem zlogu je prešel v *i*: *ĉlôvik*, *ôriĭ*.

8. Posttonični *-i*, *-u*, *-e*, *-o* so onemeli. Izjema je 3. sg. gl. tipa *vîdi* > *vîde*.

9. Po onemitvi končnega *-o* sta se glagolski končnici za 3. pl. **-ajô*, **-ejô* asimilirali v *-iĭ*: *dîeliĭ*, *nĕsiĭ* itd.

10. Posttonične skupine *-al*, *-êl*, *-il* in *-əl* so prešle v *-u*: *ukâzu*, *vîedu*, *nôsu*, *xôdu*, *nĕsu*.

11. Posttonični *-ai* > *-i*: *ĉăki*, *năki* < *nĕkaj*. Enako asimilacijo sta doživeli tudi skupini *ăi*, *ĕi* pod akcentom: *naprî*, *kî* < *kaj*, *jî*, *jîta* < *jei* in tako dalje.

C. Konzonantizem

V konzonantizmu pravzaprav nisem zasledil pojavov, ki bi za slovenske zahodne govore že doslej ne bili znani. Tod se še govorita palatalna *l* in *n*, od katerih prvi že v Kozani prehaja v *i*. ZaporNIK *g* je seveda prešel v *γ*, v izglasju pa v *-χ*. Konzonantne skupine *šč*, *čr*- in *žr*- so ohranjene, samo da je *čr* > *čer*. Enak razvoj sta doživeli tudi skupini *čl*- in *pš*-.

Izglasni zvoneči konzonanti so postali nezvoneči, medtem ko so konzonanti, ki so prišli v izglasje po moderni vokalni redukciji, še zvoneči.

Tudi *v*, ki je zaradi moderne vokalne redukcije prišel na konec besede, je ohranil svojo labiodentalno naravo. Za vse te pojave navajam po nekaj primerov: *plūč*, *klūč*, *čūla*, *γlūχ*, *lūkna*, *pūn*, *γunīšče*, *kōn*, *γlādem*, *tayīča*, *layát*, *γlebōk*, *γōr*; *brīeχ*, *rūoχ*, *u lōχ*, *pīšcu*, *kōšč*, *pāγīšče*; *čerīešna*, *čerēs*, *žrīepc*, *žrēbe*; *čelien*, *pāšenīca*; *žōlt*, *zōp*, *krīš*, *puγrēp*, *pōt*, *mēt*, *lēmeš*, *γōš*; *uəd* < **vodo*, *rdáč šōb*, *na brád*, *z brád*, *an prēž sulī*, *z nōγ*, *tārt kúoχ*; *dāvo*, *ubāvo*, *pliev*, *krāv*, *čerōp*.

Č. Oblikoslovje

Najzanimivejši pojav kojščanskega oblikoslovja bom podrobno obravnaval na koncu. Tu naj omenim nekatere druge oblikoslovne posebnosti:

1. Dual ni ohranjen niti pri nominih niti pri glagolu. Edina izjema je nom. acc. du. moških *o-debel*.

2. Končnica *-ix* v lok. pl. se je posplošila tudi v ženska *a-debla*: *u lōnciχ*, *pār kōñiχ*, *na nōγiχ*, *pār žlīciχ*, *pār čemēliχ*, *krāviχ*, *rāciχ*, *uđciχ*, *pu γōriχ*, *pu brājdiχ*, *na čerīeviχ*, *na kulīeniχ*, *nētliχ*, *na urātīχ*.

3. V instr. pl. moških in ženskih *a-debel* je pogosta končnica *-ām* < *-ami*: *zbām*, *z bratrām*, *z uəlām*, *kuńām*; *z ārkām*, *noγām*, *kosām*, *s kravām* itd.

4. Za ak. pl. se tod govori gen. pl. v takih in podobnih primerih: *je vīdu brātu*, *ma štīriχ brātu*, *sinēu*; *sm srāčala štīriχ brātu* itd.

5. Kojščanski govor ima dolgo infinitivno obliko: *pīt*, *jāst*, *nēst*, *tārpīet*, *nosīt*.

6. Oblike duala so bile pri glagolu izpodrinjene od pluralnih. Pač pa se je ohranila dualna končnica *-ta*, le da je prevzela pomen plurala, medtem ko se je raba končnice *-te* omejila samo na vikanje.

7. Glagoli III. in IV. tipa *boléti*, *govoríti* imajo v 3. pl. končnico *-â < -ē*.

8. Iterativa se končujejo na *-ûvat*, *-ûvam* ali *-âvat*, *-âvam*: *kupûvat*, *kraľûvat*, *plačûvat*, *plačûvam*, *plačâvam* itd.

9. Pri nekaterih glagolih je bila prezentna osnova prevzeta tudi v infinitiv in v oblike iz infinitivne osnove: *γnījēt* za **γnít*; *obûjt*, *sezûjt*; *obûila*, *sezûila*; ptc. pass. *obûjt*, *sezûjt*. Sedanjik glagola *šít < sušiti* se tu glasi *šijem*, *-eš*, *-e* itd. Do te oblike, ki je analogična, je prišlo zato, ker je *šít < sušiti* = *pít < piti*. Gre torej za prehod v I. glagolsko vrsto.

10. Najznačilnejši pojav v kojščanskem govoru je delna izguba končnic pri samostalnikih in pridevniki moškega, ženskega in srednjega spola. Največ končnic so izgubila ženska a-debla, pri katerih je v sg. ohranjen samo še nominativni *-a*, medtem ko so ostali skloni brez končnic. V pluralu sta se izgubili končnici nom. in ak., ostale pa so v tej ali oni obliki ohranjene.

Pri moških in srednjih o-debljih je stanje malo boljše, kajti tu sta se obdržali v sg. gen. oziroma akuzativna in instrumentalna končnica, v pluralu pa genet., dat., lokalna in instrumentalna.

Osnovna današnja oblika ženske a-sklanje je potemtakem tale: *brâda*, *brád*, *brád*, *brád*, *na brád*, *z brád*; du. *brád*; pl. *brád*, *brád*, *brâdem*, *brâdij*, *bradám*.

Pri prvotnih oksit. tipa žena se v nom. acc. pl. eventualno drži še starejša oblika tipa: *rkâ < *roke*, *uacâ < ovace*, *kuzâ < *koze*.

Moška o-debla se tu sklanjajo takole: *pâs*, *pâsa*, *pâs*, *pâsa*, *pâr pâs*, *s pâsam*; du. *pâsa*; pl. *pâs*, *pâsu*, *pâsem* (*brâtam*), *pâs*, *pâsij*, *s pâsam* (*kuám*, *bratrám*, *uálam*).

Srednja o-debla se sklanjajo v bistvu enako: *šilo*, *šila*, *šil*, *šilo*, *na šil*, *s šilam*; du. *šil*; pl. *šil*, *šil* itd.

Taka je torej samostalniška sklanjatev v kojščanskem govoru.

Kot se nam na prvi pogled to stanje zdi čudno, pa je v resnici samo rezultat glasoslovnega razvoja v tem govoru in zato popolnoma razumljiva. Za kojščanski govor moramo namreč suponorati, da sta psl. *-ē* in *-o* prešla podobno kot v kraščini najprej v *-a* in *-u*, nato pa se popolnoma reducirala oziroma onemela. Starejšo razvojno stopnjo nahajamo n. pr. še v Števerjanu ali Podsabotinu, pa tudi v Cerovem ali Kozani v neposredni bližini Kojskega (*‘a < ‘ē*, *‘u < ‘o*). Hkrati z onemitvijo *-a* in *-u < -o* sta onemela v Kojskem tudi etimološka *-i* in *-u* v izglasju. Zaradi teh dveh procesov je v kojščanskem govoru prišlo do takega stanja sklanjatve, kot sem ga zgoraj opisal.

Z redukcijo $-a < -e$ in $-u < -o$ ter etim. $-i$ in $-u$ pa spremembe, ki jih je doživela kojščanska govorica, še niso opisane. Nenavadno zanimivo je namreč to, da onemitev končnic ni ostala brez sledov na preostalem delu besede, temveč je ta glasoslovni pojav zapustil svojo sled na vokalu neposredno pred izgubljeno končnico. Tu je namreč nastala kvantitetno-intonacijska sprememba v tem smislu, da so vokali v sedanjih zadnjih zlogih daljši od navadnih kojščanskih dolžin, pa tudi intonacija se bistveno razlikuje od intonacij navadnih dolgih zlogov. O naravi te nove intonacije bi težko rekel kaj popolnoma nedvomnega, imam pa vtis, da je dvovršna rastoče-padajoča. Vokali s to intonacijo napravljajo vtis dveh vokalov oziroma nekakšnih diftongov (a^a).

Poudariti moram, da ta redukcija ni zajela samo fleksije, temveč tudi vse ostale primere, kjer so $-e$, $-o$, $-i$, $-u$ bili v izglasju, torej tudi infinitive in pluralne deležnike na $-l$, pridevnike, prislove itd.

Da bo današnje stanje bolj plastično, navajam nekaj dialektičnega gradiva:

A - debla, gen.: z *məs̄níc*, *nimam brád*, brez *ád̄u* *ōrk*, *nōγ*, *žlíc*, *kōs*, *kráv*, *ubēdn*, *uēc*, *kóz*, *pārši* z *māγl̄*, s *šúol*;

dat. loc.: na *brád* *mem tūor*, na *rám*, na *ōrk*, na *nōγ*, na *štál*, u *šúol*, *pār kráv*, *pu nesrēč*, u *nōγ*;

acc. sg.: *uēd*, *putrieb*, u *šúol*, ma *γól* *γláv*, *me dúγ* *brád sív*, u *sried*, u *trúγ*, za na *γláv*, *səm nārd̄u driet*, *žlíc*, *s̄m brūs̄u skir*, *prasíc*, *kietn*, *kōñ* ma *γrív*, za *pulēnt*, an *prēž* *sulī*, *usák nediel*, *s̄m dāu* *struiit kúož*, *nōγ stríex*, na *jáy*, ma *zanūox̄t̄nc*;

instr. sg.: z *brád*, *γrā* s *kráv*, z *nōγ*, z *ōsl̄*, z *γōrk* *uēd*, *pud* ni *čeriēs̄p*, *s̄m šiv̄u* z *driet*, *z̄vāzēno* z *driet*;

nom. ak. du. pl.: *doie kráv*, *trī kráv*; *kóz* (*kuzā*), *rác*, *ōs*, *múx*, *s̄s̄et̄ar*, *smríek*, *bāx* (*bāxā*), *zābarn*, *súč*, *nív*, *uēc* (*uēcā*), *rdác šōb*, *tūo s̄a brád*, *žil*, *ōbedvie nōγ*, *ub̄arv*, *muštác*, *b̄aryēš*, *c̄avát*, *kōs*, *rčic*, *pliev*, *žlíc*, *γrint*, *pár*, *štrúc*, *ōrl̄* itd.

Moška in srednja o-debla: dat. lok. sg.: na *čēl*, *mem γrint* na *čēl*, *brát*, *pūot* mu *kāpa dōl* *pu čēl*, u *pōst*, u *úx*, na *nēb*, u *pēt* me *bulī*, mu *γarčī* u *pēt*, u *tríepx*, *bulān* na *s̄orc*, na *míex*, u *lōnc*, na *kōr*, na *uēz*, *pār kōñ*, *pār sín* itd.

Nom. ak. pl. moških o-debel: *s̄ās*=ženska *prsa*, *tā s̄a p̄orst*, *nōxt*, ma *γard nōxt*, *ta s̄a pás*, *mem štír pás*, *lōnc*, *král*, *trī kōñ*, *mem kōñ*, *uāl*, *záic*, *čarōp*, *pāx*, *uríex*, *dnēp*, *utrōc*, *stárš*, ma *utrōk purōčen*, *klebúk* in tako dalje.

Kot sem že povedal, so tudi nevtralna o-debla izgubila končnico v nom. acc. pl. Prvotna končnica je bila tu -a. V kraščini je v tem primeru končnica ženskih a-debel -e izpodrinila prvotno končnico -a. Zato moramo izhajati tudi za kojščanski govor, ki je sosed kraščine, iz oblike šile. Razvoj je bil torej enak, kot drugod, kjer je šlo za -e ($-a < e$): *játar, plúč, kulien, tâ sã pastrál, šíl, ȳrát, nêtl < na tlã: tũo sã tãrd tlã* ($e > ð$), *ókŋ, dvie ókŋ, kúol, štír kupít, dvie kupít, tũo sã ȳniezd, snežát, žalíšč, te prímem za úx, ma rdáč lic, štír liet, úst, jáic.*

Izguba končnice -i pri glagolu: a) inf. *šlúst, laȳát, umúit, ubúit, žriet, uzát, pít, ȳrist, struiit, nêst, dielat, tãrpíet, nusít, pu-právt, živiét, pusúost, cíept, siečt, mliet, prást, túčt, putkuróat, šít, umriét, zyunít, mlátt.*

b) n. pl. del. na -l: *smo trásł, sta miel, tkál, ujál, dielal, smo sã smejár, smo sã trásł.*

c) izguba končnice -u < -q in -i pri 3. pl. prez., pri za-imkih in drugod: *dieliȳ, nũosiȳ, tãrpíȳ, vidiȳ, ȳráȳ; z mán, s táb; z nám, z wám, an drúz, ta tréč, mlájš, vánč, dváȳst.*

Tudi končnica -i je torej onemela povsod in pustila za seboj sled na sedaj zadnjem vokalu. Zato imamo tudi pri -i- deblih brezkončniške oblike: gen. *kúost, na kúost*. Enako se je zgodilo tudi z -i v končnici -ami, ki je prešla v -ám: s *ȳčerám, z bratrám, s kuíám, s krawám, z ȳalám, z noȳám, z ærkám, z zbám, z lesám* itd.

Edini primer, kjer -i ni onemel, sem našel v nom. pl. *kumâri*. Zakaj je tu ostal, je jasno. Zato, ker je ta -i produkt asimilacije *ji > i* in je bil v času onemitve gotovo kvantitetno daljši kot navadni *i*.

V ilustracijo kojščanske govorice dodajam še kratek tekst, ki sem ga zapisal po pripovedovanju Gabrijela Kumarja iz Kojškega.

*

Sã blê v âdni wás dwã buyâta kmêta. Adȳ je mêtũ sîna, âdȳ je mêtũ ȳčêr. An tíst, ka je mêtũ ȳčêr, je meȳ tudi adneya pastírja pãr ȳíš, kã je slúžu. Biȳ je pa ríevêš an je pâsu žȳaȳ. An tísteya je mîela ȳčî bõl râda ku tísteya buyâteȳa. Zdaȳ ôče ud nîq je tũo zviedu aȳ ȳa je čãku. Kãdar je pãrsu s planín, ji je zmieri pãrnêsu rôž, an takũo tudi tíst večêr. An ôna mu je ȳse puviedla, kakuo ȳa ôče ȳãrdũo ȳlãda. An še tíst večêr ȳa je z nam rënkȳnom udâru. A ȳa je têtũ šê, pa ôn je biȳ takũo mučân, da mu i uzãu tíst rãȳkl ȳon z rôk an mu je rêku: »Takũo pa na

bo šljō. « An ôce mu je rêku, da priet bo zaklêta kralica riešena kukər ti mui zët. An òn mu je rêku: »Takuo pa velâ, ôce,« an je šš. Od tistya dnêwa napri je pûpa bla zmieram žalostna an ujûokana. An pastir se ni več pukazu ut tistya dnêwa u xis. Je pəršu pa câit, de je bluo trieba nazai ynât žwau u planin pâst. An kãdar je biu trûdy an de je mēu câit, se je lõžu spât. An kãdar je spau, s je sēnu takuole: de sa pəršl vıl ukûol nēya an de sã plasal an põtle, de sã je ustâula nēx kralica an de i rêkla sôjem vilam: »Tēya pûoba bomo mi wārwal.« An je rêkla: »Kakuo liep pûop je. Kakuo liep uči pa more miet. Pučakmo, de sã zbedi, de bomo vıdł tudi uči. An tudi pulajta, tudi lúb more miet. yotûowo je nabrau rōž za nõ. Splêdmo mu krâneal!« An takuo sa tudi nardil. Põtle s je on zbediu. An vıl, kãr so vıdł sõi uči, so utêkl. An òn je to prau vıdu, kãr so utêkl. An je ustau yôr pukonc, an ni vıedu, al s je sãnu al je bluo ries. An je yladu ukûole sēbe an je zayladu krânecl, kã je biu splêden z zlatom lesam, an põtle je rêku: »Tuo je møylo bıt prau ries.« Biu je pa ònde u tistm kraj an puščauunik. An x tistom je šš, de se j pusvietwu, kãkuo bi riešu tist kralic, an je usē puviedu, za ki sã yrã. On pa mu je usē puviedu, kãkuo more nardit: de more jët ylix nã svet Jēven zvečer u adnãisti ur ċie put tist skál an ni uzame za sãb trilietp lieskav šib an sõi pastirsk pãlc an dwa kōsa masã s strûpam mēšan an ni ċaka tãm, de udbije adnãist ur. An takuo je tudi nãrdi. An kãdar je bluo adnãist ur, je udaru pu skál s tist pãlc an s je udõpãrla na jama an s sã znãjdl dwã velikaya ċernaya pësa. Jēnu je xitro ueryu tiste mesuo zastrûpleno u ust an sã pužõrl xitro dõl an sã zawalil mõrteu nētł. An põtle òn je šš nõterka u tist jam. An je pəršu na vëlik plãc, je biu an drieu an na bãnã pud drievam. An põtle ya zãčne xitro klicat an xadõba, kã je wãrwala tist kralic, ni pride ċie x nēmu. An põtle je pəršu an ya je teu kãr pužriet. On je pa nãrdi, ku mu je ukazu puščauunik, je zãču lietat ukûole takuo dũyo, dõkør ni biu trûdn tist xadõba. An tiskat s je ustawu, mu je pudlõžu pãlc mies noyi an xadõba s je zvõrnu pu tliez, an tiskat ya je ubũ. Potle s je razsũ ċieu xrip dõl. On s je pa dõržu na sried vërta an mu ni stõrlo nãč. An põtle je šu rešuwat tist kralic, kã je bla u kãč zakûnena. An põtle je rãtala nazai liepa žajnska ku priet. Potle so pəršl vıl demũ, so vıdł ubũjtiy pësu an tistya xadõb, kã je wãrwu kralic. An s sã zãčudł, de dũo je møyu bıt tũo. An sã zayladł teya pastirja. An kralica je rêkla: »Lãita, je prau tist, kã smo rêkl, de ya bomo mi wārwal. Srēčna sē, k maš takuo liepaya fãnta.« An so jim stõrl za spãt takuo dũyo, dõkør ni biu câit za jët demũ. An so jim nardil õbadviem takuo liep ubliek kukør krãf an kralic. An

pô so je zbedíl an so jim rêkl, de je câjt, da γráj demû. Demâ je përsu pa tist bôγat fânt z ôcem an so sklêpal žônitu. An ôna je pa samo jûokala, de je blo use žalostno. Oče je têu pu sil, de more sa purçit. An natûo putërka âdγ na urát. An ôče ud nû je ustâu γôr in je rêku: »Dûo xûode nas môft u ti úr.« An ta uân je tärku napri. Oče je šu jêzno udôpört urát an zayläda dvîex, kâ su ble ku krâl an kralica ublêçena an je rêku: »Vasokûost, vasokûost, na zamierta me, utpûsta me, nîsöm viêdu.« On je rêku: »Ki mæ na puznâta? Jêst sm̃ pástir, an tlê je riešena kralica.« An kâ je vidla sôja lûba tûo, je utêkla u sôj kâmbær an je še bôl jokâla. Pástir je përsu γ nû an je je talâžu. Ona mu je rêkla: Če bi je mêu še rât, bi ne përsu tâk γ nû, bi përsu s sôjøm nawâdnem γwântøm. An õn pôtle s je šû xîtro preobliêçt u pástirja an je rêku, de on še zmîeram nû lûbe, an de s purçâ. Sevîede, uši drúz so môγl mîrno γlädat puçeries, an ta uânγadwa sta šlä kar demû brez slavêsa.

Résumé

Dans son article «Contribution à la classification des parlers de Pohorje» l'auteur arrive à la conclusion que, en ce qui concerne la région de Pohorje, on ne saurait parler d'un dialecte unique: tandis que sur les pentes méridionales de ce massif on parle une variante du dialecte de la Styrie Centrale, ce qui a été constaté déjà par Ramovš dans sa description du dialecte de Pohorje et Kozjak, les habitants du versant nord parlent le dialecte carinthien.

Dans son article «Les traits caractéristiques du parler de Kojsko (Brda), l'auteur donne un bref aperçu du vocalisme de Kojsko et explique notamment le problème de la perte de certaines terminaisons dans la déclinaison des noms de ce parler.

Mirko Rupel

SLOVENSKI AKT
OB PROTIREFORMACIJSKI EPIZODI
V VIPAVI 1598

Iz 16. stoletja je bil doslej znan en sam slovenski uradni akt, zapovedni list iz leta 1570, vsebujoč razglas o vinskem davku.¹ Izkazalo se je, da ta list ni samostojen slovenski uradni dokument, temveč prevod nemškega, dasi je pisarna kranjskih deželnih stanov izdala nemški izvirnik in slovenski prevod hkrati.²

Tudi drugi uradni akt v slovenščini iz reformacijske dobe je le prevod. To je doslej neobjavljeni ukaz nadvojvode Ferdinanda kranjskemu vicedomu z dne 25. februarja 1598, ohranjen v vicedomskem arhivu.³ Objaviti ga hočem tu niže in za njegovo razlago povedati zgodbo o vipavskem sodniku Petru Uletu.

*

Kmalu po največjem uspehu notranjeavstrijskih protestantov, ko so leta 1578 v Brucku dosegli versko svobodo za Gradec, Judenburg, Celovec in Ljubljano, je nadvojvoda Karel začel izvajati protireformacijske ukrepe po manjših mestih in trgih. Posebno in najprej se je protireformacija začela na Goriškem, zakaj za ohranitev katoličanstva v tej deželi so se zavzemali papež, oglejski patriarh in celo sosednji italijanski knezi. Vsi ti so pritiskali na Karla, ker so se bali, da bi iz te mejne pokrajine nova vera mogla vdreti v Italijo. Tako je moral goriški deželni glavar grof Thurn že leta 1579 naznaniti goriškim evangeljskim plemičem, da ne bo nadvojvoda Karel dovolil nove vere in da bodo morali tisti, ki bi pri njej vztrajali, zapustiti deželo. Več plemičev, njim na čelu Andrej

¹ Jug St., Slovenski zapovedni list iz leta 1570: GMDS XXIII (1942), 74.

² Verbič M., Slovenski zapovedni list iz leta 1570 — prevod iz nemškega izvirnika: Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952, 179.

³ DAS, viced. arhiv, fasc. 145.

Attems, so pogumno izpovedali svojo versko prepričanje. Kljub prošnjam so morali iti, kakor smemo sklepati iz ohranjenih listin.⁴ Nedolgo zatem, leta 1581, je Lovrenc Lanthieri, imetnik trga in sodstva v Vipavi, dobil nalog, naj izžene štiri vipavske tržane.⁵ Ukaz pa se ni izvedel. Podobno ni imel uspeha nadvojvodov ukaz iz leta 1584. Po njem je Lanthieri poklical vipavske protestante ter jim razglasil, naj se odpovedó luteranstvu ali pa naj se izselijo; 21 oseb se ni vdalo, a ker so se pri Lanthieriju zanje zavzeli kranjski deželni stanovi, se ni nič zgodilo.⁶ Desetletje kasneje (1595) je Hans Lanthieri spet dobil ostra povelja in tudi tokrat ni prišlo do izгона protestantov.⁷

Šele ko je leta 1596 nastopil vlado nadvojvoda Ferdinand II., je stvar postala resna. Po njegovem ukazu z dne 23. aprila 1597 so razdejali protestantsko pokopališče v Vipavi (2. maja) in v februarju naslednjega leta so morali oditi zadnji protestanti.⁸ Kmalu za to zadnjo akcijo in delno vzporedno z njo so nastali in se razvijali dogodki, ki bodo tu opisani.

Gradivo, ki se tiče Petra Uleta, je spravljeno v posebnem svežnju, obsegajočem 27 kosov (aktov). To so:

1. Ferdinand vicedomu Rabatti 5. novembra 1597 (izvirnik).
2. Brata Lanthierija Ferdinandu 8. januarja 1598 (izvirnik).
3. Vicedomov razglas Vipavcem in Planincem 11. januarja 1598 (koncept).
4. Vicedom Lanthierijema 11. januarja 1598 (koncept).
5. Vicedom Lanthierijema 11. januarja 1598 (koncept).
6. Vicedom Juriju Križaju 25. januarja 1598 (koncept).
7. Ferdinand vicedomu 28. januarja 1598 (izvirnik).
8. Vicedom Ferdinandu konec februarja 1598 (Pettern Vlle bericht) (koncept, neodposlano).
9. Ferdinand Lanthierijema 24. februarja 1598 (prepis).
10. Ferdinand vicedomu 25. februarja 1598 (izvirnik).
11. *Slovenski prevod prejšnjega.*
12. Vicedom Lanthierijema 4. marca 1598 (koncept).
13. Vicedom Ferdinandu sredi marca 1598 (koncept, neodposlano).
14. Vicedom Lanthierijema 25. marca 1598 (koncept).
15. Lanthierija vicedomu 26. marca 1598 (izvirnik).

⁴ Schmidt W. A., Die Gegenreformation in Görz-Gradiska: JGGPÖ XXIX (1908), 86.

⁵ Dimitz A., Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain: MHVK 1867, 64.

⁶ Dimitz A., Geschichte Krains III, 107—109.

⁷ Prav tam, 261.

⁸ Prav tam, 275—276.

16. Vicedom Lanthierijema 26. marca 1598 (koncept).
17. Lanthierija vicedomu 27. marca 1598 (izvirnik).
18. Vicedom Lanthierijema 27. marca 1598 (koncept).
19. Vicedomovi zapiski o zasliševanje v Vipavi konec marca 1598.
20. Vicedom Ferdinandu 1. aprila 1598 (koncept).
21. Vicedom Ferdinandu 2. aprila 1598 (koncept).
22. Vicedom Ferdinandu 19. aprila 1598 (koncept).
23. Ferdinand upravitelju viced. urada 23. novembra 1598 (izvirnik).
24. Upravitelj viced. urada Ferdinandu 22. januarja 1599 (koncept).
25. Ferdinand vicedomu 19. februarja 1599 (izvirnik).
26. Ferdinand vicedomu 29. aprila 1599 (izvirnik).
27. Upravitelj vicedomskega urada Uletu 8. maja 1599 (koncept).

*

Vipavsko gospostvo je imela v zakupu družina Lanthieri. V našem gradivu se imenujeta brata Anton in Friderik Lanthieri, »freyherrn zue Schönhauß, Wippach vnnd Reiffenberg, erbmundtschenkhen der fr. grafschafft Görez« (akt št. 2, 15, 17), prebivajoča v Vipavi ali v Rihemberku (akt št. 18), in še dva starejša brata, Gašper in Hans, stanujoča v Gorici (akt št. 14, 18). Odnos Lanthierijev do reformacije ni prav jasen. Bili so menda takšni kakor Lovrenc Lanthieri, od 1568 baron in od 1570 dedni točaj poknežene grofije Goriške,⁹ ki ga je Trubar označil za »Nikodema«,¹⁰ torej za bojazljivca, ki sicer simpatizira z novo vero, pa si ne upa tega javno pokazati.

Za sodnika v Vipavi je bil petindvajset let Vincenc Amigon. Bil pa je protestant in med tistimi enaindvajsetimi, ki se 1584 niso vdali, da bi menjali vero;¹¹ zato sta ga morala Lanthierija odpustiti. Njegov naslednik je postal Peter Ule. Pa tudi ta ni ustrezal, ker ni bil spodoben, kakor sta povedala Lanthierija; celo v umor da je bil zapleten. Malo pred 3. novembrom 1597 sta ga odstranila. Takole pojasnjujeta to stvar:¹²

»Dann als Vicencz Amigon, wellicher in hoffnung, er würde von seinem sectischen glaubenswahn abstehen vnnd zu der ainigen salligmachenden romischen catholischen heiligen religion sich bekheren, in die fünffvnndzwainzig jar lang bey ernentem richter ambt im markht Wippach gelassen worden, in sollichem groben jrrthumb halsstarig verharet vnnd dauon khaines weegs sich wenden noch weisen lassen wollen, haben wir jme dessen vnnd gar khei-

⁹ Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser 1889.

¹⁰ Elze Th., Trubers Briefe 367.

¹¹ Dimitz A., Geschichte Krains III, 108.

¹² Glede načina objave nemških besedil gl. SR VIII, 210, op. 10.

nes andern wegen vilgenantes richter ambt bemüessigt vnnnd solliches Petern Vlle auf vohergeundt sein selbst gehorsams bitten wie auch anderer dar-
under gepflegenen intercessionen auf sein, Vlle, woluerhalten vnnnd vnnsrer,
der gebrüeder, wollgefallen confirmirt, dabey er nun ain zeit lang verbliben,
sich aber in mer weeg also vngebürlich erweisen, das nit allein wir seiner
person wegen mit taglichen beschwärdten vberloffen gewesen, sonder auch
vnlangsten vber andere malefiz gar ain todtschlag auf eben sein, Vlle, anstiff-
tung, wie vns fürkhumen, beschehen. Daher wir, um dergleichen ergerlichen,
vnczimblichen handlungen zeitlich fürsech- vnnnd wendung zuthuen, geursacht
worden, jme, Vlle, offternents richters ampts zuentseczen, welliches auch
khurcz zuuor, ehe wan obangedeuter eur fur. dur. etc. genadigister beuelch
[= akt št. 1] vns zuekhumen, ins werch gerichtet vnnnd ain andere taugliche
catholische person darczue bestellt worden ist.« (Akt št. 2.)

Pri tem poročilu bratov Lanthierijev je treba seveda upoštevati, da
je vzeto iz njune pritožbe nadvojvodi Ferdinandu (akt št. 2), ko jima je
ta ukazal, naj spet nastavita Uleta (prim. akt št. 1), da je torej vsa zadeva
prikazana z njunega gledišča in z namenoma poudarjenim katolištvom.
Ule sam je predstavil stvar po svoje; njegovo verzijo je kranjski vicedom
takole zapisal:

»Item sy [= Lanthieriji] haben mit ieczigen markhtrichter Petter Vlle
dahin tractirt, dz er dz richter ambt alda annemen solle, jnmassen er sich dan
durch herrn Mathesen, brobsten zu Straßburg,¹³ als daczue mahl gewesten
landsfr. commißario bewegen lassen, wie dan destwegen ain offentliches
instrument zwischen jnnen aufgericht worden.

Die herrn von Lantherj haben darüber gleichwoll jme, richter, zu ainem
schein anbeuolhen, dz er eur dt. etc. wegen der sectischen aldort wohnenden
burger außgangenen beuelh exeq[ui]rn solte, doch haben sy jme kheinen
gerichtsdiener, welcher solche verordnung exequirn mögen, niemahlen be-
willigen noch zuhalten erlauben wellen. Hindangesetzt aber alles dessen, hat
jme er, Vlle, in volczichung solher verordnung aines solhes embsigen vleiß
angelegen sein lassen, daß er lecztmahls jrer, der burger, wider jnne be-
schehener aufflainung vnnnd erzaigter widerseczlichkeit wegen von Wippach
gar weichen müessen, jnmassen sy jne dan khurcz verschinner zeit gewall-
thätig vberfallen vnd seines lebens berauben wollen, zu nottwendiger rettung
seines lebens aber ainem vnder jnnen ain hanndt abgeschlagen oder gesche-
digt. Alß nun solhes die herrn von Lantherj vernomben, haben sy jne alß-
baldt, vngeacht dz sy villmehr schuldig gewest wären in exequirung angecz-
gener verordnung allen beistandt zulaisten, seines richterlichen ampts nicht
allein... entseczt, sonnder auch offentlichen gar alß ein malefiz personen
außrueffen vnnnd proclamirn lassen, darüber auch ainen andern, Georgen
Khrisei, darczue angenommen.« (Akt št. 8.)

¹³ Župnija Vipava je bila vključena strassburški proštiji na Koroškem.

Kakor je torej Ule sam povedal, se je s tako vnemo lotil protestantov, da so se mu Vipavci uprli in ga pregnali. V samoobrambi je nekomu odsekal roko, a gospoda Lanthierija sta ga, namesto da bi ga branila, odstavila in ga povrh razglasila za hudodelca. Namesto njega sta napravila za sodnika Jurija Križaja.

Stvar je prišla pač po Uletovem prizadevanju in torej v njegovi verziji do ušes nadvojvodi v Gradcu, in ta je 3. novembra 1597 ukazal kranjskemu vicedomu Jožefu Rabatti, naj Petra Uleta v njegovem imenu potrdi za vipavskega sodnika; kot tak naj dobi tudi vse ugodnosti, ki so jih imeli sodniki pred njim (akt št. 1). Podoben ukaz je izdal nadvojvoda tudi za brata Lanthierija in ga poslal vicedomu. Ko ga je vicedom dne 4. januarja 1598, vračajoč se iz Pazina, po poštnem upravitelju izročil Gašperju Lanthieriju v Gorici, se je ta močno razhudil. »Sobalddt er dasselbe vernumen,« poroča vicedom, »also vnwillig worden, dz er lautter vermelt, er wolle seinen andern brüedern auf Wippach zuschreiben, damit er, Vlle, von dem richter ambt strakhs entseczt werden solte« (akt št. 20). To in kar vicedom v nadaljnjem še poroča o odstititvi Petra Uleta, sicer ne more biti čisto natančno, zakaj Ule je bil — kakor je bilo zgoraj povedano — odstavljen že pred 3. novembrom 1597; vsekakor pa je moralo biti vedenje Gašperja Lanthierija ob prejemu odloka takšno, da si Lanthieriji niso pridobili naklonjenosti ljubljanskega vicedoma.

Brata Anton in Friderik Lanthieri sta reagirala na Ferdinandov ukaz z vlogo 8. januarja 1598 (akt št. 2). V njej sta najprej izjavila nadvojvodi vdanost, vendar poudarila pravico, ki so jo imeli njih predniki kot zastavna gosposčina vipavska, namreč »volkhumene autoritet, macht vnnd gwaldt... in dem markht Wippach ainen richter auf wolgefallen anzunehmen, zubestatten vnnd nach gelegenheit wider abzusezen.« Ko sta še po svoje povedala, zakaj sta odstavila Uleta,¹⁴ sta prosila, naj jima nadvojvoda pusti stare pravice.

Tretji, ki je reagiral na nadvojvodov ukaz, je bil kranjski vicedom Jožef Rabatta. Dne 11. januarja je konfirmiral ali potrdil Uleta za trškega in deželnega sodnika v Vipavi (zu ainem markht vnd landtrichter zue Wippach) in to razglasil Vipavcem in Planincem (N. der buergerschafft zu Wippach, auch allen vnd jeden zu der herrschafft Alben gehorigen vrbarsholden vnd vnderthanen), opominjajoč jih, naj ga priznajo in mu izkažejo dolžno pokorščino (akt št. 3). Isti dan je pisal tudi Lanthierijema, naj Uleta sprejmeta in mu izročita uradno poslopje, sicer

¹⁴ Gl. zg. str. 48.

bosta kaznovana s 1000 zlatimi dukati; hkrati je zahteval pojasnila, zakaj trpita pod svojim varstvom dva izgnanca, Zuana Mario in Zuana Candita, izmed katerih je drugi kriv umora Benka Balanta in ne Ule (akt št. 4). Še drug dopis je vicedom isti dan naslovil na Lanthierija, ker je izvedel, da bo 12. januarja Jurij Križaj imel v Vipavi deželno pravdo (landtrecht); pri 100 ducatih globe jo je treba preprečiti (akt št. 5). Tudi Juriju Križaju je vicedom pisal 25. januarja, naj pri 100 ducatih kazni opusti sodstvo (akt št. 6).

Še preden pa se je utegnil vicedom prepričati o uspehu svojih odlokov, mu je poslal nadvojvoda s kratkim dopisom z dne 28. januarja (akt št. 7) Lanthierijevo vlogo (= akt št. 2), da bi o njej povedal svoje mnenje. Zdaj si je moral vicedom priskrbeti podatke iz Vipave. Pomagal si je kar z Uletom. Ko je od njega konec februarja dobil podatke, je sestavil dopis, namenjen nadvojvodi, in ga imenoval, vsaj v konceptu, »Pettern Vlle bericht«. Ule in vicedom, oba gorka vipavski gosposki, sta se našla. Zato je vicedomov spis kar strupen. V uvodu opozarja nadvojvodo, naj se spomni, kako je ukazal Lanthierijema, naj odstranita lutrskega sodnika, oskrbnika in druge krivoverske meščane v Vipavi; res sta zaradi lepšega odslovila bivšega oskrbnika Smuča¹⁵ in postavila Hansa Cividatorja, vendar ta, ki se je spočetka izdajal za katoliškega, tega nikoli ni pokazal z dejanjem. Nato pripoveduje o preganjanju Petra Uleta, kakor je tu spredaj na str. 47 dobesedno natisnjeno. V tretji točki našteva, kaj vse je ukrenil, Lanthierija pa da sta v zasramovanje nadvojvodovega mandata po Križaju razglasila in tudi imela deželno pravdo, a vicedomov patent (razglas Vipavcem in Planincem = akt št. 3) je skrivaj bil odtrgan, pohojen in namesto njega je bila nabita podoba norca, ki jo vicedom prilaga (wie dan auch angeczogenes, jme durch mich ertheiltes patent... heimblicher weiß von dem comaun¹⁶ daselbst abgerissen, mit füeßen zertretten vnd an statt dessen ain nar, alß hiebei abzunemen, angeschlagen worden); žal se podoba norca med akti ni ohranila. Končno poroča, da ščitita Lanthierija dva pregnana morilca; enemu sta celo prepustila uradno poslopje. Tudi izgnani krivoverci še zmeraj prebivajo v Vipavi in Lanthierija jim dajeta vso pomoč. — Teh hudodelstev Lanthierijev, končuje vicedom, ni mogel zamolčati, pa prosi, naj nadvojvoda

¹⁵ Jakob Smuč, »des Lanthieri Unterthan und Einer Ehrsamen Landschaft Viertelhauptmanns am Karst Fähndrich« je bil med tistimi enainvajsetimi, ki bi se bili morali leta 1584 izseliti, ker so vztrajali pri svoji veri. Dimitz A., *Geschichte Krains* III, 108.

¹⁶ comaun = občina.

zaradi ohranitve svoje deželnoknežje avtoritete stvar resno pregleda ter čimprej sporoči, kaj naj stori (akt št. 8).

Tega dopisa, iz katerega zveni prava jeza na vipavska mogotca, pa vicedom ni odposlal, ker je prav tedaj dobil od nadvojvode novih navodil. Še pred vicedomom je namreč poučil nadvojvodo Ule; napotil se je bil v Gradec ter osebno poročal nadvojvodi (prim. akt št. 13). Nadvojvodov dopis (akt št. 10) bodi tu objavljen v celoti, ker je to tisti akt, ki je pozneje doživel slovenski prevod; glasi se:

Vnserm getreuen lieben Josephen von Rabatta zu Dornberg, obristen erbstallmaister der für. graffschafft Görz, vnserm rath vnd viczdomb in Crain.

Ferdinand von gottes gnaden erczherczog zu Osterreich, herczog zu Burgundj etc., graue zu Tyrol etc.

Getreuer lieber. Wir werden abermals erindert, wie das vngeacht Peter Vlle durch dich zum marckht vnd lanndrichter zu Wippach confirmirt, er doch durch die Landtherj gebrüeder dabey nit allain nit geschüczet oder hanndgehabt, sonder durch jrn pfleger Hannsen Ciuidator, als wann er aines todtschlags vrsacher weer, öffentlich proclamiert, denen von Wippach auch jne für jren richter zuhalten oder ainichen gehorsamb zulaisten verboten. Vnnd darüber entlich er des richter amts de facto gar entseczt, an seiner statt aber Georg Krisey durch sy zum richter verordnet worden sein solle. Vnnd obwoll jnen die abschaffung bemelts Crisey vnd das sy jne, Vllen, bey dem richter amt vnbetreibt sollen verbleiben lassen, durch dich bey tausend ducaten peenfal auferlegt, seye doch nichts weniger der Crisey beym amt verbliben vnd die landrechten — vngeacht sy jnen vnd jme durch absonderliche beuelch jedweder bey ainhundert ducaten straff verboten — durch sy zuegelassen vnd [durch] jne, Crisey, gehalten worden, darüber sy, Lantherj, jme, Vlle, dann noch darczue drolich sein vnd banditen gar im ambthaus deselbs aufhalten sollen. Nun ist nit weniger, woferr dem also, das sy jren ye lenger ye mehr brauchenden vngehorsamb, den wir ferrer khaines weegs gedulden khönnen, an tag geben. Daheero wir jnen von heutigen dato ganz ernstlich beuolchen, das sy obangezognen verworchten peenfahl der aintausedt ducaten vnd absonderlich ainhundert ducaten in golt jnnerhalb acht tagen nach vberantwortung alhero gewißlich erlegen, nichts weniger aber den eingeseetzten richter bey toppltem peenfahl als bald wider abschaffen vnd den Vlle durch dich einsezzen, jne beym richter amt ruewig verbleiben lassen, schüezen vnd handhaben, auch vor aller tatligkhait sichern sollen. Vnd ist darauf vnser beuelch, weill wir jme, Vlle, nit allain die paan vnd acht anjeczo alhie von neuem verlichen, sonder auch zweifl tragen, ob sy, die Landtherj, sollichem auferlegen in allem nachkomen werden, das du dich demnach dahin auf Wippach verfüegest vnd jne, Vlle, nachmallen einsezcest, darneben auch, ob sy, die Landtherj, angebrachtermassen banditen aufhalten, dich erkundigest, vom Crisey die verworchten ainhundert ducaten vnabläßlich abforderest, die-

selben mit eheistem heraus schickhest vnd volgendts vns aller befündung sambt deiner verrichtung vnd weitem rätlichen guetachten gehorsambist berichtest. Daran beschicht vnser gnediger willen vnd mainung. Geben in vnser statt Grätz, den fünfundzwainzigisten tag monats februarj anno etc. im achtundneunczigisten.

Ferdinandt

Nadvojvoda je torej izvedel, da se Lanthierija nista ravnala po nje-govih in vicedomovih ukazih; zato je zapadla globa tisoč in še posebej sto dukatov. Če še ne bosta sprejela Uleta in mu pomagala, se bo globa podvojila. Ker pa le dvomi, ali bosta Lanthierija poslušna, naj vicedom osebno gre v Vipavo, ponovno postavi Uleta za sodnika, poizve zaradi »banditov«, t. j. izgnancev, in izterja od Križaja tistih sto dukatov; o vsem tem naj nato poroča in pošlje svoje mnenje.

Skoraj enako se glaseč dopis je nadvojvoda poslal 24. februarja Lanthierijema in ju prav resno posvaril zaradi neposlušnosti (akt št. 9).

Vicedom pa ni utegnil takoj v Vipavo, ker je moral prisostvovati deželnemu zboru v Ljubljani. Zato je 4. marca na kratko pisal v Vipavo, opozarjajoč neposlušna gospóda na zadnja dva Ferdinandova ukaza (=akt št. 9 in 10) ter naznanjajoč, da bo, brž ko mu bo mogoče, sam prišel v Vipavo (akt št. 12). Sredi marca se je lotil tudi poročila nadvojvodi, iz katerega izvemo, da sta prav tedaj brata Lanthierija (sodeč po aktu št. 15, sta bila to Gašper in Hans Lanthieri) šla v Gradec, pač zato, da bi se pritožila, in še užaljeno dostavlja: »Vngeacht sy sich alda zu Laybach etlich tag aufgehalten, bej mir destwegen nicht angemelt, noch ainicher beandtantwortung mich gewurdigt.« Tega dopisa, ki je le delno ohranjen (akt št. 13), pa ni odposlal, ker je njegovo vsebino povzel pozneje v svojem dokončnem obširnem poročilu dne 1. aprila (=akt št. 20).

Stvar se je torej zaostрила: na eni strani nadvojvoda, vicedom in Ule, na drugi vipavska gosposčina. Prvi so pritiskali z ukazi in globami, drugi pa so se trmasto upirali. Vicedom se je pripravljal na osebno intervencijo v sami Vipavi, dva Lanthierija pa sta se napotila k nadvojvodi v Gradec. Katera stran bo uspela?

*

Dne 23. marca je vicedom krenil v Vipavo ter našel tu Antona in Friderika Lanthierija, a oba sta se brž umaknila v Rihemberk, potem ko sta — vsaj tako je vicedom poročal — sklicala sosesko (»die gemain«) ter jo nagovorila, naj ne sprejme Uleta za sodnika (akt št. 20). Vicedom je

25. marca pismo naznanil bratoma svoj prihod in ukazal, naj naročita svojemu oskrbniku Hansu Cividatorju, da bo ta privedel vse osebe, ki bi jih poklical vicedom, ter storil, kar bi mu še bilo naročeno (akt št. 14).

Naslednji dan, 26. marca, je vicedom sklical Vipavce, kolikor jih je bilo mogoče zbrati (»die burgerschafft alda sowoll alß die gemain, souill man zusammen bringen mogen«) ter jim dal prebrati nadvojvodov ukaz z dne 25. februarja najprej v izvirniku (= akt št. 10),¹⁷ nato pa za tiste, ki niso znali nemški, v slovenskem prevodu. Slovenski prevod (akt št. 11), se glasi v natančnem prepisu takole:

Ferdinand ad Basie gnade Erczherczog Veißterreichu, fürit Burgundi, knes Tyrolj.

Nam ie Sapet Sposnaine danu, Zhe ie glich Petter Vlle Skuse tebe kenumo Richteriu te Gosposhune Jupaue patorien, on suai Skusi te Lantherj Bratie pertemistem ni shuzen ienu shirman, Samuz Skusi nech phlegaria Hansete Ziuidataria kakor debe an ne ene smerte enegna Zhlaueka dolsan bil. Vozitno ie uncai Seklizan. Tudi tem sie Vpaue debe ane neiga sa Richteria nekar spasnalj prepouedal. ienu an tude ad te Slusbe Richtarske dale pastaulen, ne neigouem mestu pak Georg Krisei Skusi te Lantherj Kenumo Richterio pastaulen ie imal bitte. — Jenu akali glich tu dale pastaulenei Jemenutne¹⁸ Kriseia neim Lantherischem: kakur tudi to isto de be one popre ienumanigo Pettero Vlle per tem Richtarsuati Jemeli rako dersatj. per 1000 Slatich slatu Pene garu palasenu welu, Vendur Krishei per te Shlusbe astal, ienu te praude kekerie se ienumaieia Landtrecht. aku ie glich neim Landterischam ie no nemu Khrisaiu suaketerumo posebe per Stu Shlateg Slatem¹⁹ prepouedanu bellu. dersal ieno Vksemo temo ani Lantherj Jemenutnemo Pettro Vlle na lebno ienu souatu trachtale. tude hkteistomu Bandite te Vrichtne hieche dersalj.

No nekar menei ni, ker be temo istomo taku bellu debe ani Lantherische, neich nepokorshina zhe dale le uezh. katerio mi dale nemoremo terpete ali temoistomo nach date. ne ta lutz ieno beli dan pernashaia, Satega vola mi Sma neim ad donashiega denu maznu sepouedale. de ane ta perua Straifunga tech enu 1000. Slatich Slatu, ienu pasebe tech Stu Slatich Slatu vasmich dnech imaia dale polashite. nez menei tudi tega pastaulenega Richtaria Khrisaia per topelte pene imaia spet dale shaffat ienu pettro Vlle skuse tebe Vizdoma Htemo Rich[t]arstuo imaia pastaut postitj, nemo tudi per te isto Slusbe rako ienu (bramba dersatj) mir dersatj. tude per sua oblastai obaruuatj.

Saketeriga Volo ie nasha sapuued, ker sma mi enkrad nemu pettro Vlle zehs te zloueska kri sodite oblast dale, mi tude zhiblama aku ani Lantherischi vsem tech rezim pokorno Wodo nach pershli, de ti Vizdom (viepaua)²⁰

¹⁷ Gl. spredaj str. 51.

¹⁸ Glasiti bi se moralo pač *Jemenutnega*.

¹⁹ Pisna napaka namesto *Slatu* (zlatov).

²⁰ Kar je tu v okroglem oklepaju, je v izvirniku prečrtano.

imash (vipaua Vlezhi) iemenutnega pettro Vlle kenomo Richtariu (snouiga postauē) Vipauē snouiga postaueti. srauen tudi aku ani Lantherishi Bandite gare dershe. potrebno se sprashati, ad Krisaia tudi te sapadene stu slatech slatu. dale suetj ienu unka Vgradez sue so hietrostoi poslatj. patle tu vsega toiga aprauila staiem Suetam nam nesaine datj. Na tem istem Wode nasha volo ienu Sapud Steriena. ta list se ie dal vnasim mestu V Gradcu ta petienū .20. da[n] tega meszha Febrario te oshem ienu deuedesetem letu.

*

Preden nadaljujemo opis dogodkov v Vipavi, naj tu spregovorimo o zgornjem slovenskem tekstu. V glavnem gre za dobeseden prevod, ki kaže, da prevajalec ni bil vaje slovenskega pisanja. O tem priča tako črkopis kakor jezik. Le tu in tam nas pisava spominja na grafiko v takratni slovenski knjigi (zhe, uezh, polashite), povečini pa dela zapis slovenske besede prevajalcu precej težav, pa piše *neiga*, *neigouem*, *neim* (njega, njegovem, njem), *so hietrostoi* (s hitrostjo), *suai*, *sue*, *suaketerumo* (vsaj, vse, vsakateremu), *suetj* (vzeti), *Vksemo* (k vsemu), *menej*, *pastaulenei* (menje — manje, postavljenje), *zesh* (čez), *enkrad* (enkrat), *welu*, *bellu* (bilo), *Wodo*, *Wode* (bodo, bode) itd.

Kar se jezika samega tiče, gre za zapis narečja, ki se precej razločuje od izdelanega in kolikor toliko enovitega slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. Predvsem je očitna dokaj razvita moderna vokalna redukcija: *tude* (tudi), *Skuse* poleg *Skusi*, *debe* (da bi), *bitte*, *terpete* (biti, trpeti), *smerte* (smrti), *jemeli* (imeli), *nech* (njih), *steriena* (storjena), *Sapud* poleg *sapuued* itd. Močno je razvito akanje pred poudarkom in za njim: *rako* (rokó), *pasebe*, *astal*, *palasenu*, *Zhlaueka*, *patorien*, *zbi-blama*, *imaia*, *iemenueia* itd. Namesto skupine šč beremo š: *pokorshina*, *Gosposhuna*. Dativ in lokal edn. se končujeta na -o: *nemo*, *suaketerumo*, *Vksemo temo*, *na lebno*, *Htemo Richtarstuo*. Pisec rabi dolgi infinitiv: *dersatj*, *terpete*, *date*, *polashite*, *sprashati*. Zanimiva je oblika *denu* (gen. dne). Številni so germanizmi, mnogi so nastali po predlogi, kakor: *dale polashite*, *nach date*, *Wodo nach pershli*, *gare dershe*.

Tu naštete jezikovne posebnosti kažejo na slovenski severozahod. Pisec je moral biti Gorenjec, tam okoli Kranjske gore ali Rateč doma. Mimo izrazitih gorenjskih posebnosti potrjuje to moderna vokalna redukcija, o kateri vemo, da je na zahodu in severu slovenskega ozemlja bila v 16. stoletju mnogo bolj razvita kakor v dolenjščini. Ne nasprotuje temu niti akanje, saj je prav v Kranjski gori in Ratečah ohranjeno v

predtoničnih in posttoničnih zlogih.²¹ Tudi gen. *denu*, znan danes iz koroških govorov (*dnu*),²² kaže v označeno smer.

Vicedom potemtakem ni dal prevesti nemškega ukaza domačinu Vipavcu, temveč najbrž svojemu pisarju, ki je moral biti doma s severozahodnega slovenskega ozemlja. Kot vicedomov uslužbenec gotovo ni bil protestant. Zato je le od daleč poznal takratno slovensko pisanje ter pisal, če je bilo kdaj treba, kar po svojem narečju. Kakor pa ni bil dosleden v črkopisu, tako tudi ni pisal čistega narečja, saj se je v Ljubljani navzel tudi drugih narečnih posebnosti. V primeri z uradnim aktom o vinskem davku iz leta 1570²³ pa je naš akt hudo neboljen, saj je brez nemškega izvirnika komaj razumljiv, medtem ko je le-oni pravopisno enoten in jezikovno gladek ter razodeva, da ga je pisal v slovenskem pisanju izveden pisec.

*

Vrnimo se v Vipavo, kjer je vicedom dal prebrati zbrani množici slovenski prevod Ferdinandovega ukaza. Tedaj se je zgodilo nekaj, kar je Rabatto gotovo presenetilo. Ko je ljudem razglasil, da je odslej njih sodnik Peter Ule, ki ga morajo ubogati, in dodal, če ima kdo kaj zoper njega povedati, naj to stori o svojem času in kakor se spodobi, sta stopila iz množice Gregor Kotnik in za njim Filip Plumba ter zavpila, da nočeta Uleta za sodnika. Vicedom ju je dal prijeti, pa sta kar naprej vpila zbrani sosesi, naj vsi rekó, da ne marajo Uleta. Ko ju je vicedom dal ukleniti, ker je imel njun nastop tako rekoč za upor (»rebellion«), je množica molče sprejela Uleta za sodnika in se nato razšla. Ta prizor, vreden pisateljevega peresa, je vicedom vsaj dvakrat opisal, v dopisu Lanthierijema 27. marca (= akt št. 18) in v poročilu nadvojvodi 1. aprila (= akt št. 20). Neposrednejši je prvi opis. Takole se glasi:

»Alß jch gesteriges tags die vbergebung des gerichtß stab der fr. dt. an mich gnedigist gefertigten beuelh gemaß in der ganczen gemain, so daczumahl beisamen gewest, gegenwurth fürgenomen, jnnen, den vnnderthonnen, auch crafft jrer dt. gnedigisten mandats bej deroselben straf vnnd vngnad gemelten Pettern Vile hinfüro nicht allein für jren richter zuerkennen, sonnder auch allen gebürlichen gehorsamb zulaisten vnnd sich im wenigisten dawider zu-

²¹ Sporočilo tovariša Tineta Logarja, za kar mu bodi tu izrečena najlepša hvala; prim. tudi Ramovš Fr., *Kratka zgodovina slov. jezika*, Ljubljana 1936, 234.

²² Ramovš Fr., *Historična gramatika slov. jezika* VII, 16.

²³ Jug St., *Slovenski zapovedni list iz leta 1570*: GMDS XXIII (1942), 74.

seczen alles ernnsts auferlegt, beinebens auch souill angedeut, jm fahl vnnder jnnen ainer oder der ander wider den neuen richter was fürczuebringen, dz sy solhes zu gelegener zeit, wie sich gebürt, vnd nicht aniecz, da man in volcziehung jrer dt. gnedigisten beuelhs stehet, thuen solten, vngeacht aber dessen allen sein obgelmelte zween vnnderthonnen ganz strafmäßig zuegefahren vnd auß dem hauffen herauß geschrien: Wier wollen den Vlle zum richter nicht haben noch dits orts jrer dt. gepott nachkhomen. Vnd wie jch sy in den gehorsamb wollverschuldtermaßen verschafft, sy abermals mit heller stim heraußgeplaczt vnd zu den anndern vnnderthonnen geschrien, sy sollen alle sagen, dz sy jne für kheinem richter erkennen wellen, welche aber dennen zweyen nicht nachgeulgt, sonder den Vlle mit stilschweigen für jren ordenlichen richter angenommen. Vnnd weil dise zween vngehorsamen hierinen allein jrer dt. vnd sonnst kheinem andern menschen verschuldt vnd derselben gebott zuwider gewest, dise widerseczlikheit gleichsamb zu ainer rebellion angesehen worden, also ist es auch billich, dz sy durch mich, alß representanten jrer dt. personn, dits orths gestrafft werden sollen.«

Zaradi tega dogodka sta Lanthierija še tisti dan protestirala pri vicedomu (akt št. 15): izvedela sta, da je dal vreči dva njuna podložnika v ječo in da ju naslednji dan hoče odvesti v Ljubljano; odrekata mu to pravico in prosita, naj bi počakal, da se vrmeta brata Gašper in Hans, ki sta šla v Gradec k nadvojvodi; pripravljena pa sta, da sama kaznujeta Kotnika in Plumbo, če sta le-ta kaj zagrešila. V tem pismu je zanimivo, kako prikazujeta Kotnikov nastop: kakor jima je sporočil oskrbnik, »[hat] sich aber ainer namens Kodtnickh an statt nicht allein der nachperschafft daselbst zu Wippach, sonder auch in namen der ganzen gemain — vnzweiffenlihen nicht ohne vrsach — wider gemelten Vlle beschwärt vnd sollihe beschwär bey dem herrn [pri vicedomu] als landts obrikhaidt anzuhören gebetten.«

Tudi vicedom je brž, še preden je dobil ta protest, pisal Lanthierijema, naročajoč, naj Kotnika in Plumbo dasta odvesti v Ljubljano, naj Uletu odstopita uradno poslopje ter izročita njemu, vicedomu, tistih 100 dukatov, s katerimi je bil kaznovan Križaj (akt št. 16).

Lanthierija sta mu odgovorila naslednji dan, 27. marca, s prošnjo, naj odloži odgon obeh podložnikov, ker sama kot najmlajša brata nista dovolj poučena o pravicah vipavske gosposčine. O kakem uradnem poslopu v Vipavi pa jima ni nič znano, zakaj hišo, v kateri so prebivali prejšnji sodniki, so njuni predniki na lastne stroške sezidali; premalo poznata vipavsko pravo, zato naj se ta reč odloži do prihoda bratov Gašperja in Hansa, prav tako tudi plačilo globe (akt št. 17). — Po toliko ukazih, ki so bili dovolj jasni, sta se Anton in Friderik Lanthieri napravila nevedna. Ravnala sta prav premeteno.

In čudno — vicedom se je vdal: odgon onih dveh podložnikov v Ljubljano je odložil za 14 dni, za toliko časa tudi izpraznitev uradnega poslopja in plačilo globe (akt št. 18). Skrbelo ga je pač, da bi Gašper in Hans uspela pri nadvojvodi; zato je tudi v tem kapitulantskem pismu napisal: »entzwischen aber mechten die herrn die sachen bei jren herrn gebr[uedern], so anieczu zu Gräcz sein, anbringen vnd, jm fahl sy was erlangen, mir auch durch die fr. dt. ichtes²⁴ auferlegt werde, bin jch gar nicht zuwider, demselben würkhlichen nachzukhomen.«

Vidi se, da je bil vicedom z vsemi nadvojvodovimi ukazi skoraj brez moči proti plemstvu. Vendar ni odnehal in je v Vipavi pridno zbiral gradivo proti Lanthierijem. O tem priča ohranjen list (akt št. 19) z zapiski, nastalimi zaradi zasliševanja. Tu se bere:

»1. Wegen des khellner²⁵ den comaun von Vräbitsch zuerfordern.

2. Wegen der khezerey, so zu Schwarzenperg geschehen, die von Schwarzenperg zuerfordern.

3. Auch daß die herrn von Lantherj freyherrn etc. noch nach den vül-lerlej gethonen vbel thatten den traidt zehundt zu Schwarzenperg dem Zuan Maria Carnel gegeben vnd jne darneben in allem geschücz vnd geschiermth haben.

4. Wegen daß etliche dieb, so kye gestollen vnd leiten schaden gethon, per 50 d. jn münz auß der gefangkhnüß erledigt worden, vnd Mathia Naglost destwegen pürg vnd zaller gewest.«

Poleg tega stoji na drugi strani lista še tole:

»Marckht Wippach; wegen der banditen Zuan Candit, Zuan Maria weber, Paulln Reyauez, waß er für vnwistliche, vnerhörte sachen zu Wippach gestifft, so der ganczen gemein alda bewist, vnd mehr dergleichen znichtigen leiten, so durch die herrn von Lantherj aufgehalten worden.«

Zatem je seznam 24 imen; to so pač priče za hudodelstva onih treh, kakor se dá sklepati iz pripombe na koncu seznama. Ta imena so:

»1. Walthauser Voukh, 2. Paul Weroucz, 3. Bostian Gros, 4. Steffen Premorn, des herrn von Edling diener, 5. Christof Smutsch, 6. Mehrt Zingerlj, schloser, 7. Mihel Pitschocher, schneider, 8. Jacob Rebeseu, 9. Lorencz Amigon, 10. Andre Tschermell, 11. Janesch Sluga, 12. Andre Daneutschitsch, 13. Mihel Storez, 14. Andre Khlossner, 15. Andre Kouatschitsch, 16. Abel Vauekh, 17. Ca-

²⁴ kar koli.

²⁵ Gre pač za Zuana Mario Carnela, »bandita« (izgnanca), ki sta ga Lanthierija postavila za kletarja v Rihemberku, gl. niže str. 60.

sper Skhotschier, 18. Lucaß Muchä, 19. Joseph Magania, 20. Adam Wergl, 21. Primoß Steffe, 2. Bloß Maurer, 23. Jernej Beneditschitsch, 24. Agättä Khokhaukhä vnd jrer mehr, das jnen sollihes gar wol bewist.«

V Vipavi je zaslišal vicedom tudi Križaja in si na listu s slovenskim besedilom (akt št. 11) zapisal:

»Herr Khrisej hat dz jenige gelaist, waß jme die herrn von Lantherj alß seine herrn zuuerrichten anbeuolhen. Verhofft er habe wider den beuelh nichte gehandelt. — Weiß vmb den leczten beuelh durchauß nichts. Dz landt-recht hat er nicht gehalten alß ain richter zue Wippach, sonder er habe allein einen beistandt dem pfleger darinnen gelaist.«

Prav tam je tudi zapis o zasliševanju oskrbnika; glasi se:

»Wegen der banditen bekhent pfleger selbst, dz er biß anhero im ambthauß gewest, aber vor wenigen tagen durch die herrn von Lantherj wegkgeschafft worden; sein weib aber helt sich im ambthauß biß auf dato noch auf.«

*

Vicedom se je kmalu vrnil v Ljubljano ne ravno z velikim uspehom. Pač pa je zdaj imel dovolj gradiva, da je lahko poročal nadvojvodi. Sédel je ter napisal 1. aprila 1598 obširno poročilo, prvo, ki ga je odposlal Ferdinandu, odkar je od le-tega dobil ukaz z dne 3. novembra 1597 (= akt št. 1).

Poročilo (akt št. 20) povzema v prvem delu dogodke od 3. nov. 1597 do 23. marca 1598, t. j. do vicedomovega odhoda v Vipavo, v drugem delu pa prinaša to, kar je tam doživel in dognal. Nas zanima drugi del, zlasti zato, ker se je pisec dotaknil bistva pravnega spora in ker je podrobneje orisal omenjene hudodelce, poudarjajoč potuho, ki sta jim jo dajala Lanthierija; bere se takole:

»Zue volliger verrichtung aber der mir gnedigist anbeuolhener comiñion hab ich mich den 23 dits monnats nach Wippach erhebt, alda ich die zween gebr. von Landtherj, herrn Anthonien vnnd herrn Fridrichen, angetroffen, die sich aber alßbaldt des anndern tags in aller frue von Wippach vnnd auf Reiffenberg begeben. Die haben den tag zuuor, ehe ich aldorten ankhumen, die gemain, damit man den Vlle zum richter nicht annemen solte, zuesamen khomen lassen.

Nun habe ich beuolhenermassen zu der haubtabhandlung griffen, die burgerschafft alda sowoll alß die gemain, souill man zusammen bringen mogen, für mich eruordert, jnnen erstens eur fr. dt. etc. an mich gnedigist außgefertigten beuelh von wort zu wort ablesen, nachmahls aber denen, so der

teutschen sprach vnkündig, in windischer sprach vertulmatschen vnd fürhalten lassen, jnnen ermelten Pettern Vlle alß hievor confirmirten richter fürgestellt, nebens dennen selben samentlich bei eur fr. dt. etc. hochster straf vnnnd vngnad alles ernnsts gebotten vnd auferlegt, dem jenigen, waß jnnen dits orts auß habendem beuelh durch mich nachlengs fürgetragen worden, gehorsamblich nachzukhomen, den Vlle für jren ordenlichen richter zu erkennen, jme auch allen gebürlichen vnd schuldigen gehorsamb zulaisten vnnnd sich dawider fehrer nicht zusezen, sy auch dahin güettlichen vermahnt, jm fahl ainer oder der ander ainiche beschwär wider jne fürzubringen, er solhes zu gelegener zeit, wie sich gebürt, der ordnung nach thuen solte.

Vngeachtet dessen ist alsbaldt ainer auß der gemain, Gregor Khottnigkh genant, deme auch Phillip Plumba nachgeuoltgt, herfürgetreten vnd auß dem hauffen herauß geschriren, sy wolten den Vlle für kheinen richter erkennen. Wie jch nun dises auch souill vermerkht, dz die andern jnnen zweien gleichsamb nachuolgen wolten, habe jch sy abermals zu gebürlichen gehorsamb auch dahin vermanth, eur dt. etc. gnedigisten willen vnderthenigist nachzukhomen, dise zween aber ainen weeg alß den andern zu der gemain geschriren, sy solten alle sagen, dz sy den Vlle für jren richter nicht haben wolten. Darüber jch alsbaldt vmb willen verhütung besorgender weitleufigkheit dise verordnung bei dem pfleger aldorten gethan, dz er gemelte zween aufrüerische vnnnderthonnen gepundener alhero auf Laybach alsbaldt führen zulassen. Da nun disen gebrauchten ernnst die gemain gesehen, haben sy gar kheines weegs obgemelten zweyen mehr nachuolgen wollen, sonder den Vlle mit stilschweigen für jren richter angenommen vnd widerumb zu hauß gangen. Dabej es nun verbliben.

Nach verrichtung dessen allen aber habe jch jnen, herrn von Lantherj 14 tag lanng zu einraubung des ambthauß, auch einbringung der durch den Khrisej verworchten 100 d. gegeben, nebens aber bei toppelter peen, die jnen durch eur fr. dt. etc. selbst aufgesetzt worden, auferlegt, obgemelte zween vngehorsame vnnnderthonnen jres begangenen frauels wegen alß hierobverstanden, alsbaldt gepundener alhero auf Laybach liffern zu lassen,²⁶ welche sy heutiges tags alhero vberschikht, die jch dan mit eheistem zu examiniren vnd eur dt. etc. die fehrere notturfft zuzufürdern gedenkhe.

Daß aber durch die von Lantherj dises fürgebracht werden will, dz sie jres gefallens in dem markt Wippach ainen richter anzunehmen, zubestatten vnd nach gelegenheit wider abzuesetzen befuegt wären, khan jch nit befinden, dz jnnen dise vermainer weiß fürgebene vnd anmaßende autoritet jemallen aingeraumbt seye, aber woll dises ain gegenspill, dz die erwehlung aines

²⁶ Prvotno (pozneje prečrtano) se je glasilo od tod dalje: welches sowoll durch sy als jren pfleger aber bißanhero nicht beschehen, sonnder die vnderthonnen allein destwegen aldorten noch zu Wippach aufgehalten werden, daß die von Lantherj dise beisorg tragen, jm fahl die bestrafung gegen jnen alhie fürgenommen werden mehte, es werde villeicht dises ans taglicht gebracht, dz an diser beschehenen aufwigung vnd erczaigter widerseczligkheit niemandt anderer alß die von Lantherj selbst schuldig seien.

richters hieuor bej der burgerschafft aldorten gestannden. Dahero vnwider-sprechlich volgen müeste, dz ein ieder richter zu Wippach gleich alß andere von stett vnd markhten in disem fürstenthumb Crain durch den viczdomb alda confirmirt werden solte. Wie aber solhe gerechtigkeit von der buergerschafft ab vnd zu dem schloß Wippach geczogen, waiß jch dauon nichte, sonnder dz gründtlichen anczuzaigen, dz denen von Lantherj in gehaltener bereuttung der herrschafft Wippach zu vnderhaltung aines pflegers vnd richters mehr alß 300 fl. jerlichen bewilligt vnd nachgesehen worden. Vnd weill nicht befunden wierdet, dz eur dt. etc. denen von Lantherj dise authoritet verschriben, der richter auch allein von eur fr. dt. etc. vnderhalten wierdet, also ist es auch billich, dz dieselben vnd nicht die v. Lantherj ainen aufzunemen, zubestaten vnd widerumb abzuseczen haben.

Belangend aber die bandisirte personen, habe ich beuolhener massen nothwendige erkundigung eingezogen vnd habe im grundt souill befunden, daß ainer, Candida Caselar genant, welher vor disem seinen vettern ainen vmbgebracht vnd von herrn Leonhardten von Attimis alß gewesten verwalter zu Görcz bandisirt, hernacher vnder meiner aldortigen verwaltung durch die gerichtsdienner aufgehebt, aber von deren von Lantherj haltenden diennern jnnen widerumb auß henden genommen worden, lecztlichen auch, als er ain fr. gelaidt zue entschüttung oder purgierung dises todtschlags erlangt vnnnd da gleich die sentenz gesprochen werden sollen, heimlicher weiß auß dem schloß Görcz flüchtigen fueß gesezt, sich alda zu Wippach in dem ambt hauß biß auf mein hinkhonnfft, jnmaßen solhes der pfleger selbst außdrukhenlich vermelt, aufgehalten.

Am anndern aber soll Zuan Maria Carniel ainen zu Görcz mit einem meßer erstochen haben, nach begangenem mordt aber sich in dz wippacherische lanndtgericht begeben, aldorten auch ein zeit lanng durch sy aufgehalten worden, welcher hernaher gleiches fahls ainen zu S. Veith oberhalb Wippach vmbgebracht, nachmals aber durch sy zu Reiffenberg für ainen kheller bestellt, alda er in ainem khesten waldt zwo personen dermassen auch abgestrichen haben solle, dz sy von solhen schlegen jr leben ennden müeßen, dene sy auch darüber von Reiffenberg gar in die statt Görcz, alda er zum drittenmahl ain weibsperson jres lebens beraubt haben solle, mit sich alß ainen wissentlichen todtschleger vnd banditen genommen vnnnd vnnder jren schucz strafmäßiger weiß aufgehalten. Lecztlichen hat er sich gleichwol zu purgierung des zu S. Veith begangenen wissentlichen todtschlags auf Wippach verfüegt, hat aber diselbe so wenig alß zuuor prosequirt. Ob nun diser für ainen banditen zuhalten seye oder nicht, laße e. fr. dt. etc. jchs mit mehrerm gnedigist erwegen.

Drittens ist ainer, Riauecz genant, welcher ain görczerischer bandit vnd offener todtschleger, auch gar ein böse person, durch die von Lantherj ein zeitlang zu Wippach aufgehalten worden. Der hat dem Vlle in seinem abwesen in seiner aignen behaußung alle die khleider, haußrath vnd anders, was er nur antreffen mögen, zerhagkt vnd also dem guetten man grossen schaden zuegefüegt, welches aber die von Lantherj alles guett gehaißen vnd die wenigste einsehung gethan haben.

Nun wissen sich e. dt. gnedigist zuerrindern, dz in den landtsfr. generalen wider die banditen ainer priuat person allein, die dergleichen schedliche leuth aufhalte, 500 d. peenfahls aufgeseczt. Waß aber ein gerichtsherr, der nicht allein die banditen aufhelt, auch zusicht, dz in seinem landtgericht gar todtschleg durch sy begangen werden, die justicia auch neglegiert, verwürkht habe, deme werden eur fr. dt. etc. selbst gnedigist nachzusinnen wissen.

Dises habe eur fr. dt. etc. ich allein der warheit gemäß in aller vnderthenigikeit zuuolczug dero selben gnedigisten beuelh berichten, nebens aber mich zu landtsfr. gn. etc. gehor. empfelhen wellen. Leyb. den ersten apr., a^o 98. <

Dne 2. aprila, torej dan potem, ko je napisal zgornje obširno pismo, je vicedom poslal drugo poročilo »wegen der sectischen burger aldorten«; v našem fasciklu je ohranjen samo spremni dopis (akt št. 21).

Po vseh svojih poročilih pa je vicedom zaman čakal novih navodil iz Gradca. Bil je v zadregi, ker ni vedel kaj početi z vipavskima puntarjema, s Kotnikom in Plumbo, zlasti pa, ker je minilo že več ko 14 dni, pa se v Vipavi ni veliko spremenilo: uradnega poslopja in polj, ki so sodila zraven, niso izročili Uletu, temveč jih je obdeloval še zmeraj prejšnji »krivoverski« sodnik. Zato je Rabatta 19. aprila spet pisal nadvojvodi (akt št. 22), vprašujoč, kaj naj počne z onima dvema puntarjema, izmed katerih da je eden na pobudo pregnanih Vipavcev baje stregel tamkajšnjemu župniku po življenju. Predlaga, naj bi oba v Vipavi izšibali in ju nato za večno izgnali iz vipavskega sodnega območja. Tudi zaradi nadaljnjega ravnanja z vipavsko gospodo sprašuje: ali naj izterja globo 2000 dukatov ali ne. Iz vseh teh vprašanj se dá razbrati, da vicedom ni čutil dovolj podpore svojega gospodarja v boju s pokrajinskimi plemiči.

Ni znano, kaj je nadvojvoda odgovoril in ali je sploh tedaj odgovoril. Šele čez dobrega pol leta je dobil upravitelj vicedomskega urada v Ljubljani, stolni dekan Pavel Kočever, iz Gradca dopis z dne 23. novembra (akt št. 23), iz katerega izhaja, da sta se brata Lanthierija, pač Gašper in Hans, pritožila zoper Uleta; poroča naj o priloženi pritožbi (ni ohranjena) in naj pove svoje mnenje. Kočever je odgovoril 22. januarja 1599 (akt št. 24) in naznanil čudne reči: Poizvedoval je pri vipavskem župniku Matevžu Forstnerju in dobil od njega poročilo, ki ga prilaga (ni ohranjeno) in iz katerega je razvidno, da se glede nekatoliških in izgnanih oseb Lanthierijem ne dá nič očitati; pač pa da je Ule tak zdražbar, ki samo premišljuje, kje in kako bi ljudi nahujskal enega zoper drugega, in si prizadeva, da bi zmedo in zdraho delal. O tem da se je

Kočevar prepričal tudi sam, odkar nadomešča vicedoma. Od tod Uletovo obrekovanje Lanthierijev pri nadvojvodi. Potemtakem imata Lanthierija prav, a Uleta bi bilo treba odstaviti.

Tako se je zgodilo, da je vicedom dobil Ferdinandov dekret z dne 19. februarja 1599 (akt št.25), da je treba odstaviti Uleta in potrditi Janeza²⁷ Križaja, ki je, kakor se sliši, prav katoliški. Posebno važen pa je dostavek, »[das] sy, herrn von Lanthery, auch furohin befugs sein, jnnhalt habender pfandtuerschreybung dergleichen richter gleichwol fur sich selbst zuebestellen, an- vnd aufzuenemen, doch das dieselben vorehero durch den herrn ercz priester zue Gorcz oder denjhenigen, deme die gaistlich jurisdiction daselbst zue Wippach von rechtswegen gepurth, fur catholisch erkhenndt vnd approbiert werden sollen.« Bratje Lathieriji so torej docela zmagali.

In tu še epilog. Odstavljeni Ule ni mogel prenesti poraza in se je hotel maščevati. Ko sta se Gašper in Hans nekoč napotila v Štíjak (nach Sanct Jackh), je iz gradu trikrat ustrelil nanje skozi okno (sich muetwillig- vnnnd frauenntlicher weiß vnnnderstanden... drey püxen im schloß durch ain fennster loß zuprennen). To je zvedel nadvojvoda in 28. aprila naročil vicedomu, naj pokliče Uleta, ga zaradi hudodelstva kaznuje in mu dopove, da bo, če bi se še naprej nespodobno vedel, še strože kaznovan in izgnan iz gospostva Vipave (akt št.26). Znano je še dokaj vljudno vabilo upravitelja vicedomskega urada z dne 8. maja (akt št. 27), naj se Ule 7. junija 1599 zglesi pri njem. Nadaljnjih zapisikov ni.

*

Tako so se dramatično vrstili dogodki ob postavitvi in odstavitvi vipavskega sodnika. Boj zanj in proti njemu se je bil med nadvojvodo in vipavskimi mogotci. Reči je treba, da je bila pravica od vsega začetka na strani Lanthierijev, zlasti še, ker je bil Ule moralno slab človek. Nadvojvodi pa je šlo predvsem za to, da bi strl njih odpor, ker je v njem domneval tudi opozicijo krivovercev. To njegovo domnevo sta spretno umela krepiti Ule in kranjski vicedom. Šele ko se je nadvojvoda prepričal o katolištvu Lanthierijev, pa najsi je bilo iskreno ali ne, ter je na znanje vzel »njih odhod na kranjski deželni zbor in poslušnost, ki jo hočeta pri tej priložnosti pokazati« (akt št. 25), je popustil in jim v vsem ustregel.

²⁷ Najbrž napaka nam. *Jurija* Križaja.

Posebno vlogo v tem boju se imeli vipavski tržani in tlačani. Res so nekako v ozadju, a čemu sta jih zlobnala na trg najprej Lanthierija, zatem pa spet nadvojvodov namestnik? Kakor da bi oblastnikom ljudstvo vendarle bilo potrebno in imelo besedo pri umeščanju sodnika; zato jih je ta hotel nahujskati proti onemu, oni proti temu. Vicedom, ki se je zgražal, da so njegov odlok steptali v blato in namesto tega izobesili podobo norca, je računal, da bo ukaz njegove knežje svetlosti pokazal svojo moč. Ljudstvo bo ponižno sprejelo s tako visokim ukazom postavljenega sodnika, odobrilo ga bo, morda celo z navdušenjem — Lanthierijem bo že pokazal. Seveda se je moral ljudstvu približati v njegovem jeziku, zato je dal ukaz prevesti v slovenščino — in ga tudi zapisati, zakaj zgolj približno in sprotno prevajanje zamotanih stavkov ne bi bilo posebno vplivalo. Morda je ta zvesti katoliški služabnik visokega katoliškega vladarja prvič v svoji odlični službi segel po slovenščini, ki so jo nedavno začeli pisati in celo tiskati krivoverski luteranci.

In vendar ukaz ni deloval tako, kakor je vicedom pričakoval. Ljudje se niso nič kaj navdušili, saj so dobro poznali pokvarjenega Uleta. Dva sta si celo upala glasno protestirati, tudi drugi — tako je kazalo — se jima bodo zdaj zdaj pridružili. Zadržala jih je samo trda biriška roka, ki je uklenila puntarja. Zaradi glasne besede, iz ogorčenja porojene, sta Kotnik in Plumba morala v ječo, »v eksempl in zgled« ju bodo izšibali do krvi, potem pa izgnali. In kaj se je zgodilo Uletu, ki je krivico delal, imel morda celo umor na vesti in si upal streljati na plemiča? Povabili so ga na zasliševanje in še z vljudnimi besedami povrh. Njegova kazen, če se ji ni umaknil, se gotovo ni dala primerjati s kruto pokoro onih dveh pogumnih Vipavcev.

R é s u m é

L'article ci-dessus présente un document officiel en langue slovène datant de 1598. Il s'agit de la traduction d'un ordre de l'archiduc Ferdinand adressé au vicedomus de Carniole. L'auteur décrit aussi les circonstances qui ont donné naissance à ce document.

Les deux frères Anton et Friderik Lanthieri, barons et fermiers de la seigneurie de Vipava, aidaient en secret les protestants. En 1597, ils avaient destitué le juge Peter Ule sous le prétexte qu'il était un mauvais homme, impliqué même dans une affaire de meurtre, ce qui les mit en conflit avec l'archiduc Ferdinand. Celui-ci se défiait des deux barons et soutenait Ule, le juge étant connu comme un catholique ardent. L'archiduc ordonna au vicedomus de Carniole de réinstaller le juge et de punir les Lanthieri. Mais ainsi les deux barons que les habitants de Vipava s'insurgèrent contre cet ordre.

Le décret du vicedomus annonçant à la population la réinstallation du juge fut arraché et piétiné, puis on mit à sa place l'image d'un fou. L'archiduc répéta son ordre et le vicedomus qui vint en personne à Vipava proclama le décret en original et en traduction slovène. Dans la foule qui était accourue, deux hommes se mirent à protester à haute voix, et lorsque le vicedomus les fit arrêter et mettre en chaînes, ils sommèrent la foule de se prononcer contre Ule. Malgré les protestations des Lanthieri, les deux rebelles furent emmenés à Ljubljana. On ne sait rien sur leur sort ultérieur, mais les Lanthieri réussirent à persuader l'archiduc que le juge Ule était un mauvais homme, et finalement, l'archiduc lui-même le destitua. Lorsque l'archiduc fut convaincu que les Lanthieri étaient de bons catholiques — mais il est permis de douter de leur sincérité — et lorsqu'il eut appris «leur départ pour la session des Etats provinciaux de la Carniole et leur promesse d'y prouver leur obéissance» (c'était en 1599, donc après la recatholisation forcée des provinces de l'Autriche intérieure), il leur reconnut même le droit de nommer le juge de Vipava, bien entendu sous la condition que celui-ci fût approuvé par les autorités ecclésiastiques.

On sait encore que le juge destitué tira par vengeance trois coups de fusil sur deux autres des frères Lanthieri, Caspar et Hans. On fit une information, mais la suite de l'affaire n'est pas connue.

Ces événements mouvementés sont consignés dans 27 textes officiels, minutes et procès-verbaux conservés dans les archives du vicedomus à Ljubljana, dont un en langue slovène. Ce texte est le deuxième document officiel en slovène du 16e siècle qui est venu à notre connaissance. D'après l'orthographe et la langue, ce texte est très différent des livres publiés par nos premiers écrivains à cette époque-là.

France Tomšič

VITA METHODII 2

V prejšnji razpravi¹ me je zanimalo vprašanje, v kakšnem jeziku je bil napisan original žitja in kdaj. Poleg gradiva, ki sem ga tam obdelal, ga je v ŽM še dosti takega, ki potrebuje komentarja, bodisi da gre za mesta, kjer je dosedanja razlaga problematična, ali pa za taka, v katerih se ŽM leksikalno odmika od jezika v najstarejših starocerkveno-slovanskih spomenikih in ponekod kaže značilne podobnosti z besednim zakladom v Sinajskem evhologiju in Supraseljskem zborniku. Zato sem razpravo razdelil na dve poglavji. V obeh delih sem posvetil posebno pozornost variantam v ŽM in poskušal pokazati, zakaj so te variante nastale. Kjer pri navedkih iz ŽM ni posebej navedeno, je besedilo vzeto iz najstarejšega rokopisa, t. j. iz uspenskega rokopisa iz 12. stoletja.

I

1. Grški adjektiv *λογικός* ima različne pomene, kakor jih ima tudi samostalniki *λόγος*, iz katerega je izpeljan. Razumljivo je zato, da ima različne pomene tudi stesl. pridevnik *slovesnyz*, ki ga stara cerkvena slovanščina uporablja za g. *λογικός*. V stesl. spomenikih je znan v A, Euch., Fragm. sin. in Supr. V ŽM je zapisan dvakrat: *slovesnyj smysl davz* 1, *slovesnyja dětelju prěspěvz* 2, ter prav tako dvakrat v ŽK: *slovesnemz ognemz popali* 15, *i tu uzrite slovesnuju silu* 10. Če izvzamemo prvi primer, je pomen tega pridevnika tu očiten: zgovorne je prekosil, sežgal je z ognjem svoje besede, spoznal bo moč govora. Prvi primer pa, vsaj na prvi pogled, ni tako jasen, čeprav so ga vsi avtorji, ki so ŽM prevedli v latinščino, prevedli: *rationis cogitationem* (misleči razum). Nihče ni pri tem pomislil, da je zveza *misleči razum* pomensko nenavadna, saj je značilna lastnost vsakega razuma, da misli, in si ni lahko misliti, kaj naj bi bil nemisleči razum. Isto misel kot v ŽM najdemo tudi v ŽK 6: *meždu*

¹ Vita Methodii, SR VIII, 195–208.

angely i skoty človeka stvorilz estz, slovesemz i smyslomz otlučivz i otz skota (sermone et ratione secernens eum a pecude), in podobno tudi v Euch 8 b 7—10: človeka ne tzkzmo svoimz obrazomz smyslnymz i slovesnymz različno ukrašz (τὸν ἄνθρωπον οὐ μόνον τῇ σῇ εἰκόνι τῇ νοερᾷ καὶ τῇ λογικῇ διαφέροντα κατακοσμήσας). Metodov življenjepisec pripoveduje torej na tem mestu, da je človek dobil govor in razum.

V stesl. spomenikih se *slovesniz*, *λογικός* večkrat rabi v pomenski zvezi *λόγος* = slovo: darz *slovesny* Supr 377, 26 (*χάριν λόγου*); *slovesnojo drzostz* Supr 194, 20 (*παρηγάταν τοῦ λόγου*); *ekože estz* pisano vz knigahz *slovesnyh* A, Lk 3, 4, vz knigahz *slovesz* Z, M (*ὡς γέγραπται ἐν βιβλῳ λόγων*); prim. še: ne vz *premudrostz slovesnu* Chr., 1 Kor 1, 17 (*οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου*, ne z modrostjo govora). Razen tega pomeni *slovesniz* razumen, pameten: čajošte *slovesznago bez lsti mlēka slovesi* Supr 384, 26 (*ἀπειδεχομένων τὸν λογικὸν ἄδολον γάλα τοῦ λόγου*), nanaša se to mesto na 1 Petr 2, 2: *jako novoroženi mladenici smyslnoje i neskovnoje mlēko vzljubite* Chr.; *slovesnumu semu služenzju našemu* Euch. 60 a 15 (k temu prim. *slovesnoe služenie* Chr., Rim 12, 1, *τὴν λογικὴν λατρείαν*, bogoslužje po pameti); *slovesnymi i životnymi nenaselenojz ukrasše* Euch 52 a 19—21 (*ζῶοις λογικοῖς τὴν οἶκον ἡμερώσαντος*). V nekih zvezah pomeni *slovesniz* duhoven: *paky prinosisz tebē slovesnojo sijz službz* Fragm. sin. III a 1, 24 (*ἔτι προσφερόμέν σοι τὴν λογικὴν ταύτην λατρείαν*). Ponekod ni gotovo, ali pomeni razumen ali duhoven (ali pa celo govoreč): *pričstz i vz slovesnoe tvoe stado* Euch 100 b 18 (*συγκαταριθμήσον αὐτὸν εἰς τὸ λογικόν σου ποίμνιον*); *pastušz slovesnyh* *ovecz* Supr 225, 8 (*ποιμὴν προβάτων λογικῶν*). V istem pomenu se rabi *smyslniz*, *myslniz*: *ovčez smyslinaago stada* Euch 23 a 20, 85 a 20 (*προβάτων τῆς λογικῆς ποιμνῆς*); *myslnēmz tvoemz stadē* Euch 26 b 7 (*λογικῇ σου ποιμνῇ*).

2. Prevajalcem je delal težave stavek ŽM 4: *i poszla cēsarz po filosofo brata jego vz kozary da pojatz i sz soboju*, in sicer zaradi predloga *po*. Če je ta predlog tukaj na pravem mestu in že od začetka, je vprašanje, čemu je adverbialno določilo *vz kozary* iztrgano iz drugega stavka in potisnjeno v prvega, zakaj tak besedni red je drugod v ŽM neznan. Prevajalci so vsi prvi del stavka enako prevedli (*accersivit philosophum*, je poslal po filozofa), dalje so si pa različno pomagali. Miklošič in Bilbasov sta ad Chazaros obdržala v prvem stavku, morala sta ga pa zato dopolniti (*missurus ad Chazaros M*, ut ad Kazaros iter aggredetur B). Grivec je adverbialno določilo pomaknil v drugi stavek, isto je napravil tudi Pastrnek, le da je drugi stavek spremenil v finalni odvisnik (ut in Kozaros eum assumeret secum in auxilium). Lavrov, Mat 71, domneva,

da bi moralo za *vz kozary* stati še *da idetъ*, in oporeka Pastrneku, češ da bi, ko bi bil finalni odvisnik pravilen, v csl. pričakovali sedanjik *poimetъ* in ne aorista *pojatъ*. Sam je prevedel (KM 301): cisar virjadiv brata jogo filosofa do Hazarščini, a cej uzjav jogo do sebe za pomičnika. Lavrov je pravilno prevedel, ni pa nikjer povedal, zakaj se je odločil za tak prevod, ampak je prosto prevedel, kakor je napravil v svojem prevodu še večkrat. Stavek v ŽM se dá zlahka razložiti, če se odločimo za to, da je bil predlog *po* šele pozneje, vendar že zgodaj, vrinjen v stavek. Vprašanje je seveda, na kaj se dá ta domneva opreti. Mislim, da je do tega prišlo po ti poti: na jugu veznika *da* v pomenu *in* niso poznali in so zato priredni stavek *da pojatъ* čutili kot odvisnik in so morali seveda prvi stavek prilagoditi drugemu; zato so pritaknili predlog *po*. Pomen tega stavka v ŽM je torej: poslal je filozofa njegovega brata h Kozarom in ta ga je vzel s seboj v pomoč.

3. Dva rokopisa (U, 5) imata v 5. poglavju nenavadno obliko *dobrêi: to dobrêi vладыko, posъli takъ mužъ*, vsi drugi imajo *dobré*. To adverbialno obliko sta prevzela Bilbasov in Pastrnek (age igitur, domine). Miklošič jo je spremenil v vokativ *dobre* (bone domine), tako tudi Grivec, vendar v slovenskem prevodu drugače: daj torej, gospodar (ŽKM 1951, 116). Popolnoma jasno je, da *dobrêi* ne more biti vokativ, proti temu govori *ê*, ki je nesporno izpričan v vseh rokopisih, pa tudi *dobrei* (torej z -e-) ne more biti vokativ, ker so redki primeri, ko vokativ v stesl. ni enak nominativu, zmeraj v nedoločni obliki. Od kod -i? Razlago nudi ŽM 13: *tê dobro sътвори, potrudi sę do nasъ* (zato dēj, potrudi se do nas). Tu je imperativ *potrudi sę* podkrepljen s frazo *dobro sътвори*. Enako konstrukcijo beremo v ŽK 3: *dobré dēję, nauči mę hudožъstvu gramotičъsku*, tako rokopis 1 (po Bodjanskem), v rokopisih 2, 7, 15; 3, 4, 10—12, torej v dveh družinah ŽK, stoji *dobré dêi*, medtem ko ima južnoslovanška družina (hilendarski, lvovski rokopis in oba rokopisa Vladislava Gramatika) samo *dobré*, vatikanski rokopis pa je to spremenil v *dobro-dêtele*. Zapis *dobré dêi* v ŽK kaže pot, kako je prišlo do oblike *dobrêi* v ŽM: gre preprosto za haplografijo *dobré [dê]i*. Razumljivo je, da je tako nastala oblika bila poznejšim prepisovalcem nerazumljiva, in so jo zato okrajšali v adverb *dobré*.

4. Rastislav in Svetopolk prosita bizantinskega cesarja Mihaela v pismu, naj pošlje na Moravsko takšnega moža: *iže ny ispraviti vsęku pravъdu* ŽM 5. Prevajalci so besedo *pravъda* v tej zvezi razumeli kot resnica, *ispraviti* pa jim je isto kot *učiti* (qui nos omnem veritatem doceat M, B, P; qui nos ad omnem veritatem dirigat G, ki nas bo učil

vso resnico ŽKM 1951, 116). Vsi so prevod navezali na misel, ki je izražena prav pred tem: *īze by ny nastavilz na istinu*. Če je tak prevod pravilen, se moramo vprašati, ali je menjava besed *istina* — *pravda* in *nastaviti* — *ispraviti* res samo stilistična posebnost ali se pa mogoče vendarle v tem skriva nova misel, ki naj prejšnjo dopolni. V ŽM se *pravda* večkrat rabi v pomenu *istina*, vendar pa v cerkveni slovanščini *ispraviti* ne pomeni *učiti* (gl. Sadnik-Aitzetmüller, Hwb. 39). Podobno besedilo je v Supr 416. 18—20: *sice bo lēpo jestz namz ispraviti vsq pravdō*; v opombi opozarja Severjanov na Mt 3. 15: *tako bo podobno namz estz szkončati* (S, A, Deč. *isplniti*) *osēkō pravdō Z, oōws γὰρ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πάντων δικαιοσύνην*. Stavek v ŽM je prav tako kakor v Supr evangelijski citat: v pismu hočeta Rastislav in Svetopolk povedati, naj pošlje cesar Mihael takšnega moža, ki bo Moravljanom storil vso pravico, to se pravi, da jim bo s svojim delom dal to, do česar imajo pravico, da se jim namreč oznanja vera in služba božja opravlja v domačem jeziku. Tako je razumel tudi Lavrov in prevedel: ščo vipraviv-bi nam usjaku pravdu (KM 302).

5. V 8. poglavju ŽM ima uspenski rokopis: *jako o vašz duhovnaja slyšahomz, nynja že žadahomz sz želanijemz i molitvoju*, vsi drugi rokopisi imajo namesto *nynja že* varianto *na njaže*. Uspenski rokopis je med vsemi rokopisi ŽM ne samo najstarejši, ampak tudi najskrbnejši, zato smemo v našem primeru njegovo besedilo šteti za prvotno. Miklošič, Bilbasov in Grivec so se odločili za drugo varianto in so zato seveda prevedli z relativnim stavkom (*quae cum desiderio et precibus sitiebamus*). Pastrnek je obdržal starejšo varianto: *nunc autem sitiebamur*. Pomensko se druga varianta ne upira celotni misli in tudi sintaktična zveza glagola *žedati* s predlogom *na* je v stesl. domača, neumljivo pa je, kako in zakaj naj bi se skvarilo besedilo v uspenskem rokopisu. Zato mislim, da je bilo v prvotnem besedilu *nynja že*, pozneje pa je nekdo to zamenjal z *na njēže* in iz te predloge potekajo nato rokopisi 2—8. Do spremembe je prišlo, ker je bil prislov *nynja* v takšni zvezi nenavaden in celo nerazumljiv. Rešitev vprašanja je torej v tem, kaj naj *nynja* tukaj pravzaprav pomeni. Ko bi bil imel svoj navadni pomen, bi bil verjetno ostal tudi v mlajših prepisih. Ko sem raziskoval v stesl. spomenikih rabo prislova *nynja*, sem naletel v Supr 148. 14—15 na podoben primer: *azž že nynja obače sz milostijō ti prihoždō besmrtnyihz radi bogz milosti*, *ἐγὼ μὲν ἐν τῇ τέως φιλανθρώπως σοι προσέρχομαι διὰ τὴν ἀθανάτων θεῶν ἐμμελεῖαν* (jaz pa ti doslej usmiljenje izkazujem). Tudi v ŽM je na tem mestu v grški predlogi moralo stati *τέως* in prevajalec ŽM ga je

podobno kakor v onem primeru prevajalec Supr prevedel z *nynja*. Stavek v ŽM bi torej po prvotnem besedilu pomenil: o vas smo slišali duhovne reči, doslej pa smo z željami in molitvijo (po njih) hrepeneli. Zdi se mi pa, da je glagol *žēdati* na tem mestu, pa čeprav je zapisan v vseh rokopisih, mogoče vendarle tudi že mlajši. Ne bi namreč pričakovali zveze *žēdahomz sz želanijemz* (hrepečeli smo z željami = s hrepenenjem), ampak bi bil primernejši glagol *žīdahomz* (čakali smo).

6. Primer za to, kako nepravilna interpretacija drobne besede, kakor je veznik, lahko spremenil pomen stavka, je v ŽM 8: *poszla vamz blaženago filosa Kostentina i sz bratzmz, dondeže my ne dospēhomz*. Miklošič je tukaj s prevodom popolnoma zgrešil: *dospēti* je razumel kot slovenski dospeti = priti. To, kar je Miklošič povedal, bi se glasilo v ŽM: *prēžde daže my pridohomz*. Za pomen glagola *dospēti* prim. ŽK 11: *nadējušte sę i my dospēti togože* (sperantes etiam nos id consecuturos esse P, G, v nadi, da bomo tudi mi to dosegli, Grivec, ŽKM 1951, 87). Grivčev prevod: priusquam nos potuimus, je glede glagola sicer primernejši, vendar se mi zdi, da življenjepisec ni hotel povedati, da bi Rim in Bizanc tekmovala med sabo, kdo bo poslal misijonarje na Moravsko, ampak da so jih poslali iz Bizanca šele potem, ko so videli, da jih iz Rima ne bo. In prav zato je v ŽM s finim občutkom izbran veznik *dondeže*. Tako rabo tega veznika lahko primerjamo z rabo v Mlk 14. 32: *sēdēte sēde, dondeže šīdz pomoljō sę, nadtoate ōds, εως πρόσβυχομαι*, sedete hinc, donec orem, sēdite tukaj, jaz pa bom molil; podoben primer je tudi pri Mt 14. 22. Stavek v ŽM pomeni torej: poslal vam je blaženega filozofa Konstantina z bratom, mi pa nismo uspeli (prišli tako daleč).

7. Uspenski rokopis ima v 9. poglavju ŽM: *na staryja prēdēly postupajete*, vsi drugi pa imajo varianto *nastupajete*. Prevajalci so prevedli: prestopate stare meje (veteres fines transgredimini M, antiquos fines exceditis). Kako to, da pozna ŽM dve obliki, pa vendar nima nobena od njih predpone *prē-*, čeprav je za transgredi običajna oblika *prēstopati*, zapisana tudi v ŽK 10 in celo v zvezi z istim objektom: *predēlz radi daja, ne prestupati ego dale* (fines dans, ne amplius eos transgrediantur P, G)? Mislím, da so se prevajalci z glagolom *prestopati* preveč oddaljili od predloge. Kaj pomeni *postupati*, nam pove ŽK 10: *ne postupaite na hristijany* (nolite insectari christianos P, G; ne boste napadali kristjanov, Grivec ŽKM 1951, 82). *Postupati* je torej samo leksikalna varianta za *napadati* na, grško *ἐπιπλάττειν, ἐπιτίθεσθαι, ἐπιπέσθαι*. Glagol *postupati*, kakor ga poznata ŽK in ŽM, kaže na g. *ἐπιπλάττειν*; ta pa pomeni ali hoditi po čem ali pa napadati. V prvem pomenu je znan

v stesl. kot *nastopiti*: na *aspido* i *basiliskaa* *nastopiši* Ps. sin. 90. 13, *ἐπ' ἀσπίδα καὶ βασιλίσκων ἐπιβήσῃ* (po gadih in basiliskih boš hodil). Glagol *postopati* v pomenu napadati očitvidno ni bil domač, zato so že zgodaj postavili na njegovo mesto glagol *nastopati*, in to tem laže, ker se je tudi vezal s predlogom *na* kot *postopati* ali *napadati*. Takšno zamenjavo je podpirala še beseda *prêdêlъ*, ki pomeni ali mejo ali pa deželo, pokrajino. Tako se je prvotni pomen: napadate stare meje, zaradi takšnih zvez premaknil: hodite po starih deželah. Nikdar pa ni ta stavek pomenil: prestopate stare meje.

8. V ŽM 14 zbuja pozornost *въ смъртѣны* (*smrti* 4, 6, 8) *nezapъny*, in sicer ne toliko zaradi adjektiva, ki stoji v rkp. 1—3, 5, 7 namesto pričakovanega substantiva (adjektiv je pač nastal po pomoti zaradi sledečega *nezapъny*), kolikor bolj zaradi adjektiva *nezapъnъ*. V taki obliki ta beseda ni izpričana za stesl. spomenike, Mikl. Lex. 426 jo pozna iz tekstov 16. stoletja. V evangelijih, apostolu, psalterju, evhologiju in Supr jo beremo kot adverb *въneзааръ*, v Supr tudi *вънезааръ*. Dosti važnejši kot oblika pa je pomen te besede v dani zvezi. ŽM 14 se namreč v velikem delu tesno naslanja na 2 Kor 11, 26—27. Neposredno pred tem se v v. 24 omenja *ἐν θανάτοις πολλάκις* (in mortibus frequenter, *въ смъртѣхъ мнозицеју* Chr. Šiš. Ohr., s smrtno nevarnostjo pogostoma, Sv. pismo NZ II, 92). Vsi prevajalci imajo na tem mestu besedo, ki pomeni nenaden, nepričakovan (improvisus M, insperatus P, B, v nenadne smrtne nevarnosti, Grivec, ŽKM 1951, 128). Vendar pa csl. *nezapъnъ* na tem mestu nima tega pomena, kakor tudi bi bila lahko zelo blizu misel na nepričakovano, neprevideno smrt. Ta adjektiv pomeni lahko ali frequens ali subitus (Mikl. Lex. 426), prevajalci pa so se vsi po vrsti odločili za drugi pomen. Drugo je seveda vprašanje, kako to, da ima ŽM za pojem, ki je v Pavlovem pismu tako jasno izražen, ravno besedo *nezapъnъ*. Mislim, da je treba tudi tukaj računati z znano navado avtorja ŽM, da si pri citatih rad prosto izbira sinonime za svetopisemske besede. Tako je v našem primeru namesto v apostolu zapisanega *πολλάκις* zapisal sinonim *ἀθρόως*. Ta adverb običajno pomeni frequenter, včasih pa lahko tudi ex improvise (Pape, Griech.-deutsches Wb. I, 48), torej ravno to, kar csl. *nezapъnъ*. Za drugi pomen besede *ἀθρόως* (ex improvise) prim. *pristopi bo vnezaapъ spasitelъ* Supr 499. 21.

9. Kot drobno opombo bi tukaj še pristavil razlago glagola *poslati* v zvezi kakov: *poslasta iz Moravy kъ cъsarju Mihailu* ŽM 5, in podobno še ŽM 8 in 10. G. *πέμπειν* pomeni namreč tudi poslati poslanca; zato bi bilo treba povsod v prevodu dostaviti: poslanca.

II

1. Stavček ŽM 1: *ize jesto stvorilz otz nebytia vz bytie vsesčeskaja* beremo dvakrat tudi v Euch.: *otz nebytiē vz bytie sztvori v'sē* 3 b 21—22 in *sztvorei v'sē otz nebytiē vz bytie* 8 b 4—5. Za obe mesti v Euch. je znana grška predloga (*ὅ ἐξ οὗκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα παραγὰγων*). Značilno je, da je v Euch. in ŽM grški glagol *παράγειν* podan s *sztvoriti*, tako tudi še v Kij. IV 17—18: *otz nebytiē bo vz bytie sztvorilz ny esi*. Prevajalec ŽM se je torej na tem mestu naslonil na neko že ustaljeno formulo, medtem ko je Konstantinov življenjepisec ostal bliže grškemu besedilu, kakor je izpričano za Euch.: *vsę suštaja otz nebytia v bytie privedz* ŽK 18; prav tako tudi prevajalec Supr.: *otz nebytija vz bytiję prēbedyi vsesčeskaja* 535. 14—15 in *ne byvzšaago vz bytiję privedzši* 317. 12—13 (deležnik v ženski obliki se veže na vokativ o glasa silo). Iz drugačnih grških predlog izhajajo Cloz 556—557: *ot nebytiē vz bytie prizvovana* (*ἐπὶ θεοῦ εἰς τὸ εἶναι καλούμενον*), Rim 4. 17: *naricajuštju jako ne sušteje jako sušteje* (*καλούντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα*) in Euch. 56 b 17—19: *otz ne sqštihz vz bytie blagolēpnoe slovomz szstavls* (*ὅ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα εὐπραγῶς λόγῳ συστησάμενος*).

2. V stavku: *sz bogz szvzrščz vszju tvarz* ŽM 1, bi namesto glagola *szvzršiti* pričakovali *szvzdati* ali *sztvoriti* (ta Bog je ustvaril vse stvarstvo, Grivec, ŽKM 1951, 109). Podobno mesto je v Euch 67 a 3—4: *bogz edinz estz sztvorei v'sjz tvarz* (grška predloga ni znana). Nahtigal, Euch. sin. II, 180, opozarja pri tem na ŽM 1 in na Euch 52 a 16—18: *sztvorvšiimz nevidimozjz i vidimozjz v'sjz tvarz* (*τοῦ τὴν ἀόρατον καὶ ὁρατὴν κτίσιν δημιουργήσαντος*). Semkaj sodi tudi Supr 109. 25—26: *ize vsšēkz tvarz sztvorivyi* (*ὃ πᾶσαν τὴν κτίσιν δημιουργήσας*). V pomenu ustvariti se glagol *szvzršiti* običajno ne rabi, še najbliže je zanj tak pomen izpričan v Euch. 7 b 2—4: *dušejz szmyslznzjz i tēlomz blagoobraznomz szvzrši* (= *szvzršz i*), sicer pa pomeni dokončati, dopolniti, iz(po)polniti, popraviti (gl. Sadnik-Aitzetmüller, Hwb. 132). Vendar je tukaj v ŽM ta glagol uporabljen s posebnim namenom in ne mogoče iz nerodnosti ali površnosti. V tem poglavju se v treh stavkih zapored govori o ustvarjanju: ta Bog je ustvaril vse stvarstvo; in bila so (nebesa) ustvarjena (ps. 32. 6—9); predvsem je ustvaril človeka. V grškem tekstu so bili za ustvariti trije različni glagoli: *δημιουργήσας πᾶσαν τὴν κτίσιν* gl. Euch, Supr); *καὶ (ὁ οὐρανὸς) ἐκτίσθησαν*; *ἔπλασεν τοὶ ἄνθρωπον* (1 Moz 2. 7). Slovanski prevajalec se je tudi držal te stilistično zanimive razporeditve sinonimov in je grško trojico glagolov prevedel z glagoli *szvzršiti* — *szvzdati* — *sztvoriti*.

riti: *συνεβη* vsju stvar; *nebesa*... *συνεβη* se; *prêze vsêh* *συνεβη* *človêka*.

3. V ŽM 1: *i ottolê ustiti načatô neprijaznô (i) blazniti mnogami kôznymi človečeski rodô* (odtlej je začel vrag ščuvati in z mnogimi zvi-jačami zapeljevati človeški rod) ima rokopis 3 varianto *l̥stiti* (namesto *ustiti*). Ta varianta je očitno mlajša. Vprašanje pa je, zakaj je pisec tega rokopisa *ustiti* zamenjal z *l̥stiti*. Mogoče se mu je zdel glagol *ustiti* premil. V stosl. spomenikih je *ustiti* kot verbum simplex znan v Supr, in sicer za g. *παραπειν* (nagovarjati, svetovati), kot zloženka *naustiti* pa se rabi tudi v evangelijih: *naustišê narody* Mt 27. 20 *ἐπεισαν τοὺς ὄχλους*, (so ljudstvo pregovorili); krepkejši pomen, tak kakor ga ima *ustiti* v ŽM 1 (ščuvati, hujskati), ima *naustiti* v Act 6. 11, 13. 50, 21. 27. Zato pomen pisca najbrž ni motil, ampak je prišlo do zamenjave po vsi verjetnosti zaradi velike glasovne podobnosti obeh besed, pa tudi zaradi pomenske sorodnosti. Ni pa nemogoča tudi reminiscenca na Euch 83 b 19–20: *nô vragô l̥stítô mē i blaznitô dušô mojô* (*ἀλλ' ὁ ἐχθρὸς ἀπατᾷ με καὶ πολεμεῖ τὴν ψυχήν*). Vendar zamenjava ni bila ravno posrečena, ker sta zdaj na ta način v stavku glagola *l̥stiti* in *blazniti*, ki oba pomenita *ἀπατᾷ* (golju-fati, zapeljevati).

4. G. *διασπορά* je v ŽM prevedeno kot razdêlenije: *Avramô po razdê-ljenii jazykô, zablužbšémô že vsêsmô, boga pozna*. Drugod v csl. spome-nikih se ta pojem izraža z besedo *rasêjanie*, glagol *διασπείρειν* pa kot *rasêjati*: *καὶ διέσπειρεν αὐτοὺς κύριος ὁ θεὸς ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς*, 1 Moz 11. 9, *i otôdu rasêja i gospodô bogô po licu vseja zemi* (Grigorovičev parimejnik, 272), *i ot tudu ras'sêe e gospodô bogô po licu vsee zemlje* (II. vrbniški časoslov, Berčič I, 17); *ἀπὸ τούτων διεσπάρησαν νῆσοι τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τῆς γῆς μετὰ τὸν κατακλυσμόν* 1 Moz 10. 32, *(ot sih ras'êjašô se otoci językomô (po ze)mi po potopê* (Grig. parimejnik, 269), *otô sih ras'sêêše se otoci êzičbsci po zemli po potopê* (II. vrbniški časoslov, Berčič I, 16); *εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων*, *ô rasêanie elinôsko* Jn 7. 35. Tako še *διασπορά* = *rasêanie* Jk 1. 1, 1 Petr 1. 1. Na enem samem mestu je v pentatevhu v grščini v takšni zvezi drugačen glagol (*διαμερίζειν*): *ὅτε διεμερίζεν ὁ θςιστος Ἰσραήλ, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς* 5 Moz 32. 8, vendar je tudi tukaj v neposredni sosesčini z glagolom *διασπείρειν* poudarjena misel razkropljenja; v pašmanskem časoslovu (Berčič I, 68): *egda razdêlêaše višni eziki, egda razlučâše sini adamovi*. Iz zveze, v kakršni je ta beseda v ŽM 1, in iz okoliščine, da se v septua-ginti praviloma rabi glagol *διασπείρειν* oziroma samostalniki *διασπορά*, se da s precejšnjo verjetnostjo sklepati, da je v ŽM *razdêljenijê* premalo na-tančen prevod za g. *διασπορά*. Miklošič je to čutil, zato je prevedel: post

dispersionem gentium, drugi prevajalci pa so se odločili za dobeseden prevod (post divisionem gentium).

5. ŽM 1 govori o prehodu Izraelcev skozi Rdeče morje (2 Moz 14): *i more probi i proidu po suhu, a egypteny potopi*. To se omenja tudi v Ps. sin., Euch. sin., Cloz., Supr.; znano je tudi svetopisemsko besedilo iz Grigorovičevega parimejnika. Glede prvega glagola (*probi*) se ŽM ujema samo z Euch. sin.: *probiwy žyzlom more i ljudi svoje nogami ne omočšami se provedešem, močitelē i voje, na boga vojujošte v vėky vlnami pogrožšem* 52 b 10—15 (τῇ ῥάβδῳ πέλαγος ῥήξαντος). Ps. sin. 77. 13 ima drugačen glagol: *razvře more i provede je diėrrežen θάλασσαν καὶ διήγαγεν αὐτοὺς*, Ps. sin. 115. 13 pa: *razdělšjumu črzmnoe more v razdēlenie, tφ καταδιελόντι τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν εἰς διαρέσεις*, v Supr 77. 13: *razdělėje more ῥήγυντος τὴν θάλασσαν*; Cloz 301: *proido i črzmnoe more, viděš e razdělše se diėbησαν τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν, εἰδὼν αὐτὴν διαιρεθεῖσαν*; 2 Moz 14. 16: *i ty vyzmi žezl tvoi i prostri rōkō tvoę na more i razdēli e i da onidotz synove Izrailevi po srjadē morē po suhu* (Grigorovičev parim., 18), ... καὶ ῥήξον αὐτήν; in končno tudi v Pohvalnem slovu KM: *i razděl more, po suhu povede v pustynju, a protivnyja pogruzi v bezdnē* (Lavrov, Mat 82).

6. Rastislav, Kocelj in Svetopolk se v ŽK in ŽM imenujejo knezi (ŽK 14, 15; ŽM 5, 10); beseda *knežz* je v sl. jeziku pravzaprav edina beseda za g. ἄρχων, l. princeps. Čudno je zato, da daje ŽM 9 moravskemu knezu ime kralj: *vzdvōže srzdcę vragu moravskago korolę*. Ker je tako zapisano v vseh rokopisih, je malo verjetna domneva, da bi bila ta beseda šele poznejši vstavek ali popravek. Prvi prevajalec ŽM je moral imeti poseben vzrok, da na tem mestu ni zapisal *knežza*. Beseda *kralj* pomeni sicer v ŽM zmeraj nemškega kralja. Da je kralj še dolgo časa pomenil lastno ime (Karel), kaže še zapisek v proložnem žitju KM v rokopisu Rumjancovskega muzeja (13. do 14. stoletje): *pri Sojatoplčē Knezy, Car bē tōgda Grkom Vasilije, a Blgarom ot Boga Knezy Borys i Kral Nēmečskim ljudem*; za bizantinskega, moravskega in bolgarskega vladarja se zraven imena navaja še njegov vladarski položaj (car, knez), pri nemškem pa pomeni ime *Kral* eno in drugo, latinski prevod (Bilbasov, KM 275) ima zato za *Kral* dve besedi: Carolus rex.

Razen v ŽM 9 se v ŽM ta beseda pojavi še dvakrat, in sicer enkrat v 9. pogl.: *reče korol iznicę*, drugič pa v 16. poglavju: *prišdzšju že na strany dunaškyja korolju ugrzskomu*. V prvem primeru misli življenjepisec brez dvoma nemškega kralja, ki naj bi bil navzoč na zboru

nemških škofov leta 870, ko so sodili Metoda. Bolj zamotano je vprašanje, kdo naj bi bil ogrski kralj. Ogri dotlej še niso zasedli Panonije, zato ni mogoče misliti na kakega stalnega ogrskega vladarja v Podonavju v sosesčini moravske države, ampak kvečjemu poglavarja kakega ogrskega plemena, ki je na roparskem pohodu prodrlo do moravske meje. Vendar takemu nomadskemu poglavarju ŽM ne bi dajalo tako visokega imena, ne glede na to, da se vse, kar poroča ŽM 16, dogaja v takem okolju, da ne moremo misliti na drugega kakor na nemškega vladarja. Zato bo pravilna domneva A. Brücknerja (*Die Wahrheit über Slavenapostel*, str. 94 s.), da gre za nemškega cesarja Karla Debelega, ki je leta 884 prišel v Podonavje ob moravski meji. Vendar si Brückner ni znal razložiti, zakaj ga žitje imenuje ogrskega kralja, in je zato pridevnik ogrski imel kratko malo za poznejši pristavek, ki ga je zagrešil neki ruski prepisovalec žitja. Takšna rešitev se mi ne zdi verjetna, posebno še, če upoštevamo, da imajo ta pridevnik vsi rokopisi, tudi uspenski, najstarejši in najzanesljivejši med njimi. Ključ za razlago daje zapissek v proložnem žitju, zapisanem v moldavskem zborniku iz 17. stoletja, ki ga je 1900 objavil A. I. Jacimirskij, in ga je po njem ponatisnil Lavrov (*Mat.*, str. 103—104). To žitje pravi o Metodu: *ize i tž bystŭ prvoyi arhiepiscope Moravskii i Češskii, vŭ carstvo Mihaila careŭ grčeskago i vŭ dñni arhiepiscope Konstantina grada blažennago patriarha Fotia, v' lŕta knęzŭ blęgar'skago Borisa i Rastica bogoustnago knęzŭ moravskago i Kostelŭ knęzŭ Blatskago i Lŕsskago i Zobra kogana Kozarskago i Karlusa kralŭ nŕmečŭkago i Dunajŭ gospodarŭ ogor'skago, carstvoęštemu že vŭ Nov'gradŕ knęzju rusŭskomu Ruriku*. Ta zapissek je resda šele iz 17. stoletja, brez dvoma pa se opira na starejše predloge. Proložno žitje tukaj postavlja enega ob drugega nemškega kralja Karla in ogrskega »gospodarja« Dunaja, kakor da gre za dve osebi. Žitje je bilo prepisano v času, ko so panonsko nižino že stoletja imeli Ogri in zato prepisovalec ni mogel razumeti, kaj bi imel opraviti na tem ozemlju nemški kralj. Zato je iz imena za pokrajino (Dunaj = Podonavje) napravil ime za vladarja. Besedilo predloge bi se torej glasilo: *Karlusa kralja nŕmečŭkago i gospodarja Dunaja ogor'skago*. In ta gospodar ogrskega Podonavja, ki se tukaj omenja, je »ogrski kralj, ki je prišel v podonavske deęele«, kakor pripoveduje v 16. poglavju ŽM.

Vsi rokopisi ŽM govorijo na tem mestu o ogrskem kralju, in vendar za Metodovega življenja tod še ni bilo Ogrov, Podonavje takrat še ni bilo ogrska pokrajina. Domnevati bi bilo zato mogoče, da tega pridev-

nika v originalu ŽM še ni bilo in da ga je zapisal šele kateri od poznejših, pa vendar že zgodnjih prepisovalcev, ko so tam v resnici že bili Ogri. Vendar se mi zdi verjetnejše, da je bil ta pridevnik že v samem originalu, in to zato, ker smemo nastanek ŽM postaviti v čas, ko je bila ogrska okupacija Podonavja, o katerem govori tukaj ŽM, že dejstvo (konec 9. ali v začetku 10. stoletja).

V obeh zapiskih pomeni torej beseda kralj (korol) nemškega cesarja. Kako to, da ŽM naenkrat govori o moravskem kralju, misli pa moravskega kneza? Od stosl. tekstov nam daje za razlago nekoliko opore edino Supr 219. 29, kjer stoji *kneze* za g. βασιλεύς : *čtom* že *jest* *knezi*, *τιμάται δε ὑπὸ βασιλέων*. Smeli bi torej domnevati, da je imela grška predloga na tem mestu βασιλέως Μοράβου. Če ŽM imenuje moravskega kneza kralja, se to lepo ujema z dikcijo v latinskih žitjih. Moravska legenda govori o knezu zelo pogosto. V 4. poglavju je Rastislav princeps Moraviae, v 5. je petkrat rex; v 9. poglavju beremo: Svatopluk princeps, principem avunculum (= Rastislava), pius rex (= Rastislav); v 11. poglavju omenja Svetopolka kot frontosum principem, v 14. poglavju pa je že rex Swatopluk, češki knez Borivoj pa je samo dux. Podobno govori češka legenda: per regem Moraviae, qui vocabatur Swatopluk (6. poglavje). Videti je, da se v teh legendah moravski suveren imenuje rex; zato je Svetopolk, dokler je vladal kot podrejeni knez ob Rastislavu, samo princeps, kakor hitro pa je na Moravskem zavladal sam, postane v legendah tudi on rex. Sovražnik moravskega kralja, o katerem govori ŽM 9, je Rastislavov sovražnik, Rastislavu pa daje spoštljivejši naslov korol ne samo zato, ker je samostojen knez in ga je treba ločiti od podrejenega kneza Svetopolka, ampak tudi zato, da mu kot priljubljenemu vladarju izkaže posebno čast. Take časti v tistem času Svetopolk ni mogel biti deležen, ker vsaj pri ljudeh iz Metodove okolice ni bil na dobrem glasu. Moravska legenda mu pravi seditiosus Swatopluk princeps (9. pogl.) in ga celo dolži, da je hotel svojega strica zastrupiti; vse 10. poglavje je ena sama obtožba zoper Svetopolka (Swatopluk regnum Moraviae gubernaret sua feritate, fastu inflatus arrogantiae cum ministris Satanae). Bolgarska legenda ga imenuje *βάρβαρον ἄνδρα καὶ τοῦ καλοῦ ἀνόητον* (5. pogl.).

Značilno za ŽM je, da se piše *korol* v vseh rokopisih zmeraj v ruski polnglasni obliki, čeprav se sicer besede z nekdanzo skupino *tort, tolt* pišejo praviloma zmeraj v csl. obliki (*trät, tlat*); izjemo delata poleg *korol* le še dve besedi: temna beseda *voskološa* ŽM 1 (v vseh rokopisih)

in gen. pl. *Volohz* ŽM 5 (v rokopisih 2, 3, 8). Misliti bi se dalo, da je bila na ozemlju, koder so bili znani rokopisi ŽM prepisani, beseda *korolb* (torej v ruski obliki) občno ime in da so južnoslovansko in češko obliko *kralb* poznali samo kot lastno ime (= Karel).

7. Stavek v ŽM 5: *té na ti dari mnozi* (U, 5—7) z variantama: *témz damz ti dari mnozi* (4, tako popravljen z drugo roko tudi v 6) in *to damz ti dary mnozi* (2, 3, 8), kaže na zanimiv primer, kako je interjekcija *na* (g. *lōō*, l. en) v stavku brez predikata postala sama predikat s pomenom tranzitivnega glagola dati (to se je zgodilo n. pr. tudi v slovenščini in se celo lahko spreaga kot imperativ: nata, nate). V prvi varianti je *na* še interjekcija in stoji *dari mnozi* kot subjekt v nominativu. Pisci rokopisov 2—4, 8 pa so ta *na* čutili že kot *dam* in so tako tudi napisali, iz predloge pa so še obdržali sledeči nominativ, čeprav je spremenjeni stavek zahteval akuzativ (torej objekt namesto subjekta). Manj pomembna je menjava *té* — *témz* — *to*. Adverb *té* je že v stesl. redek, znan je v Mt 6. 23, pa še tam samo v Z in M (A, S, O imajo *to*); prim. ŽM 13: *te dobro sztvori* U (*te* namesto *té*, 2—8: *to*). Za g. *ōō* se v stesl. rabi poleg *to* še *témz* (Supr) in pogosteje *témzže* (evang., Euch., Ps. sin., Supr.).

8. Zanimiva je usoda glagola *guždati* v ŽM 6. V stavku, zapisanem v U: *bêahu že etera mnoga čadb, jaže učahu slovênbskyja knigy*, je Lavrov (Mat 72) *učahu* popravil v *gužahu*, in to upravičeno, ker je v rokopisu videti, da je *učahu* popravljen iz prvotnega *gužahu*. Od vseh rokopisov ima samo rkp. 7 *gužaahu* brez kakršne koli pripombe; v rkp. 2, 3, 8, ki tudi sicer kažejo na skupno predlogo, je ta beseda pojasnjena ali na robu (*hulēhu* 2, *si rêčb hužahu* 8) ali pa kar v samem tekstu (*sii rêčb hulēahu* 3), dva imata sploh samo *hulēahu* (4, 6), eden pa *hožahu* (5), nastalo po pisni pomoti iz *hužahu*. Glagola *guditi* ali *guždati* v stesl. tekstih ni najti, znan pa je od drugod, prim. Sreznjevski, Mat I 608: *guditi* »huliti, calumniari, blasphemare«; Vašica (Metodějův překlad nomokanonu, Slavica XXIV/1, 1951) navaja med besedami, v katerih se rumjancevski nomokanon ujema z ŽM, tudi *guditi* »βλασφημεῖν, haněti, tupiti«. Zanimivo je, da Vašica na tem mestu ugotavlja, da se leksikalni material Metodovega nomokanona loči od besednega zaklada najstarejših evangeljskih tekstov, apostola in psalterja, da se pa v mnogočem ujema s slovarjem ŽM. Za najstarejšo obliko slovanskega ŽM je treba sprejeti *guždaahō*. Besedilo v drugih rokopisih, razen v 7, kaže, da ta beseda na ozemlju, kjer so nastajali prepisi ŽM, ni bila povsod domača in je bila

ali sploh nerazumljiva ali pa tako malo razumljiva, da je bila potrebna razlaga v pripisu. Dá se reči, da je bila za govor večine rokopisov domača beseda *huliti*; prim. k temu tudi ŽM 4: *kristjanьskuju věru velmi hulešte* (tako v vseh rokopisih). V ŽM 8 se za ta pojem rabi glagol *gaditi*, in sicer v zvezi z istim objektom kakor v ŽM 6: *gadę knigy jazyka vašego*, in je le v rkp. 8 na robu pripisano *hule*, dasi bi glede na pripisek v 6. poglavju prej pričakovali *hužaję*. V glagolu *hužati* (< *huždati*) je najbrž treba videti rusko dialektično obliko s prehodom *g > h*; v ukrajinskini in beloruščini prevladuje *h < g* že v 14. stoletju (Vondrák, VSG², 360); Sreznjevski navaja *huditi* že za 12. stoletje (Mat I 608). Manj verjetno, vendar ne nemogoče, je, da imamo tu opraviiti s sinonimnim glagolom *huditi*, *huždati* (gl. Mikl. Lex. 1100).

9. Variante v ŽM 11: *mudęštju* (U, 2, 3, 7), *medlēštu* (4, 6, 8; v 8 popravljen iz *mudęštu*) in *mudręštu* 5 kažejo, da glagol *muditi*, ki je značilen za starejše obdobje stare cerkvene slovanščine (gl. Jagić, Ent. 365), na severu ni bil znan in so ga zato zamenjali z domačim sinonimom *mdlęti*, pisec rokopisa 5 pa *mudęštu* ni razumel in ga je skvaril v *mudręštu*.

10. Glagolov *pečalovati sę* (ali *pečaliti sę*) in *žaliti si*, ki jih beremo v ŽM 12: *vsі pečalovahu sę i žalęahu si*, v starejšem tipu stare cerkvene slovanščine ni (Jagić, Ent. 394, Ap. III 25), so pa že v Supr., in sicer dvakrat *pečalovati sę* (šestkrat pa običajnejši izraz *pečalnъ byti*), enkrat *žalovati* (*žalova bo i tę po lazarę* 382. 29) in enkrat *žaliti* (*zelo žalęstemъ o mladyyhъ čedęhъ* 397. 14), vendar obakrat brez refleksivnega zaimka. Tudi Savina knjiga ima enkrat *žalovati*: *ne bōdęte jako i lice-męri žalujošte* Mt 6. 16, medtem ko imajo Z, A, O na tem mestu *sętujošte*.

11. ŽM 17 se v rabi glagola *zagradi* za g. (ἐμ)φράττειν: *usta mnogo-ręčnyihъ zagradi*, ujema s Supr.: *zagradi usta lъovъ* 158. 9, *zagradi usta plęžqštiihъ* 1. 7. Drugod v stęsl. spomenikih tega glagola ni. Ps. sin. ima zanj *zajęti* in *zaimati*: *zajęsę sę usta glagoljōštīmъ nepravdō* 62. 12; *vsę bezakonensę zaimetъ usta svoę* 106. 42. Tako enkrat tudi v apostolu: *pohvaljenje se ne zajemljetsę vъ mnę vъ stranahъ Ahaiscęihъ* Christ., 2 Kor 11. 10; običajnejši je v tem pomenu v apostolu glagol *zatęknęti*: *da vsaka usta zatęknutę se* Šiš., Rim 3. 19 (Christ. *sętęknutę sę*), *tęa pāv otōma sępęgęn*; *zatękoša usta lъomъ* Christ., Šiš., Hebr. 11. 33. Podobno enkrat tudi v Supr.: *usta sętiskaješi* 456. 27, vendar za g. περιιλεγειν, *zatisniti usta* (mrliču).

Résumé

L'étude présente traite les mêmes questions que celle sur la Vita Methodii, SR VIII, 195–208. Dans sa première partie l'auteur analyse quelques passages de la VM dont l'interprétation admise jusqu'à présent lui paraît sujette à caution, et dans la seconde, les passages présentant des parallèles avec d'autres monuments vieux-slaves, surtout avec l'Euchologium sinaiticum et le Codex Suprasliensis.

I

1. *Slovesnyj smysl* VM 1 n'est pas «rationis cogitatio», mais désigne le langage et la raison. L'auteur saisit cette occasion pour signaler l'emploi des adjectifs *slovesn* et *smyslenn* pour g. λογικός dans les textes vieux-slaves.

2. Dans la phrase: *i posla césar po filosofa brata jęgo v kozary da pojat i s soboju na pomošt* VM 4, la préposition *po* n'a été interpolée que plus tard, lorsque les copistes ne saisissaient plus le sens primitif de la conjonction *da* (= et) et transformaient de ce fait la proposition coordonnée en proposition subordonnée. Cette explication résoud aussi le problème de l'ordre des mots dans cette phrase.

3. *Dobréi vladýko* VM 5 est une haplographie pour *dobré děi vladýko*. L'auteur signale des expressions analogues dans VM 13 et surtout dans VC 3.

4. En ce qui concerne l'interprétation de: *iže ny ispravil v bseku pravdu* VM 5, l'auteur attire l'attention sur Supr. 416 18–20: *sice bo lępo jest nam ispraviti v bse pravdu*, et sur la remarque de Severjanov concernant ce passage qu'il rattache à Mt. 3. 15.

5. Entre les variantes VM 8: *nynja že žadahom* et *na njaže žadahom*, l'auteur donne la préférence à la première; il explique *nynja* comme une traduction du g. τέως et indique un cas analogue dans Supr. 14–15.

6. Dans la phrase: *dondeže my ne dospęhom* VM 8, les traducteurs traduisaient jusqu'à présent *dondeže* comme si le texte vieux-slave avait *pręžde daže*. Pourtant la VM ne parle pas d'une compétition entre Rome et Byzance au sujet d'envoi des missionnaires en Moravie, mais constate seulement que les missionnaires sont venus de Byzance, puisqu'ils n'étaient pas venus de Rome.

7. La traduction: vous traversez les frontières anciennes, pour: *na staryja prędęly postupajete* VM 9, est erronée. Le verbe *postupati* ne signifie pas traverser, mais bien attaquer, comme p. ex. dans VC 10: *ne nastupaite na hristijany*.

8. Dans le passage *smertny* ou *smrti nezapny* VM 14, il s'agit d'une citation des Evangiles: *ἐν θανάτοις πολλάνης* 2 Cor 11. 24, seulement au lieu de *πολλάνης* on a choisi librement le synonyme *ἀθρόως*, ce qui veut dire ou fréquenter, ou ex improviso; le traducteur slave du VM a choisi le second.

9. Le verbe *poslati* VM 5, 8, 10, possède la même signification que gr. πέμπειν, c'est-à-dire envoyer des députés.

II

1. *Iže jest stvoril ot nebytia v bytie v sęčskaja* VM 1: il s'agit de la traduction du g. παράγειν, qui est traduit par *stvoriti*, comme c'est le cas aussi dans le Missel de Kiev et dans l'Euch., tandis que VC et Supr. le traduisent par *privesti*, *pręvesti*.

2. Dans: *s₆ bog₆ s₆v₆r₆š₆ v₆šju toar₆* VM 1, le verbe *s₆v₆r₆š₆iti* est choisi, bien que dans un sens peu usité, pour conserver l'ordre des verbes du modèle grec: *δημιουργεῖν — κτίζειν — πλάσσειν*, *s₆v₆r₆š₆iti — s₆z₆dati — s₆tvoriti*.

3. La variante *ustiti — l₆stiti* VM 1 s'explique probablement par la similitude phonétique et sémantique des deux verbes; il est pourtant possible que quelque copiste ait trouvé le verbe *ustiti* trop faible du point de vue sémantique. En fin de compte on pourrait y trouver aussi un écho du Euch. 83 b 19—20: *n₆ vrag₆ l₆stif₆ m₆ i blaznit₆ duš₆ moš₆*.

4. Pour g. *διασπορά* on pourrait s'attendre dans VM 1 au terme *ras₆janije* au lieu de *razd₆elenije*. L'auteur cite des exemples tirés des Actes des Apôtres, du Parimejnik et des fragments d'anciens monuments croates.

5. Le passage de la mer Rouge par les Hébreux est mentionné, outre par la VM 1, aussi par Ps. sin., Euch. sin., Cloz., Supr. et Parimejnik. Le verbe grec *ῥηγνύναι* est traduit par *probiti* seulement dans VM et Euch.; dans les autres textes, on trouve à cette place les verbes *raz₆r₆esti* et *razd₆eliti*.

6. Le terme roi (*korol₆*) désigne dans la langue des Vies en principe le roi allemand, mais dans VM 9 il désigne le duc (*morav₆skago korol₆*). L'auteur explique cette signification insolite par la diction qui nous est connue des Vies latines (dans la légende morave et tchèque) où le duc morave est appelé ou bien princeps, ou bien rex, et rex toujours lorsqu'il faut distinguer entre les deux ducs régnants Rastislav et Svetopolk. L'auteur saisit cette occasion pour expliquer aussi l'expression *korolju ug₆r₆skomu* VM 16. Il partage l'opinion généralement admise, à savoir que la Vie n'y parle pas d'un chef hongrois payen, mais bien du roi allemand Charles le Gros. Un passage du Recueil moldave du XVIIe siècle nous aide à expliquer pourquoi notre texte donne au souverain allemand le titre de roi hongrois: *i Karlusa kral₆ n₆m₆č₆skago i Dunaj₆ gospodar₆ ogor₆skago*. Ce passage mentionne deux souverains, mais ce n'est que la conséquence d'une erreur, puisqu'il faudrait lire: *i Karlusa kralja n₆m₆č₆skago i gospodarja Dunaja* (= bassin danubien) *ogr₆skago*. L'auteur est persuadé que l'adjectif *ogr₆sky* se trouvait déjà dans le texte original de la Vie et qu'il ne fût pas introduit dans le texte plus tard, car à l'époque de la composition du texte original les Hongrois avaient déjà occupé la Pannonie.

7. Les variantes dans la VM 5: *t₆ na ti dari mnozi, t₆m₆ dam₆ ti dari mnozi, to dam₆ ti dary mnozi*, attirent notre attention sur les intéressantes conséquences syntaxiques qui se sont produites lorsque l'interjection *na* a reçu la signification du verbe donner.

8. Le verbe *gužati* ou *guždati* qui se trouve dans VM 6 (*gužahu slov₆n₆skyja knigy*) était inconnu dans la région où sont nés les manuscrits conservés de VM, c'est pourquoi il fut remplacé ou du moins expliqué par le verbe *huliti*.

9. Les Russes ne connaissaient pas le verbe *muditi* (*mud₆štju* VM 11), c'est pourquoi on le remplaça dans trois manuscrits par le verbe plus usité *m₆dl₆ti*, tandis qu'une fois, ce verbe est déformé.

10. Les verbes *pečalovati se* et *žaliti* (*pečalovahu se i žal₆ahu si* VM 12) ne se trouvent pas dans le lexique des textes vieux-slaves d'époque reculée, mais on les rencontre déjà dans le Supr. et dans le Livre de Sava.

11. Le verbe *zagr₆diti* (VM 17) se trouve déjà dans le Supr., tandis qu'ailleurs, on emploie pour g. *(ἐμ)φράττειν* les verbes *zaj₆ti, zat₆kn₆ti*.

Emil Štampar

SUVREMENI HRVATSKI ROMAN

I

Tema Suvremeni hrvatski roman zahtijeva, da se odmah u početku članka odredi pojam suvremenosti u književnosti. Naime suvremeni su u književnosti i Shakespeare, i Molière, i Goethe, pisci odmaklih stoljeća, a opet je nesuvremena mnoga knjiga, koja možda ovoga časa odlazi iz tiskare na književno tržište. Ali da taj problem ne bi bio prepušten igri elastične diskusije i nadmudrivanjima paradoksa, odmah treba povući dogovorno vremensko ograničenje teme. Književni običaji mogli bi dopustiti, da se pod tom temom obradi roman 20. stoljeća. Međutim obilje građe i organska cjelina razdoblja dali su sugestije, da je u temi obuhvaćen hrvatski roman zadnjih deset jedanaest godina, dakle u periodu najnovije suvremenosti.

Naravno, današnji je roman samo organska razvojna etapa te književne vrste, koja u prvim stoljećima hrvatske književnosti nije imala tako visoko kvalitetnog predstavnika, kao što je bila sretna drama s Marinom Držićem, odličnim komediografom prije Shakespeara i Molièra. Ipak se ugodno doima patriotska ljubav Zoranićeva, koja je procvjetala u pastoralnom romanu 16. stoljeća *Planine*. A onda nakon prvoga romana u novijoj hrvatskoj književnosti Kraljevićeva *Požeskog đaka* (1863) ta se književna vrsta lijepo uzdigla s obilnim prinosom Augusta Senoe, jednoga od najboljih pisaca na području historijskih romana. Razdoblje realizma veoma još opterećeno romantičnom tehnikom otvorilo je širom vrata romanu i dalo lijepih plodova u radovima Ante Kovačića, Josipa Kozarca, Đalskoga, Vjenceslava Novaka i Eugena Kumičića, od kojih su neki dali poticaja i srpskim piscima kao Uskokoviću. Klima Hrvatske Moderne nije prijala romanu, pa je uglavnom dozrelio Nehajevljević *Bijeg*, psihološki roman dekadentnoga intelektualca početkom 20. stoljeća, a ne smije se zaboraviti ni *Duka Begović* Ivana Kozarca. Liniju psihološkoga romana s borbenom tematikom nastavio je između dva rata August Ce-

sarec i neki drugi, a naročito je ta književna vrsta oživjela uoči Drugoga svjetskog rata, kad je i Miroslav Krleža nakon lirske, novelističke i dramske faze izbacio tri romana, od kojih je *Povratak Filipa Latinovicza* najbolji u tom vremenu.

Strahote rata ušutkale su lijepe perspektive, kojima se radovala budućnost te književne vrste. Najnovije razdoblje nije bilo sklono romanu. »Roman raspolaže vremenom« — rekao je Thibaudet u svojim *Razmišljanjima o romanu*,¹ ali takva proza zahtijeva i vrijeme, da može biti napisan. Nalet fašizma na Jugoslaviju sa svim strahotama okupacije i borba jugoslavenskih naroda koliko je i dala obilje dinamične građe za široke zahvate, ipak nije omogućila piscima, koji su u borbi sudjelovali, veći predah za vezenje širih kompozicija. Borbeni i agitatorski pjesma — umjetna i narodna — drama jednočinka, novela, dnevnik bile su književne forme, kojima se tada najefikasnije reagiralo na žurne zahtjeve dana, a za roman nije preostalo vremena.

Pa i u prvim godinama poslije 1945. nisu romanu cvale ruže. Najprije radost pobjede, ali i dalja borba za samostalnost zemlje, obnova porušene domovine, elektrifikacija i industrijalizacija zemlje kao uvjet samostalnosti, stvaranje osnova za socijalizam tražile su ogromne napore naših naroda, a i ažurnost pisaca, koji su i opet mogli najbrže djelovati kraćim formama. Zato se u razdoblju između 1945. i 1952. javilo relativno malo većih epskih zahvata, a među njima tek dva romana Petra Šegedina *Djeca božja* (1946) i *Osamljenici* (1947), koji nisu naišli na opoziciju književne javnosti zbog krštenja tim imenom i koji su zapravo već prije bili napisani. Ostale veće prozne zahvate kritika je bilo šutke, bilo djelomično prihvatila kao romane ili je izmicala, da im prizna taj naslov, ili je direktno taj naziv osporila.

Ta neslaganja i smutnje obično su se javile, što stanoviti kritičar »priznaje« jednu vrstu romana, a druge manje cijeni, ili zato što je definicija romana jedna od najtežih u nauci o književnosti te daje mogućnost različitih tumačenja. I literarni se teoretik Kayser zaklonio za opreznu rečenicu Edvina Muira, da je roman »najkompleksnija i najbezobličnija vrsta među svim književnim vrstama«.² Ni Kayser nije ostavio pregnantu definiciju romana, nego je nastojao da teoretski i praksom objasni postojanje triju vrsta romana: roman događanja na primjeru

¹ Albert Thibaudet, *Razmišljanja o romanu*. (Prijevod, Beograd 1955, 25—26.)

² Wolfgang Kayser, *Das sprachliche Kunstwerk*. (Bern 1948, 362.)

Goetheovih *Srodnosti*, roman ličnosti (Figurenroman) na uzoru Cervantesova *Don Quijotta* i roman prostora upozorenjem na građanski roman 19. stoljeća (Stendhal, *Parmski kartuzijanski samostan*), a razumljivo je, da postoje i mogućnosti kombinacija i prelaznih stadija iz jedne vrste u drugu.

Francuski običaji su velikodušniji u podjeli titule romana, te male knjige Saganove: *Dobar dan, tugo* i *Izvestan osmeh* ili Camusov *Stranac* nose u francuskom originalu tu oznaku.

Prema tome uz elastičnije shvaćanje te književne vrste moglo bi se uzeti još nekoliko ovećih proza bez dovoljnoga razmaha ili bez jače kompozicione kohezije, ili bez izrazitije subjektivne preobrazbe objektivne stvarnosti, koje se približuju shvaćanju romana, ali koje će većinom ostati na periferiji ovoga prikaza.

Tu bi dolazila u obzir Careva *Danuncijada* (1946), koju sam pisac naziva »romansiranom kronisterijom riječke tragikomedije«, Barkovićeva proza *Sinovi slobode* (1948), koju Novak Simić³ nije prihvatio kao roman, *Vranjara Vujčić-Laszowske* (1949), Kalebove *Ponižene ulice* (1950), Sekulićeva kronika *Četvrta godina* (1950), Nožinićev *Demonja* (1950), biografija proširena kolektivnim zbivanjima i proza Vladana Desnice *Zimsko ljetovanje* (1950), koja je uostalom i kraćena.

U tom se razdoblju javilo još nekoliko romana, koji mogu samo djelomično ući u vremenski prostor teme, jer su prva izdanja bila objavljena između dva rata. Tako je Nazor osjetio potrebu, da dopuni *Pastira Lodu* događajima iz Narodnooslobodilačke borbe (1946), Dončević je preradio *Horvatomu kćer* u *Životopis bez svršetka* (1948), a u Simićev predratni roman *Voćnjak* ušla je epizoda, koju je cenzura stare Jugoslavije izbacila, te je uz male prerade izašao pod naslovom *Brkići iz Bara* (1948).

Naoko je bibliografija toga prvog perioda obilna, ali zapravo dobrih novih romana bilo je malo. I kritika je češće upozoravala na nestašicu. Uto je život nakon zahuktalosti prvih godina ulazio u časeve s perspektivnijim planovima, rašireni su horizonti književne djelatnosti i književnici su djelomično oslobođeni od obaveza svakodnevnoga reagiranja na događaje dana. Dobili su više vremena za šire planove. A književne i kulturne institucije uvidjele su, da će nagradnim natječajima, uz državne i republičke nagrade, više stimulirati književnike na rad u toj zabačenoj književnoj vrsti..

³ Novak Simić, *Sinovi slobode*. (Republika, Zagreb 1949, br. 2—3, 196.)

Poslije 1952. zaista je poraslo zanimanje pisaca za rad na romanu, i ta je književna vrsta postala najaktualnijom te je zasjenila pomalo ostale žanre. S tim u svezi prevedeni su i teoretski članci A. Thibaudeta i Louisa Guillouxa o romanu, a i esej Waltera Allena o engleskom romanu poslije 1914.⁴ Ipak ni zapadnoevropska teorija literature nije bogata tom problematikom pa s te strane ne otkriva ni Staigerova knjiga *Grundbegriffe der Poetik* (1951) neke nove poglede, nego je dapače u određivanju »epskoga« slabija nego u fiksnaciji »lirskoga«. A i u Kayserovoj knjizi *Das sprachliche Kunstwerk* (Bern 1954) očekuje kritik više određenosti i jedinstvenosti pogleda.

U vezi s tako podignutim zanimanjem za roman, razumljivo je, da su se sve više javljale opsežne kompozicije. Osim posmrtnoga Begovićeve romana *Sablasti u dvorcu* (1952) i radova novih književnih imena Jakova Nahmijasa *Oni sa brodova* (1952) i Dušanke Popović-Dorofejeve *Noćne ptice* (1955) iznenadio je širokom epskom koncepcijom dotadašnji dramatik i novelist Mirko Božić. Njegovi romani *Kurlani* (1952) i *Neisplakani* (1955) samo su dva dijela naširoko zasnovane trilogije, koje treći dio prolazi još kroz mučne postaje, stvaralačkog procesa. I Josip Barković se dao na veće epske zahvate objavivši kroniku *Dolina djetinjstva* u dva dijela (1954, 1956). K njima se pridružuju djela već poznatih pisaca romana Novaka Simića *Braća i kumiri* (1955), Ivana Dončevića *Mirotnorci* (1956), Vjekoslava Majera *U utrobi Zagrebačke gore* (1956) i Stjepana Mihalića *Teleći odresci* (1956). Te blagoslovljene godine predstavili su se kao pisci romana dosadašnji novelisti Augustin Stipčević (*Glad na ledini*) i Bogdan Stopar (*Piloti vlastitih snova*), a osim njih i kritik Mirko Žeželj romanom *Umorno stoljeće*.

Ovećem epskom zahvatu Vojina Jelića *Andeli lijepo pjevaju* (1953), natopljenom lirizmom i bez čvrstoga kostura, ali ne bez svake unutarnje povezanosti, bolje bi pristajao uobičajeni izraz: proza. Nasuprot tome čuli so se glasovi kritike,⁵ da bi se Kalebov *Bijeli kamen* (1954), iako bez oznake književne vrste mogao smatrati romanom. To je u neku ruku prihvatljivo, premda je u Kaleba dosta manje epske razgranatosti nego u Božića, Simića i Šegedina.

⁴ Albert Thibaudet, *Razmišljanja o romanu* (Beograd 1955); Louis Guilloux, *Razmatranja o romanu* (Republika 1953, br. 7—8, 666—671); Walter Allen, *Engleski roman poslije 1914* (Republika, Zagreb 1953, br. 6, 363—378).

⁵ Milan Selaković, *Bijeli kamen* (Narodni list, Zagreb 7. VIII. 1955); Antun Šoljan, *Vjekoslav Kaleb, Bijeli kamen* (Republika, Zagreb 1955, br. 8, 625.)

Naravno je, da asocijacije u toj prilici postavljaju pitanje odnosa prema najboljoj poslijeratnoj prozi Vjekoslava Kaleba *Divota prašine* (1954) pa vrlo dobrim prozama Novaka Simića *Druga obala* (1952) i Slobodana Novaka *Izgubljeni zavičaj* (1955). Ali jer se te epske kompozicije više približuju pojmu pripovijesti, ne će o njima biti dalje govora.

U ovu bibliografsku povorku ne mogu ući roman Ervina Šinka: *Četrnaest dana* (1947), *Optimisti* (1954) i *Roman jednoga romana* (1955), premda pisac djeluje u zagrebačkom književnom krugu, jer su ulazili u hrvatsku književnost s legitimacijom mađarskoga originala. S druge strane neki su pisci (kao Beretin u *Republici* 1948.)⁶ ulomcima tekstova u revijama najavili romane, ali te bibliografske nade nisu ispunjene. No i pored toga zar nije za književnost maloga naroda sve u svemu lijepa brojka tih proza? A zar nije u isti mah i mala, ako se primijeni strogi kriterij za vrednovanje romana? Svakako su zadnje godine ugodno iznenadile ne samo bibliografskim kvantitetom nego djelomično i snažnim kvalitetom, a usto je mobilizirana jača pažnja nekih starijih i mladih pisaca na tu književnu vrstu, pa su nadomjestili one, koje je zaustavilo novo vrijeme. Uostalom Novak Simić⁷ je već najavio novi roman pod naslovom *Postaja prije sutra*, a mogu se uskoro očekivati takvi radovi Mirka Božića, Vojina Jelića, Jure Pločara Franičevića i Živka Jeličića.

II

Roman od svih književnih vrsta najviše raspolaže vremenom i prostorom i u nizu brojnih epizoda povezanih zajedničkom sudbinom može da iznese bezbroj osoba i njihovih problema prošlosti i sadašnjosti. Niz romana i obilje spomenutih proza, koje se približuju shvaćanju romana, zaista su izbacili pred književnu publiku mnoštvo lica, problema, pejzaža različitih krajeva, ali — naše nedavne prošlosti. Međutim takva djela sa suvremenom temom gotovo nema! To nije samo zapazio Novak Simić⁸ u hrvatskoj književnosti — to je istakao i Dobrica Ćosić⁹ za

⁶ Mate Beretin, *Kod tunela*. (Ulomak iz romana. Republika, Zagreb 1948, br. 5, 237—249.)

⁷ Novak Simić, *Moj novi roman zvat će se »Postaja prije sutra«*. (Vjesnik, Zagreb 6. V. 1956.)

⁸ o. c.

⁹ Vuk Trnavski, *Hrabrost i ljubav. Razgovor s Dobricom Ćosićem*. (Politika, Beograd 20. VII. 1956.)

srpsku, a i Bugarin Jako Molhov¹⁰ konstatirao je u referatu (1956) istu činjenicu za bugarski roman u 1955. godini. Zaista takve suvremenosti teme, kako ju je pokazao Dalski u romanu *U noći* (1886), gdje je živi model u času izlaska knjige iz tiskare potvrdio svojim moralnim slomom piščeva predviđanja, danas nema! Ili nečega adekvatnog romanu Ernsta Glaesera *Nijemci*, u kojem je rasprostrt život između 1945. i 1955. — ni toga se ne će naći.

Nestašica suvremenih tema u široj prozi dovela je i do brojnih diskusija o teoriji distance, pri čemu je Rodoljub Čolaković zauzeo stav protiv nje, a Novak Simić¹¹ je brani. Dobrica Ćosić je u svezi s tim iskreno priznao: »Nedostaje nam jedna dimenzija: nedostaje nam hrabrosti i ljubavi,« i naveo je niz razloga za »tremu« pred suvremenom temom:

»Većina naših proznih pisaca pripada takozvanoj srednjoj i starijoj književnoj generaciji pa je prirodno što su oni najpotencijalniji u motivima njihove mladosti i preokupacijama »starih«, po tematici i ambijentu; rat je, besumnje, najintenzivniji dramski doživljaj za nas savremenike, a on ni izdaleka nije izžvjen; revolucionarna odgovornost pisca pred životom i zemljom koja se u teškim, dramatičnim uslovima kreće u socijalističku civilizaciju, strah od promašaja koji danas ne može da bude samo literarni; konformizam pisaca koji preti da postane atmosfera, a intimno se krsti čak vrlinom; preosjetljivost političke javnosti na kritiku negativnih pojava, mladost socijalističke demokratije, znatni ostaci ždanovističkih shvatanja o društvenoj funkciji umetnosti, prilično rasprostranjena vulgarizacija kategorije partijnosti, normiranje estetskih istina statistički shvaćenim kategorijama »tipično« — »netipično«; ideološka, filozofska nedoraslost pisaca da se u ovome vremenu, ne dovodeći slobodu svoje umetničke ličnosti u pitanje, s revolucionarnih, marksističnih pozicija aktivno postave prema problemima savremenog čoveka i društva.«¹²

Na taj je način Ćosić otvoreno objasnio teškoće u zahvaćanju suvremene teme, što je uostalom i problem historičara, jer im nisu na raspolaganju mnogi materijali, na bazi kojih bi mogli stvoriti objektivnu sintezu.

Samo Ćosić je zaboravio spomenuti još jedan značajan razlog šolohovske proveniencije, i to: koliko suvremeni pisci zalaze u narod,

¹⁰ Jako Molhov, *Romanite* prez 1955 godin. (Literaturen front, Sofija 1956, br. 27, 2.)

¹¹ o. c.

¹² Vuk Trnavski, *Hrabrost i ljubav. Razgovor s Dobricom Ćosićem*. (Politika, Beograd 20. VII. 1956.)

žive među njim i intimno poznaju suvremenu problematiku seljaka, malograđanina, radnika i inteligenta. Prema prvim realistima, koji su u stagniranom vremenu živjeli raštrkani po različitim krajevima Hrvatske, na svježem izvoru života, suvremeni su se pisci u dinamičnim promjenama današnjice smjestili sa službama u Zagrebu, crpu teme iz rezervoara mladosti, a do neposredne bujnosti života često ne znadu izgraditi mostove. Sve u svemu tu će biti »straha« i pred pitanjem, hoće li konstruiranje života uspjeti! Ipak utjehu već daje susjedna sadašnjost, a skora budućnost i ljepšu nadu!

U suvremenu je tematiku ušao u slovenskoj književnosti Miško Kranjec u dva romana *Zgubljena vera* (1954) i *Zemlja se z nami premika* (1956): u prvom doduše oprežno prikazujući buru, koju je donijela 1948. godina članu partije, a u drugom relativno smiono iznoseći sve dublje moralno padanje prekomurškoga birokratskoga aktivista i na kraju njegov preobražaj u radnog aktivista. Zanimanje za suvremene teme pokazali su i Juš Kozak i Anton Ingolič. Najavljena obećanja ispunio je i srpski književnik Oskar Davičo romanom *Beton i svici* (1956), u kojem je zahvatio problem poratne izgradnje hidrocentrale. Zanimljivo je, da i novi roman Novaka Simića,¹³ pa i Kaleba¹⁴ obećavaju problematiku zadnjih godina.

S druge strane ipak treba konstatirati, da taj tematski povratak u prošlost nije izabrao dugi put, i sve to i nije pravi oproštaj od suvremenosti. Pretežno je pisce privlačila tematika iz stvarnosti bivše Jugoslavije i NOB-e, kad su se i razrasle društvene snage, koje su stvorile najnoviju suvremenost.

Prema tome osim žaljenja, da nema najnovije problematike ne bi se moglo suvremenim piscima romana predbaciti, da nisu suvremeni, jer zahvaćaju materijal, koji je doduše prepušten najbližoj prošlosti (a ima li uopće sadašnjosti?!), no koji je živ i nazočan sadašnjim pokoljenjima.

Druga je tematska karakteristika u romanima i prozama bliskim pojmu romana stanovita regionalnost, karakteristična i za slovensku književnost. Kao da se s te strane pojavila preobražena repriza prvoga hrvatskoga realizma. Pogled na književnu geografiju romana pokazuje, da su pisci rado davali tematiku zemlje, koliko se ona odrazila u nekom užem kraju i njegovim specifičnim prilikama.

¹³ o. c.

¹⁴ Tit Vidmar, Vjekoslav Kaleb — predsjednik in pisatelj. (Slovenski poročevalec, Ljubljana 28. XI. 1956.)

Tematika lokalizirana u Zagrebu privukla je najviše pisaca: Kaleba, Sekulića, Popovićevu, Majera i Stopara, a osim toga u romanima drugih pisaca — kao u Simića — javlja se pokoja epizoda sa slikom glavnoga grada Hrvatske.

Inače je u odnosu prema prvome realizmu tematika gornje Hrvatske znatno podbacila. Namjesto Kozarčevih romana tek se javila Vujčić-Laszowska s problemima i pejzažima iz okolice Vinkovaca, a roman Dalmatinca Begovića o Hrvatskom Zagorju ne može biti nadomjestak za brojne romane Antuna Kovačića, Đalskoga i Leskovara. Panonac je po gradi i Dončević, koji se rado navraća po problematiku u Moslavinu.

Tematika ispod Save znatno je porasla prema prijašnjem realizmu. Car je dao sliku Rijeke u prvim godinama bivše Jugoslavije, Mihalić prerez karlovačkog života, Nožinić Baniju i Slavoniju, Barković Liku oko Otočca, Senja i Korenice, a najveće su iznenađenje bujne teme iz Dalmacije, iz krajeva, koji su još najviše epski. Tu se u prvom redu ističe Mirko Božić sa svoja dva romana lokalizirana u Sinju i obližnjoj okolici, Šegedin s korčulanskim i primorskim temama, Kaleb u *Bijelom kamenu*, Desnica, Stipčević i Žeželj s prikazom života Zadra i najbliže okolice i Vojin Jelić sa slikama Knina i krajeva pod Velebitom.

Međutim dva su se romana tematski izdigla iznad vanjskoga regionalizma, i to Simićevo djelo *Braća i kumiri*, gdje je dana panorama Bosanskoga Šamca, Beograda, Zagreba i Zlyna, a osim toga i zanimljiva tematika Jakova Nahmijasa, koja ima svoju kopnenu bazu u Bakru, a poslije na palubama brodova i na ostalim kontinentima.

Premda se za neke romane ne može uzeti, da su regionalistički zbog širokoga unutarnjeg raspona, ipak ta su dva romana jedina na prvi pogled s kozmopolitskim krilima.

To tematsko razmatranje ne će ostati samo kod ovih konstatacija, već želi postaviti i nekoliko nezadovoljnih pitanja. U prvom redu, kako to, da veći gradovi Hrvatske kao Split, Pula, Osijek, pa i hrvatska Atena Dubrovnik, nemaju suvremenih romansijera? Zar će Osijek vječno biti književni grad jednoga Mađera? Zar će Pula ostati književna nepoznanica i nakon Balotine knjige *Puna je Pula*. Šta je s Brodom, Varaždinom, Šibenikom? Pa zar je i Zagreb dobio sintetičnu sliku iz novijega vremena, kako ju je u svoje vrijeme znao dočarati Šenoa? A gdje su ostali krajevi: marljiva Podravina, prenaseljeno Hrvatsko Zagorje, Posavina i Slavonija?

Istina je, da pisac mora imati u prvom redu talent za roman, da mora dobro poznavati krajeve i ljude, koje opisuje i da je malo takvih Šolohova u hrvatskoj književnosti, koji dugo obilaze udaljena sela i gra-

dove, gdje dobivaju tematske inspiracije. Pa i neki krajevi kao da ne mogu roditi pisca! Ali ipak o svim tim pitanjima treba budući roman da razmišlja!

Međutim, iako su tu suvremene želje naišle na praznine u vremenu i prostoru, ipak treba pretežno odati priznanje piscima, da su izabrali onu građu, koju su dobro poznavali i dulje vremena doživljavali. Ne jednom se osjeća, kako su pojedini autobiografski elementi projicirani u likove romana. Višeput su poznati i živi modeli, koji su piscima dali životnu bazu za preobraženu kreaciju likova prema osnovnoj idejnosti romana. S te je strane najotvoreniji Car Emin, kad prikazuje drski D'Annunzijev prepad na Rijeku, pri čemu su i mnogi drugi likovi uzeti iz stvarnog života. Novak Simić je bio neko vrijeme zaposlen kod Bate, te je tako dobro mogao doživjeti mehanizaciju i automatizaciju čovjeka. Šegedin i Božić inspirirali su se na svojim djetinjanskim danima, a pisci s motivima iz NOB-e sabrali su bogatu zalihu utisaka bilo da su sami sudjelovali u ratu ili ilegalnom radu kao Kaleb, Jelić, Barković, Nožinić i Popovićeva, bilo da su bili u zatvoru kao Jakov Sekulić.

Zato će njihova djela po dokumentaciji poslužiti i historičarima društva.

III

Zaista je na području romana, koji je samo jedan dio prozne aktivnosti, viđeno, obuhvaćeno i prorešetano mnogo problema u različitim vremenskim i lokacionim fiksacijama. Naravno, već prema planu i metodi pisca negdje je posvećena glavna pažnja jednom problemu, a drugdje je misao vodilja povukla za sobom i niz manjih pitanja, kojima je dano čas više čas manje prostora.

Najstariji zastupnik te književne vrste Milan Begović dao je i najstariju problematiku, bacio je na nju i najstariji idejni pogled. Kupljen plemićki dvorac u Hrvatskom Zagorju potakao ga je, da na bazi života plemićke porodice s toga imanja razmišlja o propadanju hrvatskoga plemstva u drugoj polovini 19. stoljeća. I on je, kao i Đalski i Vojnović, popratio taj proces raspadanja stanovitom sentimentalnošću, ali i s priznanjem da je do konačnoga odlaska moralo doći.

Atmosferu grofova, plemića, birokracije njemačke, mađarske i hrvatske narodnosti, novih bogataša samo spuštenu u lokalizaciju Dalmacije, Zadra, Kotara, Supetra, i to krajem 19. i početkom 20. stoljeća u dekadansi pokušao je naslikati Mirko Žeželj, stavivši najjači akcenat na

psihološko tumačenje ličnosti, i to naročito Ive Vojnovića u času najvećih uspjeha i fatalne afere.

Mihalić je nastojao, da u ja-tehnici i na široj pozadini esejističko-publicistički zahvaćene prošlosti Karlovca u vrijeme Austro-Ugarske i Jugoslavije prikaže nekoliko promašenih malogradanskih »veličina« u sudaru s novijim vremenima.

Šegedina je u *Djeci božjoj* najviše zaokupio problem, projiciran u likove desetogodišnjega dječaka Petra, seoskoga učitelja i teškoga bolesnika Antunice: koliko je konzervativni utjecaj crkve djelovao na primitivnu svijest dalmatinskoga sela, stvarao tolike komplekse i dezorijentacije maloga čovjeka. Usto je pokazao, kako glad i siromaštvo otvaraju put padanju morala.

I Stipčević je zahvatio sličnu problematiku iz Prvoga svjetskog rata u Zadru, samo je jače istakao problem, kako rat stvara brojne mogućnosti za uzdizanje onih, koji, kao prepredeni seljak Ludro iz Arbanasa, ulaze u životnu borbu bez moralnih skrupula. Pritom je pisac oštrije osvijetlio društveno-političke suprotnosti Zadra, borbu Hrvata protiv autonomaša i austrijske uprave, lukavi ulazak talijanskoga odreda u Zadar 1918., a zapazio je i plaho pojavljivanje socijalističkih ideja (Florinac).

Problematika Šegedinovih *Osamljenika* već zalazi u okvir bivše Jugoslavije. Tu daje pisac potanke analize o besperspektivnosti, historičnosti i kompleksima izmoždenih intelektualaca Artura, Srećka i Silvija, koji se odalečuju od života u nastranosti, gube u paradoksalnim apstrakcijama i koje će prije redovnog roka život pomesti sa pozornice. A da ne bi kritika prigovorila, što se bavi trulim panjevima, koji će ionako uskoro sagnjiti, autor se spretno pozvao na Gorkoga, koji je smatrao, da je vrijedno opisivati i takve gadosti, kako bi se ružna istina dobro upoznala i iščupala s korijenom iz čovjekove duše, a da postoji niz duševno mladih ljudi, koji će te odurnosti moći nadvladati.

Ne samo ovaj roman, nego i ostali radovi, u kojima je obrađena problematika bivše Jugoslavije, pokazuju, da će se u njima naći vrlo malo sličnosti, koje se na primjer teme iz vremena rata ne mogu sasvim otresti. Dvadesetogodišnji život pokojnice obilježen je na području romana zaista raznovrsnošću problema i šarenilom lokalizacija.

Dok se Car bavio pitanjima, kako da poetski rekonstruira patetični D'Annunzijeve prepad na Rijeku i ocrtu dinamičnu atmosferu grada, dotle su Vujić-Laszowsku zanimale socijalne suprotnosti šokadijskog sela, odnos seljaka prema ciganima i njihovim teškoćama u borbi za

opstanak s gladom, hladnoćom, savješću i žandarima. Dok je Majer kroz fantastiku htio da afirmira ljepote Zagrebačke gore i čovjekoljublje, dotle je Dončević oštro postavio problem orijentacije malograđanina u provinciji, ili bolje rečeno pitanje plašljive i konformistične dezorijentacije pred strahom »novoga reda«, koji je znao ubaciti petokolonaške trojanske konje, da unaprijed priprave okupaciju.

A koliki je kontrast između Simićeve problematike u *Braći i kumi* te bogatstva pitanja u dvjema Božićevim romanima!? S jedne strane problematika sela na primjeru sukoba seljaka iz Gornjih i Donjih Kurlana s primitivnim surovostima dalmatinske Zagore, s društvenim suprotnostima u šamom selu, s podređenim položajem žene, s političkom nesviješću seljaka, njihovim bijesnim pogledom na grad i građanina, koji seljaka ponizuje i ta atmosfera dopunjena slikom provincijskoga gradića s nemoralom političkih vođa, brutalnošću režima i teškim probijanjem ljevičarskih snaga. A s druge strane Novak Simić sa široko postavljenom zadaćom, da na primjeru dvaju bosanskih malograđana, jedino s jakom voljom da se pod cijenu najtežih kompromisa i nemorala podignu na društvenoj ljestvici, prikaže uspon jugoslavenske buržoazije između dva rata i njeno isprepletanje s interesima stranoga kapitala ilustriranoga automatizacijom čovjeka u poduzećima Bate. Pritom je zanimljivo sjetiti se, da je djelomično sličnu problematiku (Zlyn) zahvatio i češki pisac Turek u romanu *Botostroj*, o čemu je pred jedanaest godina referirao Lj. Jonke u zagrebačkom *Narodnom listu*.

Već se iz ovih romana s gradom uoči Drugoga svjetskog rata osjeća podignuta atmosfera. Razumljivo je, da je problematika, koja je uzeta iz zadnjih dana bivše države i nastavljena tokom Narodnooslobodilačke borbe još zanimljivija po pojačanim suprotnostima, jer je 1941. godina izrazitije raskršće idejnih orijentacija. Znatno broj pisaca zahvatio je baš tu građu. Manevriranje režima da spasi vlast kompromisima s agresivnim susjedima, stvaranje banovine Hrvatske, politička diferencijacija u Hrvatskoj, jačanje ljevice i donekle desnice, zaoštavanje nacionalnih i socijalnih suprotnosti, žalostan raspad bivše jugoslavenske vojske i drugi problemi našli su više ili manje odjek u romanima i prozama Josipa Barkovića, Popovićeve, Nahmijasa, Kaleba, Jelića i Nožinića, samo je svaki od tih pisaca dao tu opću atmosferu u konkretnom materijalu i onda svoje likove poveo u novo idejno kreševo poslije 1941. naravno vlastitim putem.

Nahmijas se bavio problemom, kako su ta opća zbivanja odjeknula među omladinom u bakarskoj nautičkoj školi, među kapetanima i kako

su se za vrijeme okupacije pomorci razvili u borce protiv crnih košulja te kako je borba partizana sve više u stranom svijetu dobivala priznanja. Popovićeva je analizirala problematiku muzikantske družine, njenu borbu za svagdanji kruh po većim mjestima Jugoslavije, odnos prema nemoralnim poslodavcima i za okupacije prerašćivanje nekih likova u aktiviste i konspiratore.

Odraz spomenute opće atmosfere još je najobilniji po širini problematike u kronici Josipa Barkovića *Dolina djetinjstva*, gdje je pisac dao vrlo dobrih zapažanja i naročito se bavio pitanjem, kako su teror bivše policije i vojske na relaciji Otočac—Senj stvarali na jednoj strani napredne borce, a s druge strane i ustaše, te se ta diferencijacija odrazila i u porodici, gdje je ratni vihor raznio rođenu braću u različite tabore, jednoga u partizane, a drugoga u ustaše i u borbu jednoga protiv drugoga. Takvih je motiva i u Jelića. Njega je boljelo pitanje: kakve je strašne posljedice imala okupacija za narod prikazujući teška stradanja Srba od ustaškoga noža, pri čemu duhovno asistiraju i neki katolički svećenici, a na drugoj strani četnici i neki pravoslavni svećenici ponizno i kukavički prokazuju Talijanima one Srbe, koji nisu za njih ili simpatiziraju oslobodilačku borbu, te postaju talci i žrtve stranih napadača.

Nožinić je na bazi dokumenata nastojao prikazati, kako je od običnoga vojnika raspale jugoslavenke vojske rastao politički i ratnički lik poznatog borca. A Kaleb se u *Poniženim ulicama* bavio problemom predratnoga intelektualca, teoretskoga ljevičara, koji u sudaru s okupacijom nije našao odmah svoj prirodni put, nego tek nakon strašnih iskustava iz zatvora, uspije mu sa samog pogubilišta pobjeći u mrak — ali u oslobođenje i konačno odabrati put borbe.

Isključivo s problematikom iz okupacije, odnosno Narodnooslobodilačke borbe bave se Kaleb u *Bijelom kamenu*, Desnica u *Zimskom ljetovanju*, Sekulić u *Četortoj godini* i Barković u *Sinovima slobode*. Kaleba je naročito na terenu ispod Zadra zanimao problem »neutralca«, koji se ne može odlučiti ni za partizane, ni za talijanske okupatore, nego za vlastitu ravnodušnost, koju stihija vremena kažnjava. Barković je zahvatio na ličkoj pozadini, zatrovanoj šovinističkim suprotnostima, problem stvaranja skojevskoga odreda, kojega hrvatski i srpski sastav djeluje u smislu bratstva i jedinstva naroda. Desnica je razmotrio, kako su zadarski građani doživjeli bombardiranje grada i kako su, kad su se neke porodice sklonule u obližnje selo, djelovale na njih pojave seljaka, četnika i drugih borbenih grupa. A Sekulića su privukli pažnju okupa-

cioni zatvori i psihološko reagiranje različitih ljudi na te kuće grozota i smrti.

Na kraju te bujne problematike stoji osamljenik: jedini problem poslije 1945. Pojavio se u romanu Bogdana Stopara *Piloti vlastitih snova*, u kojemu je postavljeno i ilustrirano pitanje prevladivanja malograđanstva u psihologiji bračnoga para iz predratne generacije s dobrim namjerama, ali i s otporom i proturječnostima, koji u obliku materijalnih teškoća i sustanarske »romantike« donose brojna nezadovoljstva, neslaganja, pa i lom bračne veze.

Naravno uz takve osnovne probleme javio se niz manjih perifernih pitanja, koje su pisci usput upleli u centralnu problematiku. Zanimanje je pisaca najviše usmjereno na problematiku iz bivše Jugoslavije i Narodnooslobodilačke borbe, a manje za pitanja, koja već nose obilježja dalje prošlosti, dok bitnih problema iz zadnjega decenija i nema. Kao da hrvatski roman više od slovenskoga i srpskoga čeka na distancu. Inače je zahvaćeno dosta nove problematike, raznovrsne po motivici i lokalizaciji, pri čemu treba osobito istaći jače uvođenje Zadra, Rijeke i Knina u proznu književnost, koja su područja dosad više epizodično dodirnuti u epskim formama. Naravno kraj niza problema prošli su hrvatski romansijeri bez posebne pažnje, pa ih te zadaće obavezuju za budućnost.

Ta problematika iz bivše Austro-Ugarske, Jugoslavije i Narodnooslobodilačke borbe, koje su bili nosioci brojni likovi seljaka, radnika, građana, plemića, činovnika, svećenika, oficira, intelektualaca po narodnosti Hrvata, Srba, Nijemaca, Talijana i drugih, iznijansiranih različitim zvanjima i lokalizacijama u bujnom epskom vremenu dobila je izrazitije i prilično jedinstveno idejno osvjetljenje. Ponešto liberalci, a pretežno dijalektičari autori su uglavnom znali uhvatiti glavni kostur društvenopolitičke idejnosti i zauzeti nekad više, nekad manje kritičan stav. Samo tu je s druge strane vrebala opasnost šabloniziranja, naročito u romanima do 1952. A ta bolest još nije sasvim izliječena.

Većinom je piscima romana uspjelo izdići se iznad raspirenih društvenih, političkih, nacionalnih i vjerskih suprotnosti te nakon kritičkih analiza tražiti perspektivu u budućnost.

Razotkrivanjem dekadentne umornosti plemstva i više birokracije bilo u Zagorju bilo u Dalmaciji, ili konzervativnoga utjecaja crkve, a s druge strane buđenjem nacionalnih snaga pisci su na užem području Austro-Ugarske pokazali put k jačoj demokratizaciji i konačno raspadu te države. Pravilno su kritizirali predstavnike bivših režima u Jugo-

slaviji i teške zablude malograđanskih stranaka, koje su ili ostale bez orijentacije u burnim talasima Drugoga svjetskog rata ili su pomagale neprijatelja. Namjesto šovinizma proželi su pisci svoju problematiku idejom bratstva i jedinstva i razbijali staru suprotnost selo — grad, povezujući socijalno slabije u gradu i selu u jedinstvenu borbu protiv režima. Pokazali su, da je držanje po strani u borbi naroda fatalno za nosioce takvih shvaćanja i često njihova propast, a isticali su borbu protiv fašizma za nacionalno i socijalno oslobođenje te s tim u svezi postepeno javljanje, jačanje i konačno rasplamsavanje socijalističkih ideja.

Na kraju uglavnom je idejnost šutjela o prilikama poslije 1945.

IV

Razumljivo je, da je u nijansiranju životne stvarnosti igrala znatnu ulogu i lična angažiranost pisca i njegov temperament, koji su mogli doduše ponekad i škoditi pri građenju likova. Naime prevelika povodljivost pisca za ličnim doživljajima može katkad suživati širinu pogleda, kao što je slučaj s Nahmijasovim romanom.

Uglavnom je jedini Vladan Desnica, koji nastoji održati objektivan stav prema materiji, naravno ne sasvim, pa ga u glatkom realističnom slikanju izbjeglih Zadrana ne će potresti ni prisutnost četnika. Ostali su pisci osjećajno nemirniji. Svaki na svoj način — već prema idejnosti i temperamentu — dao je ličniju boju događajima i osobama, unio je u njih simpatije ili antipatije, i čitalac će se snaći, koga da prihvati, a tko mu je odbojan ili indiferentan. Pisci su — neki više neki manje — prema vlastitim mogućnostima unijeli i određenu životnu toplinu, humanu osjećajnost u duševni portret likova, težnju za boljim čovjekom nego je onaj, kojega je rat deformirao i životinjski izobličio.

Kod najboljih pisaca taj je humanizam toplinom, bojom i dinamikom pridonio, da su likovi, koji su na prvi pogled regionalističkoga podrijetla, postali šire čovječanski i čitalac u njima osjeća česte boli i rijetke radosti čovjeka kao čovjeka.

Božić nije zatvarao oči pred primitivizmom i surovostima seljačke sredine, ali njegove su simpatije bliže seljacima, siromašnijim Kurlanima, kojima će netko ukrasti čak teško stečenu zaradu, i baš zbog te pišćeve ljubavi izdiže se i Anđelija, i Perka, i Iglica do stanovite ljudske općenosti. I Šegedin, kojega je idejna subjektivnost odvušla u mržnju prema zaostaloj sredini i donekle u jednostranost, daje u usta bolnoga Antunice

bolno-čovječanski krik: »O srce vremena, prekrito bijelim plaštem umiranja moga duha, zar oluje tvoje i plime nemaju luke, gdje bi se sklonile ove jezovite sudbine.«¹⁵ Krik za boljim životom, koji s umjetničke strane znači više nego nasilno građenje pozitivnoga junaka. Ta čovječnost naći će se ponajviše na psihoanalitičkim stranicama Simićeva romana u situacijama, gdje Tkačevu ženu lomi pronevjerena sreća i gdje Tkačeva sekretarica Božena čezne bar za malo sreće u okrutnoj atmosferi mehanizirane dehumanizacije. Ta bolna zabrinutost za čovjeka, za dalmatinsko selo, prepušteno ponižavanju, bombardiranju i paležu talijanskih fašista prožima Kalebov *Bijeli kamen* i stvara niz diskretno protestnih stranica protiv nosilaca nečovještva, a naročito na svršetku romana, gdje kazna za izoliranu skepsu čovjeka u najtežim situacijama hrvatskoga naroda povlači za sobom i nevine žrtve (Ogor, Naste, Cvita).

I u djelima ostalih autora ta se toplina osjeća sad u većoj sad u manjoj mjeri bilo u Jelićevoj boli za tragičnu sudbinu prote Miloja, Traživulka i njegove majke, Ljubana, Gorke i ostalih žrtava, koje je rat nemilosrdno pregazio, bilo u suosjećanju Vujčić-Laszowske za cigane izbačene iz ljudskoga društva ili u Popovićkinu razumijevanju za bijedu muzikanata, prepuštenih ponižavanju bezdušnih hotelijera i pijanih građana od Bitolja preko Zagreba do Maribora, ili u Sekulićevoj simpatiji za mučenike ustaških zatvora, u humanosti, koja prožima i opis:

»Jutra su počela rano svanjivati, a sunce, koje je plovilo po modrom i bistrom nebeskom zrcalu, slalo je svoj blagoslov i ljubav za život svim bićima na zemlji, pa također i tim utamničenicima u ambulanti drugog kata, kroz ona dva prozora na istočnoj strani. Ta svečana jutra najavljujivala su proljeće, a po zraku su već lijetale prve laste.«¹⁶

Ta težnja humanosti prožima više ili manje i većinu drugih romana.

Na taj su način specijalne osobine pišćevih temperamenata, raznolikost likova i lokalizacija i stupnjevi unešenog humanizma u građu razbili onu monotoniju, koja se na prvi pogled očekuje od približno sličnoga idejnog osvjetljenja problematike. Ta bi se prividna jednoličnost još više raspršila pod estetskim mikroskopom, u analizi umjetničkih vrednota na području te vrste stvaranja.

Pritom je o kvaliteti poslijeratnoga hrvatskoga romana svakako zanimljivo najprije čuti glas romansijera Ivana Dončevića, kojemu je uspjelo u sebi zatomiti ličnu zainteresiranost ili možda književnu ljubo-

¹⁵ Petar Šegedin, *Djeca božja*. (Zagreb 1946, 151.)

¹⁶ Jakov Sekulić, *Četvrta godina*. (Zagreb 1950, 171.)

moru. Naime, izjavio je novinaru riječkoga *Novoga lista*,¹⁷ da Šegedinova *Djeca božja* i Simićeva *Braća i kumiri* imadu vidna mjesta u suvremenoj hrvatskoj književnosti na području romana. Međutim, to je tek dio prihvatljive istine, koji je možda razumljiv zbog bliskosti metoda tih triju pisaca. Ipak Mirko Božić je stvorio dva romana, koji mu daju pravo na istaknuto mjesto u suvremenoj književnosti hrvatskoj, premda po metodi nije tako modernističan kao prva dva pisca. A pogotovo ne u smislu Jamesa Joyca, čiji je »modernizam« već stvar nekoliko decenija, pa ipak je Walter Allen nedavno mogao reći:

»James Joyce, čiji je talenat bio mnogo jači (od Woolfove), dobit će u budućnosti znatno više. Upravo veličina njegova talenta i ambicija čini, da se danas njime teško ovladava. Svi smo mu još previše blizu!«¹⁸

Međutim nije bit književnosti u metodi, premda je ona vrlo važan faktor u stvaranju, nego u živoj plastičnosti naslikanog života, koji zavisi u prvom redu od potencije piščeva talenta. Zar ne daju snažan umjetnički doživljaj i Gogoljev realizam i Joycova ostvarenja?

A Božić je izrazit elementaran talenat, koji katkad nije još discipliniran, no to će mu postepeno donijeti godine. Božić, Šegedin, Kaleb i Novak Simić zaista su dali najbolja ostvarenja na području romana, dok se od većih proza najviše ističe tekst Vojina Jelića s nekoliko izvrsnih realističkih situacija. Sva su petorica otkrili snažne stvaralačke mogućnosti, premda nije nijedan bez ponekih mana. Pritom svaki ima svoje specifične kvalitete, tako da zaslužuje posebnu pažnju i svaki će naći svoj krug poštovalaca i čitalaca.

To ne znači, da su zbog isticanja četvorice petorice pisaca svi ostali pisci romana i većih proza slabi i da ih treba ostaviti po strani. Bila bi to očita nezahvalnost prema iskrenim nastojanjima, na kojih će iskustvima moći drugi da dalje grade. Osim toga neki glasovi kritike¹⁹ nešto

¹⁷ Intervju s književnikom Ivanom Dončevićem. (Novi list, Rijeka 1. V. 1956.)

¹⁸ Walter Allen, Engleski roman poslije 1914. (Republika, Zagreb 1955, br. 6, 370.)

¹⁹ Novak Simić, Vranjara Ivanke Vujčić-Laszowske (Republika, Zagreb 1950, br. 2—3, 144—147); Vladimir Kovačić, Vranjara (Hrvatsko kolo, Zagreb 1950, br. 1, 116—118); Milan Selaković, Zabari i žabarska lokva u romanu »Miro-tvorci« (Vjesnik u srijedu, Zagreb 28. XII. 1955); Tomislav Butorac, Što je najbolje u prošloj godini (Vjesnik, Zagreb 1. I. 1957); Snajder Đuro: Augustin Stipčević, Glad na ledini (Narodni list, Zagreb 14. X. 1956); Čedo Prica, Glad na ledini (Vjesnik, Zagreb 11. XI. 1956); Indić T.: Augustin Stipčević, Glad na ledini (Borba, Zagreb 8. I. 1957).

su jače istakli i radove Vujčić-Laszowske, Dončevića, Mihalića i Stipčevića. Šegedinovi *Osamljenici* i Kalebove *Ponižene ulice* posebno su zanimljive zbog drugih kvalitetnijih radova tih pisaca.

S druge strane opet je istina, da Nožinić nije u prvoj verziji romana mogao imati većih ambicija nego tečno ispričanu biografiju borca i da je tek druga verzija postala zanimljiva u literarnom pogledu. Također je činjenica, da su Viktor Car Emin i Milan Begović zahvatili široke kompozicije u visokim godinama, pa se u Carevu izgradnju događaja i likova uvukao niz feljtonističkih elemenata, dok je Begović lakši u zahvatu problema, ali prilično vješt pričalac. Na feljtonizmu je baziran i Majerov humoristično-fantastični roman, kojemu bi zaista pristajao naslov: roman-feljton. Bez feljtonističkih rekvizita nije ni deskriptivni roman Jakova Nahmijasa, kojemu će ipak nakon djelomičnih Kumičićevih i Carevih slika iz života mornara i kapetana zapravo ostati zasluga za prvi pomorski roman u hrvatskoj književnosti. Bez spomenute bolesti nisu ni spretno-reportažni Stoparov roman ni Barkovićeva *Dolina djetinjstva*, koja je u drugom dijelu dosta bolja pa s *Noćnim pticama* Popovićeve, *Umornim stoljećem* Mirka Žeželja i *Četvrtom godinom* Jakova Sekulića zaslužuje veće zanimanje. Uostalom neki od ovih na zadnje spomenutih romana naišli su na dobronamjeran i simpatičan odjek u kritici.²⁰

Naravno te raštrkane i djelomične karakteristike ne znače nikakovu točnu graduaciju radova, koja je uostalom na području iracionalnog zbog svoje trepetljivosti teško uhvatljiva, nego je to tek gruba orijentacija, koja donekle pokazuje, zašto je nekim djelima posvećena veća ili manja pažnja.

Pri svemu tome treba odmah istaći simpatičan kriticism samih pisaca prema sebi. Nisu žurili s romanima pred publiku, nego su ih dugo dotjeravali pa ih tek onda objavili. Odlomci Dončevićevih *Mirotoporaca* izašli su u *Republici* (1950) i novinama nekoliko godina prije nego je konačno roman štampan. *Braću i kumire* započeo je Novak Simić²¹ pisati

²⁰ Špoljar Krsto, *Dolina djetinjstva* (Vjesnik, Zagreb 8. VII. 1956); Krklec Gustav, *Talent iz Garešnice* (Lica i krajolici, Zagreb 1954, 243—246); Milačić Božo, *Ostvarenje i obećanje* (Suze i zvijezde, Zagreb 1956, 189—195); Novak Simić, *Četvrta godina* (Književne novine, Beograd 3. VII. 1951); Milan Selaković, *Nova knjiga pripovjedača Jakova Sekulića* (Republika, Zagreb 1951, br. 2, 174—176).

²¹ Novak Simić, *Moj novi roman zvat će se »Postaja prije sutra«*. (Vjesnik, Zagreb 6. V. 1956.)

još 1936., a izdao je tu knjigu tek 1956. I Popovićeva²² je svojemu romanu posvetila oko pet godina.

Uglavnom su pisci k aktu pisanja pristupali ozbiljno, dugo planirali, pa višeput popravljali i šire tekstove. Božiću nije bilo teško i po drugi put preraditi *Kurlane* s težnjom kompozicione kondenzacije romana, a i Kaleb je veću prozu *Automati*, najprije štampanu u *Republici* (1948), kasnije nastojao popraviti i štampao je pod naslovom *Ponižene ulice*. I drugo izdanje Jelićevih *Andela*... (1956) dotjerano je. Prvi Šegedinov roman preležao je cijelu okupaciju, pa je autor imao dovoljnu distanciju, da izreže slabosti i da pojača idejnoemocijalnu kvalitetu djela. A i Nožinić je 1956. objavio novi veoma skraćeni tekst *Demonje*, kojemu je još priključio drugi i treći dio.

Ipak se pritom može pojaviti i kritično pitanje, nije li poneki rad i prebrzo išao u tiskaru?

Međutim ta uglavnom općenita tendencija ka kritičnosti ostavila je, razumljivo, pozitivne posljedice. Zaista romani boljih pisaca pokazali su značajnije stvaralačke odlike. Njihova izgradnja lica istančanom psihologijom ostvarila je niz živih ljudi bilo u korčulanskoj, bilo u sinjskoj i kninskoj, bilo u zadarskoj ili u široj jugoslavensko-češkoj sredini. Božićevi likovi: Perka, Andelija, Iglica, Mrko, Silvestar, Filip, Andrija, Gavran; Šegedinovi: Petar, Antunica, Cintra, Piterka, Burićeta, učitelj; Simićevi: Božena, Tkačeva žena, Tkač, tipovi iz Grada cipela; Kalebovi: Strana, Cvite, Naste, Ogor, Šudit, komesar; Jelićevi: prota Miloje, otac Ruvim, učitelj Obrad Baša, Milošić i Ljuban i niz nespomenutih likova ostalih autora ostavljaju duboke tragove u duši čitaoca. Čim ta lica razgovor digne iz podsvijesti, izlaze ponovno živi i puni ljudi, o kojima se može niz godina tako realno razgovarati kao o vlastitim prijateljima, neprijateljima, susjedima, bližim poznanicima, s kojima je udesio susret sam život.

Šegedin i Kaleb su zaista majstori psihologije, koji grade likove preciznošću nijanse, vrlo pažljivim izborom detalja, za koji ima oštro oko i Jelić, pa znadu izbjeći zloglasnu tehniku crno-bijelo, a simpatično je, da se od te književne bolesti spasio i skromniji pisac Sekulić. Stvarajući likove dvaju dječaka u socijalnom kontrastu daje Šegedin jednoga u lošijem odijelu, a drugoga u vrlo dobrom, no preširokom, tako da je tim komičnim detaljem smanjio njegovu društvenu nadmoć. Naglim zakretom detalja lik ponaravi, čini vjerojatnijim i uvjerljivijim. Također

²² Dušanka Popović-Dorofejeva, *Noćne ptice*. (Zagreb 1954, 311.)

ne će sasvim turnuti župnika u grijeh, ali ga tim još bolje karakterizira, dok Dončevića odmah uzrujava prisutnost idejnog neprijatelja pa razbija realističnu liniju grotesknim ispadom (krojač Tomaš Ban, župnik, Weiner).

Kaleb je dobro uočio političke diferencijacije među talijanskim vojnicima i spretno zaobišao uobičajenu šablonu. I Stipčević — bježeći od šablone — zna ponekad zaustaviti put motivu, skrenuti ga u nove kombinacije i prirediti iznenađenje. Fabula romana već skoro ulazi u trivijalni trokut: stari komandant, mlada žena i mladi »posilni«, ali najednom novi događaji s novim brigama preuzimaju vodstvo te je stanovita seksualna usmjerenost zamijenjena »familijarnim« naklonoštima prema »posilnom«, da im svojom okretnošću omogući bijeg.

Šegedinovi i Kalebovi pomno izrađeni portreti, i vanjštine a pogotovu unutrašnjosti, dani ponešto statično, ponešto u pokretu događanja, a katkad kroz oči drugoga lica, mogu izdržati strožu kritičnost analize, koja će rijetko naći raspukline u *Djeci božjoj* i *Bijelom kamenu*, dok se u *Osamljenicima* i u Kalebovim *Poniženim ulicama* osjeća konstruiranje. Očito je srž te Kalebove proze (skeptični profesor Butko) umjetna izgradovina iz proizvoljnih situacija, pa ne može cjelinu spasiti ni ponegdje življe zahvaćena okupaciona atmosfera.

Novak Simić je još psihološkiji i uglavnom gradnju portreta prebacuje u unutarnji monolog lica, raspolaže slobodno redoslijedom retrospektivnih epizoda, a katkad ne samo on nego i Vojin Jelić izlete u iracionalno. Čitalac, čija je pažnja nešto popustila, može se nasukati, zatim se mora vratiti na realističko tlo i onda pažljivo opet poći naprijed. Gradi planski. I njemu su kao i Božiću najuspjeliji ženski likovi, a uz njih i atmosfera Grada cipela. Međutim psihološka će kontrola otkriti i poneke povrede životne uvjerljivosti, ponešto namještene patetike, a katkad se javlja i sumnja konstruiranja. Uspom braće Tomaševića donekle se osjeća kao naporna ilustracija pa i nategnuta inkarnacija ekonomsko-socijalnih iskustava autorovih na bazi razvoja bivše Jugoslavije.

Izraziti psihološki portret gradi i Dončević, samo je pretežnije statičan. Bolji je u pokretnim situacijama (narednik Komarića, učiteljica Tilda, Nepomuk). I njemu će katkad psihologija izraziti nepovjerenje, a naročito će se autor naći u teškoj situaciji na pitanja: zašto Weiner odaje tajnu njemačkog aerodroma Nepomuku, kad to nije sasvim potrebno, i zašto sili toga čovjeka na neprirodnu ženidbu s konobaricom Pepicom?

I Stjepanu Mihaliću je glavna snaga u psihološko-kritičnoj karakterizaciji osoba s filmskom tehnikom rasijanih asocijacija, ali i kod njega gdje gdje proviruje subjektivnost, donekle i zato, što organizira materiju u ja-tehnici. Ne u tolikoj mjeri kao ovi autori unosi psihološku metodu u izgradnji tipova Mirko Božić, i to manje u zahvatu seljačke sredine, a više u potretiranju inteligencije, kao što je to uostalom i adekvatno životu. Najradije seljačke likove, koji su mu i najživlji, uhvati u brzom krokiu s par uočljivih detalja vanjštine i par psiholoških karakteristika, a onda baca lica u vrtlog događanja, u akciju, te ih postepeno dalje izgrađuje i zaista stvara snažne uvjerljive portrete. Ilustracija takva portreta u akciji zahtijevala bi prenos nekoliko situacija iz romana, ali već sam opis Iglice pokazuje znatnu snagu u izgrađivanju vanjske i unutarne ličnosti:

»Iglica potrči i zastade, obrnu se i kroz školje prorijeđene svjetine taman vidje kako joj otac tromo spuznu leđima niz deblo trepetljike na izdiglu žilu, na zemlji. Probi se kroz novi gustiš naroda.

Modro uštrkana suknja vijori joj oko vitkih nogu obuvenih u žutovezene obojčice i crne, usko potkovane polucipele koje su joj već nabile žulje. Obuzima je neki grešni stid, neki bogatunski ili lupeški možda stid. Saginje glavu i tada joj se brada češka o crvenocrni vez na kavenoj glatkoj bluzi od krepdešina. Vez se utkao oko nadignutih rascvalih prsiju i vijuga rubom bluze oko malog tankog grla. Stidi se. No i ponosna je, ne osjeća nikakve boli od žulja ni ikakve nesnosnosti od nove ožlake. Pokušava biti skromna u otvorenom umiljatom pogledu sa svim svojim bujnim skrovitim radostima. Odvezuje i zavezuje roglje na novoj marami od vunice sa srebrnim cvjeticama i granama i četiri podašno oltarski rascvjetane ruže. Zbunjenost joj uznemiri ruke. Popravlja kosu i opet veže, steže roglje marame. Da li je pletenica lijepo nabučila i povila u petlju točno na sredinu? Nedajbože da poblijedi marama. I da li će joj tko reći, kako na njoj »sve pjeva«.²³

Dok je Vojin Jelić s epskog područja klizio u liriku i razvodnjavao se, a rjeđe ulazio u zaoštrene sukobe jakih strasti (Ljuban — Milošić), dramatik Božić rado iživljava likove u snažnim sudarima i čvorovima, štoviše on će znati fabulu u kritičnom času zaustaviti, vratiti se po prekinute niti ostalih sudbina, naprijed ih zaplesti, a onda nastaviti s prekinutom situacijom. Takvim spontanim zahvatima stvara napetosti fabuliranja, koje još jače vežu čitaoca uz knjigu, a te će se osobine, doduše u manjoj mjeri, naći i u Šegedina, Dončevića, Simića, Barkovića

²³ Mirko Božić, Neisplakani. (Zagreb 1955, 225—226.)

Usto je Božić više od ostalih autora znao upotrebiti različite jezike za individualizaciju lica prema njihovoj društvenoj, narodnoj i krajevnoj pripadnosti. Sam piše u štokavskoj jekavštini, no negovi seljaci govore štokavsku ikavštinu, a za karakteristiku žandarskog oficira uzima štokavsku ekavštinu. Kajkavština izlazi iz usta Zagrepčanke, ruski trabunja Rus emigrant, latinske i francuske fraze ubacuje sudac. Talijanske rečenice i dalmatinske romanizme osobine su građana i inteligencije. Šatrovački izrazi karakteriziraju gradske fakine, a španjolske izraze i pjesme češće ubacuju mladi komunisti, koji se spremaju u Španjolski rat. Napokon seljaka Brlešu je posebno obilježio unošenjem slova *n* i tamo, gdje mu nema mjesta (*nonvo linto*).

U pogledu takve individualizacije zanimljiv je Šegedin u *Djeci božjoj*, koji u brizi za nijansu, unosi dva tipa čakavštine za ljude susjednih sela, ali je izbor drugoga dijalekta neukusan.²⁴ Vujčićeva ubacuje često ciganske rečenice, a Stipčević uz talijanske još albanske, da bi istakao tu zadarsku specifičnost. Ipak ukusna mjera Vjekoslava Kaleba pokazuje, da se i rijetkim dijalektalnim izrazima, rečenicama i pojedinim karakterističnim frazama stranih jezika daje uz ostale snažne stvaralačke osobine stvoriti živa individualizirana lica, dok je prenatrpanost dijalektalnih i stranih izraza i rečenica u slabijih pisaca katkad čak i škodila kvaliteti njihove proze.

Novak Simić, međutim, za karakteristiku bosanske i beogradske sredine više unosi naturalističkih izraza nego u prikazu češkog i zagrebačkog miljea, gdje je unutarnja trulost maskirana vanjskom glazurom gospodstvenosti. Uopće čini se, da je obilje naturalističkih situacija i izraza u Šegedinovim romanima zarazilo i kasnije autore, a mogla je tome kumovati i lektira Joyca, pa i Sartra. Dončević pored toga i previše karakterizira ljude animalnim metaforama (Pepica — krava; konjsko lice suca; župnik — krmak), premda takvi »komplimenti« ne izlaze direktno iz autorova jezika, nego iz jezika lica i premda su ponekad u skladu s psihologijom određene osobe, koja upotrebljava takve izraze. Kaleb je s ukusom izbjegavao čeprkanje po kaljužama ili je postigao efekte ne direktnim »neprirodnim« izrazima osoba, nego ih je, kao i Andrić, diskretno naznačio slikovitošću eufeminizma. Ponekad su tako postupali i Božić i Jelić, ali imadu i naturalizama. Zato je s pravom ustao

²⁴ Slično i Grga Gamulin, Uz prvi roman Petra Šegedina. (Republika, Zagreb 1947, br. 12, 941.)

Novak Simić²⁵ protiv ponekih naturalističkih sredstava u Vujčićinoj *Vranjari*, samo je šteta, što je i sam kasnije pao u zamku te »najnovije mode«, kojoj su u pojedinim anarhističkim časovima krčili putove Matoš i Polić Kamov, a u starijoj hrvatskoj književnosti obilovali njom dubrovački komediografi. Nalet naturalizma kao da je postao stanovita opasnost za estetiku romana te se nameće pitanje profilakse, da ta zaraza ostane ipak u granicama mjere i najnužnije potrebe u karakterizaciji lica.

Dalja je značajna stvaralačka odlika boljih romana, da su pisci sa svojim rješenjima problema znali ostati tako reći sakriveni te tim djelovati spontanije. Uspjelo im je stvoriti humanu atmosferu i naoko ne riješiti problem — kako teoretski preporučuju Thibaudet i Guilloux — nego ga ostaviti čitaocu na razmišljanje, koji sam po premisama mora naći humani izlazak. S te je strane značajan efekt postigao Bert Brecht štoviše u drami *Dobri čovjek iz Sečuana*, a u hrvatskoj književnosti Božić u *Kurlanima* pa Šegedin, koji prepušta problem čitaocu u situaciji, kad je poentirao religioznu kompleksnost pribijanjem desetgodišnjeg dječaka na križ. Ili Dončević, koji ostavlja čitaoca u sumnji, da li je petokolonaš Weiner luđak ili nije. I Kalebovi romani ostavljaju čitaoca bolno zamišljenim zbog teške sudbine čovjeka. A Novak Simić završnom rečenicom »Noć spremna na skok« izvrsno otvara zabrinuti štimung asocijacija uoči Drugoga svjetskoga rata, što je dobro uočio i kritik Božo Milačić.²⁶

Slabosti i boljih i slabijih pisaca romana izlaze baš iz suprotne težnje, t. j. da djeluju više idejno, programatski, pa čak i agitatorski, što se naročito ispoljuje u šablonskom konstruisanju pozitivnog junaka ili u pretjeranoj kritičnosti. Šegedin je s Antuničinim usklikom sretno zaobišao stvaranje novoga junaka, ali je ipak u jednostranoj mržnji na zaostalu sredinu višeput naturalističkom situacijom zabludio u nihilističku atmosferu i gotovo u dehumanizaciju. I sam je to osjetio i kao da se htio u romanu kritizirati:

»Učitelj se volio pred ljudima izražavati literarno. Svaku scenu, iz svog pričanja, htio je u detalje opisati i uvijek joj davati karakter *diaboličnosti* (E. S.). Bio je čak sam svijestan tog svog zastranjivanja, osjećao je, da ga drugi ljudi i ne vole radi toga, ali u pričanju on se nije mogao tome odhrvati; ta eto, pisao je, i u svojoj dubokoj intimnosti smatrao se književnikom.«²⁷

²⁵ Novak Simić, *Vranjara* Ivanke Vujčić-Laszowske. (Republika, Zagreb 1950, br. 2—3, 144.)

²⁶ Božo Milačić, *Braća i kumiri*. (Vjesnik u srijedu, Zagreb 28. XII. 1955.)

²⁷ Petar Šegedin, *Djeca božja*. (Zagreb 1946, 275.)

Koliko li je nasuprot Šegedinu prihvatljiviji Mirko Božić, čije seljake, naročito gornje Kurlane, pritišće bijeda i primitivizam i udara život surovostima, ali ih održava vitalnost, životni elan.

Osjećajući riskantnost direktnoga zalaganja za ideologiju, Dončević je nasuprot malograđanskim mirotvorcima postavio mjesto pozitivnoga junaka objektivnu situaciju borbe komunista s policijom — bez vlastitih komentara. Među ponekim psihološkim posrtajima naći će se u Božića i prizori, gdje je gradio likove komunista, makar je pošao dobrim putem te ih nastojao diferencirati, pa i nekom negativnom nijansom. Za psihologiju očito nije sretno izabran čas, kad Petar, bježeći pred žandarskim patrolama hoće poučiti seljaka Andriju, da u gradu i selu ima ljudi, koji imaju zajedničke interese u borbi protiv nasilne vlasti. Na sreću Božić nije dokraja pao u zamku didaktike, nego seljak spašava mladiće ni ne slušajući takva tumačenja. I Stipčevićev Florinac nije živa kreacija nego više iskonstruirana osoba.

Kod Novaka Simića ponekad strši tendencija iznad površine realističkoga teksta. Zbog takve slabosti Popovićeva je izlomila neke vrlo dobre realističke opise situacija, a nije bila dovrtljiva, da svoju griješku barem kasnije ublaži, premda je postojala mogućnost (Svadba i harmonikaš Grga).

I uz prozu Desnice, Barkovića, Stopara, Sekulića, Žeželja javlja se želja nekad manja, nekad veća, da se kraj vanjskoga toka zbivanja dublje uđe analizama u unutarnjost problema. Tako Žeželjev Sergej, u kojemu je ocrtan zapravo Ivo Vojnović, izlazi ponešto apstraktan i nije dovoljno oživljen, a i psihologija drugih lica često je ekstenzivna.

Dok neki pisci na Zapadu efektno operiraju nedorečenim doživljajima ili kao Joyce i Lawrence koprenom ograđuju jezgru misli — hrvatski pisci romana, osobito oni neiskusniji, vole da se previše razotkrivaju ili tumače svoje planove, pa time simpliciraju svoja nastojanja. Kako su neugodni susreti s naivnostima i koliko puta se javlja želja za nečim dubljim, produbljenim! Na sreću takve su asocijacije u romanima istaknutijih hrvatskih pisaca rijetke. Pa ipak dogodit će se i jednom Šegedinu, i Božiću, i Jeliću u drugom dijelu romana — doduše rijetko — da u izrazito objektivističkoj liniji pripovijedanja apostrofiraju čitaoca.

Osim Šegedina, koji je oblikovao grad u dalje distance, pokazao je naročitu mjeru u slikanju osjetljive građe (iz okupacije) Kaleb. Diskretnost građenja tipova u rastu događanja vrlo je pozitivna njegova odlika u *Bijelom kamenu* i s te se strane izdiže iznad ostalih pisaca romana

u Hrvatskoj. Ipak on je po svojoj stvaralačkoj metodi više uz svoje tipove nego Joyce.

Kaleb ne označuje sve putove, nego naoko daje događaj u minucioznim konturama, koje izazivaju čitaočevu rezonanciju, da stane, razmišlja, dopunjuje sliku, surađuje s autorom, postane novi stvaralac Kalebova teksta! Jedva naslućena lokalizacija i vrlo rijetki dijalekatski izrazi dižu pisca iznad regionalizma do širih slika tipizacije, znatno iznad zadarskih opisivača Desnice i Stipčevića. A čuva se istrošenih riječi i parolističkih formulacija, tako da i govore partizanskih vođa prepričava vlastitim jezikom, jer osjeća, da bi se inače teško spasio od uobičajene šablone. I njegovi pozitivni junaci, premda djelomično individualizirani u jednom tonu (Jerko i komesar), a djelomično jače osjenjeni pozitivnim i negativnim nijansama (predsjednik Narodnoga odbora), još su relativno najprihvatljiviji među hrvatskim romanima o okupaciji baš zbog te diskretности slikanja.

Tako je, ponekad više ponekad manje, i drugim piscima uspjela izgradnja likova, kad su joj pristupili s mjerom realistične kritičnosti. Portreti četnika, pravoslavnih i katoličkih svećenika u Vojina Jelića ili ustaša u Kaleba (*Ponižene ulice*), Barkovića (Vid), Sekulića, malograđanski likovi Mihalića, Desnice, Popovićeve, seljački i ciganski likovi u Vujčičke (djed Stija), Stipčevića (Ludro), Nožinića (gazda Sušo) i dr. idu među vrlo uspjela ostvarenja ili bar među relativno izrazitije osobitosti u šarenilu epskog događanja.

V

U individualizaciji likova i situacija, naročito u Jelića, Božića i Šegedina dao je stanoviti prinos živahnosti atmosfere i humor, samo se najčešće pojavio kao komika situacije. Ipak i ta je skromnost pridonijela raznovrsnosti u diferencijaciji osvjetljenja.

S te je strane još najizrazitiji Jelićev smijeh, rodak Božićeve dinarske komike, koja ne šteti ni samog autora. Očito Jelićeve stvaralačke zahvate prati humor u različitim nijansama intenziteta, koji izvire iz kritičnosti prema hipertrofiji ljudskih želja. Sa zadovoljstvom se smije koprcanju ljudskih sudbina, koje su prije ispoljavale svoju naduvenost, a u teškoj situaciji pužu, cjenkaju se za život i licemjere. Namještenim frazama patriotizma i milosrdnosti stavlja navodnike i tim skreće riječi u humoristični tok, kao što običava i Slavko Kolar. Kritičnim posmijehom razgolićuje slabosti prikazanih osoba, koje nekad efektno karakteri-

zira ponavljanjem šaljive kontrastne uzrečice (prota Miloje: »ženu ti poljubim«), samo takva prečesta upotrebljena sredstva katkad odaju maniru. A kad se sretne s cinizmom nečovjekoljublja i Jelić podigne glas do sarkazma, koji je uostalom ušao i u naslov djela. Dok je Jelić više ironičan, Šegedin tmuran, Božićev je humor životno vedar.

Nažalost najbolji jugoslavenski humorist Slavko Kolar, premda je poslije 1945. raširio svoje zanimanje osim novele i na dramu, nije prešao na humoristični roman, a Majerov je »humoristično-fantastični« roman vrlo skromnih kvaliteta, pa tako hrvatska književnost nema naročitog uspjeha s te strane.

Nije baš bolje ni što se tiče dijaloga, koji uostalom i nisu mnogo utkani u tekstove niti se ističu nekom posebnosti.

U svjetskih pisaca dijalog je vrlo važna karika u kompozicionom tkanju lica i događaja. To je prostor duhovitih duela i najdramatičnijih situacija. U takvim dijelovima radnja prečacom potiče naprijed. Najvažnija iznenađenja priređuje razgovor lica. To su katkad najljepše oaze djela. Dobar dijalog nije razgovorljiv, nego kondenziran u izrazu, kratak, vrlo izbirljiv u riječima, koje imaju zvonak odjek. Vittorini i Moravia katkad izvode prave ekshibicije dijalogom, pri čemu ponekad doduše ne znaju očuvati mjeru spontanosti, koju želi kritičniji čitalac.

A dijalog je hrvatskih pisaca romana u većini slučajeva samo najobičnije prenošenje prozne materije u oblik razgovora, često mehaničko i sporo u dijalekat nekoga kraja bez organske izbirljivosti situacije pogodne za taj književni oblik. Uglavnom je ostao zanemaren. Mihalić vrlo rijetko uopće i ulazi u dijalog. Iskreno govoreći znali su Šenoa i Ante Kovačić unijeti dragocjene nijanse i slikovitosti i dinamici događanja baš dijalogom. S te je strane naročito bogat *Diogenes*:

— Fruzika — reče grofica Terezija sjedeći u svom kabinetu — zovni mi grofa.

Mala Madarica ode i za časak ude grof Adam lijenim korakom u sobu.

— Comtesse — reče grof izbuljiv sumrtive modre oči u svoju ženu — vi mi poručite da dođem.

— Da, cher comte! Vi ćete izaći iz kuće?

— Makar.

— Molim vas, na putu ste mi. Odlazite — zijevnu Terezija — jeste li poručili po čudaka?

— Jesam.

— Jeste li napisali dopusni list?

— Dakako, grofice. Želite li još nešto?

— Ništa.

— Bien! Adieu!

— Adieu!

Grof izide iz sobe. Ne prodoše dva časka, a pred vratima zazveknuse ostruge. U sobu navalj mlad, jak konjanički poručnik uzvinutih brkova. Oči sijevahu mu bijesno, grofica ne trenu trenom.

— Šta je to, Reziko? — reče časnik grofici baciv otvoreno pismo kraj nje na stol. Grofica pogleda ga mirno.

— Šta je to, Reziko? Govori! — lupne mladić nogom. Grofica uzme lije-
nom rukom papir, zaviri u nj i reče hladno:

— Dopust na tri mjeseca.

— Jesam li ja tražio dopust?

— To zna pukovnik.

— Tvoj muž — zakipi oficir.

— Tvoj zapovjednik.

— Zmijo! To su tvoji prsti. Zašto me od sebe tjeraš?

— Kad si mi na putu.

— Ja! Uh!

— Ti si luda! Putuj! Treba l' ti novaca?

— Ne treba. Ne idem na put.

— Moraš! Na, uzmi ovu kesu cekina. Idi u Beč. Ondje ima lijepih djevo-
jaka. Vidiš, da nisam ljubomorna.

— Do bijesa tvoji cekini — zaškrinu oficir baciv joj kesu pred noge —
ja hoću tebe.

— Ti si lud.

— Tebe hoću, nikoju drugu.

— Kojim pravom? Jesi l' moj muž? Ja sam grofica, a ti?

— Fui! Poslije svega tako govoriti! Tebe ću ubiti, sebe ubiti.

— Ha, ha, ha!²⁸

Ipak je i dijalog suvremenih hrvatskih romana u nekoliko pisaca dao veće živosti i elastičnosti prozi. Razumljivo je, da je rutinirani dramatik Begović pokazao s te strane znatnu okretnost. Inače je u nekoliko situacija jak Božić dramatičnošću dijaloga (Filip — Perka). U ironičnim i sarkastičnim razgovorima ustaša u zatvoru i na pogubilištu dobila je živahnu boju i Kalebova proza u *Poniženim ulicama*, a uz prosječne, jednostavne dijaloge u *Bijelom kamenu* naći će se nekoliko duhovitih razgovornih situacija. S te je strane Jelić spontan, Šegedin odmjeren, a Dončević je ponekad znao razbiti monotonost dijaloga ubacivanjem iznenadnog usklika pridošlice u sredinu razgovora.

Pritom snažno djeluje ono bogatstvo nijansa, koje naročito Božić, nakon svršenog govora lica u dijalogu, unosi za oznaku onoga »reče taj i taj«. Takvim nizom izražajnih varijacija za govorenje ili čak i konden-

²⁸ August Šenoa, Djela III. (Zagreb 1951, 91—92.)

zacijom komponente govorenja te neke mimike ili druge karakteristike odbacuje dosadnost jednoličnosti i stvara pojačanu raznovrsnost slike. Takve duhovitosti razgibaju ponekad i ritmiku Stipčevićeve proze (koja se naročito u prvom dijelu knjige monotono kreće naprijed):

— Ne ćeš ti, *cara mia*, nikad umrijet — dolete podrugljive riječi s naslonjača, u kojem je nepomično sjedio Voko.²⁹

Ili:

— Nije to za nas, govorio sam ja — Voko ostrim pogledom nanišani ženu.³⁰

U cjelini ipak, dijalog je zanemarena bolest hrvatskoga romana, koja nije na prvi pogled uočljiva te je to opasnija!

Radosniji je svakako susret s pejzažem. Obično je aktivni sudionik zbivanja ili pojačava emotivnost situacije i njenu životnost ili ulaskom u dijalog razbija monotoniju razgovora. Kao u prirodi i u književnosti su najefektniji dalmatinski pejzaži Šegedinovi, Božićevi i Kalebovi, a od sjevernjačkih motiva jače impresioniraju slike prirode u Novaka Simića i Vujčić-Laszowske. Katkad se čini, da je Božić htio pejzažem dati temperamentnom pokretanju događaja i ljudi svjež i gorski zrak i lirske odah pa da ljudi i dalje izdrže žurni korak radnje, koja sve nosi naprijed. Kalebov pejzaž postepeno rastvara vrata svojih ljepota, a Šegedinov više kontrastira okolinom ljude. U slikanju očajne atmosfere korčulanskog sela projicirao je svoju dušu i stvorio živu pozadinu, u kojoj je sve zasjenjeno tamnijom bojom:

— Zaseoci se pak smjestiše, zgrušaše, nagomilaše oko krivudavih, uskih, strmih i nečistih uličica bez ikakva reda, ali u svojoj cjelini davahu ipak dojam skladnosti, koja je mnogo podsjećala na biblijske motive po starim crkvenim slikama: sve kameni, suro, tek tu i tamo među kućama, stajama i pustim kamenim čistinama po koji vrt i po koje stablo, najčešće bajam ili dud.

U Žrnovu sjeverni vjetrovi duvaju u kratkim i jakim zamasima, ali jugo teče čitave sate i tek na toj rijeci mogu se osjetiti sad jači, sad slabiji talasi puni vlage i muteži. Krošnje maslina se povijaju, i pod jačim udarcima srebrnasto bijele, a čempresi, zaviti sami u sebe, neumorno sagibaju vrhove, pa ako ih ima više u skupinama, kao što je to slučaj oko groblja, ili na krajnjem južnom dijelu sela, onda se upravo usplahire i bjesomučno razmahuju svojim crnim, vitkim tjelesima na sve strane kao pomamni, te se dobiva dojam da se međusobno tuku. Tim zapravo i plaše djecu u selu: »Vidi, vidi onamo, 'Crni' se tuču, 'Visoki' su jut...«

²⁹ Augustin Stipčević, *Glad na ledini*. (Zagreb 1956, 317.)

³⁰ Ibid., 319.

Da, teško je to kad otpočinu proljetne jugovine u žrnovskoj kotlini! To svi stanovnici znaju i svi se toga boje, jer im taj vjetar lomi granje, tek vrenule mladice, otkriva krovove i nerijetko se može noćima čuti kako vjetar »mažar« odnosi i baca crepove s kuća po praznim i gluhim dvorištima, što sve djeluje na stanovnike kao katastrofa, nesreća pred kojom se osjećaju slabi i nemoćni, a jedini je spas u tihom i intimnom križanju: »U moca i sina i duha svetoga amen...«

Jer, eto, koliko neprijatelja ima, gospode naš sveti, selo Žrnovo pod ovim nebom i na ovoj suhoj zemlji (za koju bi bilo mnogo točnije reći da je kamen, nego zemlja, jer je zemlje ponekad toliko da se mora šakama sakupljati) i svejedno Žrnovo živi, živi kao što žive krgave masline među grižama, raspucale česvine i čokoti loze, gladno, žedno i ubogo.

— Oli će vitar, oli grad, oli suša, oli bolest, ma sve na Žrnovo i ništa mimo Žrnova! —³¹

Nasuprot tome pejzažu opisi su Vujčić-Laszowske doduše plastični sami za sebe, ali nisu dovoljno psihološki povezani s pulsom događanja. To su većinom pejzaži zbog pejzaža! Rjede ulazi u opis i pejzaž Dončević, pri čemu kod njega i kod Simića udaraju u oči česte slike mjeseca, ali zapravo samo jedna od tih Dončevićevih figura djeluje privlačno: »Mjesečev srp jednim se rogom objesio o rub osamljena oblaka, zatim se oblak otkinuo i otišao svojim putem u nepoznato.«³² Žeželjev pejzaž ostao je uglavnom neoživljena deskripcija.

Međutim Božić i Simić još su se istakli u jednoj od specifičnosti toga žanra. Odlikuju se živim sintetskim šarenilom skupnih slika, pri čemu je naročito sugestivna Božićeva zahvat sinjske procesije gdjekad razvedren duhovitom komikom. Sličnu sliku sa sličnom komikom — čini se po Božićevim poticajima — dao je pretežno u monotonom deskriptivnom tonu i Stipčević, koji često i rado širi radnju kolektivnim scenama, od kojih je najuspjelija dinamična »povorka gladi« — demonstracija žena pred austrijskim namjesnikom. I u *Demonji* su relativno uspeli skupne slike bojeva.

Razumljivo je, da je posebna dužnost pisaca, a može da postane i odlika, pronaći izabrane situacije, portrete, dijaloge, opise, pejzaže i povezati ih jedinstvenim krvotokom u organsku cjelinu, u organizam. Božić je majstor kompozicije, gospodar realističko-naturalističke bujice, kojom upravlja jednostavnim ali efikasnim sredstvima, uglavnom umjerujući dva veća toka u korito glavne radnje k njenom završnom cilju. Okretan je u kompozicionom vezenju Šegedin, koji nije imao dužnost da

³¹ Petar Šegedin: Djeca božja. (Zagreb 1946, 8—9.)

³² Ivan Dončević, Mirotvorci. (Zagreb 1956, 283.)

svlada široka zbivanja prirode, koliko velik psihološki prostor. Dok je Božić slikao bujna događanja na širokom platnu, Šegedin daje užu tematiku na širokom psihološkom planu. S te kompozicione strane treba odati priznanje Novaku Simiću, kojemu je uspjelo dosta sigurno voditi dvije paralelne radnje internacionalnih širina, naći prirodna isprepletanja i oživotvoriti zaokruženost epizoda s obligatnom poentom. Dončević je rutinirani graditelj cjeline, a i Stipčević zna za svoj roman izabrati značajnije situacije svojih junaka, naročito u živahnijoj zadnjoj trećini djela.

Nasuprot tome kompozicione su slabosti djelomično smanjile prodornost i efektnost — ne kompaktnog *Bijelog kamena* — nego *Poniženih ulica* Kalebovih, Jelićeve, Vujčićine, Mihalićeve, Sekulićeve i Nožinićeve proze. Tako su Jelićevi *Andeli lijepo pjevaju* zapravo sastavljeni od dviju pripovijesti i u svakoj s posebnim glavnim junakom, pri čemu prvo glavno lice na kraju prvoga dijela knjige umire. A i u tehnici se razlikuju: prvi dio je dan u obliku dnevnika, a drugi dio je objektivistička realizacija događanja. Ipak između ta dva dijela postoji veza, veća nego je stisak ruke, izrazitija nego što je funkcija Batorićeva u ciklusu novela Đalskoga *Pod starim krovima*. Seoska epizoda s nekim likovima, nabačena u prvom dijelu, postaje u drugom dijelu pozornica bolnih događaja, ali ipak djelo ostavlja utisak izlomljenosti.

Skraćen za polovicu *Demonja* očito je dobio na brzini akcije, gdje-gdje je tekst pojačan figurativnošću (»Vojnici su dugo šutjeli, oni su pokunjenih glava, dugo govorili samo koracima.«)³³ i knjiga je postala literarnija, ali jer kraćenje nije išlo za tim, da češće kondenzira veće površine teksta u zbijenu novu cjelinu, nego su uglavnom djelovale škare, razumljivo je, da su još ostale kompozicione slabosti.

Hrvatski pisci romana nisu katkad u svladavanju kompozicionih problema dovoljno ekonomični i okretni. Françoise Sagan, koja se s idejne strane ne može uspoređivati s hrvatskim piscima, tako elastično prelazi iz situacije u situaciju — bez dubine doduše — ali radnja teče glatko, zna preskočiti situacije i naći neku buduću radnju, koja iznenadnom gestom razotkriva niz preskočenih sakritosti i zapanji čitaoca (pseudotragična smrt Ane). Spretnije svladavanje kompozicionih problema i tehnike pridonijelo bi kvaliteti većine hrvatskih romana i bržem prodoru u publiku. Naravno put vodi k iskustvima velikih svjetskih pisaca.

³³ Milan Nožinić, *Demonja*. (Sarajevo 1956, 7.)

VI

Prirodno je, da pejzaž i opis ljepotom ili odbojnošću prirode modela raznježuju ili razdražuju piščevu afektivnost i da pisci spontano osjećaju obavezu pronaći toplije lirske boje ili oštrinu ironije i sarkazma u slikanju prirode, pri čemu im rjeđe pomaže obična direktna riječ nego češće figurativnost. Promatrajući s te strane suvremeni roman zaista se može sa zadovoljstvom konstatirati, da su najbolji romansijeri utkali u takve tekstove obilje svježih i originalnih metafora, metonimija, kontrasta, onamotopija, poredaba i drugih figura, kojima su udahnuili živahnost, slikovitost, punoću i dinamiku i pejzažu, i opisu, i portretu. Figurativnost često pojačava i udarnu moć sentencioznosti, do koje se znadu vinuti Šegedin, Božić i Kaleb, a osim u njih još i kod Novaka Simića duhovita figura dinamizira zaključnu poentu situacije ili epizoda.

Najveći dio tih figura spontano je ušao u rečenicu, koja je pogotovu u užarenim situacijama kratkog daha, zadihana, ekspresionistička — ponekad u Božića i Dončevića, većinom u Stopara, a češće i u Novaka Simića kao adekvatnost žurbe u mehanizaciji grada i ljudi:

»Jan otre znoj i ispravi se. Pokuša da se osmijehne. Pogleda neodređeno Boženu.

— Razmišljao sam o svemu tome — reče.

— Ne znam, šta namjerava, nikad nije bilo tako.

Jan slegnu ramenima.

— Svejedno — kaza — i pride joj bliže.

— Čujete, Božena — reče unoseći joj se u oči — mislio sam na vas. I hvala na svemu. Ne ću nikada zaboraviti ovoga jutra. — Onda poprmi svoje uobičajeno nehajno držanje.

— Kakva ste vi najposlije djevojčica. Posve mala...

Stisnu joj značajno ruku. Pode.

Njen je glas bio prigušen. Vlažan. Jad je razdirao njeno srce. Htjela mu je mnogo toga reći. Da je očajna, nemoćna. Da mrzi Tkača. Da ga zvjerski mrzi. I da ga je sve do jučer obožavala. A da sada obožava njega, Jana. I da nije znala, što je život. I da nije poznavala sebe. I da sada pozna. I da ima dušu. I da ga voli nego išta na svijetu. Više od tog Grada cipela, od rada u njemu, od oca, braće, od same sebe — svega što je do sada značilo nju kao biće. Nekuda se rastopiti, rasplinuti, nestati, kazati uzvišenu tugu. Gledala je nekako žmireći, zamagljeno u njegove odsutne, nemirne oči: činilo joj se, da se sunovraćuje pred navalom osjećaja, koji su odnekale neprestano navirali. Zadrža se posve nesvjesno na tankoj ivici provalije i ne reče ništa od onoga, što joj je već zamiralo na usnicama. Pokuša da se nasmiješi, i usne joj za-

drhtaše. Samo su tri riječi pošle za njim (pa neka budem i smiješna), predavala se i u njih stavljala cijelu sebe.

»Do videnja, Jan!«³⁴

Za uzdignutu, napetu atmosferu, u kojoj je krv lica jače zakolala, Simić je zaista našao adekvatnu ritmičnost rečenice i dobre figure te tim dinamizirao emotivnu slikovitost tih likova. Međutim takva užurbanost i usplahirenost ritma s kratkim predasima nije podesna za izražavanje svake situacije. Mehanički izbor može dovesti i do psiholoških prebačaja. I Jelić je ponekad promašio! Dok je rasijanost asocijacija, dana kao po metodi »strujanja svijesti«, prihvatljiva da izrazi rezoniranje pijanca, ipak česte odsječene i prebrze rečenice ne mogu biti psihološki uvjerljive, t. j. da izlaze iz usta čovjeka, koji je nekoliko dana uzastopce pio:

»Ne govori vino, govori Perica:

— Moja je planula. Kuća mi je planula, da vam tamjan velikog petka. S vrata. Kres.

— Otišla kuća. I verige. I bakra. I kozji gunj. I svirala, sve je poždrao plamen — da vam boga kroz očenaš...«³⁵

Na sreću Jelićeve proze takvih je krivo skrojenih situacija malo. U njima su očito i lijepe figure anemične i više hladni ukras umjetno tempiranog ritma rečenice. U ostalim dijelovima njegove proze, gdje živo cirkulira krv stvaraoća, imadu i figure, pa i obične riječi, svoj prirodni sjaj. I Mihalićeva figurativnost i Stoparova proza razvile bi bujniji spektar boja, da je više nijansiranja i talasanja ritma, koji bi razbili povremeni osjećaj monotonije, makar više ili manje užurbanog leta rečenice.

Slikovite figure daju posebnu boju, toplinu i radost iznenađenja rečenici. Takvo cvijeće često divno zamiriše u brazdama Šegedinovih, Božićevih, Kalebovih, Simićevih i Jelićevih perioda, a manje u ostalih autora, iznad kojih iskaču Mihalić i Vujčić-Laszowska. Jezik Stipčevića, Barkovića, Cara, Stopara, Sekulića, Popovićeve, Nožinića i Žeželja rjeđe je figurativan, a simpatičan, iako skroman utisak, ti pisci postizavaju pojedinim življim odlomcima i dokumentarnom iskrenošću, koja se negdje više negdje manje nije mogla osloboditi bilo nesigurnosti psihologije i lomova, bilo gole deskripcije i naivnosti u rezoniranju, ili ukočenosti u kretanju lica.

³⁴ Novak Simić, Braća i kumiri. (Zagreb 1955, 221—222.)

³⁵ Vojin Jelić, Anđeli lijepo pjevaju. (Zagreb 1953, 167.)

Šegedin i Kaleb pronalaze najsigurniji, gotovo intelektualistički izbor u adekvatnosti figure. Božićeva je figura najspontanije ušla u ritam rečenice. Tek je ponekad ostala u prvom naletu vizije, gdje je pisac trebao ili precizirati njenu nijansu u bratstvu riječi ili je čak ljutito odbaciti te uzeti svakidašnju, skromnu riječ, jer je obično jača od nategnute ili krnje figure! Takvi sudovi, suženi za nijansu, karakteriziraju i Jelićevu figurativnost.

Simić je otkrio niz smionijih uspjenih slika, ali u lovu za bljeskom figurativnosti postaje katkad silovit, pa slika gubi ravnotežu i spontanost djelovanja. Ta, za kakve je samo stilističke službe određivao nježni glagol »lepršati«: »U sali ih lepršavo susretoše grozdovi posjetilaca i tkanina« i na susjednoj stranici: »Sada će opet taj dugouhi pjevati, i dvorana, stolovi, djevojke zalepršat će u visinu. Čak će i trbonje zalepršati.«³⁶ Prije svega svakako je Jelićeva slika »grozdovi jorgovana« preciznija, a i Kaleb je izraz »lepršati« smjestio u spontaniju pjesničku akomodaciju: »Uto iz konobe kroz novoprobijene prozore, s pragovima od betona, izlete neobični oni glasovi, postanu i danas dio jutra; odzvanjaju u čatrnji konobe, ženski glas povede kratkom frazom pjesme, a malobrojni dječiji glasovi, poletarci, neskladno zaleprše, nestalno se povodeći za frazom, i odmah se pokolebaju, zamru, prekinu se kao slabe niti.«³⁷ Razumljivo je, da i Kaleb u mučnoj borbi za plastičan, originalan izraz ponekad, premda vrlo rijetko, forsira sliku: »Dočekale su ih prazne kuće, ponizne kuće, mahale su repom gospodarima, umiljavale se...«³⁸ Ali općenito, Kaleb često pronalazi u građenju lika i pejzaža slobodniju modernističku figurativnost, koja je snažna, iako u postepenoj spontanosti otkrivanja.

S druge strane iz težnje za novim stilističkim efektima ponegdje pisci previše nagomilavaju slike te ta prenatrpanost razvodnjava izražajnost mjesto da je kondenzira, no to su rjeđe slučajnosti u Simića, Kaleba, Božića i Dončevića.

Ali s jezične strane i opet treba priznati Božiću, Jeliću, Simiću, Stipčeviću, Laszowskoj i Barkoviću, da su upletanjem mnogih nezamijećenih dijalekatskih izraza, naročito iterativnih nijansa glagola i pridjeva, češćim augmentativima i deminutivima, novim apozicionim kombinacijama unijeli svježinu i emocionalno obogatili rečenicu i raznovrsnost

³⁶ Novak Simić, Braća i kumiri. (Zagreb 1955, 104, 105.)

³⁷ Vjekoslav Kaleb, Bijeli kamen. (Zagreb 1954, 41—42.)

³⁸ O. c., 145.

izraza u književnoj štokavštini. Pritom su Božić, Jelić, Stipčević i Nožinić dobili poneke poticaje od prirodene figurativnosti narodne dinarske štokavštine. Ali s druge strane Božić je u tom pravcu donekle i pretjerao, zapao u folklorizam te će se ubuduće morati s te strane suzdržavati. Uostalom to je znatna zapreka romanu i za putnicu u inozemstvo. Tu ne će pomoći ni nepotpuni rječnici dijalekatskih izraza, koji su postali uobičajeni pratilci suvremenih romana. Međutim simpatično je, da Božić te prigovore shvaća i da popravlja kasnija izdanja.

Sa svim tim je u vezi i čitkost romana ili bolje reći prihvatljivost od čitalaca. Božić i Kaleb — svaki na svoj način — stavljaju čitaocu izvjesne teškoće bilo pretjeranim folklorizmom bilo posebnim ritmom rečenice. Kaleb u *Bijelom kamenu* katkad predaje svoj doživljaj dugoj rečenici, koja nosi u sebi niz glavnih i složenih rečenica, a one, ili pojedine riječi, obično su nastavljene i sadržajno iznijansirane, pojačane participijama, opozicijama, adverbim oznakama, akcentirane ponekad figurama ponavljanja, zatim se opet misao nastavlja s novim dodacima, red misli-osjećaja je naoko anarhičan, pri čemu obično istaknuti idejno-emocionalni sadržaj najprije pripravi svakidašnjim riječima, a onda ga potencira dubokom, katkad sentencioznom figurativnošću. Takav za Kaleba karakterističan tekst sa simultanim spektrom vizuelnih srodnosti zahtijeva posebnu tehniku čitanja, naročitu pažnju na interpunkciju, na kontekst riječi i rečenica, pa i stanovit intelektualni napor, koji uvjetuje punu aktivizaciju slika i razotkriva bogatstvo nijansirane ljepote u izrazu. Njegova rečenica teži kondenzaciji, i ta je dužina nabita, i katkad upravo natrpana, asocijacijama, a čitalac mora sam ponegdje dopuniti tekst svojim interpunkcijama kao na drugi način i u nekim pjesmama Antuna Branka Šimića. Razumljivo je, da takav način građenja rečenice nosi u sebi ekspanzivnu težnju za širokim prostorom u jednom kompozicionom dahu, te citirana rečenica, premda je karakteristična za Kaleba, nije još najveći primjer dužine:

»Cvita napne uši.

Na pod, kraj šivaće mašine, pada bijela pačetvorina svijetla, prozori otvaraju prostor ispunjen svijetlom, svijesnom, ustrajnom stvari, punom pod-mukle jave, razliježe se svijetlo, zlobno uživa da nameće bogatstvo stvarnosti, snu; drveće, kuće, bregovi prostor plivaju u volji svijetla, svijest izvana, od prostora, pritiska zrnca, malenkost, svijesti čovjeka — upalila je i sam mjesec; sjajan, čist, obijestan mjesec, šeće kao ljubimac, tako stoji visoko nad strehom, a dalje na podu nalazi se bijela pačetvorina, samo svoja, soba je osvijetljena jednako, sve se vidi jasno, i Stranino lice na jastuku, a plava košulja sada je žutkasto bijela; nečujno diše Strana, nepomično spava, ili misli, ili

je mrtav, utopio se u moru mjesečine, postao nestvaran — i ona s tutnjavom u grudima prisloni uho k njegovim grudima i začuje postojan šum krvi i zraka, i polako se izvuče iz postelje, prođe ona tri četiri metra po jelovom čistom podu, kao po palubi brodića na dalekoj neizmjerljivoj pučini, jer je svijetlo obuzelo, izložilo kuću, odnijelo je u mjesečevo more, i ona polako dotapka do prozora, i obiđe je jeza po leđima, kako se izlaže u prostor, i pomoli glavu kao u buru, svlada strah od onoga što će ugledati.³⁹

Ipak, premda takvih dugih rečenica nema prečesto, oko radije sreće rečenice kraćeg daha.

Okretna rečenica u Begovića, Cara, Simića, Jelića, Stopara i Želja, stabilni i čvrsti koraci u ritmu Dončevićeve i Desničine proze svakako su pristupačniji čitaocu nego kompliciraniji tekstovi Božića, Kaleba, pa katkad i Šegedina. Bliža je i Mihalićeva i Vujčićina rečenica, koja živahno, ritmično teče, samo se čini, da su autori za nijansu više nego u običnom realističkom tekstu, podigli glas. A ako Mihalićev tekst i stvara poneku teškoću prihvatljivosti, ta je više u kompozicijskom naporu čitaoca da sjedini rastrkane epizode u jedinstvenu sliku.

Razumljivo je, da hrvatski pisci romana imaju i na Zapadu i na Istoku »srodnih duša«, kojih djela rado čitaju i primaju poneke poticaje. Od Božića ide asocijacija k Šolohovu, a pisac naročito voli Leonova, uživa u ruskim klasicima i zanima se za noviju američku književnost. Atmosfera velikog kapitala, grada rečenice, paradoksi poentiranja u Novaka Simića podsjećaju na Dos Passosa kao i po psihološkoj metodi na Joyca, a gdje gdje i na Faulknera.

Na takve koincidencije upućuje ne samo djelo nego i vlastito priznanje pisca:

»Bez pretjerivanja može se ustvrditi, da je *Ulysses* bio i još uvijek ostao priručnikom svakog iole značajnijega modernog pisca.«⁴⁰ Kod Šegedina spominjana su imena Joyca, onog iz *Mladosti umjetnika* i *Dublinaca*, Verge i nekih francuskih pisaca, no treba istaći i vezu s Krležinim *Povratkom Filipa Latinovića*. Kaleb voli Tolstoja, Dostojevskoga i naročito Čehova s njegovim bolnim humanizmom. Nahmijasove su simpatije pomorski pisac Conrad i Jack London.

Stipčevićev roman izaziva uglavnom paralele s hrvatskim piscima. Kao i Šegedin Stipčević je uzeo građu iz Prvoga svjetskoga rata sa građu

³⁹ o. c., 69—70.

⁴⁰ James Joyce, *Mladost umjetnika*. Pogovor Novaka Simića. (Zagreb 1952, 257—238.)

i ostalim društveno-moralnim posljedicama samo u specifičnim zadarsko-arbanaškim prilikama unoseći i stanovitu socijalnu i nacionalnu idejnost karakterističnu za tadašnje središte Dalmacije. Metodski je još najbliži Božiću, a i po nekim motivima (procesija, Ludro — Jolanda i Filip — Perka, Mladar — Florinac), no nema Božićeve dramatičnosti ni toliko snažne figurativnosti, a ni zamaha. Ponekad gradi sliku na Kalebov način: »... a pod krevetom se gomilica krumpira ugojeno prostrla«, »Suzdržana radost je obuzme i protegne razgovijetnost misli«, »Pružna naprijed svoj ugled kao ticala i želi da djeluje ili barem da opipava mogućnost izvlačenja«, »Uzrujanost ukopča u njoj svaki živac i ona je titrala kao da netko neprestano drma naslonjač«. ⁴¹

Mihalićeva metoda podsjeća na Krležu iz zadnjih radova, a i iz nekih djela prije rata.

I ostali pisci romana imaju svoje književne simpatije, ali je glavno, da hrvatski stvaraoci, služeći se eventualno metodološkim i stilističkim iskustvima stranih i domaćih pisaca uspijevaju dati vlastitu plastičnu sliku životne stvarnosti. To su neki pisci romana i postigli, a u ostalim prozama imaju izrazitiji sjaj bar neki fragmenti.

VII

Ova slika suvremenoga hrvatskoga romana pokazuje, da je ta književna vrsta neposredno poslije rata proživljala tešku krizu, ali da je i bolest sretno prevladana. Velika navala romana u 1956. godini znači gotovo hiperprodukciju za hrvatske književne prilike.

S tematske je strane obogaćena hrvatska književnost naročito brojnim motivima iz Zadra i okolice, a i Rijeka je osim Gervaisove *Karoline Riječke* ušla sa ilustracijom zanimljivog razdoblja u tematsku riznicu kao rado viđena značajnost. Pojavio se prvi pomorski roman. Otkriven je na širem planu život muzikantske družine i cigana, kojima dosad nije u takvoj mjeri posvećena pažnja. Osim toga izneseno je ponešto problema iz bivše Austro-Ugarske, mnogo iz bivše Jugoslavije i Narodno-slobodilačke borbe, a tek jedan iz poratnoga doba.

Ta je problematika pretežno vrednovana u isticanju razvojne naprednosti ili konzervativizma, što je u prvim poratnim godinama dovelo često do crno-bijele tehnike, koja je kasnije razbijena životnijom diferencijacijom lica, ali su ostali ponekad još svježiji tragovi prošlosti.

⁴¹ Augustin Stipčević, *Glad na ledini*. (Zagreb 1956, 18, 214, 228, 317.)

Romani Mirka Božića, Petra Šegedina, Vjekoslava Kaleba, Novaka Simića i proza Vojina Jelića otkrivaju znatna umjetnička ostvarenja, premda nisu ni bez slabosti, kojih je u preostalim romanima relativno više, a postepeno manje pozitivnih osobina. Ipak su još relativno dobrih kvaliteta pokazali Dončević, Mihalić, Desnica, Vujčić-Laszowska i Stipčević.

Od pretežnije deskriptivne metode u prvim poslijeratnim godinama, preko primjene metode kritičnoga realizma, primijenjene u novim prilikama, pisci su sve više produbljivali psihološku dimenziju oblikovane materije sve do Joycove metode »strujanja svijesti«. Međutim u težnji za modernizacijom nisu neki autori mogli sakriti zatajivanje vlastitih sklonosti, pa katkad i previše izbija težnja za ličnom imitacijom tuđih uzora.

Velikom većinom pisci su rado ulazili u opis i njegovom liričnošću pojačavali emotivnost i plastičnost djela. Osjeća se nestašica, uz male izuzetke, humora, koji vedri, ali i potresa čovječju humanost. Pretežna bljedoca i monotonija dijaloga te preveliko operiranje otvorenim naturalizmima, a manje eufemizmima, također su slabije strane većine pisaca romana.

Bolji su pisci pokazali darovitu tendenciju, da organiziranu materiju ožive figurativnošću, često originalnom i plastičnom, ali je i pritom bilo nekritičnoga forsiranja težnje za novošću figure ili premalo kontrole ukusa u fiksiranju adekvatnosti slike. Niz južnih pisaca obogatio je pritom svoj jezik poticajima iz narodne štokavske figurativnosti. I uopće je književni jezik dobio raznovrsnih nijansa, ali s druge strane osjeća se preveliki nalet provincijalizama naročito u romanima južnjaka.

Kritika je u prvim poslijeratnim godinama katkad smela pisce svojim sužavanjem subjektivnih piščevih sklonosti, te je jednim dijelom odgovorna i za malu bibliografiju romana i za kvalitetu. Zadnjih je godina ažurna u posredovanju djela publici, ali i šarena u sudovima, dok je svestranijih⁴² analiza, koje bi u većoj mjeri koristile i piscu i publici, bilo relativno malo.

⁴² Osim nekoliko kritika, koje su među nizom ocjena već spomenute, dobro bi bilo upoznati i ove: Šegedin Petar, Kurlani — roman Mirka Božića (Eseji, Zagreb 1955, 65—92); Pavletić Vlatko, Odlomak bijede i kontinuitet primitivizma (Kurlani) (Republika 1952, br. 1, 91—98); Milačić Božo, Suze i zvijezde (o Božiću i Popovićevoj; Zagreb 1956); Bandić Miloš, Prvi dio trilogije o Kurlanima (Književnost, Beograd 1953, br. 3, 268—275); Džadžić Petar, Neisplakani (Delo, Beograd 1956, br. 1—2, 149—152); Jeličić Živko, Lica i autori

Izrazit reprezentativan roman ipak još nada očekuje od budućnosti. Za perspektivu romana bilo bi sretno rješenje, kad bi se sjedinile u stvaranju pisca i širina tematike kao kod Novaka Simića, i epsko-dramatična razigranost i kompozicija Mirka Božića, i sigurnost psihologije te adekvatnost figure kao u Petra Šegedina i Vjekoslava Kaleba.

Najbolja ostvarenja na tom području digla su roman u prve redove hrvatske književnosti i daju garanciju, da će se prevladavanjem različitih slabosti i uz jači napor talenta moći izgraditi još ljepše arhitekture života. Te građe je mnogo, ona nestrpljivo čeka, a suvremena tema čak i opominje!

Résumé

Dans son article sur le roman croate contemporain l'auteur étudie les romans et quelques autres ouvrages importants en prose publiés de 1945 jusqu'à la fin de 1956, en tout quelque 25 œuvres. Dans les sept premières années, les romans étaient assez rares, mais après 1952, et surtout en 1956, la moisson littéraire devint plus riche. En ce qui concerne les sujets, on peut discerner quelques traits caractéristiques: motifs et problèmes régionaux, plus d'intérêt pour le village que pour la ville, la prédominance des sujets qui ont pour cadre la Yougoslavie d'avant-guerre ou la lutte pour la libération; quelques ouvrages traitent l'époque de l'ancienne monarchie austro-hongroise, et un seul un thème contemporain. Les auteurs ont abordé d'une plume critique et, pour la plupart, par la méthode dialectique, les problèmes de l'aristocratie déclinante et de la bureaucratie corrompue, les revendications des paysans au temps de la domination autrichienne, les violences des régimes politiques de l'ancienne Yougoslavie, l'influence conservatrice du clergé, l'évolution politique des ouvri-

(o Desnici, Kalebu, Šegedinu; Zagreb 1953); Protić Miodrag, Mirotvorci Ivana Dončevića (Književnost, Beograd 1956, br. 6, 488—490); Novak Slobodan, Anđeli lijepo pjevaju (Republika 1954, br. 4, 351—355); Krklec Gustav, Lica i kraljici (o Jeliću i Popovićevoj; Zagreb 1954); Novak Slobodan, Roman civilizacije (o Novaku Simiću; Mogućnosti, Split 1956, br. 3, 233—236); Bandić Miloš, Iza leđa noći (o Novaku Simiću; Književnost, Beograd 1956, br. 7—8, 131—137); Šnajder Đuro, U sjeni strojeva (o Novaku Simiću; Republika 1956, br. 2, 62 do 63); Barac Nada, Dva romana Mirka Božića (Krugovi, Zagreb 1956, br. 6—7, 243—257).

Napomena. Nehotice nije u ovom prikazu razmotrena veća autobiografska proza Josipa Pavičića: *Knjiga o davnini* (1953), u kojoj je jednostavnim realizmom prikazano djetinjstvo dječaka u slavonskom gradu s nekim socijalnim i antiklerikalnim akcentima, a namijenjena je u prvom redu omladini.

Također u ovaj prikaz nisu ušli romani Vojina Jelića: *Nebo nema obala* (1956) i Jure Franičevića Pločara: *Gluha zvona* (1956), jer su izašli krajem januara 1957., a ovaj je članak već bio složen.

ers, des paysans et des intellectuels progressistes, ainsi que la lutte héroïque contre le fascisme.

Du point de vue esthétique, les œuvres les plus importantes, bien que non dépourvues de défauts, sont celles de Mirko Božić, Petar Šegedin, Vjekoslav Kaleb, Novak Simić et Vojin Ilić. Aussi les livres écrits par Dončević, Desnica, Mihalić, Vujčić-Laszowska et Stipčević sont dignes d'attention. Certains ouvrages ressemblent plutôt aux biographies (Nožinić, Žeželj) ou aux chroniques (Barković, Sekulić, Nahmijas). Les œuvres de Šegedin et de Kaleb se signalent par leur vérité psychologique et celles de Simić par leur technique psychanalytique; Božić est remarquable par son souffle épique et son réalisme dramatique, Jelić excelle par les détails et l'humour, et quelques autres écrivains nous offrent des portraits réussis, de beaux paysages ou des personnages pittoresques et expressifs qui pourtant, chez certains auteurs, sont un peu forcés. Le point faible sont les dialogues, souvent peu animés et dépourvus d'humour. Dans les romans parus après 1952, les personnages sont plus nuancés et mieux caractérisés. Les écrivains croates ont été influencés soit par l'Occident (Joyce, Dos Passos, Faulkner, London, Conrad), soit par les Russes (Solohov, Leonov, Tolstoj, Čehov), soit encore par leurs compatriotes (Krlježa, Kaleb).

Dans la littérature croate contemporaine, le roman tient la première place entre les genres littéraires.

France Koblar

IVAN GORNIK

Prispevek k Stritarjevi dobi

1

V korespondenci Josipa Cimpermana (NUK ms. 484) je 58 pisem Ivana Gornika, pisanih v času od 1869 do 1889. To so odgovori na Cimpermanova pisma, zraven glose in sodbe o tedanjem političnem in kulturnem življenju in, kar je za našo slovstveno zgodovino najzanimivejše, priložene so ocene o nekaterih leposlovnih delih, tako o Tugomeru, Jurčičevih romanih, o Vošnjakovih, Kodrovih, Tavčarjevih, Kersnikovih knjigah, Celestinovi razpravi Naše obzorje (LZ 1883) in še o mnogih drugih sodobnih delih. Pisma so nemška, prav tako ocene, ki so bile v prvi vrsti namenjene Cimpermanu; dve taki oceni je prinesel v prevodu Stritarjev Zvon, in sicer o prvih Vošnjakovih novelah (1877, 319; 350—351) in o Kersnikovem romanu Na Žerinjah (1877, 93—95); najtehtnejša izmed teh kritik, obširna sodba o Tugomeru kot izvirni tragediji, ki je bila prav tako namenjena za javnost, ni izšla, čeprav si je Gornik za objavo mnogo prizadeval.

Ta mladostni Cimpermanov prijatelj je bil takrat rudniški uradnik na Prevaljah; dosledno se podpisuje Johann Gornik ali J. Gornik (samo enkrat, v 48. pismu, beremo Ivan Gornik); v pismih je bil tolažnik in opora nesrečnemu pesniku, posebno pa njegov svetovalec in razsodnik v poeziji. Nekatera pisma so prave filozofske in kulturne razprave ter kažejo izobraženega mladega moža, ki ga je usoda vrgla v tuje razmere in ga odtrgala od neposrednega narodnega življenja.

Ne moremo sicer natančno ugotoviti, kako so se pletle vse misli med Cimpermanom in Gornikom, za to pogrešamo predvsem Cimpermanovih pisem, ki jih je bilo več kakor Gornikovih. Ta pisma so najbrž izgubljena, vendar so Gornikova pisma sama, njegovi odgovori in njegova razmišljanja taka, da nas malokje puste v nejasnosti in samem ugibanju. Gornik je človek svojega časa, sodobnik mladoslovencev in predvsem

bridek zgled tistih Slovencev, ki jih je pritegnila nase tuja kultura in so se na tujem izgubili. To moramo tembolj obžalovati, ker bi bil Gornik v drugačnih splošnih razmerah, predvsem pa v drugačnem osebnem razmerju do prebujajočega se slovenstva lahko eden vidnih slovstvenih in kulturnih kritikov.

Ta doslej skoraj neznani mož se je rodil 7. julija 1845 v Hrovači pri Ribnici. Mati mu je bila Ana Oražem, mlinarjeva hči, oče Janez Gornik, doma iz Cerknice, tačas dacar v Železnikih. Poročila sta se 25. novembra 1846 v Ribnici, ko je bil sin star skoraj poldrugo leto. Drugi sin France se jima je rodil 29. septembra 1847 v Železnikih. Kam so se kasneje preselili in kdaj je umrl oče, ni znano. Ko začneta sinova konec petdesetih in v začetku šestdesetih let obiskovati ljubljansko gimnazijo, je mati postrežnica in perica. Stanovali so v Hrenovi ulici blizu Žabjeka. Tako so se oba Cimpermanova in oba Gornikova sinova poznali gotovo že v prvih šolskih letih. Ko je Josip Cimperman 1859 končal osnovno šolo in nato za vse življenje ohromel, mu je bil Ivan Gornik požrtvovalen prijatelj; z njim se je Cimperman doma učil gimnazijskih predmetov, posebno grških, rimskih in nemških klasikov, modernih jezikov ter se tesno navezal nanj.¹ Sam pravi, da je bil Ivan »neobično nadarjen« in da je položil »osnovni kamen književni izobrazbi moji«.²

O družinskem prijateljstvu priča tudi Cimpermanova pesem Ivanovemu bratu Francetu, ki je umrl kot petošolec 28. oktobra 1866 (Pesmi 1869, str. 61). Poseben spomenik temu prijateljstvu stoji pozneje v Cimpermanovih Pesmih (1888), kjer v prvih dvanajstih Kristalih (str. 73–84) razberemo iz začetnih črk vsakega soneta akrostihon: »Gorniku Ivanu«.

Gornik je obiskoval gimnazijo 1858–67 (5. razred je ponavljal); v zadnjih letih sta mu bila sošolca Levec in Šuklje. Slabo zdravje, predvsem pa siromaštvo, sta preprečila, da bi bil nadalje študiral. Po maturi si je poiskal zasebne službe, najprej v Krškem, nato je najbrž 1869 prišel k železarni na Prevalje in od tega leta nadalje govorijo njegova pisma Cimpermanu. Vse kaže, da se prva pisma niso ohranila. Tu je poleg svojega uradniškega dela marljivo študiral zgodovino, filozofijo in literaturo ter se malo menil za družbo, pač pa opravljal tudi različne javne posle, ki so ga odtegovali od intenzivnega študija. Leta 1876 se je oženil z Nemko in imel sina Fritza, poznejšega dunajskega kiparja in kera-

¹ LZ 1890, 535.

² Prav tam, 594.

mika.³ Leta 1887 je bil premeščen kot korespondent industrijske družbe v Celovec (Maschinen Fabrik & Eisengießerei der österreichischen Alpinen Montangesellschaft) ter upal, da pride k centrali na Dunaj. Toda zaradi preobilnega dela je začel telesno in duševno hirati, kaže, da ga je napadla huda živčna bolezen in ga strla. Zadnje pismo Cimpermanu je 18. marca 1889. Ljubljano je ves ta čas najbrž videl samo enkrat, ko je 1888 prišel k materinemu pogrebu. Takrat je obiskal tudi Cimpermana, se pri njem seznanil z Ernestino Jelovškovo in A. Funtkom. Zato je domače razmere poznal samo iz Cimpermanovih pisem, morda tudi iz časnikov, takih, ki Slovencem niso bili prijazni. Sam je sodeloval s feljtoni pri celovških *Blätter für die Alpenländer Österreichs* (prej *Blätter für Kärnten*) in *Klagenfurter Zeitung*.

2

Gornik je doraščal v času, ko se je radikalni mladoslovenski rod pripravljal, da pohiti iz ozkih razmer ljubljanske gimnazije na vseučilišča in se tam sprostí. Siromaštvo ob materi postrežnici in perici ga je zgodaj osamosvojilo in najbrž tudi odtujilo šolskim tovarišem. Prijateljstvo je navezal samo na Cimpermana in tudi ob njem ohranil svoje mišljenje. Kot višjegimnazijec je po tedanji navadi sicer zahajal k razpravam deželnega zbora in z galerije poslušal Bleiweisa, Costo, Tomana, Auersperga in si ustvarjal o njih svojo sodbo; ne čutimo, da bi se bil zavzemal za to ali ono stranko, zdi se celo, da ga prebujajoče se slovenstvo ni pritegovalo. Tudi ni nobenega znamenja, da bi se bil zanimal za tedanje domače slovstvo, ki je sredi šestdesetih let z Jurčičem in Stritarjem močno razgibalo duhove na ljubljanski gimnaziji. Pač pa je pridno prebiral priznana dela svetovnega slovstva v nemških prevodih (prim. 28. pismo, 9. avgusta 1879). Značilno je tudi, da ima v višjih razredih pri prof. Marnu komaj še zadovoljive redé iz slovenščine in mnogo boljše v nemščini. O svojih dijaških letih pravi, da je do Koseskega imel veliko spoštovanje kljub njegovemu jeziku, zakaj slovensko slovstvo je v njegovih prevodih pridobilo lepe cvetove iz tujih jezikov, brez njega bi jih ne imeli (17. pismo, 7. februarja 1878). Če bi za njegovo takratno mišljenje iskali kake stvarne opore, bi jo težko našli v njegovem slabem

³ Gl. Sn 1913, 328; E. Bénézit, *Dictionnaire des Peintres, Sculpteurs, Dessinateurs et Graveurs*. Nouvelle édition 1951, IV, 352. Thieme-Becker, *Künstlerlexikon* XIV, 402.

uspehu v 5. šoli, ko je med štirimi nezadostnimi redi tudi slab red v verouku, ker ima ta red poleg njega še šest njegovih součencev.⁴ Ko se v 21. pismu (7. oktobra 1878) spomni na Šukljeta, pristavi, da je bil v viharjih letih na gimnaziji velik sovražnik duhovščine ter upa, da je tak tudi ostal. Ta protiduhovniški liberalizem je bil pri Gorniku tem globlji, ker je bil bolj razmišljujoče kakor dejavne narave. Zato si po maturi ni niti pomišljal, da bi šel v semenišče, marveč je takoj iskal službe. Ustavni boji ob dualizmu ga niso vznemirjali, marveč je s svoje zgolj kulturne presoje narodnega življenja morda verjel Dežmanu in Nemcem, ki so se v imenu liberalnosti in višje kulture kazali v prvi vrsti nasprotnike slovenske konservativnosti, pa so bili nasprotniki tudi vseh slovenskih prizadevanj za enakopravnost.

Nadvse je značilno njegovo prvo pismo z 21. novembra 1869, ob času, ko se je pripravljala dogma o papeževi nezmotljivosti. Cimperman mu je poslal pesem Našim poslancem in v nji uveljavil geslo: Vse za vero, dom, cesarja. Gornik ostro graja pesem, češ da je ta politični quodlibet popolnoma v ozadije potisnil pesnika. Že namen pesmi ni dober, ker postavlja politiko pred kulturo, pred vse tisto, kar je napredujoči duh dognal na področjih znanosti in umetnosti, predvsem pa si pridobil notranjo svobodo. In ta kultura se pesniku zdi vredna obsodbe! Najbrž jo presoja samo kot moderno civilizacijo in razkošje, ne pa kot izpodbijanje katolištva. Ob vsaki žetvi je med zdravim zrnjem nekaj plev, toda zaradi tega ne more braniti jezuitskega katolištva. S strastno, skoraj časnikarsko gorečnostjo kaže Gornik na napake Cerkve, ki mu je duševna temnica; posebno se obrača zoper samostane, ki imajo nalogo, da človeško telo ubijajo in skušajo nežni organizem z nenaravnimi mukami čimprej zamoriti in ga z gorečništvom usužniti. V spovednicah ženejo ljudi v blaznost, detomore in samomore. Ali je tak Kristusov nauk? Ni čudno, da danes po vsem svetu preganjajo ta gnezda teme in človeškega prezira, z namenom, da bi zavladal resnično krščanski, s pravo človečnostjo prepojeni duh. In takim grobarjem zdravega razuma se zdaj izročajo njegovi domačini, in pesnik jih zagovarja! Žalostno je, da svoje najgloblje prepričanje podrejajo politiki, svojo izobrazbo in razsvetljenost izročajo politiki. »Vi se pritožujete, hočete pravic, radi bi svoj narod osrečili. Dajte doraščajoči mladini prosvete, dajte ji izobrazbe, odtrgajte se od gospodujočega klera, pripravite najprej pota znanosti in ne bo vam odšla tudi narodna blaginja. Pomežikujete si z Rusijo, hočete biti enaki

⁴ Prim. kataloge ljubljanske višje gimnazije v Mestnem arhivu v Ljubljani.

Ogrom, posnemate Čehe, radi bi imeli svoja ministrstva. S silo se to ne da doseči, čas bo pač nekoč združil Slovane, toda na področju znanosti, in preteklo bo še precej vode, preden se bodo izravnale narodne razlike.« Ker mu je Cimperman pisal, da misli neko pesniško zbirko posvetiti dalmatinskim bojevnikom za svobodo, ga Gornik opozarja, naj svojo namero dobro premisli. Lahko je na splošno hvaliti kranjske čednosti, a naj ne razpihava isker svobode, zakaj na dvoru nič kaj prida ne marajo za Slovane. Pa čemu bi slavil tiste, ki z vojsko napadajo enega izmed slovanskih rodov, zakaj bi opeval bratomorni boj? Kako more iz ene skrajnosti zaiti v drugo! Slovanski politični program ni isti kot ga ima dvor, to se pravi, vojaštvo. Cimpermanova pesem Našim poslancem se obrača proti naprednjakom, klanja pa se duhovščini in cesarju. Kako je to: boré se proti postavam in spogledujejo se s cesarjem? Tak je »farški program«; v vseh časih so menjali svoj program: držali so se absolutizma, podpirali dualizem, branijo zdaj centralizem, zdaj decentralizacijo, vsekdar so bili ustavni, kadar jim je kazalo. — »Porčeš: Ti bi rad ljudstvu jemal vero. Ne, ljudstvo bo vero vedno imelo, toda rad bi videl, da bi bilo konec zlorabe, sleparstva, prevare. Tudi vera se mora prilagoditi človeškemu napredku. Vero si dela človek in jo potrebuje, le tista je zanj primerna, ki jo izoblikuje njegova višja ali nižja kulturna stopnja. Vera ni večna in ne sme biti, mora se prilagoditi človeku, da mu koristi in ga tolaži. Nikjer se več ne uveljavi mrki izrek: Izobraženec ima vero, neizobraženec jo mora imeti, pač pa vedno: Kakor ga osreči. Vera je kaj povprečna stvar. Pri različnih narodih je različna. Krščanstvo je glede morale dobro, toda dogmatika in posebno hierarhija, t. j. cezaropapizem sta pogubni ustanovi in ti dve je treba spremeniti. In prav zdaj hočeta z dogmo o nezmotljivosti pritisniti pečat svoje moči in napovedati boj razumu. Tako zidajo trdnjavo zoper znanost, zoper raziskovanje narave, ki je že sama po sebi v boju z vero. Znanje je prepričanje, verovanje ni znanje; ali naj samo upamo, slutimo, pretuhtavamo? Zato bi ti želel, da bi ne žrtvoval vzvišene znanstvene resnice narodni politiki samo zato, ker jo vodi duhovščina.«

Ko je v času slovenskega kulturnega boja (proti koncu 1873) tudi Cimperman po Stritarjevem zgledu napisal 12 Ljubljanskih sonetov in jih zaupno pošiljal nekaterim svojim dopisnikom, je enega dobil v roke tudi Gornik. Pohvalil mu je osnovno misel in glede notranje ureditve pripomnil, kako bi še bolj prišla do izraza misel, naj bi te pesmi prevzele ljudstvo, ga potegnile iz grde sedanje prevare, da ne bi slepo drvelo

za klerikalnimi voditelji, ter tako doseglo med narodi tisto častno mesto, ki mu pripada (5. pismo, 20. julija 1874).⁵

Ob tem racionalističnem pojmovanju vere in zavračanju duhovščine se je vendar težko odločiti, kakšno prepričanje naj prisodimo Gorniku. Odtujenost borečemu se slovenstvu in poudarjanje absolutne kulture še ne govori za to, da bi se bil vdal nemškemu nacionalizmu, saj celo priznava, da bi kulturni razvoj, seveda čez dolgo let, zabilisal narodne razlike. Vse kaže, da se je v svojem humanističnem idealizmu nagibal k socializmu. V 4. pismu, 12. junija 1871, odgovarja Cimpermanu:

»Tvoje bridke tožbe, da se svet tako žene za bogastvom in uživanjem, so gotovo upravičene, kolikor vsakega plemenitega in značajnega človeka mora srce boleti, ko vidi, kako vse bega mimo tistega, kar je plemenito in resnično, tja k zlatemu teletu. Namesto za človečansko ljubezen se ljudje pehajo za samopridnost, nemesto resnice hočejo prevaro, nemesto čednosti naslado. Tisoče tare revščina. Plemeniti duhovi, ki jim hromi peruti, svobodni možje, ki jih oropa moči, vsi tisti, ki so rojeni za vladarje, pa jih napravi za služabnike, vsi trpe pod njeno grozno težo. Koliko jih je, ki jim je revščina stalna spremljevalka in padajo pod temi bremenmi, koliko se jih pogubi. Kjer vlada pritisk kapitala, tam se srednji stan ne more niti duševno ni gmotno dvigniti; strašen zgled so dogodki zadnjih dni v Parizu. Razdejali so umetnostne zaklade, izropali nekaj cerkev, toda ves čas komunardne vlade ni padlo toliko žrtev, kakor so jih zdaj versailleske čete poklale v enem dnevu. Grozno, ko človek bere ta poročila. Toda vse strahote imata na vesti plemstvo in duhovščina. Jezuitska mreža, ki je razpeta po vsej Franciji, ne dovoli nobene resnične ljudske prosvete.«

Ko se na zimo 1878 spomni na vojake, ki se v snegu in metežu vračajo iz Bosne, pravi: »Na tisoče so jih brezglavo poslali v nekultivirano deželo, ne da bi vprašali, kaj pravijo ljudski zastopniki; konstitucija je

⁵ Te sonete mu je z majhnimi pripombami že prej pohvalil Stritar (NUK ms 484, Stritarjevo pismo 17. novembra 1873, št. 33), bolj zadržano jih je sodil Anastazij Grün v svojem pismu 16. septembra 1874 (prav tam, Ant. Auersperga pismo št. 13; prim. LZg 1877, št. 176): »Für die Mitteilung Ihrer Laibacher Sonette meinen besten Dank! Ich habe das Duzend mit Interesse und Vergnügen gelesen; auch muß ich Ihnen zustimmen, wenn Sie in der Satyre ein vorzügliches Heilmittel gegen menschliche Thorheiten erblicken. Die Satyre spielt in der Kulturgeschichte der Menschheit beiläufig dieselbe Rolle wie die Ruthe in der Kindererziehung. Eine fortgeschrittene Pädagogik lehrt aber, daß man auch ohne Ruthe erziehen kann. Auch lohnt es nicht der Mühe, gegen Tagesgrößen zu Felde zu ziehen, von denen Existenz in zehn Jahren niemand mehr wissen wird; noch unerquicklicher aber ist es, an Schmutzfinken zu rühren, durch die man sich nur selbst besudeln könnte, — eigendek des alten Dictums:

———— quotiens cum stercore certo
Aut vinco, aut vincor, semper ego maculor.

vedno samo za to, da pokaže absolutno vlado dvora (22. pismo, 7. novembra 1878).

Morda najvažnejšo oporo za njegov kulturni in politični nazor najdemo ob smrti Anastazija Grüna. Cimperman mu je najbrž šele sedaj odkril svojo zvezo z nemškim grofom, ki je trajala od 1873, in Gornik pravi: »Bolečo izgubo, ki si jo utrpel s smrtjo Anastazija Grüna, delim s teboj. Da je kot plemič na svoji liri pel pesmi svobode in ljudstva, mu bo v večno slavo« (6. pismo, 21. septembra 1876). Naslednje leto je Cimperman objavil v LZg Grünova pisma⁶ in mu poslal odtis teh pisem na vpogled. Gornik priteguje Cimpermanu, da je bil grof Auersperg resnično plemenit človek in da je domačo deželo nosil vedno v svojem srečju, še več, kljub plemiškemu rodu je bil ves ljudski, odložil je aristokratske predsodke in s Cimpermanom govoril kakor s preprostim domačinom. »Tako, kakor je Auersperg mislil kot kulturni bojevnik, bi sodil, da bi morali misliti vsi izobraženi Slovenci, saj vse, ki delajo pri veliki nalogi človeštva, te ali one narodnosti, vodijo ista načela; žal mnogi nočejo razumeti, kar pravi Auersperg v nekem svojem pismu, da je človeštvo višje kakor narodnost.« (12. pismo, 21. avgusta 1877.)⁷

⁶ Josef Cimperman, Anastasius Grüns (Anton Grafen v. Auerspergs) Briefwechsel mit einem Landsmann. LZg 1877, št. 172—177.

⁷ V dopolnilo tega mesta je treba upoštevati tri različne Auerspergove izjave. V pismu 12. oktobra 1873, ko ne želi, da bi bilo njegovo ime zapisano med darovalci za nagrobnik Cimpermanovemu bratu Francu, pravi: »Wer seine Blicke und bescheidenen Kräfte den großen kulturellen und humanitären Aufgaben der Menschheit, wie solche sich für unser Jahrhundert geltend machen, zugewendet hat, der kann und will keiner einzelnen Nationalität ausschließlich dienen, aber auch keiner derselben feindlich gegenüberstehen. Dieselben Aufgaben machen sich mikrokosmisch in dem Völkergewirre Oesterreichs geltend, und hier ist deren Lösung um so dankbarer, je schwieriger sie zugleich ist. Über Mittel und Wege hiezu sind die edelsten Kräfte uneins und in verschiedene Lager zerfallen. Hüben und drüben wird gekämpft, und so lange der Kampf dauert, darf auch der Friedfertigeste und Versöhnlichste den ihm angewiesenen Posten nicht verlassen. Und so verbietet auch mir ein gewissen politisches Decorum, in einem Lager auch nur scheinbar mich einzufinden, welches nicht der meinige ist.« (Prav tam, št. 173.) — Ko 1. januarja 1874 poroča Cimpermanu o vtisu, ki ga je nanj napravil pri svojem obisku Stritar, ugotavlja: »Bei aller Wärme, welche ihn für sein Heimatland und seinen Volksstamm beseelt, gibt er sich doch darüber wol keiner Täuschung hin, daß die großen civilisatorischen Aufgaben des Jahrhunderts nur durch das Zusammenwirken aller Kulturvölker gelöst werden können, und daß diesen Aufgaben gegenüber ein kleiner Volkstamm, der sich isolieren wollte, ohnmächtig dasteht und in Rücktritt und Verwilderung verfallen müßte. Die Menschheit steht denn doch etwas höher als die Nationalität!« — Toda ko mu Cimperman pod vtisom kulturnega

Ob Radicsevi knjigi o Grünu⁸ se spomni na čas, ko je bil še v Krškem in je večkrat zašel na Šrajbarski turn. V Krškem je z Grünom tudi govoril; bil je priljuden in na vsakega je napravil najboljši vtis. Še prej ga je slišal govoriti v kranjskem deželnem zboru: ni bil patetik kot Toman ali nagel kakor Costa, njegovi govori so bili vedno duhoviti, tehtni in nekoliko pesniško nadahnjeni. Šele ko jih je nato bral natisnjene, jih je prav doumel.

Ta vase zaprti svobodomislec, ki bi bil v svojem ozkem krogu rad samo študiral, kolikor bi mu dovoljevala služba, ki bi si rad oskrbel vsa dela duševnih velikanov, če bi imel sredstva, in bi jih zopet in zopet užival (28. pismo, 9. avgusta 1879), je nadvse ljubil naravo. Tako Cimpermanu v svojem 2. pismu 17. marca 1870 pripoveduje, kako se veseli bližajoče se pomladi, ki mu prihaja le prepočasi. Čeprav zima nekaterim nudi preobilo razvedrila, se je on ognil vsem plesom in drugim zabavam, čeprav so ga povsod vabili. Saj bi ostalo brez uspeha, ko bi na plesih študiral lepi spol, saj vse ni drugega kot naličje, najsi bo večno smehljanje ali trenutno užaljeni ponos, ki ju domišljave norice razkrivajo na svojih obrazih. Kljub filozofskemu presojanju žensk je bil njegov zakon

in narodnega boja potoži o težkih časih, izjavlja 26. julija 1874 prepričanje, da bodo zmagale mlade, protikonservativne in protiduhovniške sile: »Sie fragen mich, was aus unserem Volke werden wird? — Nur ein Profet könnte sich erlauben, die so gestellte Frage zu beantworten. Aber können Sie mir die Wege und Führer nennen, denen unser Volk folgen wird, so werde ich, ohne Profet zu sein, Ihnen mit ziemlicher Sicherheit das Ziel bezeichnen, zu welchen es früher oder später, freiwillig oder unfreiwillig, gelangen dürfte. Die chaotischen Zustände, die wir durchzumachen hatten, waren nur die natürliche Folge jenes ersten großen Mißgriffes, welchen die damals noch vereinigten Alten und Jungen gemeinsam begingen, indem sie das Werkzeug (die Sprache) höher stellten, als das eigentlich zu schaffende Werk (die Kulturarbeit). Die Verhättschelung und Anbetung des Werkzeuges schafft noch lange nicht das zu gestaltende Werk, während mit der thätigen Arbeit an diesem die Erhaltung und Vervollkommnung des Werkzeuges nothwendig und naturgemäß verbunden ist. Damals gesellten sich zu jenen Wortführern auch die bekannten Pseudo-Alliierten, denen allen darum zu thun ist, daß das eigentliche Werk gar nicht zustande komme. Es ist das unbestreitbare Verdienst der Jungen, die gefährliche Allianz erkannt und ihr den Rücken gewendet zu haben. Die gleiche Erkenntnis dämmert schon längst im Volke, das im Grunde viel klüger ist, als manche seiner Führer. Und dies alles ist schon ein Schritt auf dem Wege zum Besseren, welchen, wenn alle Symptome nicht täuschen, bald noch andere Schritte folgen werden. Und dies erweckend, sehe ich unseres Volkes Zukunft nicht so schwarz wie Sie und vielleicht auch Herr Stritar.« (Prav tam, št. 175.)

⁸ Anastasius Grün, Verschollenes und Vergilbtes und dessen Leben und Werke. Leipzig 1879.

srečen, svojega sina je skrbno vzgajal v naravi in mu ob nji odpiral pogled v življenje.

Nekoč pozneje se ob branju Koseskega spomni na srečni čas, ko sta s Cimpermanom prebirala Goethejeva in Schillerjeva dela; takrat je sklenil, da ju bo skušal doseči, zdaj so ga življenjske skrbi stisnile in mu hočejo zadušiti vsako iskro mladostnega poleta. Od vsega mu je ostalo samo bogato čustvo; kadar kaj lepega bere, je ganjen do solz, in čeprav ga žena in sin vprašujeta, kaj mu je, se ne more premagati (21. pismo, 7. oktobra 1878).

V svojem humanističnem svobodomiselstvu in racionalizmu je Gornik ostal strpen, zlasti kolikor je šlo za osebno razmerje do Cimpermana. Ko se mu v 15. pismu, 2. novembra 1877, zahvaljuje za pesem Večerna molitev, pripomni: »Kaže, da Tvoje srce, Tvoja poezija še ni podlegla hladnemu razumu. Blagor Ti!« Ob naravoslovski razpravi dr. H. M. Gartenauerja *Der naturwissenschaftliche Materialismus* v *Izvestjih ljubljanske gimnazije* 1878 pravi, da nima ničesar pripomniti, ker se ni mogoče prepirati z ljudmi, ki za besedi »znati« in »vedeti« (*wissen*) rabijo besedo »verjeti« ter izsledke znanosti sprejemajo samo toliko, kolikor z njimi podprejo svoje dogmatične trditve, eksaktno znanost pa iz vsega srca sovražijo. Ta »strokovnjak« Darwinove, Hecklove, La Placove, Dühringove teorije ni razumel ali jo je namenoma napačno razumel, sicer bi ne bil preizkušenih znanstvenih naukov tako pomešal s hipotezami (20. pismo, 6. septembra 1878).

Tak ostane Gornik do konca, čeprav ga vedno bolj premagujejo čustva in nazadnje skoraj otopi. Po eni strani težko prenaša bremena službe, po drugi strani se bolj in bolj zaveda svoje odvisnosti.

»Silni boj za obstanek, biti zvezan in priklenjen za skorjo kruha — saj to so vsakdanje skrbi (čeprav mi tu mnogi zavidajo družbeni položaj — bedaki! —), so mi zadušili vse čustveno življenje, vsako idealno misel, vsak duševni polet in čutim samo, kako ruje v meni bolečina, kako mi trepeče srce, kako trepetajo živci, pa čutim tudi titansko misel, da bi raztreščil in uničil pritlikavce, ki mu srkajo mozek, pijejo srčno kri, ki se naslanjajo ob potu in delu belih sužnjev (ti so še tisočkrat bolj vredni pomilovanja kot črni) kakor da je to samo ob sebi umevno, ker imajo denar.«

In vse to, pravi, mora delati za družino, za svojega sina, v katerem bo živel dalje, mora se boriti in zaman hrepeni po miru. Tu, kjer so ruda, premog in mrzlo železo mera za vse mišljenje in čutenje, in zmisel vsemu daje kovina, tu naj bi končal! ... Nirvana! Blažena beseda! Kateri bog te je izmislil, kateri človek te je doumel? (46. pismo, 29. januarja 1886.)

Gornikovo dopisovanje se obrne v novo smer in dobi celo neki polet, ko mu Cimperman 1876 sporoči, da bo prevajal Goethejevega Fausta. Do tega časa imamo samo pet pisem, odslej je izmenjavanje misli vse pogostejše in Gornik se začne živo zanimati za slovensko slovstvo.

Glede Fausta Cimpermanovo poročilo ni bilo točno ali ga Gornik ni prav razumel; šlo je za pregled in dopolnilo Mandelčevega prevoda, ki ga je to leto hotelo izdati Dramatično društvo. Morda je Cimperman mislil na svoj prevod? Načrt se je Gorniku zdel tako pomemben, da prijatelja ponovno opozarja na veličino dela, ga spodbuja k vztrajnosti in mu daje nasvete.

Predvsem, pravi, bi Fausta mogel prav razložiti samo Shakespeare, če bi bil pozneje živel, ker je najbolje poznal človeka; izmed novejših komentarjev mu imenuje Kreysigovega in Dullerjevega. Pri tem čutimo tudi dvom, da bi bil dober prevod že mogoč. V 7. pismu, 20. februarja 1877, obžaluje, da tako malo pozna slovensko slovstvo, saj odkar je odšel iz Ljubljane, je gotovo izšlo precej izvirnih del. Ali je kaka slovstvena zgodovina, ki obravnava slovenska izvirna dela in prevode nemških, angleških, francoskih, italijanskih, španskih in ruskih klasikov pa tudi grških in rimskih, ker bi šele potem videl, ali je naš jezik zmožen zajeti vso globino in lepoto Fausta. Za Cimpermana bi bilo prav, ko bi bil svoj prevajalski dar že poizkusil ob kakem drugem Goethejevem ali Schillerjevem ali Shakespearovem delu, vendar naj temeljito dela, saj bo njegov prevod prvi in nanj se bodo naslanjali vsi poznejši prevajalci. Kar bo napravil, naj mu pošlje v pregled.

Sredi 1877 mu je Cimperman res poslal prevod Posvetila, ne vemo, ali svoj ali popravljeni Mandelčev. Gornik je pogrešal Goethejeve tekoče ritmike in blagoslasja; to pomanjkljivost je zvrčal na negibčnost slovenščine, češ da nima tistih zvencev in večzložnih besed, ki jih Goethe uporablja s prav posebnim namenom.⁹ Gornikovo povpraševanje po

⁹ Kako tenak sluh in oster čut za pesniške lepote in značilnosti je imel Gornik, lahko posnamemo iz zgleda, ki ga iz Posvetila navaja Cimpermanu:

Sie hören nicht die folgenden *Gesänge*,
Die Seelen, denen ich die ersten sang
Zerstoben ist das freundliche Gedränge,
Verklungen, ach! der erste Wiederklang.

»Man hört förmlich das Lied leise ertönen, aus jedem Worte klingt die wehmutsvolle Klage, jeder Vers athmet süße Sehnsucht nach verschwundenen Jugend-

Faustu je trajalo dobri dve leti, nato je utihnilo; zdi se, da je Cimperman že pri začetku omagal. Ko Gornik 1888 ponovno omenja Fausta, govori že o Funtkovem načrtu: »Če bi rešil to največjo nalogo, da prevede Goethejevega Fausta in ga približa našemu ljudstvu, si bo pridobil večnih zaslug za slovensko slovstvo« (52. pismo, 29. februarja 1888).¹⁰

Ko mu v začetku 1877 Cimperman pošlje Tugomera, ki je bil izšel prejšnje leto, Gornik napiše prvo obširnejšo kritiko. Tačas je začel brati tudi Stritarjev Zvon. V začetku maja je dobil v roke prvih devet ševilk tretjega letnika in slastno prebral urednikove Literarne pogovore. V njih je spoznal »literarno temeljito izobraženega moža, čigar visoki duh in plemenito srce se ubrano dopolnjujeta in ustvarjata izvrsten značaj. Svoje nazore o slovstvu in namenu človeštva razlaga s takim toplim pre-

zeiten! Es ist daher besser, wenn man sich bei Übersetzungen nicht so sehr an jene strengen, haarspalterischen Linguisten hält, sondern sich mehr auf sein eigenes feinfühliges Ohr verläßt, wie es auch Stritar in der letzten Nummer des Zvon bei seiner richtigen Erkenntnis und feinem Gefühl rath, damit im Slovenischen halbwegs jene Eufonie erreicht wird, die aus den Goetheischen Versen klingt, namentlich aus jenen der Zueignung, mit der er ein so schönes Stimmungsbild schuf, um sich und den Leser in die rechte Stimmung zu versetzen, und dies gelang ihm so vortrefflich aber nur durch seine klingenden, weichen, rythmischen Verse.« (Prim. 10. pismo, 5. junija 1877.)

¹⁰ Cimpermanovo delo pri prevajanju Fausta še do danes ni rešeno. O tem je obširneje pisal Avgust Žigon (K zgodovini Goethejevega Fausta v slovenskem prevodu, Sn 1915, 310, 315), ne da bi uporabljal Gornikova pisma. Rešuje vprašanje tako imenovanega prevoda »druge roke«. Dramatično društvo je bilo v začetku 1876 sklenilo, da izda Mandelčev prevod, Cimperman pa naj ga pregleda in, če bi bilo treba, popravi in dopolni (Z 1876, 15. februarja, str. 64). Pri tem naj bi mu pomagal tudi Levstik (SN 1877, 25. maja, št. 117). Cimperman naročenega dela ni izvršil in se od začetnih priprav ni nikamor premaknil. Opravičilo za ta neuspeh je po Cimpermanovih osebnih pričevanjih podal njegov življenjepisec A. Funtek, češ da je Cimperman dobil Mandelčev prevod, delo *prve roke*, da bi ga priredil za tisk, in da se je lotil velikanskega dela, proučeval razne tolmače, ki mu jih je iz Licejske knjižnice prinašal Levstik, predelaval prevod, kolikor mu je dovoljevalo drugo delo, t. j. pregledovanje in popraviljanje rokopisov za Slov. Matico in prevajanje za Dramatično društvo. Da to delo ni dovršeno in tudi ne bo, tega ni kriv Cimperman, temveč druge okolnosti, o katerih namerja sam govoriti (LZ 1890, 538). Žigon podaja zgodovino prevoda do te Funtkove ugotovitve, podaja tudi Cimpermanove zveze z Levstikom, ne pove pa, da ima sam v rokah Mandelčev prevod Fausta, ki je sedaj v njegovi zapuščini. Za Cimpermanov neuspeh pri Faustu govori še neko drugo dejstvo. Ko v svojih dopisih A. Grünu poroča o delu za Dramatično društvo, nikoli ne omenja Fausta, čeprav bi bil moral, zlasti ko mu je Grün grajal nenačrtno in nizko stopnjo prevajalskega dela pri Dramatičnem društvu in mu celo dajal nasvete, kaj naj bi prevajal. (Prim. LZg 1877, št. 175.) Iz tega sledi, da si Cimperman ni upal Grünu priznati svoje naloge in da preko uvodnega povelja ni prišel.

pričanjem, da mu mora pritrditi vsak izobraženec« (9. pismo, 7. maja leta 1877). Takoj čuti Stritarjevo ceno in pomen. Njegove misli, ki jih n. pr. razlaga v liriki, pravi, so že od nekdaj last vseh izobraženih ljudi, ne pripoveduje nič novega, nič takega, kar bi ne bilo pred njim povedalo na sto ljudi, toda mnogo slovenskih pesnikov še ne misli tako. Glavna Stritarjeva zasluga pri obravnavanju poezije v Zvonu je pač ta, da govori v naši ljubi slovenščini in z ljubeznijo kakor oče poučuje mlado Slovenijo ter ji kot možak, ki pozna življenje, ne odteguje svojih bogatih izkušenj. Zares je potrebno, da tak učitelj osvobaja mladi rod iz vezi duhovniških lakajev ter ga vodi k pravemu idealizmu, k visokim ciljem človeštva (12. pismo, 21. avgusta 1877).

Stritarjevo slovstveno vodstvo je spodbudilo Gornika, da bi začel javno uveljavljati svoje misli o slovenskem slovstvu. Že v aprilu 1877 si je bil začrtal nekaj misli o novelah Josipa Skalca Prvi poljub in Na črni zemlji, ne da bi vedel, da se pod tem imenom skriva dr. Josip Vošnjak. Čakal je le, kaj poreče Stritar o kritiki Tugomera, ki mu jo je bil poslal po Cimpermanu. Novo spodbudo mu je dala Stritarjeva kritika Kodrove »Marjetice«. Pri prebiranju novejših slovenskih del in iz te Stritarjeve kritike je spoznal dve bistveni napaki tedanjega pripovedništva: pisatelji nimajo osnovnih pojmov o estetiki in prelahkomiselno poudarjajo svojo izvirnost. Njihovi »izvirni romani in izvirne novele« niso drugega kot prav preprosta daljša ali krajša pripovedovanja iz vsakdanjega življenja in so brez vsake izvirnosti. Ko bi bili ti pisatelji nekoliko bolj izobraženi, bi vedeli, da je za roman ali novelo treba še kaj drugega kakor ljubezenske zgodbe. Iz golega domovinskega čustva si prizadevajo, da bi napisali gladek domač roman, ki ne pove prav ničesar, glavno jim je, da ne sme biti podoben nemškemu, ne pomislijo pa, da dušeslovna vprašanja, нравstvena načela in človeške strasti niso zgolj slovenske, marveč so splošno človeške. Slovenski pesniki se ne morejo otresti misli, ki so jim jo vcepili doma, češ da je pravo in dobro samo tisto, kar je zajeto iz ljudstva, posebej iz življenja slovenskega kmeta, pa naj bo še tako surovo, vse drugo pa da je slabo prav zaradi tega, ker to najdemo v nemških in drugih romanih ali kar je v zvezi z razvpito kulturo (13. pismo, 2. septembra 1877).

S temi pripombami je poslal kritiko o Vošnjakovih novelah Cimpermanu in ga prosil, naj jo prevede in pripravi za Zvon. Cimperman je njegove misli sporočil Stritarju, toda vse kaže, da se je Gornik tudi sam obrnil do Stritarja in mu v posebnem pismu poslal svojo kritiko, vsaj

tako sklepamo iz Stritarjevega uvoda v Zvonu.¹¹ Stritar je namreč poleg svojih besed o kritiki objavil v prevodu tudi Gornikovo pismo, ki v nekaterih točkah še ostreje izraža pisateljske naloge kakor pismo Cimpermanu, opuščene so le glose zoper ozko slovensko narodno vzgojo, toda vse druge splošne ugotovitve o slovenskem pisateljevanju so zelo tehtne in ostre. Težko bi si mislili, da je Stritar Gornikovo pismo v svojem prevodu samovoljno razširil, posebno kolikor zadeva estetsko problematiko, čeprav misli sicer zvene povsem Stritarjevo, ne samo v besedi, marveč tudi po duhu. Slovenski pisatelji, pravi Gornik, »ne pomislijo, da človeške strasti niso vezane na narodnost, da je človeško srce pod vsakim obnebjem zmožno najvišjega, ali pa tudi najpodlejšega in slabšega — dajo svojim junakom tako ozko idejno okrožje, da je človeku nemogoče zanimati se zanje. In vendar je treba, da so delujoče osebe nekako povzrojene (to mora biti tudi najmalopridnejši človek v propovedovalni poeziji, ker v tem ravno je bistvo poezije), da more pisati z njimi, pokazati jim svoje *vodilne* misli; bodisi da rešuje kako psihologično problemo ali da se poteguje za kako splošno etično načelo; pesnik mora v romanu ali noveli kazati nam svojih misli obilnost, stvariteljsko moč, svojo visoko izobraženost, ki mu daje l. r. pečat, da bode človeštvu za svečenika.« Toda pisatelji, tako pravi nadalje v pismu, imajo navadno premalo življenjske izkušnje ali premalo obsežne izobraženosti; brez te ni mogoče kaj poštenega ustvariti. Navadno začno prezgodaj pisati. »Za to da si pisatelj v našem času, ko je vse polno knjig, pridobi z romanom ime, ni še zadosti, da je njegov junak blaga duša, pisatelj se mora odlikovati z izvirnostjo; a tu je treba genialnosti, ljudoznanja, vednosti in bogate stvariteljske moči.¹²

Objava njegove kritike v Zvonu je Gornika tako vzpodbudila, da v 15. pismu, 2. novembra, zagotavlja Cimpermanu, da bi rad posvetil svoje duševne moči duševnemu napredku domovine, ko bi le bolj utegnil in ko bi ga služba tako hudo ne pritiskala. Prvo, kar je spet napravil, je bila ocena Kersnikovega romana Na Žerinjah, ki mu ga je bil Cimperman poslal proti sredi novembra. Takoj je spoznal veliko pripovedno nadarjenost, jezikovno okretnost in globoko čustvo mladega pisatelja. Kritiko o romanu je najbrž napisal slovensko, ker prosi Cimpermana, naj mu jo popravi, če ne bo pisana popolnoma pa najnovejših jezikovnih pravil (16. pismo, 20. novembra 1877). Tudi to kritiko je Stritar objavil.

¹¹ Z 1877, 318.

¹² Prav tam, 319.

Kakor hitro je Gornik dobil tesnejše stike s slovenskim slovstvom, je bilo naravno, da je s svojo estetsko izobrazbo začel presoјati tistega pripovednika, ki je takrat užival največje priznanje in je veljal za predstavnika slovenskega romana. To je bil Jurčič — tačas ves preobremenjen s političnim delom, kar je tudi njegovemu slovstvu vtisnilo vidne sledove naglice in nedovršenosti. Gornikovo pozornost je vzbudila že Stritarjeva sodba v Literarnih pogovorih 1877, ko Jurčičeva dela hvali, pa pristavlja, da v njih pogreša še zadnje izglajenosti (9. pismo, 7. maja leta 1878). Ko si je nato naročil Doktorja Zobra, Med dvema stoloma in najbrž Cvet in sad, pravi, se je prepričal, da ima Jurčič odličen dar za popisovanje vaškega življenja, pozna najbolje slovenskega kmeta v njegovem humorju, grobosti in nepopačenem mišljenju, dobro zadene ljudsko govorico in zvesto upodablja kmečke lastnosti, skratka, ustvarja dobre ljudske tipe, toda kadar zapusti ta okoliš in hoče više, takrat dela same šablone, njegovi junaki niso resnični in se jim pozna, da so izumetničeni, brez pravega jedra, brez notranje stanovitnosti, so ali črnogledi, ki se venomer spogledujejo s svojim pesimizmom, zakaj ta vloga jim ugaja ter se že bližajo blaziranosti, ali so omahljivci, ki ne morejo ne naprej ne nazaj, z eno besedo, vsaki vrstici se pozna, kako huda prede pisatelju, kadar zapusti svoje pravo področje. Najboljša, najenotnejša se mu zdi novela Med dvema stoloma, čeprav ni prava novela, najslabši Cvet in sad; ko bi ne bilo opisa vaške šole, šolskega izpraševanja in preprostega vaškega župana, bi bil roman neužiten. Toda pravi roman je vse kaj drugega, kakor misli Jurčič. Morda bo kdaj napisal obširnejšo kritiko o njem, toda velja, da bi se Jurčič moral omejiti na kmečko življenje, z vsem njegovim trpljenjem in veseljem, tako kot delajo Rosegger, Schaumberger, Auerbach, potem ga ne bodo brali samo izobraženci, marveč tudi ljudstvo. Ljudstvo njegovih romanov gotovo ne bere in ne sme misliti, da se tudi izobraženi Slovenci s takim branjem posebno naslajajo. Noče trditi, da Jurčič ne bo nikoli napisal dobrega romana, saj Lepa Vida v Zvonu kaže lep napredek, toda te splošne sodbe o njem ne bo spremenil (18. pismo, 8. junija 1878). Ko se tej trdi presoji čudimo, kmalu nato slišimo, da so mu Stritarjevi Sodnikovi bolj in bolj všeč (20. pismo, 6. septembra 1878). Ko dobi pozneje v roke Kodrovo »Marjetico«, napiše kljub Stritarjevi kritiki v Zvonu še svojo ter ponovno govori o vaški povesti, povzdiguje Kodrovo ljubezen do domačega življenja in čeprav vidi v delu napake, pravi, da bi večino Jurčičevih izumetničenih in blaziranih junakov dal za to povest. Jurčiču ne prihaja nič od srca, vse je iz razuma, njegovi junaki niso resnični, v življenju bi komaj našli ka-

terega, ali če bi bili kje taki hudi črnogledi, so to že duševni bolniki. Morebiti je Jurčič mislil, da mora pri svojih junakih posnemati Puškinovega Onjegina, prvenec (?), ki je od poznejših del tako daleč, kakor jn Goethejev Werter od Fausta? (34. pismo, 11. julija 1880.)

Najostreje sodi Ivana Erazma Tattenbacha. Pravi, da se je tu še bolj jezil kot pri drugih Jurčičevih delih, ogorčenje se ga je lotevalo pri vsaki vrstici posebej. In taka dela uživajo v slovenskem slovstvu veljavo in hvalo, ko ne zaslužijo besede kritike! Slovensko slovstvo bi pridobilo, ko bi te namišljene pesniške velikane vrglo s piedestala, kamor so se sami postavili, in bi jih pokazalo v vsej njihovi nagoti in praznoti. Zoper nje bi rad začel boj kjerkoli, zato bi zapiske o Jurčiču rad objavil v kakem hrvaškem listu, saj slovenski bi jih najbrž ne sprejeli (29. pismo, 26. oktobra 1879). Kljub temu, da Jurčič sam pravi o svojem delu,¹³ da Tattenbach ni izviren roman, marveč le skica iz življenja grofa Tattenbacha, Gornik v tej svoji najdaljši kritiki presoja tehnično zgradbo, pesniško oblikovanje, pisateljsko iznajdljivost in osnovno misel dela ter ne najde ničesar, kar bi bilo značilno za zgodovinski roman, zlasti za junaka zgodovinskega romana. Iz te snovi bi Jurčič ne bil smel pisati zgodovinskega romana, če ni hotel slovenskemu slovstvu škodovati. Zdi se mu, da pisatelj ni mnogo premišljeval o bistvu romana, saj ta zvrst daje pesniku najširše možnosti, v mejah lepega ustvarjanja lahko zajame filozofijo, naravoslovje, verstvo, zgodovino, toda v tem zgodnjem Jurčičevem delu ni nikjer niti tistega daru za opazovanje, ki se kaže pozneje, ko v realistični smeri prikazuje značilne tipe iz ljudskega življenja. Kadar se je Jurčič premaknil iz kméčkega sveta, kjer je doma, je slabo opravil; upodabljal bi mogel kvečjemu duhovnike in posestnike, nikakor pa veliko gospodo. Ko Gornik navaja zelo izrazito Anzengruberjevo izpoved o nalogah realističnega pripovednika, ki se ne sme ogniti ničemur, kar je resnično in značilno, saj mora predstavljati življenje v knjige, ko smo preveč dolgo živeli po knjigah, pravi, bi bila dovršena povest iz ljudskega življenja več vredna kot vsi Jurčičevi romani in tragedije, droben zvezek takih povesti bi v slovenskem slovstvu več tehtal kot vsi tako imenovani »izvirni romani«. V Tattenbachu je tri četrtine samega zgodovinskega gradiva, marsikaj je izrazito romantično, kar pa je realistič-

¹³ Jurčič je v naslovu označil svoje delo kot »izviren historičen roman iz sedemnajstega veka slovenske zgodovine«, na koncu pa, ko nagovori bralca, pravi, da je to »kratek obris zgodeb možá, ki je padel (če prav je imel človeških napak mnogo) ipak za veliko idejo« itd. (Listki II, 1873, str. 153; Zbrano delo V. knjiga, str. 196).

nega, presega estetske mere. V nemškem ali v drugih slovstvih bi tak 'roman' ne dobil niti besedice kritike, in vendar je Stritar Jurčičevim romanom in tragedijam dajal obilo hvale. Zakaj? Ker hočemo v slovenskem slovstvu imeti že veliko romanov in tragedij, ne da bi imeli zato dovolj dobrih pisateljev in ker nikakor ne pustimo do besede nepristranske, pravične kritike».

4

Ta zagrenjeni zaključek, skoraj izpad proti Stritarju, ima svoje vzročno ozadje. Gre za kritiko o Tugomeru, ki jo je bil Gornik napisal kot prvi poizkus svojega kritičnega presojanja in jo po Cimpermanu poslal Stritarju. V 8. pismu, 13. aprila 1877, pravi, da je to izvirno dramo večkrat prebral, podrobno premišljeval in končno spoznal, da ni ne po zasnovi ne po izdelavi prava tragedija; ker imamo dovolj estetik in dramaturgij, bi se bil Jurčič lahko seznanil z načeli o gradnji tragedije, preden jo je začel pisati. V dolgem pismu prikazuje napake, ki jih ima to delo. Kmalu nato je, prejemši Zvonove številke tega leta, prebral Literarne pogovore o Jurčiču, kjer Stritar imenuje Tugomera »izvrstno, čudovito delo, za katero Jurčiču slovenski narod ne more biti dovolj hvaležen«. Takoj je pripomnil, da je Stritar dramo najbrž samo površno prelistal in bo pri natančnem tehtanju, kakor je upati, brez ovinkov povedal svoje mnenje, tako kakor je storil tudi ob Jurčičevih romanih, ko je pisatelju očital premajhen estetski čut. Zato, pravi, težko čaka, kaj bo Zvon povedal tudi o Tugomeru (9. pismo, 7. maja 1877).

Stritarja je Gornikova sodba o Tugomeru gotovo prizadela in je bil v zadregi, kaj naj stori; 20. maja 1877 je odpisal Cimpermanu: »Poslano g. Gornikovo pismo, prosim, pustite mi še nekoliko časa; jako zanimljivo se mi zdi. Ako bodem kedaj pisal o 'Tugomeru', kar upam, bode mi jako koristno; ne da bi bila končna sodba moja o 'T.' taka, kakoršna je g. Gornikova; toda pismo njegovo mi bode dajalo povod govoriti o mnogih stvaréh. Kaj menite, ali bi privolil g. G., da bi se ponatisnilo njegovo pismo, v zvesti prestavi, v 'Zv.'? Bilo bi prav zanimljivo, kaže, da je g. 'G.' estetično verlo izobražen.«¹⁴ Vse kaže, da je Gornik kritiko napisal kot samostojen članek, omilil nekatere trdote in jo po Cimpermanu poslal Stritarju. Tako je imel Stritar dve kritiki, v Gornikovem pismu Cimpermanu in v posebnem sestavku.

¹⁴ Stritarjevo pismo št. 57 v Cimpermanovi korespondenci, NUK ms. 484.

Ker ni bilo odgovora, se Gornik v pismu 2. septembra 1877 čudi, zakaj Stritar kritike ne objavi: morda ne utegne, da bi jo prevedel, ali se noče Jurčiču kazati neprijaznega ali zato ne mara prinesti trde sodbe, ker je prej sam razglašal tako hvalo. Prosi Cimpermana, naj piše Stritarju, da bi mu pismo vrnil, morda se potem le premisli in kritiko natisne, ali bo javno povedal, da je ne more objaviti, morda celo poprosi Cimpermana, naj jo on prevede. Pri tej priliki naj ga tudi opraviči, da kritik samo zato ne piše po slovensko, ker ne utegne, pravzaprav ne more svojih misli izraziti tako točno in jasno kakor to lahko stori po nemško; čeprav je v zadnjih letih z zanimanjem spremljal napredek slovenščine in marsikaj pridobil, mu je esteske kritike lažje pisati po nemško, ker ima nemščina tudi večji besedni zaklad, kakor ga ima doslej slovenščina; to bi sicer ne smelo nikogar odvrčati, da bi ne pisal literarnih kritik po slovensko in ne izobraževal našega jezika, toda za tako delo njemu res primanjkuje časa (prav tam).

Stritar je odgovoril z dejanjem. Objavil je kritiko o Vošnjakovih novelah, v uvodu pa povedal, da je že prej dobil tudi kritiko o Tugomeru, toda »nismo enih misli z gospodom pisateljem, zato je ne moremo podati brez opazek. ... Škoda samo, da gospod pisatelj ne piše po slovensko.«¹⁵

Medtem je izšla Pravda o slovenskem šestomeru. Iz Levčeve brošure je Gornik spoznal, da je podobne misli o Tugomeru povedal tudi Janko Pajk. Zato je pripomnil Cimpermanu, da imajo nekateri to dramo za izvrstno samo zato, ker jo je napisal Jurčič, ki je pač dober prozaik, a zato še ni dober dramatik; hvalijo jo tudi zato, ker je niso na vse strani preštudirali, ali celo zato, ker jim njihovo domoljubje ne dovoljuje, da bi svojo prvo tragedijo pripoznali za slabo — zato je res radoveden, kakšni bodo ugovori, ako izide njegova kritika, in ali bodo ugovori stvarni (17. pismo, 7. februarja 1878). V 19. pismu (9. julija 1878) resno podvomi, ali bodo njegovi zapiski o Tugomeru kdaj zagledali beli dan v Zvonu: Stritar se je s svojo hvalo prenačil, vrhu tega je Levec njegov zasebni razgovor o Tugomeru takoj obesil na veliki zvon, kar Stritarju gotovo ne bo všeč.¹⁶ Vendar rahlo upa, da Stritar še reši Tugomera.

¹⁵ Zvon 1877, 318.

¹⁶ Prim. Pravdo o slovenskem šestomeru, str. 39: »Da je 'Tugomer' izvrstno delo, o tem so, razen Pajka, uverjeni vsi razumni čitatelji slovenski. Govoril sem o 'Tugomeru' osobno z g. Stritarjem, ki izvéstno ima v pesniških stvareh tenek okus in ostro kritiko, — govoril sem o njem z drugimi pisatelji, s profesorji iz Ljubljane, s Hrvatskega in Primorskega: vsi so hvalili 'Tugomera'.

Nekako proti koncu 1878 je Stritar pretrgal dopisovanje s Cimpermanom.¹⁷ Dopisnik mu je bil postal nadležen; ni izključeno, da se je Stritar hotel rešiti tudi Gornikove kritike, ker je oboje, pismo in sestavek, vrnil Cimpermanu. Tako se je končala epizoda s Tugomerom. Ko Gornik vprašuje Cimpermana in ugiba o vzrokih Stritarjevega ravnanja, ga zanima, ali je vrnil obe kritiki ali samo pismo. Ko bi Cimperman morda skušal kritiko o Tugomeru porabiti kje drugje, bo treba objaviti članek in ne pismo, zakaj pismo ima trdote, ki jih ni v članku. Če nima članka, mu bo poslal prepis (24. pismo, 28. novembra 1878).

Gornikova kritika je obležala med Cimpermanovimi pismi. Ker izmed vseh sodobnih sodb o Tugomeru poznamo samo Stritarjevo navdušeno naznanilo v Zvonu 1876, str. 128 (Zbr. delo VII, 327) in je tudi Levčevo poročilo v Soči 1876, št. 23, 25, 30, 32 pisano bolj z narodno-politične strani, je prav, da pride v zgodovinsko vednost tudi Gornikova nasprotna sodba, ki skuša biti zgolj estetično kritična.

»Tugomer«. Original Tragödie von Jurčič.

In Jurčič Tugomer finden zwar viele Personen den Tod, und doch ist dies Werk keine Tragödie, indem ihm alle Bedingungen einer solchen fehlen, namentlich vermissen wir darin das wirklich Tragische. Wenn auch das ganze Werk ein noch so starker patriotischer Geist durchweht, so genügt das allein noch nicht, um ein gutes Drama zu schaffen, sondern man muß den Prinzipien, welche die Ästhetik von einem Drama vordert, auch nach allen Richtungen hin vollkommen gerecht werden. Oder wollte Jurčič mit diesem Opus ganz abweichend von den bisher in der Weltliteratur erschienenen Tragödien ein ganz neues Werk schaffen, das gleichsam als Norm den künftigen Tragödien in der slovenischen Litteratur dienen soll? Die *allgemeinen Regeln* der dramatischen Poesie sind überall dieselben und im besonderen Maße gilt dies von der Tragödie als der höchsten Blüthe der Kunstpoesie, wofür uns schon Sophocles in seiner Antigone das vollendetste und erhabendste Muster hinterließ.

Der Charakter des Tugomer, wie ihn Jurčič gibt, ist nicht darnach angethan, um ihn zum Helden eines Dramas zu machen und dessen Thaten sind nicht geeignet den Mittelpunkt einer dramatischen Handlung zu bilden, geradezu unrichtig ist es aber das Werk eine Tragödie zu nennen, da nicht eine Bedingung erfüllt ist, die eine solche kennzeichnet.

Tugomer ist gefangen, man läßt ihn entkommen, später bringt er durch allzu naive Leichtgläubigkeit 28 Andere ins Verderben. Sind denn das solche Thaten, daß sie die Handlung eines Dramas bilden können? Kann denn Jemand, der sich so überlisten läßt, wie Tugomer, der nur das unbewußte Werk-

¹⁷ Zadnje Stritarjevo pismo v Cimpermanovi zapuščini (št. 60) pravi: Če-stiti gospod! Gospod Stritar Vas proši, da ga izbrišete izmed svojih znancev. Odpraviništvo »Zvona«.

zeug Anderer ist, aus eigener Initiative nichts thut, sondern stets nur nach den eingeleiteten Plänen Anderer — ein würdiger dramatischer Held sein? Es ist wohl anzunehmen, daß Jurčič absichtlich den Helden so zeichnet, um in ihm der slovenischen Nation deren Tugenden und Fehler, wie in einem Spiegelbilde zu zeigen; allein abgesehen davon, daß es nicht gut angeht den Gesamtcharakter eines Volkes in einem Helden zu verkörpern, da daraus ein Tendenzdrama wird, welche Gattung die Ästhetik perhoresziert und deshalb auch Nathan der Weise von Lessing, wie herrlich auch sonst die Dichtung ist, wegen der hineingelegten Tendenz, bedeutend an Werth verliert — die Kunst soll eben nur wegen der Kunst gepflegt werden — ist ja die Leichtgläubigkeit und Vertrauensseligkeit, die dem Slovenen hier imputirt wird, in der Wirklichkeit gar nicht vorhanden. Der Slovene, überhaupt der Slave ist von Natur aus vorsichtig, bedacht, klug und mehr zum Mißtrauen gegenüber dem Fremden geneigt.

Doch das Alles bei Seite gelassen; ist denn die eigentliche Handlung in diesem Drama auch wirklich tragisch? Wo ist denn die tragische Schuld, der tragische Conflict, diese Grundbedingung einer Tragödie, wornach der Held entweder zur Sühne seiner Schuld den Tod findet, oder, um der Pflichten Collision zu entgehen, selbst den Tod wählt? Oder glaubt Jurčič das Werk deshalb eine Tragödie nennen zu müssen, weil darin etliche Dutzende niedergemacht werden, oder weil Tugomer später im Kampfe rein zufällig, wie hundert Andere tödtlich verwundet wird und stirbt? Sein später erfolgter Tod hat mit seiner früheren, verhängnißvollen Handlung *direct* nichts zu thun, er ist keine nothwendige Folge seiner früheren That und durch seinen Charakter nicht bedingt und konnte ebenso gut ausbleiben. Mit dem, daß Tugomer endlich stirbt, ist wahrlich der Name Tragödie nicht gerechtfertigt. Wenn das schon dramatischtragisch sein soll, daß der Krieger in der Ausübung seiner Pflicht im Kriege stirbt, dann müßte wohl jeder Soldat einen tragischen Helden abgeben können.

Dramatisch richtiger wäre es gewesen, wenn Tugomer in dem Momente, als er seines verhängnißvollen Irrthums gewahr wird, sich selbst den Tod geben würde, aber auch in diesen Falle ist der Charakter Tugomer's nicht darnach gezeichnet, um unsere Sympathie zu erwerben, da seine Thaten negativ sind, er nicht ein handelnder, sondern passiver Held ist, die handelnden Personen sind vielmehr Geron, Hildebert und Gripo. Tugomer läßt sich einfach überlisten und diese unruhliche Überlistung ist absolut nicht geeignet, als Sujet einem Drama zu dienen.

Es ist übrigens auch nicht einzusehen, wozu ein vierter und fünfter Akt noch beigelegt ist, da mit dem dritten Akte die eigentliche Handlung abschließt und auch die vorbereitete Katastrophe eingetreten ist, nachdem im zweiten Akte die Schürzung des Knotens stattfand und der erste Akt die Exposition enthält. Die weiteren zwei Akte haben eine ganz *andere* Handlung zum Mittelpunkt, wenn sie auch in einer gewissen indirecten Verbindung mit der früheren steht, nämlich der Kampf der Slovenen mit den Deutschen; dadurch geht aber die Einheit der Handlung, die in einem Drama gefordert wird, verloren.

Jurčič scheint auf die eigentliche Handlung kein Gewicht gelegt zu haben, ihm war die Handlung nur mehr dazu da, um die verschiedenen Personen um

dieselbe zu gruppieren; die Tendenz die Slovenen zu schildern, den Patriotismus zu wecken, leuchtet überall hervor, dabei vernachlässigt er aber die Grundbedingung des Dramas, nämlich einheitliche, prägnante, deutlich gegliederte, logisch sich entwickelnde Handlung, die mit der Katastrophe ihren richtigen Abschluß findet und zwar in einer Tragödie in der Regel mit dem Tode des Helden.

Von den andern Personen, die in diesem Drama vorkommen, ist Zovolv eine Copie des Kapuziners aus Wallensteins Lager, Spitignej eine Art homerischen Tersites aus der Ilias.

Gripo, der Erzbösewicht und Verräther wäre dramatisch wirksamer, vom ästhetischen Standpunkte aus gerechtfertigter und dessen Handlung auch psychologisch richtiger motivirt, wenn er *nur* wegen verschmähter Liebe von Seite Grozdanens, zum Verräther geworden wäre.

Bojan ist Freund des Tugomer und in dieser Eigenschaft in manchen Szenen zu sehr in den Vordergrund geschoben, wodurch der Tittelheld aus den Augen verschwindet, welcher Fehler auch in Don Carlos bezüglich des Marquis Posa gerügt wurde.

Mestislav ist in seinem Charakter nicht gut gezeichnet, da er dem Tugomer dessen verhängnißvolle Kurzsichtigkeit schon deshalb verzeilt, weil er später tapfer kämpft, was aber nur seine einfache Pflicht war, sollte er auch nicht seinen Ruf als tapferer Krieger noch einbüßen.

Hildebert ist ein zu rauher Zelot; als Abgesandter des Königs, dessen Beräther er ist, mußte er mehr diplomatischen Schliff haben und als ein gewandterer Höfling sich zeigen.

Vrza, die Mutter der Heldensöhne wird im vierten und fünften Akte zu einer Hexe und muß durch das tolle Zeug, das sie spricht, den Zuschauer gruseln machen. Daß die hehre, greise *Fürstenmutter*, wie sie sich selbst nennt, später nichts als eine abergläubische, tolle Alte wird, ist widernatürlich.

Grozdana ist auf Kosten der rechten Weiblichkeit etwas zu patriotisch. Daß uns ihr Liebesverhältnis zu Bojan erst im vierten Akte bekannt wird, ist ein Fehler, dasselbe hätte in der Exposition angedeutet werden sollen. Die ganze Liebesgeschichte scheint nur deshalb hineingezwängt worden zu sein, um auch die Liebe in das Drama zu bringen, wiewohl dieselbe nur episodisch behandelt wird.

Die sympatetischste Person ist noch Geron, der einen biedern, edlen, ehrlichen Charakter besitzt, um seine Krieger besorgt ist und sich nur erst dann herbeiläßt, die slovenischen Abgesandten zu vernichten, als ihm Hildebert feierlich bürgt, daß dies auch der König befehlen würde. — Die übrigen Personen sind mehr oder minder Nebenpersonen.

Der ganze Stoff, den Jurčič im vorliegenden Werke dramatisch behandelte, eignet sich mehr für die epische Bearbeitung, da der Inhalt faßt ausschließlich aus patriotischen Reden, Fehden und Kämpfen besteht und Befreiungskriege der Völker sich besser episch schildern lassen. Dem Jurčič dürfte auch diese Art der Behandlung seines Stoffes zuerst vorgeschwebt haben, da sich darin noch jetzt sehr viele Anklänge an die Volksberathungen in der Iliade vorfinden und an sich auch mit Vorliebe epischer Epiteta bedient, wie *gromonosna beseda*,

strahonosni boj, bojnokopljani. Vielleicht hätte Jurčič aus dem vorliegenden Stoffe ein besseres Epos geschaffen, als es seine Original Tragödie ist. — J. Gornik.

Vprašanje o nastanku in avtorstvu tragedije je danes kolikor toliko pojasnjeno, zato je tem zanimivejša ostrina, s katero nastopa Gornik proti Jurčiču kot pisatelju, oziroma pesniku tragedije.

Dve osnovni misli neprenehoma udarjata na dan: očitek, da bi se bil Jurčič moral učiti estetike, preden je začel pisati tragedijo in da je ta tragedija nastala bolj iz domoljubnih kakor iz čistih umetnostnih nagibov. Oboje ne drži, oziroma kaže, da Gornik ni bil in ni mogel biti poučen o slovenskih razmerah.

Kakor vemo, se je Jurčič že v gimnazijskih letih temeljito ukvarjal s slovstveno-estetskimi vprašanji, prav tako, zlasti pozneje, z dramsko teorijo.¹⁸ Kaj bi šele rekli, ko bi Gornikovo trditev postavili proti Levstiku kot odločilnemu oblikovalcu Tugomera? Toda Gornik, ki je postavil zakone klasične estetske teorije in dramaturgije ob to sodobno občuteno dramó, tudi ni mogel doumeti bistva Tugomera kot tragične upodobitve slovenske sedanjosti, to se pravi izrazito tendenčne narodne tragedije. Danes, ko poznamo razlike med prvim, čisto Jurčičevim Tugomerom, in poznejšo, v bistvu Levstikovo pesniško obliko, bi rekli, da je Gornik pri označbi junaka imel nekaj prav. Tragična krivda tega junaka ne izvira iz človeškega hotenja, vzvišenega ali temnega, marveč iz volje drugih oseb ter junakovih zmotnih računov. Glede tega je bil prvotni shakespearsko zasnovani Tugomer čisto drugačen¹⁹ in Jurčič je sam neprijetno čutil, kako zelo mu je Levstik junaka spremenil; zato je celo potožil, da mu je dramo pokvaril. Junak mu je bil preveč pasiven.

V svojem idealističnem humanizmu, zlasti zaradi prerahle zveze s slovenskim narodnim življenjem, Gornik tudi ni mogel doumeti in pravično soditi idejnih ostrin, ki so v delu, zlasti mu ni mogla biti pri srcu očitna obsodba nemštva, kaj še, da bi bil doumel tragične podobe slovenske razdvojenosti v sedemdesetih letih, čeprav je njihovo razporeditev okoli glavnega junaka dobro opazil. V tem se njegova kritika bistveno loči od druge, doslej še neocenjene in neupoštevane Levčeve, ki hvali Tugomera kot izredno umetnino bodisi glede vsebine, bodisi glede notranje podobe, pa tudi glede jezika in zlasti poudarja njeno časovno

¹⁸ Prim.: O Jurčičevih dramatskih načrtih, SR 1951, 197—202.

¹⁹ Starejša slovenska drama, str. 173.

pomembnost, kolikor prikazuje nevarnost tujcev med Slovenci in namene nemške politike.²⁰

Gornikova klasična estetika ni mogla obseči svojstvene notranje ureditve Tugomera, še manj je mogla odobriti tako ostre narodnopolitične nagibe, ki se kažejo v drami. Zato je s primerom o Lessingovem Modrem Natanu očital delu umetniško škodo na račun preočitne tendence. Kar so Slovenci v tej drami najbolj živo občutili, tega Gornik ni kaj visoko cenil; zato Stritar njegove kritike ni mogel objaviti. Bila bi udarec zoper svarilni zgled slovenske mehkobe, še več, bila bi zavrnitev narodnopolitičnih in narodnovzgojnih misli v nji, bila bi zataja Tugomerovega testamenta.

5

Kljub temu, da se je po Stritarjevem prelomu s Cimpermanom podrla tudi posredna zveza med Stritarjem in Gornikom, je ta še nadalje marljivo spremljal slovensko slovstvo, toda, kakor smo videli, rasel je v njem tudi odpor zoper Jurčiča in je že mislil, kako bi svoje kritike o njem objavil v drugih listih, celo na Hrvaškem.

Najprej obširno ocenjuje brošuro Ivana Vrhovca Germanstvo in njega vpliv na slovanstvo (30. pismo, 28. decembra 1879), nato podobno kakor Tugomera presoja njegovo tragedijo Zoran ali kmečka vojska na Slovenskem, ki mu jo je Cimperman v rokopisu poslal na ogled²¹ (31. pismo, 5. februarja 1880), govori o Haderlapovih pesmih (32. in 33. pismo, 10. aprila in 7. junija 1880), obširno piše o Kodrovi Marjetici in vaški povesti, ker hoče, da se poleg Stritarjeve kritike sliši tudi njegova sodba (34. pismo, 11. julija 1880), nato ostro zavrača Jurčičevo Telečjo pečenko kot zmes satire, smešenja in pamfleta, vendar pristavlja, da si v kritiki

²⁰ O Gripu n. pr. pravi Levec, ko se obenem zavaruje s težavami avstrijske politike: »Te bere ljudje niso posamezni človeki, to je posebno pleme nemškega naroda. Nahajaš jih po vsem svetu, kder se Nemeč naseljuje; a nikjer jih nij več nego pri nas v Avstriji, samo da imajo pri nas drugo ime: pravimo jim »pruski agenti!«. Ko poudarja zvezo cerkve in nemške države in njih zgodovinski cilj, se vprašuje, ali je dovoljeno dajati take očitke v sodobno dramo. Na to odgovarja: »Našega pesnika oprošča jeden prvih sedanjih nemških pesnikov in leposlovcev, oprošča ga slavni *Rudolf Gottschall*, ki v svoji glasoviti poetiki pravi: »Der Stoff ist der dankbarste, der vom historischen Pathos der Gegenwart durchdrungen ist« — in na drugem mestu: »Die historische Tragödie muss politisch sein!« In bogme, naš pesnik nam je pokazal, da nij zastoj pri Nemcih hodil v šolo. Hvaležni mu bodimo na tem!« (Soča 1876, 30. junija, št. 26.)

²¹ Prim. Starejša slovenska drama, Klasje št. 25, str. 174.

ne prisvaja neomajne veljave, je nikomur ne vsiljuje, saj bi kdo drug utegnil drugače soditi, pač pa bi rad le to, da bi si dva prijatelja v kritiki izmenjavala svoje misli (35. pismo, 10. avgusta 1880). Nekako ob istem času obširno ocenjuje Tavčarjeve Zimske večere, ki so izšli kot VIII. zvezek Jurčičeve Slovenske knjižnice. Važno je, kar govori o črtici kot lep slovni zvrsti in kar ugotavlja o dvojnem Tavčarjevem značaju, romantičnem in realističnem. Obrača se zoper skrajni realizem in odklanja spise, kakor so Tat, Miha Kovarjev, Moj sin, češ da ni mogoče vsakega dogodka iz vsakdanjega življenja prikazati v fotografsko zvesti podobi, nasprotno pa so Tavčarjevi romantični motivi skoraj neverjetni. Pri tem hvali novelo Gospod Ciril, ker v kratkih obrisih prikazuje pretresljivo družinsko tragedijo. Obžaluje tudi, da bo prenehal Stritarjev Zvon; ker se pripravljata dva nova lista, podvomni, da bi Slovenci zmogli oba, morda bi bilo bolj prav, ko bi se Jurčič, Levec, Kersnik in Tavčar pridružili Kresu ter kljub »klerikalnim tendencam«, ki jih ima Mohorjeva družba kot izdajateljica Kresa, poskusili list prepojit z naprednim in razsvetljskim duhom. Toda če bosta vzdržala oba lista, tem boljše (36. pismo, 8. novembra 1880).

O Ljubljanskem Zvonu dolgo ne pove svojega mnenja. Čudno se zdi, da se prav nič ne spomni Jurčičeve smrti. Ljubljanskega Zvona do 1883 niti ne omenja. Tedaj se hudo razburi zaradi Trdinovih Bajk in povesti o Gorjancih in se pridružuje ogorčenju, ki je nastalo v nemških domačih in dunajskih časopisih. Trdina je v bajki Kresna noč poslal dolenjske graščake in veljake med coprnike in coprnice na Klek in tu se izpovedujejo satanu, kako stiskajo in odirajo kmete. Med njimi je tudi Leskovški Tone, grof Auersperg.²² Ko Gornik pošilja Cimpermanu izrezek iz Deutsche Zeitung, pristavlja:

»Moram Ti odkrito priznati, da se mi resnično studi, ko vidim, da je nekdo te vrste bajke tako popačil, pravzaprav na celém skoval. Ali smo res že tako daleč, da vzvišeno umetnost vlačimo v blato in oblagodarjenega pevca svobode Anastazija Grüna zmerjamo zato, ker je svoje pesmi odeval v nemško besedo? Ali umetnost in znanost nista mednarodni? Če kdo s tako divjo strastjo napade enega najplemenitejših sinov Kranjske dežele, na katerega je upravičeno lahko ponosna, in ga tako pokazi, mora vsakega Slovence, čigar duh še ni čisto ponorel, napolniti z ogorčenjem in ga palniti v narodno brezbriznost. Ko je prof. Trdina tako satansko upodobil Anastazija Grüna, ali ni imel pred očmi

²² LZ 1883, 163. Primerjaj tudi J. Logar, Trdinovo Zbrano delo, VI. knjiga, str. 389–393.

in ali ni posredno priznal, da tudi njegovi prijatelji: Prešeren, Vraz, Korytko, Toman niso bili boljši, zakaj prave prijatelje navdihujejo tudi iste ideje. Ali ne bo vsakdo verjel, da ga je Prešeren, ki je bil njegov učitelj, vzgojil v tako grdo, kakršnega prikazuje Trdina? Plemenitemu profesorju ni bilo dovolj, da je onečedel osebo Anastazija Grüna, s posmehljivo naslodo je onečedel najdražji zaklad človeštva in njegove najvišje vzore, saj govori o svobodi, človečanski ljubezni, napredku in resnici tako, da izpričuje svojo najvišjo srčno surovost. Še več! Kar je vsem ljudstvom, celo barbarom sveto: kraj mrtvih — v tem Trdina ne pozna meje; o nagrobniku in o spomeniku velikega rajnika govori tako frivolno, da bi celo barbaru morala vzkipeti jeza.«

Vprašuje se celo, ali se Trdina ni pregrešil zoper vse slovensko ljudstvo, njegove pravljice in pripovedke? Kako je mogel Ljubljanski Zvon kot leposloven list objaviti kaj takega? Ali Zvonovi izdajatelji to odobravajo? Saj so potvare očitne in Trdina se bo osramotil pred vsemi slovanskimi narodi! Nato zaključuje: Resnično, ne bomo si pridobili spoštovanja, dokler sami ne bomo izkazovali spoštovanja; nikoli ne bomo prišli do pomembnega slovstva, če ne bomo visoko cenili umetnosti in znanosti, pa naj jo srečamo kjerkoli in v kateremkoli jeziku (39. pismo, z dne 30. maja 1883).

Isto leto presoja Celestinovo razpravo Naše obzorje; pohvalno omenja pisateljevo prostodušnost, ko ne taji tudi naših napak in daje nasvete, kako bi se naše slovstvo dvignilo. Toda vprašanje je zajel preozko, storiti bi bil moral podobno, kakor je storil Buckle v svoji Zgodovini angleške civilizacije, ter upoštevati vse veje znanosti in slovstva. Celestin je vzel samo štiri leposlovce, toda leposlovno delo ne zajema n. pr. celotnega Levstikovega ali Stritarjevega znanja — treba bi bilo obseči duševni zaklad vsega slovenskega ljudstva. Ponovno ugotavlja, da slovensko slovstvo še nima pravega romana in tragedije, zelo pa ga je navdušila Mencingerjeva satira Cmokavzar in Ušperna (40. pismo, 28. septembra 1883).

Zanimanje za slovstvo mu polagoma vendarle usahne. Bolj in bolj toži, da ne zmaguje svojega uradniškega dela. »Ječim v verigah najtrše rabote in ne morem iz pisarne, kakor da sem prikovan na galejo.« Naročil si je 2. izdajo Gregorčičevih Poezij, pa ne dobi toliko duška, da bi jih mogel uživati (45. pismo, 18. marca 1885). Razveselili so ga Cimpermanovi Kristali 1886 v Ljubljanskem Zvonu z njegovim akrostihom in 1888 Cimpermanove Pesmi, toda med vsemi temi dogodki je odmevala njegova osebna bolečina, ki se je sproščala v edini klic: Svoboden, svoboden!

Tako se je končala Gornikova zveza s slovenskim slovstvom brez vidnega uspeha. Samo malo je prodril v javnost, zlasti se mu ni posrečilo, da bi bilo njegovo delo dobilo kak odmev. Iskal je zveze tudi z Levcem, a na pismo ni dobil odgovora (21. pismo, 7. oktobra 1878). To je tembolj čudno, ker pisma ni v Levčevi zapuščini, dasi je znano, kako skrbno je Levec hranil korespondenco.

Vprašajmo se nazadnje, kakšen je bil njegov namen, ko je pošiljal obširne, skrbno prepisane kritike Cimpermanu. Ali je bilo res samo izmenjavanje misli med dvema prijateljema? Ne. Gornik je čutil, da s svojo estetsko izobrazbo in svojim obzorjem stoji nad tedanjo splošno oceno slovenskega slovstva, zato ni podajal samo pripomb in sodb, marveč tudi načelne estetske ugotovitve. Pri tem je imel neki cilj. To je povedal Cimpermanu v spremnem pismu k trdi sodbi o Vrhovčevem Zoranu, češ da mu bo Vrhovec za oceno lahko hvaležen, saj se iz kritično estetskih pripomb in pojasnil ob nekem določenem primeru laže učimo kakor iz sistematične teoretične estetike. »In ta misel bi me utegnila privedi do tega, da bi nekoč vse te različne kritične zapiske in očrte objavil« (31. pismo, 5. februarja 1880). Ali ni imel namena, da v malem stori nekaj takega, kar je storil n. pr. Lessing v velikem, ali kar je videl v Stritarjevih Pogovorih? Oporo za to domnevo nam daje tale značilni primer. Ko je ocenjeval Cimpermanovo pesem Moška čast,²³ se je ob verzih: Prost je gêslo njemu [orlu] ali smrt (6/4) in Prost ali suženj moško rešim čast (11/4) razpisal v hudi dialektiki o pojmu svobode in hlapčevstva, o duševni in telesni svobodi, ter trdil, da je med tema dvema stihoma očitno notranje nasprotje. Cimperman mu je nato pesem razložil, najbrž tako, da je orel prost, on pa je priklenjen na svojo bolezen in siromaštvo; Gornik mu je sedaj pritrdil, zraven pa povedal, zakaj mu je napisal tako filozofsko kritično pismo:

»Veš, da sem v svojih študijskih letih s posebno gorečnostjo bral Lessingova dela. Branje tega nemškega klasika, posebno njegovi kritični spisi kakor Antikvarična pisma, Protigöze, Hamburška dramaturgija, Fragmenti, Laokoon itd., kjer se tako očitno razodeva Lessingovo vesoljno znanje, njegova občudovanja vredna ostroumnost, njegov izredni kritični dar, njegova mojstrska polemika, njegovo neizpodbitno dokazovanje, stroga logika in uničujoča udarnost, so močno vplivali na mojega duha, njegovo pisanje se je tako prilagalo moji duševni naravi, da mi je postal najbolj priljubljen nemški klasik. In ker je

²³ Cimpermanove Pesmi, 1888, str. 162.

zdaj ob stoletnici njegove smrti ves nemški svet praznoval Lessingov spomin, sem čutil potrebo, da v Lessingovem načinu poizkusim kritično obdelati na videz nepomemben predmet, in ker sem hotel to storiti ob nečem čvrstem, mi je najboljšo priložnost dala tvoja lepa pesem.« (37. in 38. pismo, 23. februarja in 6. marca 1881).

Lessingovi nazori o pripovedni poeziji, kakor jih razvija zlasti v Laokoontu, se močno čutijo v oceni Kodrove Marjetice (34. pismo), posebno ko govori o bistvu epskega pripovedovanja, kako ta poezija ni razmišljajoča, marveč delujoča, kako se vse giblje, premika, dela, ravna, kako so tudi misli ljudi povezane z vsem dejanjem in nehanjem. Gornik je hotel biti kritik. Iz njegovega dopisovanja Cimpermanu spoznamo, da ni poznal samo vzornih klasičnih del in njihove teorije, marveč tudi novejša estetska dela in razprave. Omenja Carla Du Prella *Psychologie der Lyrik*, posamezne značilne sodbe o realizmu (Mamuoth, Anzengruber); taka mesta si je izpisoval, ker jih navaja dobesedno. Posebno so mu bili pri srcu nemški domačijiški pripovedniki, prikazovalci vaškega življenja in po njih bi bil rad usmeril tudi slovensko pripovedno prozo. Ob Celestinovem Našem obzorju priznava, da se slovensko slovstvo mora iz abstraktnega in idealističnega sveta premakniti v realno življenje, v to, kar je sodobno, bližnje in stvarno, toda šli bi predaleč, ko bi si jemali za zgled E. Zolaja in bi njegov surovi materializem, kakor ga kaže n. pr. v Nani, že zdaj uvajali (40. pismo, 28. septembra 1883). Tako si je najbrž pod vplivom tedanje nemške kritike napravil isto sodbo o Zolaju, kakor si jo je prejšnje leto napravil Stritar in hotel o tem pisati v Ljubljanskem Zvonu (gl. Zbrano delo, VII. knjiga, str. 425), pa je šele leta 1885 mogel spolniti svoj namen.

Predvsem je bil uživalec velikih leposlovnih del. Ob slovenskem Župniku Wakefieldskem se spomni svoje mladosti in povzame Goethejevo misel, da človek bere v knjigi samega sebe. Tako se mladenič bere, kakršen je, mož kot mož in starec kot starec. Ni prav, če zopet in zopet ne beremo tega, kar smo že brali, posebno v mladih letih. Knjiga, ki smo jo že brali, pripravlja isti užitek, če ne večjega kot prej, ker jo bere zrel mož in vse drugače razume. N. pr. knjiga knjig, Goethejev Faust, ali ni večno nov, večni vir najglobljih resnic, knjiga spoznanj človeških? (28. pismo.) Tako sta se njegova lepočutna nadarjenost in uživanje lepega slovstva ob branju in študiju vzajemno dopolnjevala v izobražen okus in utemeljeno estetsko sodbo.

Toda za presojo slovenskega slovstva mu je manjkalo nečesa bistvenega: naslonitve na preteklost in žive zveze s sodobnostjo. Vse kaže, da

razvoja našega slovstva ni kaj poznal in upošteval, čeprav mu je bil učitelj slovenščine Josip Marn. Morda je bil celo med tistimi, ki so odklanjali Marnov slovenski pouk, kakor ga omenja Stritar v Kritičnih pismih.²⁴ Prešerna omenja samo enkrat, in sicer potem, ko je spoznal Ernestino Jelovškovo. Kratek pogovor z njo, pravi, ga je potrdil v prepričanju, da slovenski narod nima vzroka godrnjati nad enim svojih največjih sinov. Tako velikih, plemenitih sinov nima mnogo. »Preširnih je več, a Preširen edin«, pristavlja po slovensko (52. pismo, 29. februarja 1888). Ne pozna prvih Jurčičevih del in čeprav ob Celestinovem Našem obzorju pripominja, da Levstik in Stritar nista samo pesnika, ne pozna osnov njunega dela, zlasti ne Levstikovega programa, ali ga ne upošteva. Ni doumel bistva tedanjega slovstva, ki je hotelo biti narodno umetno in neposredno služiti tudi narodni vzgoji. Kot nekak svetovljan je odklanjal domovinsko politične ozire in tako slovstvo, ki stoji na »vogelnem kamnu narodnega življenja«.

Pri tem je dobro ločil človeka in umetnika. Ko zagovarja Stritarja, o katerem je pisal razžaljeni Cimperman, češ da je na eni strani sentimentalac, na drugi pa kaj praktičen človek, Gornik ne priznava, da bi se Stritar bolj in bolj pogrezal v svetobolje; človeka ne moremo soditi po nekaterih pesmih in take pesmi so morda zgolj priložnostne. »Blagor tistemu, ki mu je dano, da v blagoslovljenih urah ubere otožne glasove o človeški bedi, bridki odpovedi, o nikoli pomirjenem hrepenenju, o mojih človeškega duha — pri tem pa ima prav praktične življenjske nazore in ne mara veljati za apostola svetobolja, za sentimentalnega otožnika ali celo da bi bilo svetobolje njegova življenjska filozofija.« Ker so se mnogi začeli odvracati od Stritarja, so jim njegove pesmi samo povod, pravi vzrok je čisto drugod. »Ljudje kaj radi mešajo poezijo, vero, narodnost in politiko, in ne zdi se mi nič čudno, če sodbe postajajo enostranske in se prijateljstva razbijejo ob pečinah obojestranske častihlepnosti. Ali mora biti kdo, ki se v poeziji uklanja idealizmu, tudi rdeč republikanec, strasten viharnek? Ali mora kdo, ki ima voltairsko pero, to pero zamenjati z debelim črtalom kakega Abrahama a santa Clara? Ali mora nekdo, ki se navdušuje za grški lepotni ideal, postati čemeran spokornik in do skrajnosti uganjati sramežljivost?« (23. pismo, 25. novembra 1878.)

Zelo verjetno je: ko bi bil Gornik ostal doma, bi bil mlačen Slovenec ali zaradi liberalnosti celo liberalen nemškutar, prav tako, kakor se je

²⁴ Stritar, Zbrano delo, VI. knjiga, str. 71—74.

zunaj doma v njem začel prebujati Slovenec. Ali je bilo to prebujanje iz domotožja ali iz želje, da bi se približal slovenskemu slovstvu in ga kritično presojal? Vedno pogosteje govori o našem slovstvu, o našem jeziku, a ne čutimo ob tem čustva, pač pa razum — čeprav je bil ne- navadno čustven človek.

Neposreden povod za to skoraj tragično razmerje do domovine in slovenskega slovstva je bil Cimperman, sam odtrgan od pravega življenja, zapleten v različne nasprotujoče si zveze, ves nesvoboden, v trpke misli in trde oblike ujeti pesnik. Nekaj podobnega je bilo pri Gorniku. V mladosti ni svojega razmerja do slovenstva pravilno dognal, prišel je v odvisnost v tujih službah, s pomočjo Lessingovega racionalizma in humanizma si je ustvaril neki normativen duhovni svet, ki je pozneje prav tako trdo udarjal ob vsakdanje življenje in vzbujal socialni odpor, kakor se ni mogel s svojo estetiko uživeti v počasno, a organsko rast slovenske omike. V času, ko je v naši javnosti dobilo prostora nekaj dvojezičnih pisateljev-domačinov, kakor so bili Pesjakova, Radics, tudi Cimperman, in je celo Stritar uhajal v nemško pesnjenje, je Gornika začelo zanimati slovensko slovstvo. Toda ob istem času se je v boju in podrobnem delu uveljavljala tudi slovenska politična volja. Kar je Stritar težko prenesel brez neposredne zveze z domovino, tega ni mogel Gornik, ki ni čutil srčnih utripov slovenskega življenja. Do njega so prihajala samo posamezna slovstvena dela, in še ta ne v pravem zaporedju, včasih zelo pozno. Po letu 1869, po tistem prvem ostrem kulturnobojnem pismu se slovenskih razmer skoraj ne dotika, zanimajo ga samo kulturni pojavi. Ko po dvajsetih letih 1889 spet vidi Ljubljano, ga prevzame njena zunanja rast, omenja nekatera osebna srečanja, občuduje tudi freske Jurija Šubica v šentjakovski cerkvi, a prišel je kot domačin s tujega, brez stika z življenjem.

Njegova normativna estetska sodba bi bila mogla koristiti samo v tesnejši zvezi z domovino, potem bi ne bila samo merilo, ki se ne prilega stvarjem, marveč spodbuda za večja in boljša dela. Kolikor lahko razberemo iz nekaterih njegovih citatov, je imel dovolj čuta za slovstveno dogajanje v svetu, toda socioloških in duhovnih osnov slovenskega slovstva ni doumel. Po eni strani mu je bila pri srcu domačijska tipika in je zaradi nje hvalil celo Kodra, po drugi je odklanjal domoljubne težnje v slovstvu. Kakor je sicer imel prav, da domoljubje še ni mera za umetniško cenò, tako ni mogoče pritrditi nekaterim sodbam o Jurčiču, čeprav čutimo, da bi rad imel večji in čistejši roman in novelo. Pravilno sodbo pove o Tavčarjevih Zimskih večerih, češ da bi bilo slovenskemu ljudstvu

za njegove pristržne večere bolje ustrezno s povestmi, ki požive duha in srce in za katere imamo tako lepe zglede, bolje kakor z modernimi drobnjarijami, ki niso niti kaj fino izdelane (57. pismo).

Gradivo, ki ga nam je zapustil ta absolutni estēt, nakazuje zanimiv primer ob tedanji izrazito filološki kritiki. Edini Stritar je znal estetske kategorije sproti prelini v domače prispodobе in je s svojo poučnostjo lahko vzgojno vplival. Gornikova normativna poetika bi bila v tej obliki, kakor je n. pr. pisana kritika o Tugomeru, imela podoben nezadovoljiv učinek, kakor ga je imela poznejša Mahničeva ideološka kritika, ki je bila gluha za vso lepoto in zakonitosti umetnine.

Gornik najbrž ni želel biti slovenski pisatelj, tudi ko bi bil lahko.

Ne moremo razumeti, kako sodobnik rodu, ki se je tako vidno uveljavil v našem narodnem življenju, kako mlad človek, ki je imel iste pogoje za svojo narodno izobrazbo, piše samo nemško, kako hoče kot kritik vplivati na razvoj slovenskega slovstva ter iz samih estetskih kategorij ustvarjati sodbe. Pojav je sam zase in za tisti čas izjemen, vendar ni brez posebnih spremnih okoliščin. Čas sam, ki o njem pišemo, ni bil tako preprost, kakor je bridek. Ni zastoj mladi Levec podvomil v slovensko prihodnost, rekoč: Ali bomo Rusi ali Prusi. Niso kranjski nemški svobodnjaki brez uspeha vzbujali skušnjav mladim slovenskim kulturnobojnikom. To skušnjava je bilo treba premagati. Gornik se je odtrgal od doma, se zaprl v svoj filozofski in estetski idealizem in svoj liberalizem, a nazaj domov, tudi v duhu, ni mogel več. Zato se je hotel nasloniti na svetovljanskega Stritarja, zato so mu bile vseč popotne pesmi Luize Pesjakove, zato je odklanjal kulturno orientacijo Frana Podgornika, ki se je usmeril v slovanstvo — sam je ostal bridek zgled mladostne odtujenosti, ki se ni dala popraviti. Iz borbe za kruh in iz zaverovanosti v absolutno kulturo je izgubil pravo narodno prepričanje. V času, ko so nekateri odhajali na Rusko in se večinoma utopili v brezmejnosti carske uradniške države, je Gornik onemogel na meji našega narodnega ozemlja, izhiral je v tovarniških pisarnah avstrijske industrije.

Résumé

Aux côtés de Josip Stritar (1836—1923), un des fondateurs de la critique littéraire slovène, apparut un critique intéressant et doué qui ne se présenta au public slovène que par quelques essais publiés dans le «Zvon» en 1877 et 1878, bien qu'il accompagnât de 1872 à 1886 fidèlement tous les événements importants de la vie littéraire slovène. Ce critique fut Ivan Gornik (1845—?), employé

d'une société des mines, qui vivait isolé à Prevalje en Carinthie et à Celovec d'où il entretenait une correspondance suivie avec son ami de jeunesse, le poète paralysé Josip Cimperman à Ljubljana. Cette correspondance abondante nous renseigne sur les opinions de Gornik en matière de politique, de vie culturelle et notamment de littérature slovène. Le jeune homme qui possédait une vaste culture philosophique et critique ajoutait à ses lettres des études critiques assez développées sur certains écrivains slovènes, notamment sur Jurčič, Kersnik et Tavčar; il jugeait leurs œuvres en leur appliquant les principes des lois esthétiques généralement admises. Ses modèles furent surtout les œuvres de Lessing — *Laokoon*, *Hamburgische Dramaturgie*, *Antiquarische Briefe*, *Anti-Goeze*, *Fragmente eines Unbekannten* — mais il connaissait aussi des ouvrages critiques plus récents, surtout ceux des auteurs allemands. Sa correspondance est parsemée de remarques judicieuses sur les grandes œuvres de la littérature mondiale, surtout sur le «Faust» de Goethe que Cimperman essayait de traduire à cette époque-là, mais aussi sur le roman, la nouvelle, la tragédie en général. Cimperman devait transmettre ses critiques à Stritar, rédacteur du «Zvon», ainsi qu'aux autres revues contemporaines. Gornik avait même l'intention de publier un recueil de ses critiques, car il croyait que les écrivains pouvaient tirer plus de profit des critiques de leurs œuvres que de l'étude des théories esthétiques.

Gornik ne réussit pas avec ses critiques, écrites en allemand et sans une connaissance suffisante du milieu slovène. Etranger à la vie nationale slovène, il considérait les phénomènes littéraires purement en théoricien, tandis que les éléments essentiels du réalisme romantique slovène lui échappaient. C'est pourquoi il fut injuste surtout pour Jurčič, notamment dans sa critique du «Tugomer» que Fran Levstik avait transformé en tragédie nationale et politique, bien qu'elle fût attribuée encore récemment entièrement à Jurčič. Stritar déclina de publier cette critique, bien qu'il reconnût que son auteur possédait une grande culture esthétique. Gornik fit beaucoup d'efforts pour pénétrer plus profondément dans l'esprit de la littérature slovène, mais finalement il dut avouer que sa tâche d'éducateur littéraire était incompatible avec son éloignement de la vie nationale. Etant essentiellement cosmopolite et grand admirateur du poète carniolais de langue allemande Anastasius Grün, son esprit restait fermé aux problèmes slovènes. Son fils Friedrich Gornik devint un sculpteur et céramiste très renommé en Autriche. L'auteur décrit la jeunesse et la vie ultérieure de Gornik, et analyse sa personnalité parallèlement aux tendances de la vie slovène politique et culturelle de l'époque. En conclusion il constate les raisons qui ont fait avorter ses efforts et dispersé même leurs échos.

Mirko Rupel

PRISPEVKI K PROTIREFORMACIJSKI DOBI¹

9. IDRIJSKA PRISEGA 1624

V arhivu dvorne komore na Dunaju² je spravljen akt s slovensko prisego, ki se tiče idrijskega rudnika. Dne 12. marca 1624 je namreč rudniška uprava poklicala pred cesarske komisarje idrijske podložnike in rovtarje ter jih pod prisego zaslišala, da bi dobila pregled, kako je z rovti in gozdovi. Upravi rudnika je pač bilo do tega, da bi bilo čim manj rovtov in čim več gozda, saj je rudnik potreboval veliko lesa.

Omenjeni akt obsega pet popisanih strani. Tu naj natanko po izvirniku objavim nemški začetek in slovensko prisego:

Den 12: Märti A^o etc. 1624: Haben wier die Ydrianischen vndterthanen, vnnnd Gereüthler, souil dern in der Nachent gewest, fürgefördert Jnnen volgunden Aidt auf windisch fürlesen: vnnnd weegen der Gereüth, wo selbige gelegen, vnd wie sy haissen, fragen laßen.

Aydt Schwur ./.

Jelt N: Jnu N: ablubim, ienu perlesem, fatu par moiem Scheuotnem perfestui, de ielt vse, Ia kej iest lodei na imeni Rimskiga Cełaria ad tech iem poılanih gospodau Commełsariau pa prashan inu meni dergazi uodez bode, łesgruntam te prouize uon Irezi inu umes obenimu niz, klubo alli łalałti, abdersat nezem, koker resnizno meni boch pamagei inu vfe Suetniki.

Po łterienim Von Srezeini.

Kar Jest lodei lom łpolnau inui uon irekou tozem iest noter umoia Jama samouzat, inu abdersat inu tołto abenimo delle uonkei datti, koker rełnizno meni boch pamagei inu negoui lubi łuetniki.

Nun volgt die Aussag ./.

Za tem je zapisanih osemnajst izjav, ki so vse v nemščini. Zadnja se glasi:

¹ Gl. tudi SR IV (1951), 238 in V—VII (1954), 178.

² Hofkammerarchiv, Inneröst. Miscellen Nr. 187—18323; fotografski posnetek je na voljo v Narodni in univerzitetni knjižnici.

Georg Georgetschitsch Walthueter, ist den 12: Martij beaidigt, vnd weegen der Gereüth examiniert worden, saget auß, verweeser habe vil gereüth, allein 4: ganze in dem schwarzwalt verlichen, veilm solche aber noch nit vellig außgeraimbt sein, wäre Rath samb dz mans wider einstöln soll.

Slovensko besedilo je samo po sebi pomembno, ker je iz časa, v katerem ne poznamo veliko slovenskih zapisov. Vsebinsko, kot prisega, pa ni novost, ker je ravno priseg iz tega časa razmeroma dosti ohranjenih. Kakor vsak zapis iz tako zgodnje dobe utegne seveda zanimati jezikoslovca. Ta bo moral ugotoviti, da je črkopis v naši prisegi precēj daleč od rabe, kakor se je uveljavila v knjigi 16. stoletja ali v Hrenovem lekcionarju. Tudi jezik kaže, da pisec ni poznal tiste oblike slovenščine, ki je tedaj veljala za knjižno, temveč da je pisal tako, kakor mu je velevalo njegovo narečje. Kolikor se dá sklepati iz kratkega besedila, gre za cerkljansko narečje. Na le-to kaže zlasti akanje (*ablubim, pamagei* itd.) in o-jevska baza polglasnika (*fodei, uon, fom*).

10. DROBEN SLOVENSKI TISK IZ 1713. LETA

V »Kronološkem seznamu slovenskih tiskov in rokopisov od 1600 do 1764. leta« je Kidrič³ pri letnici 1713 po rokopisnem katalogu Zoisove biblioteke⁴ navel slovenski tisk in ga zaznamoval kot izgubljenega. Gre za droben tisk na štirih straneh brez posebnega naslova, ki je ohranjen v NUK v dveh izvodih pod signaturo 10161—2 II Cc ter vsebuje molitev »actus fidei, spei et caritatis« (tri božje čednosti) in kesanje. Najprej je kratek latinski uvod, ki se začinja: »Cùm quilibet adultus sub peccato mortali teneatur saepius in vita elicere actus Fidei, Spei, & Charitatis..., ideo utile erit sequentes orationes à curatis saepiùs praelegi suis ovis...«. Iz uvoda izvemo še, da so molitve prevedene »in nostrum Idioma ex Germanico quodam exemplari Romae impresso paucis tamen additis«. Zatem se začinja slovensko besedilo: »O Gospud jeft terdnu verujem ufe taiftu...«. Na koncu četrte strani stoji: »LABACI, Typis Joannis Georgij Mayr, Inclytae Prov. Carn. Typogr. 1713.«

Ta droben tisk je nastal iz zmeraj živahnejšega delovanja Cerkve med ljudstvom v začetku 18. stoletja, ko so se odgovorni činitelji naposled zavedeli, da je treba vsaj najpotrebnejše molitvene obrazce določiti

³ Kidrič Fr., Opombe k protiref. (katol.) dobi v zgodovini slovenskega pismenstva, ČJKZ III (1921—1922), 73.

⁴ NUK Ms 368.

in širiti v ljudskem jeziku. Iz tega spoznanja izvirajo slovenska besedila v obredniku *Rituale Labacense* (1706), slovenska izdaja Bellarminovega katekizma (*Kratki zapopadek kristjanskiga navuka* 1728), drobni tisk *Scitu necessaria* z najpotrebnejšimi molitvami in podobno. Kdo je prireditelj drobne objave iz 1713 se ne dá ugotoviti. Glede na uvodno latinsko opombo, da so natisnjene molitve potrebne, »ut patet ex propositionibus damnatis Alexandri VII. propositione 1. Innoc. XI. propositione 5 ex 65. 6. 7. 16. 17. & 65. quas placeat apud P. Dominicum Viva S. J. fusius expositas videre,« bi lahko sklepali na jezuita.

Molitve naše publikacije so tudi v Bellarminovem *Kratkem zapopadku* 1728 in v drobni knjižici *Scitu necessaria*. Vendar podrobnejša primerjava našega besedila z Bellarminom (str. 106—107) in s *Scitu necessaria* (str. 6—7) ne dovoljuje, da bi sklepali na tekstovno odvisnost vseh treh. Naš tekst je zase. Pač pa so molitve v *Scitu necessaria* prepisane iz Bellarmina, kakor kaže ne le popolno besedno soglasje, temveč tudi akcenti, ločila, pravopisne posebnosti in podobno. (prim. za *Credo* v Bellarminu str. 7, za *Pater noster* str. 13, za *Ave Maria* str. 18, za *Decalogus* str. 20, za *Ecclesiae Praecepta* str. 25, za *Actus Fidei, Spei, & Charitatis* str. 108, za *Actus Contritionis* str. 72). S tem nam je tudi mogoče približe datirati *Scitu necessaria*. Kidrič, ki ga je prvi navedel⁵ ter po črkah in vinjetah ugotovil, da gre za tisk Mayrjeve tiskarne v Ljubljani, ga je datiral z letnicama 1700—1730. Glede na odvisnost od *Kratkega zapopadka*, ki je izšel 1728,⁶ pa bi lahko dejali, da je knjižica *Scitu necessaria* izšla ok. 1730.

11. LEONARDO DA PORTO MAURIZIO, POT SVETIGA KRIZA 1762

Prvo slovensko izdajo te knjižice iz leta 1762 je imel K. Štrekelj in jo je popisal v ČZN III (1906), 82. Njegov izvod pa ni bil popoln, povrh pa se je izgubil, tako da je Kidrič ta tisk moral razglasiti za izgubljen.⁷ Danes lahko zapišem, da je Narodna in univerzitetna knjižnica dobila izvod te redke knjižice (sign. 139629) kot dar tov. Št. Tausiga. Format ji je 15 × 9 cm, obseg pa 87 strani. Naslov — Štrekelj ga ni natanko ponatisnil — pa se glasi:

⁵ Kidrič Fr., Razvojna linija slovenskega preporeda v prvih razdobjih, RDHV V—VI (1930), 47.

⁶ Steska V., Prevod Bellarminovega katekizma, IMK XII (1902), 95.

⁷ Kidrič Fr., Opombe 79; gl. tudi str. 99 sl.

POT / SVETIGA KRISHA. / Pervu u' lahkim Jesiko od / brumniga / PATER LEONARDA / imenuanga / A PORTU MAURITIO / IS OISTREISHIGA ORDNA / SUETIGA FRANCISKA / RESLOSHEN; / Potler nemihku, fedi pak krainsku / k' zhafti Chriřtufoviga / terplenja / Od eniga drusiga Paterja taitiga Ordna / na fuetlobo dan / S' *perpushenjam tyh Vikjih.* / (Vinjeta) / Je utifnenu, inu imeti u' Lublane per / Joannesu Jurju Heptnerju. 1762.

Prevajalec tega delca, ki je doživelo toliko izdaj, je frančiřkan p. Severus Sever (ok. 1735—1783).⁸

12. ČUVAJ TE DUŠE

Pohlinova Bibliotheca Carnioliae (izd. 1862) navaja na str. 62 naslednje: »Zhuvaj te Dushe, kateri njo budi k' enimu brumnimo shiulejno. Lab. sine anno. Editio, quam ego habeo, prodiit litteris Heptnerianis, in 12.« Čop je navedel več naslova in dodal naslednjo opombo: »Die Pièce hat kein eigentliches Titelblatt. In dem Ex. der Lyceal-Bibl. in Laibach, das dem obigen Buche (Ta frezhna ... vezhnof) beigebunden ist, scheinen einige Blätter zu fehlen.«⁹ Glaser je naslov prepisal iz Čopa¹⁰ in prav tako Simonič.¹¹ Kidrič je knjigo datiral 1760—5, drugače pa navel podatke po Pohlinu in razglasil knjigo — za izgubljeno.¹² V resnici pa je spravljena v Narodni in univerzitetni knjižnici kar v dveh izvodih: prvi je tisti, ki ga je imel Čop v rokah, privezan Ta srečni inu nesrečni večnosti 1768 (sign. 13131 II Cg), drugi je uvezan s petimi sodobnimi tiski v zajeten zvezčič (sign. 23954 II Cg).

Knjižica ima 12 nepaginiranih listov, tako da se je Čop motil, ko je mislil, da nekaj listov manjka; velikost jim je 13 × 7,50 cm. Pravega naslovnega lista ni, a naslov na prvi strani se glasi:

ZHUVAI TE DUSHE, / Kateri njo budi k' enimu brum- / nimo shiulejno. / Narpoprej is Franzoisouske Sprahe od ene viřsokiga řtanu Goř- / podizhne na nemshko, sdej pak k' / ihlusbe tem, kateri snajo samo / kransko brate, tudi na kransko / praeobernen.

Knjižica vsebuje 33 kratkih naukov, dve molitvi in pet pesmi: Od Nadoushnof (Nadoushni řtan praeshlahetni...), Od JESUSOVE Lu-

⁸ Furlan A., Pisatelji frančiřkanske hrvatsko-kranske pokrajine sv. Križa, ČZN XXI (1926), 37; Kidrič Fr., Dobrovský in slovenski prepored njegove dobe, Ljubljana 1930, 188.

⁹ Šafařík P. J., Geschichte der südslawischen Literatur. I. Prag 1864, 134.

¹⁰ Glaser K., Zgodovina slovenskega slovstva I, Ljubljana 1894, 205.

¹¹ Simonič Fr., Slovenska bibliografija, Ljubljana 1903—1905, 76.

¹² Kidrič Fr., Opombe 133.

besni (*Jefufu slushim — zhes ufse ga lubim...*), Od Mariae Divize (*Vsdigni se jesik moj fuftu...*), Peilsen od Chriftushouga terplenia (*Sonze merkni, mesz otemni...*), Peilsen od Volle Boshjie (*Nei bo ufe, koker Bug ozhe...*).

Če verjamemo Pohlinu, da je knjiga natisnjena »litteris Heptnerianis«, potem je Kidričevo datiranje 1760—1765 pravilno.

Da je Čuvaj te duše doživel več izdaj, ni zabeležila nobena bibliografija. Druga izdaja je večjega formata (16 × 9 cm) in kakor prva brez naslovnega lista, a s skrajšanim naslovom na prvi strani: ZHUVAJ TE DUSHE, / kateri / NJO BUDI K' ENIMO BRUMNIMO / SHIVLENJU. Oba izvoda, ki sem ju videl (od teh je eden v NUK pod sign. 40474 III Mh), imata lastno štetje strani (1—22), vendar tvorita s knjigo, ki je pred njima, namreč s Ta srečno inu nesrečno večnostjo (z letnico 1796), celoto, ker se štetje pol nadaljuje. Druga izdaja je torej izšla 1796. Vsebinsko se ne loči od prve, le črkopis je nekoliko drugačen (*v* namesto *u*, *doli* nam. *dolli*, *shele* nam. *shelle* in podobno).

Naslednji ponatis pa bi težko označili za novo izdajo, ker se je čisto spojil s Ta srečno in nesrečno večnostjo (v 3. izdaji z letnico 1803) in nima svojega štetja strani, temveč se štetje nadaljuje (61—80). Besedilo je natančno ponatisnjeno po drugi izdaji. Izvod je v NUK pod signaturo 23537 II Cf.

13. SVETA INU CLO NUCNA VIŽA SVETO MAŠO SLIŠATI 1762

Pohlinova Bibliotheca Carnioliae ima tale podatek: »Sveta inu zlo nuzna visha sveto Masho slishati skusi lete skerbnu is Nemskiga na Kransku spreberneinie Molitve inu premishlvanie. Lab. typ. Joan. Georg. Heptner 1762, in 12.« Niti Čop niti Simonič nista zabeležila tega tiska. Šele Kidrič ga je pritegnil po Pohlinu, vendar ga je razglasil za izgubljenega.¹³ V resnici pa je spravljen v Narodni in univerzitetni knjižnici pod signaturo 23953 II Cg. Naslov se glasi v celoti:

SVETA, INU ZLO / NUZNA VISHA / SVETO MASHO / SLISHATI, / Skusi lete škerbnu is Nemikiga / na Krainjku špreberneinie Molitve, / inu premishlvanie / OD MARTRE, INU TERPLEINA / NASHIGA GOSPUDA / JESUSA CHRISTUSA / YSEM A. A. DUSHAM POSEBNU / PERPOROZHENA. / (Vinjeta.) / LABACI, / Typis JOANNIS GEOGII HEPTNER, / Incl. Prov. Carn. Typogr. 1762.

¹³ Kidrič Fr., Opombe 133.

Knjižica malega formata (13 × 7,50 cm) ima 24 strani. Vsebuje molitve, ki spremljajo potek maše.

Znana mi je še izdaja iz 1822, ki jo je v Celovcu natisnil Antoni Gelb. Gre za ponatis, le da so proti koncu izpuščene nekatere molitve v zvezi z mašo, dodane pa tri kratke z naslovi: Vira — Upanje — Lubesn.

14. PRVA V RIMU TISKANA SLOVENSKA KNJIGA 1756

V svojem Dobrovskem¹⁴ je Kidrič navedel naslednji slovenski tisk iz leta 1756: »(Tri božje čednosti): Romae. Typis Reverendissimae Camerae apostolicae (zadnji list v bibl. Toma Zupana na Okroglem med Nagličevo ostalino).« Na podlagi tega lista je torej sklepal, da je izšel v Rimu leta 1756 slovenski tisk; razglasil ga je za prvo slovensko v Rimu tiskano knjigo za cerkvene potrebe.¹⁵

Omenjeni »zadnji list v biblioteki Toma Zupana«, danes v Narodni in univerzitetni knjižnici, res dovoljuje Kidričev sklep. Na njem (str. 63 do 64) je namreč latinsko besedilo o odpustkih za tiste, ki molijo tri božje čednosti, zatem pa označitev tiskarne z letnico (impressum): »Romae, typis Rever. Camerae Apostol. 1756.« Pod tem je slovensko opozorilo staršem, učenikom in šolmoštrom, naj molijo otrokom in drugim hišnim ljudem »te Boshie tugente« ter jih v njih poučé. Dejstvo, da je citirani impressum na 64. strani, torej na koncu pole (»zadnji list«), še bolj potrjuje Kidričev sklep. Vendar je Kidrič prezrl, da je na isti strani tudi custos (»Na-«), ki opozarja, da ni mogoče govoriti o »zadnjem listu«.

V resnici ne gre za rimski, temveč za ljubljanski tisk, za ponatis Parchamerjevega (Kanizijevega) katekizma iz leta 1770, ki ima na koncu poglavja »Te try Boshje Zhednofti, ali Tugenti« (str. 50) latinski odlok »Indulgentiae, Concessae pie, & devote, & ex corde recitantibus actus Virtutum Theologicarum, Fidei, Spei, & Charitatis« (str. 62—64). Pod tem odlokom natisnjeni impressum se torej ne nanaša na celo knjigo, temveč zgolj na latinski odlok.

V Zupanovi knjižnici ohranjeni list je potemtakem ostanek ljubljanskega tiska: CATECHISMUS, Tu je BUKVIZE tiga isprafhuvanja is

¹⁴ Kidrič Fr., Dobrovský in slovenski preporek njegove dobe, Ljubljana 1930, 187.

¹⁵ Kidrič Fr., Zgodovina slovenskega slovstva, Ljubljana 1929—1938, 147.

pet štukou Kerfshanskiga navuka ZHASTITIGA PATERJA PETRA CANISIUSA ... V LUBLANI ... 1770 (NUK, sign. 10022 II Cb). V Rimu pa se 1756 ni natisnila nobena slovenska knjiga.

Résumé

Dans son article qui représente une suite aux recherches détaillées sur l'époque de la contre-réforme (v.: SR IV, 238 et V—VII, 178), l'auteur publie d'abord une formule de serment originaire de la ville d'Idrija et datant de 1624, qui est assez importante puisqu'elle date d'une époque qui nous a laissé peu de textes slovènes (9). Ensuite, il décrit quelques publications slovènes qu'on a cru perdues jusqu'à présent: une petite brochure de 1713 qui contient la prière «actus fidei, spei et caritatis» et un acte de contrition (10), le livre «Pot svetiga križa» dans sa première édition de 1762, dont l'auteur fut Leonardo da Porto Maurizio (11), «Čuvaj te duše» 1760—1765 (12), «Sveta inu clo nucna viža sveto mašo slišati» de 1762 (13). Enfin il constate qu'aucun livre slovène n'a été publié à Rome en 1756, comme on l'a cru jusqu'à présent (14).

Bojan Čop

ETYMA BALTO-SLAVICA II

1. Rus. *lezvejó*

Beseda pomeni »rezilo (noža)«; dial. *lez'jó* in *l'ózo* »isto«; tudi *lézivo*; *Toz* »obličje, *lezováť* »brusiti; stružiti«; mrus. *lézvo*, *lézo* »rezilo«, brus. *léživo* »isto«. Besede so še nepojasnjene, gl. Bernekerja, *Sl. EW* I 704 in Vasmerja, *Russ. EW* II 26. Tudi Petersson, *Heteroklita*, str. 49 ni bil srečnejši: zveza z arm. *lezu* »jezik« je zgrešena.

Slovanske besede gredo na koreniko *lez-* s prvotnim pomenskim jedrom »stružiti« in »brusiti« — ali še boljše »rezilo« kot nož ali sestavni del obličja. Slovanski *-z-* v tej legi gre najbolje¹ na ievr. palatalni *-ǵ-*; k ievr. **lēǵ-* »oster; rezati« pa stavljam naslednje skupine:

1. V nem. je ohranjen nomen actionis *Lache* (fem.) »zareza v drevesu ali v skali kot mejno znamenje«, ki izvira iz srvn. *lāche(ne)*, kamor tudi stvn. *lāh*, stsaks. *lāc-*, sr. lat. *lachus* »isto«: **lēkō* (f.), **lēka-* (msc./ntr.). Beseda je tudi še nepojasnjena, cf. Kluge-Götze, *Deutsch. EW*, 11. Aufl., 340. Zveza z *lak-*, *lēk-* »biti ohlapen« pri Fick-Falk-Torp, *Idg. Wb.*⁴, 356, je pomensko težavna.

V zvezi s slov. skupino dobimo praievr. **lēǵo-*, **lēǵā-* »zareza«, kar je jasno potrdilo zgoraj domnevane slovanske pomenske osnove »rezati«. V slov. je torej izhajati iz pomena »režoče«: od tod *lezvo-* kot starinski adjektiv s pravkar navedenim pomenom, po substantivizaciji pa subst. (ntr.) »rezilo« in dr.; »brusiti, stružiti« je brez dvoma izvedeno preko nominalne osnove *lezo-* »rezilo v obličju«.

2. Na širši pomenski obseg nas navaja naslednji sorodnik:

arm. *lesum*, aor. *lesi* »pestare, tritare, ammaccare, acciaccare, infrangere«; *les-* je brez dvoma iz ievr. **lek'-*, *-u-* je treba razlagati kot v *lizum* »ližem« kot sekundarni arm. glagolski sufiks, morda obakrat prav z na-

¹ Slov. *lezvo* etc. prenese še drugo možnost: *-z-* more iti na predsl. zvencéi spirant *-s-*, ker je začetna konsonantna artikulacija zvenceča, cf. Zupitza, *KZ* 37, 398 etc. in zanesljivi primer *dz̥z̥k̥z̥ θ̥q̥ḁo̥i̥s*

menom, da se izpodrine okorna atematska sprega, pridejan na korensko glagolsko deblo.

Od tega korena je izveden v arm. adjektiv *lešk* »logorato, logoro, trito, frusto; pelato, senza peli, liscio«; Petersson, ki se je v *Ar. und arm. Studien* 91 sl. poskušal s temi besedami in njih sorodniki (sti. *lašuna* »česen« i. dr.), je domneval, da je arm. *leš-* iz ievr. **lek'-yo-* in da je *-k* dodan po sinonimnem anjektivu *mašk* »logoro« poleg *maš* »logoro, frusto, trito, lacerato«. Toda ne glede na *ēš* »osel«, ki je morda iz **ek'-yo-* »konj« (Pedersen, KZ 38, 197 etc.) in kaže tedaj, da je pred *š* iz ievr. *k'y* verjetno nastala epenteza, t. j. se razvil na koncu koncev pravi *i*-jevski dvoglasnik, je več kot verjetno, da je vzporedje *maš* : *mašk* posledica vpliva adjektiva *lešk* na prvo od teh oblik; izkušnje nas učijo, da so take dvojice dostikrat ali celo večinoma prišle na svet zaradi takšnega analogičnega delovanja pomensko sorodnih besed, prim. slov. *kladez* : *kladenec* po *studenec*.

Če vztrajamo na prvotnosti oblike *lešk* s *-k* vred, je težava v tem, da moramo priti do te historične oblike od izhodišča **lek'-* s palatalnim *-k-*. Ker je ta dal v antekonsonantni legi večkrat v arm. *š*, to pa zlasti pred *-t-* in *-u-* (tu pa ne čisto direktno), bi morda kdo domneval praobliko **lek'-qo-*; kaj takega je pa s strani praievr. fonetike nemogoče. Pač pa je v redu oblika s sufikslnim *-sqo-* ali *-zgo-*; obe zadnji konsonantni skupini postaneta v arm. *-sk-*; le vprašanje je spet, kaj je moglo nastati iz ievr. *-k'-* v taki poziciji tik pred *-sq-* ali *-zg-*; da je na koncu moral izpasti, je jasno; še prej pa je utegnil vplivati na sledeči *-s-* v tem, da je ta postal šumnik; zadeva bi bila v tem povsem paralelna z iranskimi dogodki na tem področju: **suek's* »6« = avest. *xšvaš*. Ali je *-k's* (in *-qs-*) prešlo v arm. *-š-* samó, če je sledil konsonant — prim. zlasti *erašt* »suša« : lit. *trókš-ti* i. dr. pri Grammontu, MSL 20, str. 217 — ali pa vedno, je problem, ki nas tu ne zanima; zame je druga rešitev edino pravilna. Ievr. **lek'-sqo-* ali **leḡ-zgo-* je potemtakem praoblika za arm. *lešk*. Konglomerat *-zgo-* je pogost pri Grkih: *λι-σγ-ος* »lopata«, *δλι-σγ-έω* »mažem« idr., pa tudi pri Slovanih itd.; pravice do sufikslnega značaja mu ne smemo odrekati. Za nas je to še toliko bolj važno, ker bomo takoj tu spodaj srečali še dva primerka našega korena opremljena s tem sufiksom.

Preostane pomen. O tem bom jasneje govoril na koncu te točke.

c) Mühlenbach-Endzelin, *Lett. Wb.* II 454 prinašata let. besedo *lesmins* »die Schneide« (*ciroja, naža*) in jo popolnoma pravilno stavljata k rus. skupini; Vasmer je to izpregledal. Let. beseda je tvorjena kot

as-men-s »rez« in kaže isti nezveneči -k'- kot zgoraj arm. beseda *lesum*. -k'- je, kot je znano, na koncu korenov pogosto dubleta -ġ-ja in njegova prvotna oblika brez dvoma v večini primerov; prim. lat. *pa-n-gō* : *pac-iscor* itd. Letonski pomen je jasen.

Dovoljujem si pristaviti še eno letonsko besedo: *lesmenis* »ein Loch im Eise« in »eine Tiefe im Flusse« pri Mühl.-Endz., *l. cit.* Pomen je precej težaven in druga komponenta brez dvoma pod vplivom besed *liemenis* itd., ki gredo na prv. pomen »mesto, kjer se vdira«. Prvi pomenski komponenti pa moremo priti do živega, če izhajamo iz pomenske osnove »udarjati z ostrim predmetom« ali »razbijati«; nadaljnje gl. na koncu te točke.

d) Sem štejem tudi oset. digor. *layz* »gladek, raven« (o naravi); tag. *läyz* »gladek; ravno mesto, ravnica«; beseda gre na praoset. *lazga-*, kot *mayz* »možgani« na praoset.-iran. *mazga-*; metateza -zg- je namreč v oset. pravilna. O etimologiji te besede dosedaj niso izrekli zadnje besede, prim. Petersson, *Z. Kenntnis d. idg. Heteroklisie*, str. 11, op. 1, kjer je govora o zvezi s sti. *ślakṣṇa-* »mehek«, kar pa je že pomensko malo verjetno.

Če to besedo kombiniramo z našim korenem, moramo v -z- iskati ali direktni rezultat ievr. -ġ- ali pa tisto točko, v kateri se je ta -ġ- izgubil, pa seveda zapustil sedaj nevidne posledice; **leġ-go-* je spet nesmiselno; pač pa smemo brez težave tvegati **leġ-zgo-* ali tudi **loġ-zgo-*; -ġz- preide v iranskih jezikih najprej v -ž-, zatem pa na osetskih tleh šumnik preide — kot sploh v vseh drugih besedah — v sičnik: prim. naslednje primere: a) ievr. -s- za *i, u, r, q* = iran. *š* = oset. *s*: sti. *dōšús-* »večer« = n. perz. *dōš* »včerajšnji večer« = oset. *dišson* »sinoči«; iran. *rauxšna-* i. p. »blesteč, svetel« = n. perz. *rōšen*, toda oset. *rōxs, rūxs*; b) ievr. *k's* = oset. *s* nam. iran. *š*: ievr. **syek's* »6« = avest. *xšvaš* = oset. *äxsäz*; c) ievr. *k't* = iran. *št* = oset. *st*: **ok'tō(u)* »8« = avest. *ašta* = oset. *ast*^c; d) ievr. *zdh* = iran. *žd* = oset. *zd* v avest. *mīždəm* »mezda« = oset. *mīzd*. Pristine skupine -žg- za prairan. *dobo* = oset. -zg- nisem sicer našel v kakem drugem primeru, je pa po zgornjih primerih čisto jasno, da je tudi tu pričakovati sičnik. Prairanski **lažga-* je torej brez težav prešel v zgoraj omenjeni osetski obliki.

Če je prairan. -a- v prvem zlogu te besede iz -e-, smemo našo osetsko skupino identificirati z arm. adjektivom *lešk*: ta gre tedaj na ievr. **leġ-zgo-*. Pomen se kar lepo sklada: iran. »gladek« je brez dvoma iz »ostrgan, z ostrim predmetom zglažen po površini«; prenos na naravo je torej brez težav, gre za prenos iz strokovnega jezika, n. pr. strugarja ali mizarja, na splošni, obči jezik.

Če je prairan, a iz ievr. o, je beseda blizu pod e) omenjenim.

e) Pri tem mislim na rus. *lozg* »zemeljska razpoka; nižina, ki je razrita z jarki« in *ložžit* »izdolbsti«. Vasmer, *Russ. EW* II 54 in Scheftelovitz, *KZ* 54, 243 prinašata nejasne domneve. Če pa gre rus. *lozgo-* na ievr. *loḡ-zgo-* (toda tudi **losko-* = ievr. *lok'-sko-* bi prišlo v poštev, ker smemo računati na nihanje v intervokalni skupini *sk/zg*), je zveza z zgoraj omenjenima arm. *lešk* in oset. *layz/läyz* na dlani: gre za tri skoraj identične tvorbe. O pomenu spodaj.

f) Kot negotovo domnevo omenjam na koncu še možnost sorodstva te-le keltske skupine: ir. *lāige* »lopata«, *lāigen* »kopje« in kimr. *llain* »rezilo«; dosedaj so te besede stavliali k gr. *λαχαινω* »okopavam«, torej naj bi izhajali iz ievr. **laḡh-*. Prim. Pokorny, *Idg. EW* 652. Toda kelt. *g* je lahko iz ievr. *ḡ*, ir. *ā* iz ievr. *ō* in kimr. kratki *a* prav lahko ali iz reduciranega vokala *-e-* ali pa kelt. prehod *-e-* v *-a-* pred *-g-*, kot je domneval Pedersen, *Kelt. Gr.* I 38 sl. Ievr. praoblike **lōḡ-iā*, **lōḡ-inā*, **le/ḡ-inā* so torej prav tako možne. Pomen za keltsko skupino ne bi delal težav; »lopata« je kot prvotno »orodje, ki z njim razbijamo grude« ali »ki z njim bodemo v zemljo« (cf. slov. *bosti*: lit. *bedėti* »kopati«!) razumljiva brez nadaljnjega razlaganja. Morda bi sedaj smeli pristaviti še lat. *ligō*, *-ōnis* »motika«, ki je dosedaj bila sorodnica ievr. **sleiḡ-*, gl. Walde-Hofmann, *Lat. EW* I 800. V naši zvezi bi šel na isti pomen kot ir. *lāige*. Lat. *-i-* ni ovira: v celi vrsti besed rustičnega izvora in pomena nastopa *-i-* namesto ievr. *-e-*, prim. *hircus* »kozel«, *hirūdō* »pijavka«, *hirsūtus* »hrapav, sršav« itd. in Sommer, *Lat. Laut- und Formenlehre*³ 58.

S tem smo prišli na konec naštevanja sorodnikov.² Ievr. osnova **lek'-*: **leḡ-* je potemtakem označevala raznovrstno delo z ostrimi ali šilastimi predmeti; pri tem se moramo spomniti na eni strani na dejstvo, da je kulturna stopnja, v kateri so živeli še enotni prajezi govoreči Indoevropci, brez dvoma imela manj raznolikosti v orodju, ki je služilo za take opravke, kot je imamo danes: zato je razumljivo, da je tudi ustrezno indoevropsko izrazoslovje bilo v tistem času bolj skromno; ko

² K vsem tem sorodnikom bi mogli prišteti še dva iz albanščine: pri Meyerju, *Alb. EW* str. 238 čitamo *las, lazi* »διωρνῆ τοῦ νερομούλου δι' οὗ στρέφεται ὁ τροχός« in na naslednji strani *laze* »langes Messer« (gr.-alb.). Če tu ne gre za izposojenki iz nepoznanega vira — o zgodovini teh besed mi sicer ni znanega nič, — je prav verjetno treba *-z-* razlagati iz ievr. *ḡ* + konsonant, ki je temu preprečil prehod v *d*, *ḡ*: tak je bil ali *i* ali *u*: v zadnjem primeru bi mogli izhajati iz **leḡ-uā* ali **lōḡ-uā*, kar bi dokazovalo izredno sorodnost s slov. *lezoo*; prva alb. beseda bi šla na **leḡuo-* ali **lōḡuo-*.

pa se je orodje močnejše diferenciralo, je nastopila primerna diferenciacija tudi v pomenu ustreznih izrazov. Na drugi strani je precej korenov s tega področja onomatopoeičnega izvora, kar ima za posledico precej splošen pomen. Tako nam izrazi s tega pomenskega področja v starejši dobi razkrivajo silno pestrost v pomenu, n. pr. **seq-* pomeni »sekati«, »rezati«, »žagati«, »dreti« (kožo) idr. V našem primeru gre prav verjetno za prvotno onomatopejo; njen prvotni pomen je nekako »tolči« z namenom, da nekaj presekamo ali prebijemo; odtod se dajo razlagati vsi zgoraj prikazani specifični pomeni:

a) »luknja« v let. *lesmenis*, prim. nemško *Loch* od debla **luǵ-* »razbijati« v sti. *rujāti*, lit. *láužyti*;

b) »kopati« in orodje za to delo, »kopača, motika, lopata« v ir. *lāige*, lat. *ligō*; na ta pomen gre tudi ruska skupina *lozg*, *ložžít*;

c) »z ostrim predmetom obdelovati« = »rezati, biti oster« v ruskem *lezvejó* itd. in v let. *lesmins*; enako nem. *Lache*;

d) »brusiti« v ruskem *lezováť*;

e) »z nožem ali podobnim orodjem obdelovati površino kože, lesa idr.« v ruskem *lezováť* in arm.-iran. izrazu za pojem gladek *lešk*, *layz*;

f) končno gre na pomen »drobiti, tretji« arm. *lesum*.

Loewenthal, *Archiv* 37, 392 je *lezvejó* postavil k ir. *sleg* »kopje«, nem. *schlagen* in njega sorodnikom. S tem se odpre vprašanje, ali ni morda ta skupina, o kateri gl. Walde-P. II 706 sl., sorodna naši ali celo identična z njo. Meni se zdi, da tej domnevi lahko pritrdimo. *sl-* nasproti našemu *l-* je znan ievr. pojav stavčno-fonetičnega izvora. Pomeni se lepo skladajo; k ir. *sleg* primerjaj zgoraj omenjeni *lāigen* z istim pomenom; še posebno bi bilo ugodno, če bi sem smeli postaviti got. *slaihts* »gladek«; prim. Feist, *Got. vgl. Wb.*³, str. 436: tu bi prišla na svoj račun arm. *lešk* in oset. *layz*. V *schlagen* bi tedaj morali a izvajati iz ievr. o, t. j. glagol bi šel k tipu *malan* = nem. *mahlen*, torej k prezentu z o-jevskim vokalom v korenu, kar je ravno tipično za germanske jezike. Irski a v *slacc* »meč«, *slactha* »udarjen« pa bi izvirali iz ievr. reduciranega vokala. S tem bi odstranili edino še preostalo težavo. Da je *k* oziroma *g* v teh germanskih in keltskih besedah naslednik ievr. palatala, pa je samo po sebi umljivo; sti. *sgka-* »strelica« in njega avest. sorodniki s tem dokončno odpadejo, kar je treba samo pozdraviti.

Glede začetne skupine *sl-* je pripomniti, da od naših skupin moreta izvirati iz enako začetih korenov arm. *lesum* in *lešk* in oset. *layz*, *lāyz*. Ostali zahtevajo nujno sam *l-*.

2. Lit. žievė »skorja«

Pomeni tudi »tenka, drobna luska«. Mühlenbach-Endzelin, *Lett. Wb.* IV 744 sl. stavljata sem let. dial. *zievis* »drevesna skorja« in vse izvajata iz ievr. **ġēi-* »cepiti, kliti« pri Pokornju, *Idg. EW* 355 sl.: nem. *Keim*, *Keil*, got. *keinan* »kliti«, let. *ziēt*, *zēiju* »vzcveteti«, lit. *žydėti* »cveteti«; prv. pomen bi bil »Geborstenes«, cf. zl. ags. *cinu* »zev, razpoka«.

Ta primerjava je brez dvoma pravilna; tu pa naj omenim še dve besedni skupini, ki brez dvoma spadata k istemu korenu, pa sta bili doslej nejasni ali pa prišteti drugam.

1. Arm. *civ* in običajneje *cuēn-kh* pl. »pezzo di veste, pezzo di panno stracciato, pezza; frammento, sch(i)eggia«. Beseda je pomensko brez dvoma čisto blizu našim baltskim oblikam; brez dvoma pa tudi formalno: arm. *-i-* je po Lidénu, *Mélanges Pedersen*, str. 88 sl., lahko tudi iz ievr. dvoglasnika *-ēi-*, kajti *-ē-* mora preiti v *-i-*; tako *eri* »pleče pri živali« = lit. *rietas* »bedro«. Tudi balt. *-ie-* gre tu brez težav na prv. *-ēi-* in ker je ievr. koren **ġēi-*, je do tu vse v redu. Arm. *-v* je čisto lahko identičen z balt. *-v-* in s tem pridemo do skupne arm.-balt. praoblike **ġēi-uo-* »odcepljen, razpočen«.

2. Sti. *jīna-* »usnjena vreča« in *jīla-* »meh« gresta brez dvoma na prvotno »odcepljena, odrezana koža« — to so uporabljali kot *meh*, cf. sl. *měxъ* = sti. *měšá-s* »jarec«, ali kot *vrečo*. Dosedaj so to skupino izvajali kot prv. **g^ui-no-*, **g^ui-lo-* in jo postavljali k ir. *bīan* »koža«: Lidén, *KZ* 40, 261 in po njem Walde-P. I 666 in Pokorny, *Idg. EW* 469, oba v dvomu, kajti ir. bo prej šel k ievr. **bhei-* »tolči, rezati«; ievr. **g^uei-* »koža« torej mirno opustimo. — V kombinaciji z arm. *civ* in lit. *žievė* se pokaže pomen v pravilnem odnosu in fonetika je v skladu z ievr. težko bazo **ġēi-*.

Résumé

1° Russe *lezvejó* »tranchant«, *lezováť* »aiguiser«, etc. est à rapprocher de: a) arm. *lesum* »pestare, tritare...« et *lešk* »logoro, trito; pelato, liscio«; i.-eur. **lek'-*, thème verbal, et **leġ-zgo-*, adj. dérivé; b) let. *lesmīns* »Schneide« que Mühlenbach-Endzelin II 454 ont déjà comparé au russe *lezvejó*; et let. *lesmenis* »Loch im Eise«? pour la form. et le sens »tiefe Stelle im Fluss«, l'influence de *liemenis*; etc. doit être invoquée; c) allem. *Lache* »incision dans un arbre en tant que marque de délimitation«, i.-eur. **lēgo-*, **lēgā-*; d) ossète *layz*, *lāyz* »plat, uni, lisse«, provenu de **lazga-* de iran. commun **lažga-* = arm. *lešk*; voir aussi russe *lozg* ci-dessous; e) russe *lozg* »Erdkluff, eine von Gräben durchschnittenen Niederung«, *ložžit* »aushöhlen«, identique à ossète *layz*, *lāyz* ou bien très proche

de celui; f) enfin, on pourra rapprocher irl. *lāige* «bêche», *lāigen* «épieu» et gall. *llain* «tranchant»; on partira de **lōg-iā*, **lōg-inā*, *leḡ-inā*, le dernier avec un passage de -eg- à -ag- (Pedersen, *Kelt. Gr.* I, 38 sq.) ou avec un -e- réduit. On pourra ajouter lat. *ligō*, avec -i- rustique de -e- i.-eur.; sens de «pioche» comme dans irl. *lāige*.

Le tout est à comparer à i.-eur. **slak-* «frapper» chez Walde-P. II 706 sq.; **sl-/l-* résultent de la phonétique syntactique de l'i.-eur. commun; le -k- du germ. *slahan* est palatal; son -a- est venu de i.-eur. -o-, type de *malan* «moudre».³

2° Lit. *žievč* «dünne, weiche Schale» et let. *zievis* «Baumrinde» sont parents de **ḡēi-* «bersten», selon Mühlenbach-Endzelin IV, 744 sq. Nous ajoutons arm. *civ*, *cuēn-kh* «pezzo di veste, di panno stracciato; frammento, schieggia», identique au lit. *žievč* tous les deux étant issus de i.-eur. **ḡēi-uo-*.

Nous ajoutons skr. *ji-na-* «Sack aus Leder», *ji-la-* «outre»; on partira de **ḡi-no-*, **ḡi-lo-* «peau écorché»; la racine i.-eur. **g^uēi-* chez Pokorny, *Idg. EW*, p. 469, est à rayer.

³ Peut-être ajoutera-t-on les mots alb. *las*, *lazi* „διῶρνε τοῦ νερομύλου δοι'ῶ στρέφεται ὁ τροχός" et *laze* «langes Messer», en tant que partis de **le/oḡ-iō/ā-* ou **le/oḡ-uo/ā-*.

R. Kolarič

SREDIŠKA GOVORICA IN SPODNJEPRLEŠKI GOVOR

Fran Ramovš druží v *Kratki zgodovini slovenskega jezika* I, str. 142, prleški dialekt s haloškim in središkim govorom. V *Hist. gram.* VII, *Dialekti*, str. 177, pa pravi: »V vzhodnem delu Slovenskih goric, v Prlekiji... med Muro in Dravo do slovensko-srbskohrvaške jezikovne meje na vzhodu govore prleški dialekt, ki ima nekaj zaznatnih krajevnih razlik v sebi...« Na str. 181 pa je zapisano: »V južnovzhodnem delu (pri Središču) ima prleški dialekt nekaj pojavov, ki drugod niso znani; z njimi je ožje vezan na prekmurščino ali pa z govorom v Halozah.« O govoru v Halozah tukaj ne bom posebej govoril. Ramovš podaja nekaj »posebnosti, ki so važne za razmerje do prleškega dialektá, ali pa ga še vežejo z osrednjo štajersčino« (*Hg.* VII, 181). Ramovšu haloški govor zavoljo preskopega gradiva ni jasen in pripušča možnost, da spada v osrednjo štajersko skupino. Ker imam nekaj več gradiva na razpolago, lahko že danes za trdno rečem, da je haloščina dialekt srednještajerske narečne skupine ($\acute{e} > ej$, $\delta > ou$). S prleščino jo veže mnogo manj potez in še te so zvečine lastne vsem štajerskim dialektom ali pa so precej mlade.

Toda kaj je s središko govorico? Ramovš jo pravilno prišteva k prleškemu dialektu. Nekatere posebnosti, ki jih on smatra za samo središke, zavzemajo mnogo širše ozemlje, kot bomo videli. Gradivo, ki se Ramovš za središko narečje nanje sklicuje, je vzel iz dveh razprav K. Ozvalda: *Zur Phonetik des Dialektes von Polstrau* (= Središče), Gorica 1904, in *Morfologija središkega narečja*, 1898, semin. naloga, sedaj v slovanskem seminarju univerze v Ljubljani.

Ramovš se nič ne izraža o starosti današnje središke govorice, pravilno pa jo postavlja v prleški dialekt, kakor že Ozvald v svojih razpravah, in poudarja nekatere zveze s prekmurščino. Ugotavlja pa Ramovš le današnje stanje. In na to ugotovitev stanja se opira zgodovinar M. Kos (*Urbarji salzburske nadškofije*, AZU 1939), ko na str. 17 navaja poseb-

nosti središke govorice kot argument za pozno kolonizacijo južnovzhodne Prlekije po odhodu Madžarov: »V pokrajini med Ljutomerom, Ormožem in Središčem, ki je med Dravo in Muro ostala najdlje pod gospostvom Ogrov, razlikuje Dialektološka karta slovenskega jezika še dva posebna, prleškemu sorodna govora, vzhodno-prleškega in središčanskega.« (Opomba 49: Fr. Ramovš, Dialektološka karta slovenskega jezika [1931], 37 [s karto] in Kratka zgodovina slovenskega jezika I [1936], 142.) V Zgodovini Slovencev, V Ljubljani 1955, središke govorice več ne omenja.

Tu moram najprej poudariti, da tudi Ramovševa Dial. karta podaja samo današnje stanje narečij in ne tudi njih historigenega razvoja. Res je sicer, da je do današnjega stanja prišlo po nekem razvoju, toda ta razvoj ni v vseh narečjih in govorih enako star. In središka govorica je sorazmerno mlada tvorba, nastala šele v novem veku. Za podlago ji je prleško narečje, kakor se govori po vsej okolici, po vsem vzhodnoprleškem teritoriju (=Spodnja Prlekija pravijo domačini) pa tudi preko njega na severozahod. Različni priseljenci od dobe turških napadov pa do konca 17. stoletja so prišli v Središče ne samo s sosednjega kajkavskega ozemlja, marveč tudi s štokavskega (primerjaj priimke Aleksič, Čačkovič, Hedžet, Jurinič, Jurjašević, Jambrovič, Lasič ipd.). Zgodovinar Fr. Kovačič pripoveduje v svoji knjigi Trg Središče, Maribor 1910, str. 192—194, kako je v letih 1681 in 1682 kuga strašno morila po Središču, da je »večina hiš ostala prazna«. »Priselile so se potem v Središče nove rodovine, največ iz Medjimurja in Hrvaškega pa iz Murskega polja.« Iz zadnjega dela tega stavka razumemo medmurske, prekmurske in murskopoljske vplive na središko govorico, kakor jih je deloma opazil tudi Ramovš.

Vsi ti priseljenci, zlasti pa bližina kajkavskega kulturnega središča Varaždina so prinesli nekaj sprememb v prleško osnovo. Tudi knjižna slovenščina je na narodno zelo zaveden obmejni trg močno vplivala. Najvažnejši pojav je prehod *ü* (< *u*) nazaj v *u*: *vûha*, *vûsta*, *pâzduha*, *trûga* (vsa okolica ima še: *vûha*, *vûsta*, *pâzdih* < *pâzdûha*, *trûga* ipd.). Druga razlika od okoliškega prleškega narečja je nekoliko manjša labiovelarizacija *a*-ja (na splošno), ki je v nekaterih besedah sploh ni; v večini besed pa je *a* ravno tako prešel v *â* kakor v vsej južni prleščini, v nekaterih primerih celo v *o* (gl. Ozvald, Zur Phonetik des Dialektes von Polstrau, str. 8). Sicer pa razlike med središko in okoliško govorico niso večje kakor drugod od vasi do vasi; posamezne besede (ta ali ona iz kajkavščine ali iz knjižne slovenščine), malenkostne fonetične nianse

(okoliško *hmrêti hmêrjen*; središko *vmrêti vmêrjen*). Vsi ti pojavi so popolnoma normalni, saj se Središčani ali, kakor si sami pravijo, *Srjanci*, če že doma ne gre, povečini ženijo po okoliških vaseh, tudi medmurskih.

Morda ne bo odveč, če še omenimo, da so Središčani bili in so še vedno ne samo narodnostno, marveč tudi lokalno, trško zavedni. Zmeraj so se smatrali za nekako gospodo, ki se loči in se tudi mora ločiti od prebivalstva okolišnih vasi. Zato so se dostikrat rajši ženili med seboj, tudi s sorodstvom, kar da je imelo celo nekatere slabe posledice (prim. Fr. Kovačič, Trg Središče, str. 192).

Kakšno je torej razmerje središke govorice do govorice okoliških vasi in širšega spodnjeprleškega ozemlja? Naj to pokažejo primeri refleksov za posamezne glasovne in druge pojave v samem Središču, v sosednjih vaseh Obržu (Obrž), Miklavžu pri Ormožu (Mikl.), v Ormožu (Orm.) in v Ljutomeru (Ljut.). Pri tem ne bo odveč, če za samo Središče dam na prvo mesto stari Ozvaldov zapis središke govorice, ki predstavlja razvojno fazo nekako pred 60 do 70 leti (Sr. I) in svoj zapis iz avgusta leta 1952 (Sr. II). Ozvaldov zapis je bil točen in v obeh študijah nudi precej gradiva. Moja glavna izpraševanka, Jožefa Klobučar, je bila leta 1952 stara 84 let, prof. Ozvald je bil od nje za pet let mlajši, pa vendar kaže njegov govor (ali bolje zapis) starejšo fazo govora. To je razumljivo, ker Ozvald vsaj od svoje promocije 1899 dalje ni imel več tako trajnega in živega stika z domačo govorico kakor moja izpraševanka, ki je ves čas živela v domačem kraju in je razvoj domače govorice sodoživljala. Drugi izpraševanci so bili stari od 30 do 50 let.

Podoba središke govorice in vsega spodnjeprleškega govora je najlepše razvidna iz preglednice najvažnejših pojavov:

Psl.	Sr. I	Sr. II	Obrž	Mikl.	Orm.	Ljut.
ē	ē	ē	ē	ē	ē	ē
ē̃	ē̃	ē̃ ¹	ē̃	ē̃	ē̃	ē̃
ē̃f	ē̃f	ē̃f	ē̃f	ē̃f	ē̃f	ē̃f
e	ē, ē̃, ē̃f	ē, ē̃, ē̃f	ē, ē̃, ē̃f	ē, ē̃, ē̃f	ē, ē̃, ē̃f	ē, ē̃, ē̃f
ē̃	ē̃	ē̃	ē̃	ē̃	ē̃	ē̃
ē̃	ē̃/ē̃/ē̃	ē̃/ē̃/ē̃	ē̃/ē̃/ē̃	ē̃/ē̃/ē̃	ē̃/ē̃/ē̃	ē̃/ē̃/ē̃
ženā	žēna	žēna	žēna	žēna	žēna	žēna
u	ū/ū	ū/ū	ū/ū	ū/ū	ū/ū	ū/ū
o	ō/ō̃/ō̃f	ō/ō̃/ō̃f	ō/ō̃/ō̃f	ō/ō̃/ō̃f	ō/ō̃/ō̃f	ō/ō̃/ō̃f

¹ Intonacija je povsod padajoča, z ē zaznamujem vedno indiferentni e.

² ō̃ = indiferentni o.

Psl.	Sr. I	Sr. II	Obrž	Mikl.	Orm.	Ljut.
ô (ò: nóg)	ô/ô	ô/ô	ô/ô	ô/ô	ô/ô	ô/ô
ò (vòlja)	ô/ô	ô/ô	ô/ô	ô/ô	ô/ô	ô/ô
oknô	ôkno	ôkno	ôkno	ôkno	ôkno	ôkno
á > ä	bräta	bräta	bräta	bräta	bräta	bräta
licê	lice	lice	lice	lice	lice	lice
tüt	tüt/tüt	tüt/tüt	tüt/tüt	tüt/tüt	tüt/tüt	tüt/tüt
-l	-o	-o	-o	-o	-o	-o/a
ā > ä, ä > ä	ā, ä	ā, ä	ā, ä	ā, ä	ā, ä	ā, ä
črê-, žrê-	čre-, žre-	čre-, žre-	čre-, žre-	čre-, žre-	čre-, žre-	čre-, žre-
č/b	č/č	č/č	č/č	č/č	č/č	č/č
č/b	č/č/č	č/č/č	č/č	č/č	č/č	č/č
pês, ² ec	č, ² ec	č, ² ec	č, ² ec	č, ² ec	č, ² ec	č, ² ec
møgla	mëgla	mëgla	mëgla	mëgla	mëgla	mëgla
ôko/okô	ôko -a	ôko -a	ôko -a	ôko -a	okô ôka	okô ôka
-ät	-ät	-ät	-ät	-ät	-ät	-ät
-öt	-öt	-öt	-öt	-öt	-öt	-öt
-it	-it, (bik)	-it, (bik)	-it, (bik)	-it, (bik)	-it, (bik)	-it, (bik)
-üt	-üt	-üt (-üt)	-üt	-üt	-üt	-üt
-ët	-ët	-ët	-ët	-ët	-ët	-ët
ġ, (rja)	ġ, (ärja)	ġ, (ärja)	ġ, (ärja)	ġ, (ärja)	ġ, (ärja)	ġ, (ärja)
šč	šč	šč	šč	šč	šč, š	šč, š

Oglejmo si gornje reflekse na primerih!

1. Psl. *ê*: Sr. I *svêť, rêč, lês, slêp, svêčã, drêpo, odrêšiti*; Sr. II *svêť, lês, črêšja, grêh, svêčã, črêpo, vmrêti, zvêzda*; Obrž *svêť, lês, rêč, črêšja, grêh, svêčã, črêpo, ħmrêti*; Mikl. *svêť lês, rêč, črêšja, grêh, svêčã, vmrêti*; Orm. *snêg — snêga, svêť, rêč, lês, svêčã, črêpo, brêg — brêga*; Ljut. *snêg snêga, svêť, rêč, lês, svêčã, brêg — brêga*.

2. Psl. *ê*: Sr. I *mêsto, lêto, dëlãti, mêra*; Sr. II *cêsta, brêza, lêto, strêha, trpêti*; Obrž *mêsto, cêsta, lêto, strêha, sême*; Mikl., Orm., Ljut. *mêsto, cêsta, lêto, strêha, trpêti, sêmen*.

3. Psl. nepoudarjeni *êê* dá povsod *ê*, zelo podoben kratkemu *i*: *člôvêk, spôpêd, vîdêti, dêvica, pri dêlêti, ôrêh*.

4. Psl. *ê*. Povsod: *pêť, pêťek, pêta, vêzati; srêčã; đêvêť, đêset, dêťe*; Sr. I *vzêq*; Sr. II *vzêjo*; Obrž *vzêq*; Mikl., Orm. *vzêjo*; Ljut. *vzêa*.

5. Psl. *ê*: Sr. I *lêd -a, pëpël, vësêl, vësêljê, šêst*; Sr. II, Obrž, Mikl., Orm. *pêč -i* (Ljut. *pêči*), *lêd -a* in *lêda, mêd -a* in *mêda, pëpël, vësêl, šêst*.

6. Psl. *ê*. Povsod: *sêden, pêrjê, žen, nêso, sŕšên*.

7. Akcentski tip *ženã*. Sr. I *žêna, jêmu* (= dat. *njemu*), *êna*; povsod drugod pa imamo *žêna, nêsti, nêsen* (< -m), *čêlo, sêstra, pëčen* (< -m).

8. Psl. u: Sr. I, Sr. II *klûč*, *kûpiti*, *lûkja*, *mêtûl*, *zgûbiti*, *vûsta*, *vûha*; Sr. I *krûh*; Sr. II *krûh*, *păzduha* itd. Povsod drugod: *klûč*, *kûpiti*, *vûsta*, *klabûk*, *plûča*, *krûh*, *kûp*, *sûh*: *posištiti*.

9. Psl. o. Povsod: *môž*, *rôka*, *golôb*, *zôb*, *kôt*; *dôga*, *gôba* (drevesna); *pâvok*, instr. sg. fem. Sr. *ženskôj*; povsod drugod *ženskôj*.

10. Psl. ô in zgodaj podaljšani ô: *bôg* *bôga*, *nôs* -a, *môst* -a; *prôso*; *ôkô* -a; *nôg*, *ôkna*, *môj*, *tvôj*, *svôj*; Orm., Ljut. *bôg* *bôga*, z *bôgon* *grêjô*; *nôs* -a, *môst* -a, *ôkô* *ôka*, *nôg*, *ôkna*, *môj*, *tvôj*, *svôj*.

11. Psl. ô. Povsod: *hôdim*, *pôstela*, *glôjen* (< -m), *kôplen* (< -m), *ðsen* (8); *zavôlô*; *vôla*, *negôla*, *vôla* < *vôlja*; *kôža*.

12. Akcentski tip *oknô*. Povsod: *ôkno*, *vôda*, *kôsa*, *ôsa*, *bôsa*, *ôca*, *grôba*, *nôsi* (imp.), *kôtel*.

13. Ide. á > â. Povsod: *jâbuka*, *pâlca* (< *pálca*), *žâba*, *râsti*, *kositi*, *brât* *brâta* (á pomeni sleherni staroakutirani vokal).

14. Akcentski tip *licê*. Povsod: *zvêzda*, *svêča*; Sr. I, Sr. II *dûša*; drugod *dûša*, *lice*, *brâda*, *orâča*.

15. *tlt* > *tût*/*tût*. Povsod: *bûha*, *dûg* -a -o; *dûg* -a m, *pûh*, *sûnce*, *jâbuka*.

16. -l > -ol/-a: Sr. I *znâo*, *znâo*, *prâo*, *plêo*, *bôjô*, *kôvo*, *dîšô*, *lovîo*; Sr. II *jôu/jô*, *tkô*, *dô/dô*, *nêso*, *ðpo*, *tŕpio*,¹ *vzêio*; Obrž *jôô*, *tkô*, *dô/dô*, *nêso*, *ðpo*, *tŕpio*, *bliô*; Mikl., Orm. *jô*, *dô*, *tkô* *nêso*, *ðpo*, *tŕpio*, *bliô*; Ljut. *jô/jâ*, *tkô/tkâ*, *nêso/nêsa*, *ðpo/ðpa*, *tŕpio/tŕpia*, *bliô/blija*.

17. a > â (*ô*), â > a. Povsod: *lâs*, *mâst*, *tât*, *dâr*, *nârôd*, *brâda*, *skâkati*, *žâba*, *râsti*, *brât* *brâta*.

18. *črê-*, *žrê-*. Povsod: *črêšja*, *črêvo*, *žrêbe*, *žrêbêta*, *žrêbec*.

19. Psl. *ě/ě* > â. Sr. I, Sr. II, Obrž *dên*, *lên*, *pêi*, *sêt*; *vês* -i, *têst*; Mikl., Orm., Ljut. *dên*, *mêh*, *sêt*; *vês* -i; *lên* -a m; Mikl. *pêi*; Orm., Ljut. *pên* -a m.

20. Psl. *ě/ě* > â. Sr. I, Sr. II *mêša*, *mêšnik*, *pêšji*, *têšča* (tašča), *lêhki*, *vzêmen* (< -m), *gênen* (< -m); Obrž, Mikl., Orm., Ljut. *mêša*, *mêšnik*, *pêšji*, *vzêmen*, *lêhki*, *gnêšji*; Orm. *fsakdêi*.

21. Tip *pàs*, *‘ac*. Sr. I *pês*, *dêšč*, *vês* »omnis«; Sr. II *dênes* (: *gnêšji*), *dêš*, *pês*; *vês*; Obrž *gnês* (*gnêšji*), *pês*, *dêšč*, *dêža*, *vês*; Mikl., Orm., Ljut. *gnês*, *pês*, *dêš*, *vês*, *ôgen*, *jûnec*; Sr. I, II *jûnec*.

22. Akcentski tip *măglă*. Sr. I *mêgla*, *têma*, *dêska*, *čêber*; Sr. II, Obrž, Mikl., Orm., Ljut. *mêgla*, *têma*, *têmen*, *têмна* (Obrž tudi *mêgla*, *têma*, *têmen*), *dêska*, *čêber*, *mêdel*.

¹ *r* = kratko poudarjeni *r*.

23. Akcentski tip *ôko*: Sr. I, Sr. II, Obrž, Mikl., *ôko -a*, *vûho -a* (Sr. I, II), *vûho -a* (povsod drugod), *síce -a*,¹ *nêbo -a*, *sênô -a*; Orm., Ljut. *okô ôka*, *nêbo -a*; Orm. *síce -a*, Ljut. *srcê -â*, *sênô -â*.

24. *-ât*. Povsod: *brât*, *kăd*, *găd*, *grăh*, *prăg*, *bogăt* in *bôgat*.

25. *-ôt*. Povsod: *pôd -a*, *grôb -a*, *bôb -a*, *nôž -a*, *škôf -a*.

26. *-it*. Povsod: *mûš*, *rît*; *bik -a*.

27. *-êt*. Sr. I, II *kmêt*, *čêp*; *drên*, *sřșên*; Obrž, Mikl., Orm., Ljut. *kmêt*, *čêp*, *drên -a*, *cvêk -a*, *sřșên -a*.

28. *-ût*. Sr. I, II *krûh* (Sr. II tudi *krûh*), *kûp*, *grûnt*; Obrž, Mikl., Orm., Ljut. *krûh*, *kûp*, *grûnt*.

29. *ř-* in *-ř-*: Sr. I *řjăvi*, *řdêč*; Sr. II *rûjaf*, *rûjava*; povsod drugod *řjăvi*, *řdêč(i)*; *čřn*, *čřf* (Sr. I, II, Obrž, Mikl., Orm.); Ljut. *čřn*, *čřf*, *brf*.

30. *šč* ostane povsod: *klêšče*, *ščăva*, le na črti Ormož—Ljutomer že prehaja v *š*: *zapûš(č)eni*.

31. Zveneči konzonanti se na koncu besede vedno izgovarjajo nezveneče, torej redno *grôp*, *găt*, *lêt*, *môš* itd., a zavoljo jasnosti tega nisem posebej označeval.

32. *-m* na koncu besede v pavzi redno prehaja v *-n*, v sredini stavka pa pred labialnimi konzonanti ostane.

33. *v* prehaja v začetku besede in v sredini pred nezvenečimi konzonanti pa tudi na koncu besede na vsem področju v *f*: *fčêra*, *đfca*, *zdrăf*, *prăf*, *čřf*, *brf*/*brf* itd. Pred zvenečimi konzonanti in pred vokali je *v* labiodentalen: *vmrêti*, *vôda*, *cvřio*.

34. O akcentuaciji morem za sedaj reči le, da je mnogo bližja štokavski, kot jo navaja A. Leskien v *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache*. I. Heidelberg 1914, 212 ssl., kakor pa splošno slovenski. V smeri proti severozahodu pa se vedno bolj bliža splošno slovenskemu razvoju.

35. Pri *a*-jevski deklinaciji imamo v instr. sing. *-ôj/-oj*: *z rokôj*, *s krâvoj*. — Genitivov pl. *slûžbih*, *bêrglih*, *čăplih*, kakor jih omenja Ozvald, Morfol. 20, da »se često nahajajo poleg organskih tvorbov« in »so posnete po sestavljeni deklinaciji«, nisem več zasledil.

36. Dual je tako v sklanjatvi kot spregatvi ohranjen v istem obsegu kot v knjižni slovenščini.

37. *o*-jevske osnove: V obrazilih so mehke osnove izenačene s trdimi: *krâlof*, *krâlom*; *mêsârôf*, *mêsârôm* itd. — Osnove na *-s-* so sovpadle z osnovami na *-o-*: *têlo -a -i*; *drêvo -a -i*; *ôko -a -i* itd. — Dat. in lok. sg. se glasita na *-i*: *člôvêki*, *vrâbli*, *v mlêki*. — Lok. sg. n. na *-ê* sem našel

¹ *ř* pomeni dolgo padajoče poudarjeni vokalični *ř*.

samo še v primeru *f cortjê* (prim. Ozvald, Morfol. 24). — Obrazilo *-je* v n. pl., kakor n. pr. *bratje*, *zobje* v Središču ni več znano; dosledno se rabi obrazilo *-i*: *brāti*, *zōbi*, *tāti*, pač pa najdemo še v podaljšani obliki *oragōvje*. Obrž pa ima tudi že *zobjê*. — Gen. pl. ima včasih obrazilo *-i*: *zōbi*, *lāsi*, *vōzi*, vendar zvečine *-of* (< *-ov*): *zōbof*, *vōzof*, pa tudi še po starem *zōb*, *lās*, *vōz*. — Dat. pl. nevtrov se glasi na *-am*: *plūcam*, *črēvam*, *vūham*, *sfcam*, *jētram*, *vūstam*, *kōlnam* (kolenom). — V lok. pl. je pri moških enozložnicah še ohranjeno obrazilo *-êh*: *f kōtêh* (kot zemljiško ime), *v zobêh*, *pri oragêh* poleg mlajših oblik: *kōtih*, *zōbih* itd. — Nevtra imajo vseskozi obrazilo *-ah*: *f plūcah*, *na jētrah*, *na kōlnah*, *vūstah*. — Instr. pl. nevtrov ima oblike na *-i*: *s kōli* (= vozom), *z jājci* poleg oblik na *-ami*: *s kōlami*, *s plūcami*, *z dŕvami*.

38. Ženske osnove na *-i* imajo v dat. pl. še obrazilo *-êm*: *lažêm*, *rēčêm* poleg *lāzim*, *rēčim*; podobno ima lok. pl. še *-êh*: *lažêh*, *rēčêh* poleg *lāzih*, *rēčih*.

39. Poleg zaimka *tōti* *-a* *-o* se rabi še stari kazalni zaimek *tê* (< *tō*), *tō*, *ta*; ohranjene imamo še nekatere stare skloni: *tōga*, *tōmulī*, *pri tōm*, *s tēnt* itd.

40. Oblik *vsōga*, *vsōmu*, ki jih za sestavljeno deklinacijo navaja Ozvald, Morf. 64, nisem več zasledil.

41. Vprašalni zaimek *kzto* je dal što.

42. Pri glagolih III. vrste so še žive starejše, nekontrahirane oblike: *žēlêjem*, *bōgatêjem*, *norêjem* itd.

43. Namesto glagolske pripone *-ova/eva-* se redno rabi *-ava-*: *cējāvati* (< *cênjevati* 'zmerjati, priimke si dajati') *cējāvlem*, *zđelāvati* *zđelāvlem*, *zmŕzāvati* *zmŕzāvlem* itd.

44. Prva oseba dvojine se glasi samo na *-ma*: *grēma*, *něsēma*, *něsima*.

45. Imperativnih oblik *pđvič* (povej), *jêč* (jej) *jêčte* (Ozvald, Morfol. 94, Zur Phonetik 15) nisem več zasledil.

46. Besedni zaklad spodnjeprleškega področja je vsaj 95 % enoten. Nemških izposojenk je v njem mnogo manj kakor v kranjskih narečjih.

47. Sintaksa spodnjeprleškega govora je enotna, ritmika lahka, tempo precej nagel, le v Središču nekoliko zategnjen.

*

Kakor smo v uvodu omenili, pravi Ramovš, da je v južnovzhodnem delu prleški govor z nekaterimi pojavi tesneje zvezan z govorom v Haložah in s prekmurskim narečjem. Z govorom v Haložah je zvezan samo

s tistimi potezami, ki so skupne srednještajerski in panonski narečni skupini. Sicer sem pa edino na Hardeku pri Ormožu našel rahlo sled haloškega govora v besedi *mêišec* (*ei* za *ê*) pri neki mlajši ženi, ki je pa doma iz velikonedeljske župnije. Drugih haloških sledov tukaj ni, čeprav so Ormožanci in okoličani imeli v Halozah gorice. — Tudi pravih prekmurskih vplivov nisem mogel najti, morda le nekoliko murško-poljskih vplivov v besednem zakladu.

Pač pa si moramo nekoliko ogledati razmerje do sosednje medmurščine, od katere jo loči le majhen potok, ponekod pa samo cesta. — Ker iz medmurščine nimam svojih zapisov, zlasti ne za južni, bolj ravninski del vzhodno od Središča, kjer so zveze najmočnejše, in ker tudi v hrvaški dialektološki literaturi za ta del ne najdem nobenih zapisov, se moram nasloniti na razpravico V. Oblaka, Nešto o megjurmurskom narječju. Zbornik za narodni život i običaje I, 1896, 44—62. Oblak je svoje gradivo nabral v Sv. Martinu na severu Medmurja, na desnem bregu Mure južno od Hotize v Prekmurju. Govorica v Martinu kaže še nepobitne sledove sosednje prekmurščine (*ð* > *ou*, *ê* > *ei*).

Navedimo nekatere skupne poteze medmurščine in zlasti središke govorice, kjer so najbolj vidne: medm. *d'ênes*,¹ sred. *dêņes*, povsod drugod *gnēs*; medm. *ž'êna*, sred. *žēna*, *ēna*, *jēmu*, povsod drugod *žēna*, *ēna*, *jēmī*; medm. *m'êsec*, sred. *mêsec*, drugod *mêsec* in *mêšec*; medm. *nadra*, splošnoprl. *nādra* n. ali *nādre* f.; medm. *núogom* (instr.), prl. v vseh sklonih *nôga*; v medmurščini *u* ne prehaja v *ü*, torej: *múha*, *klúč*, *zgúbio*, *kúpīo*, *zamújeno*, *krùh*; isto velja za središko govorico; ob medm. velelnikih *ječ*, *ječte*, *povič*, *povičte* navaja Ozvald take oblike tudi še za Središče; povsod drugod imamo *jěj*, *jějte*, *počěj*, *povějte*; medm. *moždāni*, v vzhodnem delu Spodnje Prekije *môžžāni*, medm. *dāžda*, nom. *dāšč*, sred. *dêšč* *dêždža* (Ozvald, Zur Phonetik, 15); medm. *kmica*, spodnjeprl. *tmica*, *kmica* (za *tāmā*); medm. dat. lok. sg. mask. in nevtr. se končuje na *-u*: *ku^{on}ju*, *sinu*, *brátū*; enako v Središču; gen. sg. sestavljene deklinacije se glasi na *-oga*: *ānoga*, Ozvald navaja primere tudi še za Središče (gl. zgoraj točko 40).

To je v glavnem vse, kar je skupnega samo medmurskemu in spodnjeprleškemu govoru; drugi skupni pojavi zavzemajo širše kajkavsko in slovensko ozemlje ter za vplive kajkavščine na spodnjeprleški govor, zlasti na središko govorico niso značilni. Sicer pa bi bilo treba

¹ Intonacija je tudi v severnem Medmurju samo padajoča, primere pa navajam natančno po Oblakovem zapisu.

sosednje medmurske in kajkavske govore južno od Drave šele natančno raziskati, zlasti v leksikalnem pogledu, da bi se še našli skupni pojavi; ti so zlasti v rabi nekaterih sufiksov očitni, n. pr. *-jak*: prleško-medmursko *lěšjak* < *lešnjak*: splošno slovenskemu *lešnik*, *svečnjak*: *svečnik*, *ribnjak*: *ribnik* ipd.

Iz vsega povedanega sledi, da je središka govorica del spodnje-prleškega govora in da so medmurški vplivi v njej malenkostni. Pri-
našajo jih priseljenci v Središče, ki se semkaj priženijo ali kako drugače tukaj nastanijo; domačini jih takoj prepoznajo. Že v naslednjem rodu pa mnogi teh pojavov pod močnim vplivom prleščine navadno že izginejo. Trajen je le *u* namesto prl. *ü*, ker ga je v slovensko zavednem trgu podpiral še slovenski knjižni *u*.

Zusammenfassung

Die Sprechart von Središče ob Dravi wurde öfters, besonders von den Historikern, als ein sonderbarer Dialekt aufgefaßt, der in sich den Beweis tragen soll, daß die ganze südöstliche Hälfte der Slovenske gorice erst nach dem Abzug der Madjaren aus diesem Gebiet um das Jahr 1200 neu besiedelt wurde. Der Verfasser kam auf Grund seiner eigenen Untersuchungen im Gelände und der älteren Beschreibung der Sprechart von Središče von K. Ozvald zu folgenden Ergebnissen:

1. In Središče wird genau derselbe Dialekt gesprochen wie im übrigen südöstlichen Teil der Prle-Gebiets, das ist südöstlich der Linie Ormož—Ljutomer. Der auffallendste Unterschied zur Sprechart der benachbarten slowenischen Dörfer ist *u* anstatt *ü*, welches aus altem *u* entstanden ist. Sonst unterscheidet sich die Sprechart von Središče von der des übrigen südöstlichen Prle-Gebietes in keinem wesentlichen Punkt. Die Nuancierungen sind nicht größer als anderswo im slowenischen Sprachgebiet von Dorf zu Dorf.

2. Das *u* anstatt *ü* muß in Središče denselben Ursprung haben wie das *u* im benachbarten kroatischen Kai-Dialekt in Medjimurje. Die angrenzenden Kai-Dialekte südlich des Flusses Drava haben *ü*. Auf die Rückentwicklung des *ü* zu *u* hatte auch die slowenische Schriftsprache etlichen Einfluß.

3. Ziemlich seltene Sondererscheinungen im Lexikon von Središče und vor allem kroatische und serbische Familiennamen, wie Aleksič, Čačkovič, Hedžet, Jurinič usw. sind jungen Ursprungs (aus dem Ende des 17. Jh., nach der großen Pestkatastrophe).

4. Sonst ist die Untermundart im erwähnten Abschnitt einheitlich und bildet mit den Untermundarten nordwestlich von der Linie Ormož—Ljutomer bis zur Linie Vurberg (nordwestl. von Ptuj)—Slatina Radenci an der Mura eine sehr einheitliche Mundart, den sogenannten Prle-Dialekt.

ZAPISKI IN GRADIVO

PETAR SKOK

(1881—1956)

S smrtjo profesorja Petra Skoka je zadel jugoslovansko romanistiko silen udarec. Ogromno delo je izvršil, postavil je svoji stroki domá, kjer je pred njim komaj obstajala, trdne temelje, povzdignil jo je na raven in ji začrtal merilo, ki obvezujeta nas vse. A tudi vesoljna romanistika, kjer koli se goji, je obogatena z njegovimi dognanji. Naravno: ne na vseh področjih enako, toda glede balkanske latinizacije, glede stare dalmatščine, glede splošne balkanistike, v toponomastiki in etimologiji je ime Petra Skoka bilo zadnja desetletja v prvih vrstah evropskih romanistov; sodeloval je — poleg domačih — v mnogih tujih časopisih, nemških, francoskih, italijanskih, čeških;¹ njegovo sodelovanje so iskali uredniki številnih zbornikov, izdanih v čast pomembnih romanistov. In ne samo romanistov, temveč lingvistov z raznih področij. Saj morajo tudi v domovini za njim žalovati zraven romanske filologije tudi slavistika, balkanistika, primerjalno jezikoslovje.

S hvaležnostjo in spoštovanjem se ga spominja posebej tudi slovenska jezikoslovna veda. Dolga leta je sodeloval v slovenskih znanstvenih publikacijah (v *Razpravah humanističnega društva*, v *Časopisu za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, v *Slavistični reviji*, v *Etnologu*); v letih 1921—1923 je bil honorarni predavatelj za italijanski jezik in književnost na ljubljanski Filozofski fakulteti; ponovno se je ukvarjal tudi z romanskimi refleksi v slovenščini, zlasti v naši toponomastiki. Še v eni svojih najnovejših publikacij: *Toponomastični problemi* (v: *Istoriski časopis Istoriskog instituta S. A. N.*, III [Beograd 1952], str. 15 sll. posebnega odtisa) govori o celi vrsti slovenskih toponimov iz Primorja, posebno s tržaškega ozemlja. Po končani vojni, v mesecih priprav na mirovne pogodbe, je požrtvovalno dal svoje znanje na razpolago tudi za obrambo slovenske zemlje. Prav je torej, da se tudi tukaj poslovimo od njega.

Nadarjenost P. Skoka se je zgodaj prepričljivo pokazala in je hitro našla svojo srečno smer. Ta kmečki sin iz Zumberka (Jurkovo selo) — ki je bil res že v gimnazijskih letih v Karlovcu literarno delaven (s književnimi kritikami!) — se je na univerzi na Dunaju, kjer je študiral zraven romanistike tudi germanistiko in indoevropsko primerjalno jezikoslovje, neverjetno hitro uveljavil. Že leta 1905 je promoviral pri Meyer-Lübkeju s tézo, ki je bila takoj 1906 objavljena v ugledni izdaji romanističnih monografij *Beihefte k Zeitschrift für*

¹ Prof. M. Budimir omenja v svojem spominskem članku, v beograjskih *Prilogah za književnost, jezik, istoriju i folklor* 1956, str. 164, da je bil Petar Skok, kolikor on ve, »jediní srpskohrvatski naučnik... koji je iz stare Jugoslavije objavljivao naučne priloge u sovjetskim časopisima«.

romanische Philologie: Die mit den Suffixen -acum, -anum, -ascum und -uscum gebildeten südfranzösischen Ortsnamen.

(Naj mimogrede pripomnim: zdi se mi zelo prav, da resen začetnik preizkusi svoje moči na tujem terenu in tujem objektu, merč jih v široki tekmi ob témi, ki jo lahko presoja čim širši krog strokovnjakov. Če kandidat-moderni filolog izbere — kar se tako rado dogaja — predmet povsem ali na pol z domačega ali vsaj mejnega področja, a priori zoži tla diskusiji in oceni s strani tujih, pogosto pomembnih strokovnjakov; in kar je še hujše: le prelahko se zgodi, da ni s polnim zamahom zaplul na široko morje tistega jezikovnega območja, s katerim se bo vendar po namenu svojega proforskega poklica moral predvsem ukvarjati; da se ni tako globoko seznanil s celokupno in čisto problematiko tistega območja, ki mu bo njegova raziskovalna dejavnost predvsem veljala, kot bi se bil, če bi bil zapustil domače obrežne vode. Nato se bo tako in tako vrnil domov in bo moral dober del svojih počti posvetiti »domači industriji«, če se smem tako izraziti, namreč: obdelavi domačih ali obmejnih tém — to je naša dolžnost, tega ne bodo tujci opravili namesto nas; toda če bo imel za seboj tirocinij na tujem terenu, jih bo obdeloval z drugačno izkušnostjo in s širšimi vidiki pred očmi.)

Tudi Skok se je brž lotil komplicirane in privlačne problematike, ki jo ponuja romanistu in lingvistu sploh naša domača zemlja. Toponomastiki, tuji in domači, je ostal zvest do konca dni, toponomastiki in vsemu, kar je z njo jezikoslovno v najožji zvezi in se medsebojno podpira: etimologiji, historični fonetiki in morfologiji ter študiju besedišča. Saj ga je tudi toponomastika najprej brez dvoma privlačila z lingvističnega stališča: krajevna in ledinska imena (z vodnimi vred) predstavljajo navadno posebno pristno, zanesljivo gradivo jezikoslovja, prav pogosto najstarejše ohranjeno blago, a včasih celo edino — iz časov in s področij, kjer so starejši jeziki izginili brez drugih sledi. Domača tla, pravi raj tudi za primerjalno lingvistiko, so mu pa takoj nakazala še drugo vejo raziskavanja: medsebojno vplivanje jezikov na Balkanu. Začenja z vprašanjem izposojenk in tujk v srbohrvaščini, slavistika mu postaja vedno bolj domača domena, krog preiskavanja se pa čisto naravno širi. Obe ti dve specialni področji, toponomastika in medsebojni vplivi na Balkanu in v obrobni deželah, Panoniji, Istri itd., zahtevata temeljito znanje mnogih tudi manj znanih jezikov: hrvaški romanist se torej seznanja vse temeljiteje ne samo s starim, izumrlim romanskim idiomom Dalmacije in z raznimi inačicami romunščine, temveč tudi z albanskim, turškim in madžarskim jezikom; obenem pogloblja in širi svoje znanje grščine raznih epoh in drugih starih jezikov indoevropskega in neindoevropskega porekla na Balkanu in v Sredozemlju sploh. Hkrati mu lingvistični študij starih tekstov, listin in podobnega množi poznavanje zgodovine — etnične, politične, ekonomske, socialne, kulturne — domačih zemelj, enako kakor mu avtopsijska terenskih razmer omogoča razumevanje mnogih nazivov in, prek tega, mnogoterega dogajanja.

Tej pripravi — ki takoj tudi rodi rezultate — se v začetku ne more posvečati cel in neoviran. Od 1904 do 1917 je srednješolski profesor (francoščine, nemščine in stenografije) v Banjaluki. Res da se je že 1912 habilitiral na vseučilišču v Zagrebu (s habilitacijsko tézo *Die Verbalcomposition in der romanischen Toponomastik*, ki je tudi spet izšla v gori omenjenih *Beihefte*), toda popolnoma znanosti posvetiti se more šele leta 1917, ko se preseli v Zagreb, kjer postane 1919 pravi univerzitetni docent, a 1920 redni profesor romanske filologije. — Vendar je za službovanja v srednji šoli napravil nekaj odločilnih korakov na svoji poti znanstvenega raziskavanja. Predvsem prva pota na teren.

Leta 1911/12 je prepotoval, po nalogu dunajske Akademije znanosti, severno in srednjo Dalmacijo zaradi študija toponomastike. Podobna velika študijska potovanja je opravil v letih 1925 do 1930 po Makedoniji, s podporo Skopskega znanstvenega društva, leta 1936 pa po severni Grški, s podporo Srbske akademije znanosti; na teh potih je prišel tudi v Albanijo in Tesalijo. A kolikokrat je bil med tem na daljših in krajših potovanjih, n. pr. po otokih našega Jadrana! Neutruden, z nahrbtnikom na plečih, do skrajnosti nezahteven glede stanovanja in hrane, vse žrtvujoč edinemu cilju: nabrati čim več in čim zanesljivejšega gradiva, toponimov in redkega besednega zaklada. Zakaj to je bil zgodaj dognal: kot podlaga za trdne zaključke v toponomastiki ni dovolj geografsko ime na karti ali navedba v sodobnem administrativnem seznamu, marveč je treba upoštevati stare, čim starejše zapise, a poznati tudi današnje žive oblike, kakor se glasé v ustih domačinov v kraju samem. Za ledinska imena je seveda raziskovanje na terenu še neobhodnejše. Treba je — kot sam uči v svoji gori citirani študiji *Toponomastički problemi*, str. 1 — ozirati se »na stvarnu povezanost imena mjesta sa geografskim prilikama, socijalnim uredjenjem, iskoriščavanjem tla, i t. d.«. Tudi za zbiranje in študij leksikalnega blaga, etimoloških vprašanj in semantičnih pojavov je vedel pravilo: zraven historičnega zasledovanja v smeri nazaj proti izvoru je potrebno tudi neposredno poznavanje predmetov, ki jih besede označujejo, treba je poznati kulturno ozračje in materialne razmere, v katerih se je izraz rodil, razvijal, prehajal iz jezika v jezik.

Marsikaj od teh načel in napotil je bilo v dobi začetkov Skokovega znanstvenega dela že splošno v zraku. Toda Skok je metode obogatil, kakor so skušnje obogatile njega; a on je tudi očitno težil za tem, da odkrije zakonitosti, da izpopolni in izdela metode. Zlasti zadnje razprave so vedno tudi didaktično izrazite, zanimive in koristne. To je en aspekt njegove obče težnje za čim splošnejšo obliko zaključkov, za sintezo.

Naravno, vsa področja lingvistike mu niso bila enako pri srcu, čeprav ni nobenega zanemarjal. V sintaksi, kakor jaz gledam in kolikor vidim, ni dal važnejših originalnih prispevkov. Od novih tokov v lingvistiki je dobro razumel vrednost lingvistične geografije. Glede sodobne fonologije in strukturalizma ni videti, da bi ga bila zanimala. Na področjih pa, ki so ustrezala njegovi formi duha in ki so ga najbolj zavzela, je imel predvsem izreden dar asociacije; ker je bila čvrsto fundirana na ogromnem znanju dejstev, je Skok kljub včasih smelim in celo tveganim zaključkom redkokdaj zgrešil cilj. Na teh področjih je res imel tvorno fantazijo, resnično intuicijo; tu je opazal in odpiral nove možnosti, tu je krčil pota.

Za Skokovega obsežnega, na vse strani pozornega in delavnega duha je značilno, da se je med drugim intenzivno ukvarjal z metodiko pouka (predvsem francoščine) v srednji šoli. Ponovno je o tem pisal, priobčeval ocene o tujih delih s tega sektorja in še leta 1939 objavil prek 230 strani obsegajočo knjigo *Metodologija francuskoga jezika*. — Kar pa pri tako izrazito lingvistično usmerjeni nadarjenosti najbolj preseneča, je veliko zanimanje za književnost. Da je na univerzi predaval francosko in italijansko književnost, bi lahko veljalo kot izpolnjevanje poverjene mu dolžnosti na katedri. (Tudi naš pokojni Anton Debeltjak je pri njem promoviral z literarno disertacijo o Achille-u Millien-u.) Toda profesor Petar Skok je živo spremljal tudi domačo književnost — ob njej je celo začel, kot gimnazijec, svojo publicistično dejavnost (leta 1898, v beograjskem listu *Iskra*: »*Iz dramatike hrvatske*«) — in priobčeval skozi dolga leta članke, komentarje in ocene o znamenitih delih in piscih tujih književnosti. Iz seznama Skokovih spisov se navaja blizu petdeset člankov in

razprav take vsebine; nekateri obdelavajo zelo zanimive probleme, na primer: *Počeci savremene hrvatske kritike*, *Preradović kao idolog Iliraca*, *Kir-Janja kao balkanski tip*, *Slavenska kritika Zapada*, *Mediteran u literaturi našeg Jadrana*, *Vukov stil*, *Književnost i folklor*. Po vojni — leta 1950, v Zborniku *Marka Marulića* — je objavil čez 70 strani dolgo razpravo *O stilu Marulićeve »Judite«*, ki sicer daje precčj prostora lingvističnemu aspektu stila, ki pa hkrati dokazuje, da je Skok stilistiko teoretično proučeval — res da v duhu tradicionalne poetike — in si pri tem utrdil lastno metodo.

Glavno in pravo njegovo delo pa so bila in ostala ona področja lingvistike, ki smo jih gori nakazali. V času med obema vojnama postaja Skok eden najvidnejših strokovnjakov za balkansko latinščino in romanščino ter za splošno balkanistiko. Posebno v treh smereh daje pomembne študije: o balkanski latinšititi (to zlasti v *Zeitschrift für romanische Philologie*), o stari dalmatščini (zlasti v *Archivio glottologico italiano*) in o ilirski toponomastiki (zlasti v domačih strokovnih revijah).² — Iz širine njegovega zanimanja in znanja se je rodila tudi zamisel posebnega organa za balkanistiko, misel, ki jo je leta 1934 uresničil, ko je začel v sodelovanju s prof. M. Budimirom v Beogradu izdajati *Revue internationale des études balkaniques*. Časopis si je brž pridobil tudi znamenite tuje sodelavce in ugled v svetu.

O obsežnosti Skokovega dela in njegovi izredni produktivnosti priča seznam njegovih publikacij v *Ljetopisu Jugoslavenske akademije*, knj. 54, Zagreb 1949, str. 195—213, ki navaja do 1948. leta 442 števil; iz zadnje dobe, od 1949 dalje, pa je izšlo še toliko — nekatere najvažnejše publikacije, med njimi tudi obsežna dela, bomo še omenili — da skupno število gotovo presega 460.

Izsledki, ugotovitve, podatki, dognanja, zaključki so se kopičili, pa tudi razvrščali, razporejali. Mnogo tega je sproti objavljalo, toda vse bogastvo posameznosti je na koncu služilo, kakor kamenčki za mozaik, za velike, zanesljive in nazorne slike situacij in preteklih dogajanj — in to ne samo na področju jezika. Skoku je bilo vedno jasnejše, da (kakor sam razvija misel) »toponimi daju daleko opsežniju korist, nego što je sama gramatika. Oni služe i za osvijetljenje stare etnografije, starih pravnih i drugih društvenih odnosa, folklorne, biljne i t. d. geografije, iskorišćavanja tla i mnogih drugih odnosa, koji dolaze do izražaja u zbivanjima na površini zemlje u vezi sa nastanbama, šumama, životinjskim svijetom i t. d.«. Enako, če ne še bolj kot v toponimih, se razkrivajo zgodovinska dogajanja — ekonomske in socialne razmere, duhovna stanja, verstva, selitve, medsebojni vplivi med ljudstvi, kulture in podobno — v besednem zakladu, v leksikalnem blagu; celó ugotovitev fonetičnih in morfoloških faktov in njihova pretehtana ocena osvetljujeata obseg in intenzivnost etničnih, socialnih in drugih odnosov.

Zgoraj smo podčrtali Skokovo težnjo, da v lingvističnem dogajanju dožene in določi zakonitosti. Prav tako važna in vidna je druga komponenta njegovega duhovnega ustroja: nadvse opazna je v njem težnja za sintezo. Nešteto posameznih dognanj se strne v sintetične slike, oživiljene z intuicijo in konstruktivno

² Res je škoda, da kateri od jubilejev življenja ali dela prof. Skoka, n. pr. njegova sedemdesetletnica, ni prinesel tega, kar bi bilo njemu najlepša počastitev, nam vsem pa velika usluga: zbirko njegovih najvažnejših razprav, raztresenih po številnih domačih in tujih časopisih in prigradnih publikacijah, ki jih je deloma že težko najti. Res je marsikaj že sam zbral in porabil v svojih kasnejših sintetičnih delih (gl. dalje doli v tekstu). Toda vsega, kar je še važno, ne. Ta zamuda bi se vsaj deloma dala še popraviti, in naj bi se vsekakor popravila.

fantazijo, obvladano po pozitivnem znanju. Morda bo bodoča kritika v teh slikah eno ali drugo potezo korigirala. Toda orodje je tej kritiki skoval Skok sam, in če bo diskusija koristna, bo to tudi njegova zasluga.

Prvo večje Skokovo delo te vrste je *Naša pomorska in ribarska terminologija* — s prvotnim naslovom: »Od koga naučiše jadranski Jugoslovenci pomorstvo i ribarstvo?« Etimološka preiskava ribiške in sploh pomorske terminologije namreč vodi lingvista do zaključka, da so Južni Slovani prišli na (vzhodno) jadransko obalo pred Benečani, ker so prevzeli ono izrazje od predbeneškega prebivalstva obale. — Študij zgodovinskih virov, analiza jezikovnih reliktoev in predvsem toponomastika so omogočili Skoku, da je na široko orisal simbiozo Romanov in Slovanov v Sredozemlju, ki se je razvila po prihodu le-téh na morsko obalo, v skoraj 300 strani obsegajoči knjigi *Dolazak Slovena na Mediteran* (1935). — Izredno bogati material, ki ga je zbral v dolgoletnih lastnih raziskavanjih po jadranskih otokih, je izkoristil v seriji člankov, ki so v letih 1939 in 1940 izhajali v splitskem listu *Jadranska straža* in ki jih je po vojni, leta 1950, spojil v dragocenem delu *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima* (v dveh zvezkih, z mnogimi geografskimi kartami). — Končno je še dal obsežno lingvistično analizo *Supetarskega kartulara* (ki je izšel v Zagrebu leta 1952 v izdaji Jugoslavske akademije), izredno zanimivega teksta v dalmatinski latinščini XI.—XII. stoletja, važnega za primerjavo s starodalmatinsko in vobče balkansko romanščino.

Neposredno pred vojno je izšla izpod Skokovega peresa vrsta obsežnih univerzitetnih učbenikov: *Pregled francuske gramatike*, v dveh delih, 1938/39 (ki mu je sledila že omenjena *Metodologija francuskoga jezika*); *Francuska književnost XIX. i XX. vijeka*, 1939 (z dvema dobrodošlimi, dasi nepopolnima dodatkom: bibliografijo hrvaških in srbskih prevodov francoskih piscev te dobe in bibliografijo hrvaških in srbskih spisov o francoski književnosti iste dobe) in *Osnovi romanske lingvistike*, v treh delih, 1940. Značaj predavanj, iz katerih so ti učbeniki potekli, je še v mnogih potezih opazen: ni vse vskladenost in sorazmerno obdelano, v nekaterih poglavjih so praznine; in priznati je treba, da ne prihajajo v vseh oddelkih do veljave sodobni nazori o določenih, tudi važnih problemih. Vendar so ta dela za naše študente zelo koristna, ker jih je napisal znanstvenik najsolidnejše priprave ter širokih in samostojnih pogledov na vprašanja svoje stroke.

V zadnjih letih pa je Skok, v organični harmoniji s celotnim svojim predhodnim delom, posvetil največ svojih moči sestavljanju etimološkega slovarja srbskohrvaškega jezika. Do zadnjega diha je bil v tem delu in ga je prav ob smrti v junaškem naporu dovršil. Po obsegu — baje bo imel blizu 1500 strani — in po tem, da je v njem izkoriščeno avtorjevo nenavadno temeljito poznavanje jezikov, ki prihajajo za etimološki slovar srbskohrvaščine v poštev — s tega zrelišča se res zdi, da ni bil za tak srbskohrvaški slovar nihče bolj poklican kot ta romanist in balkanist — pa poznavanje zgodovine domačih besed in splošne zgodovine, utegne biti to res Skokovo življenjsko delo. Pa tudi to spet ne bo samo zakladnica in zgodovina besed, temveč zrelo in spomenik celotne zgodovine obeh narodov, Hrvatov in Srbov — enako kot so se v onih sintetičnih delih, ki smo se jih zgoraj dotaknili, izsledki toponomastike in leksikološke študije kondenzirale v slike važnih epoh v zgodovini južnoslovanskih narodov. — Mimo teh del pa je nemogoče iti, ne da bi poudarili še tole:

Dognanja, zbrana v teh knjigah, so neprisiljeno pa jasno osvetlila zelo važne momente iz zgodovine naših narodov; ona pričajo o tem, kako so Južni Slovani prihajali v svoja sedanja bivališča, zlasti na obale Jadrana, na koga so tam naleteli, kako so se narodi v tem delu Evrope vrstili in premikali, borili

in mešali, kakšen je bil njih delež v politični in kulturni zgodovini. Ta dognanja, v veliki meri Skokova dognanja, so s silo solidne in nepodkupljive znanosti ovrgla marsikako pretenzijo naših neprijateljev v vrstah sosednjih narodov (tako n. pr. ko so pokazala, da — sumarno rečeno — Italijani [Benečani] niso avtohtono prebivalstvo v Dalmaciji [in v Istri], da niso bili tam pred Slovani, ker pač niso isto kot so bili starodalmatski [in staroistrski] Romani v obmorskih mestih). Skok si je bil daljnosežnosti teh in podobnih ugotovitev v svesti. On ni nikdar — in ne bi bil za nobeno ceno — pačil dejstev, niti »prilagajal« zaključkov nobeni »tezi« ali »postulatu« na ljubo, niti narodnim pretenzijam ne. Ampak če in kadar so dejstva govorila v obrambo naših dolgo in na sto načinov zatiranih narodov, je to ugotovil in je gledal, da pridejo dejstva jasno do izraza. Taki pošteni obrambi legitimnih nacionalnih koristi je bil vedno s predanostjo na razpolago — ne šele ob mirovnih pogajanjih po drugi vojni (ko mu resnično pripada velik delež v toponomastično-lingvističnem poglavju zbornika *Oko Trsta* in uvod o patronimih v *Narodnem katastru Istre*). On je živo in globoko čutil z narodom tudi v časih, ko je marsikateri njegov tovariš v znanosti še mislil, da ga znanost odvezuje tega, ali celó, da mu to brani. Petar Skok je tedaj in vselej svoje znanje in orodja znanosti, ne da bi bil kaj popustil od znanstvene poštenosti in metode, z zadoščenjem postavljal v službo narodne obrambe. — Paveličev režim v NDH mu je to povrnil na ta način, da ga je odstranil z univerze (1942—45).

Vrnil se je in z občudovanja vrednim poletom nadaljeval svoje delo. Niti leta niti huda bolezen mu niso mogli vzeti svežine duha in volje do dela. Zato je njegova smrt tem večja izguba, tem hujši udarec.

Večkrat smo v teh vrsticah uporabili besedo »ogromen«: ogibljemo se patosa, toda za delo, za znanje in za dosežke pokojnega Petra Skoka bi bilo težko najti primernejši izraz.

Njegov lik velikega znanstvenika in pokončnega moža nam ostane v častnem spominu in drag.

Stanko Škerlj

MARTIN KRPAN

Pokojni akademik dr. Janko Polec je v arhivskem gradivu o svobodnikih na Kranjskem med drugimi našel posestnika Matija Krepana, Vrh pri Sobračah h. št. 3, 4 (polovica hube), med njegovimi zadnjimi potomci pa še Martina Krpana.¹ Svobodniki so bili podrejeni stanovskemu knjigovodstvu (landschaftliche Buchhalterei) in stanovski administraciji (landschaftliche Administration) v Ljubljani. Med akti stanovske uprave so v fasc. XXXI ohranjeni »Akti o zapuščini v maju 1807 umrlega Martina Krepana«. Ker vasica Vrh spada v župnijo Št. Vid pri Stični, je J. Polec v ondotnem župnijskem arhivu poiskal Krpanov rodovnik.

Praded Krpanov je bil Matija, sin Andreja, r. 3. februarja 1669; stari oče Matija, r. 7. februarja 1708; oče Janez, r. 24. januarja 1736, umrl 30. oktobra leta 1804. Janez Krpan je nekoliko mesecev pred smrtjo izročil posestvo svojemu mladoletnemu sinu Martinu (r. 11. oktobra 1782), kakor je razvidno iz ženitovanjskega pisma z dne 20. januarja 1804. Martin se je dne 6. februarja leta 1804 poročil z Uršulo Kostelc, pa je že 7. maja 1807 umrl; kot smrtna

¹ Dr. J. Polec, *Svobodniki na Kranjskem* (1936), str. 133.

bolezen je navedena sušica (Abzehrung). Pred smrtjo je napravil oporoko dne 26. aprila 1807. Njegov sin Jože, r. 25. februarja 1807, je po enem letu umrl (20. maja 1808). Z njim je rod Krpanov z Vrha izumrl. Toliko sem razbral iz stanovskih aktov in iz zapiskov J. Polca.² V zvezi s tem mi je večkrat omenjal, da se je Krpanov rod ukvarjal s prevozništvom ali tovarništvom. Iz aktov in pokojnikovih zapiskov pa ni razvidno, kako je to ugotovil.

Dr. J. Polec je bil zelo natančen, vesten zgodovinar in je želel vsako malenkost do konca dognati. Sam je šel gledat vasico Vrh. Videl je, da je lega primerna za prevoznništvo, posebej za tovarniški promet (s tovarnimi konji), kolikor toliko združen s tihotapstvom. Vasica je namreč na griču nekoliko manj kakor 1 km oddaljena od stranske ceste, ki se pri Radohovi vasi odcepi od glavne ceste in pelje proti Litiji. V kranjskih stanovskih aktih se vasica dosledno imenuje Vrh pri Selu. Ker pa je tudi Selo le majhna vasica ob cesti in je v okolici več vasi tega imena, zato je enkrat še dodano: ne daleč od Radohove vasi. Bližnja nekoliko večja vas ob cesti so Sobrače; zato je v zapisniku svobodnikov v 18. stoletju zapisano Vrh pri Sobračah.³ Kakor je v okolici več vasi z imenom Selo, tako je nenavadno veliko število Vrhov: Gorenji in Dolenji Vrh pri Primskovem, Vrh pri Čatežu, dva Vrha pri Trebnju in drugi.

Ti kraji so bili pisatelju F. Levstiku dobro znani. Zato se je dr. J. Polcu zdelo zelo verjetno, da je Levstik tukaj dobil snov ali vsaj nekaj stvarnih nadržbnosti za svojega nesmrtnega Martina Krpana. Ta domneva je bila močno potrjena po podatku, da je bil Močilar, ki ga Levstik navaja kot svoj vir, doma v okolici Krpanovega Vrha. Med drugo svetovno vojno je dr. J. Polec zvedel, da je Močilar hišno ime neke blizu Primskovega. Dolgo se je pripravljal, da bi šel gledat Močilarjevo hišo, pa rahlo zdravje mu takšne poti ni dovoljevalo. Ko sem videl, da izdelavo in objavo zbranega gradiva samo zaradi Močilarja preveč odlašajo, sem skušal po svojih znancih dobiti natančnejši opis Močilarjeve hiše. Ugotovil sem, da sta v krajih, koder je hodil Fran Levstik, dve hiši tega imena, namreč v vasi Sevno pri Primskovem in v Lazah, občina Sv. Križ pri Litiji. Močilarjeva hiša v Sevnem po svoji legi ne pride v poštev; danes je zapuščena.

V prvem stavku Martina Krpana beremo, da je Levstik večkrat obiskoval Močilarja, ki mu je »časí kaj razkladal od nekdanjih časov«. To pa more biti le Močilar v Lazah, pol ure zahodno od graščine Turn, kjer je bil Levstik domači učitelj leta 1855—1857 in deloma še do pomladi 1858. Močilarjeva hiša v Lazah stoji tik gozda. Z ene strani je prijetna senca sadnega drevja in kostanjev, z druge strani pa lep razgled proti Sv. Križu in vinskim goricam. Levstik je semkaj rad prihajal v toplih popoldnevih, da se je naužil svežega gozdnega zraka. Tukaj mu je Močilar »enkrat v nedeljo popoldne v lipovi senci« pravil povest o Krpanu. Ob hiši sicer ni in ni bilo lipe, pa stari ljudje pomnijo, da je pred hišo nekdanj rasel mogočen oreh. Orehova senca ni nič manj prijetna kakor lipova, a oreh se manj prilega umetniški besedni zvezi; zato je Levstik rajši zapisal lipovo senco. To prav nič ne zmanjšuje verjetnosti, da je Levstik rad poslušal Močilarja v Lazah; umetnik namreč snuje svobodno in izbira primerne poteze iz narave, kakor je Levstik tudi zgodovinsko gradivo zelo svobodno preosnoval.

² Zapisek o smrti enoletnega Jožeta Krpana je nekoliko nerazločen.

³ Gl. op. 1.

Profesor dr. A. Slodnjak je kritični izdaji Martina Krpana dodal veliko dragocenega gradiva o nastanku, slogu in zgradbi povesti ter pokazal, da je Levstik že leta 1852 nekaj vedel o Krpanu, a da je v Slovenskem Glasniku leta 1858 objavljeno povest spisal šele spomladi 1858 po *Popotovanju iz Litije do Čateža*.⁴ Poleg tega je ohranjen prvotni rokopis Levstikove povesti, a ni natančno dognano, kdaj je bil napisan; morebiti leta 1856 ali 1857. V njem je zapisano, da je zgodbo pripovedoval »star mož«, v Glasniku pa namesto tega stoji Močilar brez vsakega pridevka. To osebno ali hišno ime je morda v zvezi z ledinskim imenom Močile, ne pa ime vaščana iz vasi Močile ali Močila. Vaščan iz Močil bi se moral imenovati Močilan (kakor Selo — Selan), posebno pa bi moral imeti kakšen pridevek (*neki, star, ali kaj podobnega*). V Sloveniji je res več vasi z imenom Močile, pa tudi ledin (zemljišč) tega imena; v zvezi z ledinami so pa hišna imena Močilar.⁵ Pisatelj dr. I. Pregelj mi je povedal, da pozna na Tolminskem dve hiši tega imena.

Zelo važno je opozorilo prof. Slodnjaka, da junak Krpan v prvotnem Levstikovem rokopisu nima krstnega imena in da mu je Levstik dal ime Martin šele v Glasniku. To pomeni, da je pripovedka, ki jo je Levstik prej slišal v Laščah, poznala le Krpana brez krstnega imena, kakor se tudi o podobnem hrustu Štempiharju navadno govori brez krstnega imena. Torej je verjetno, da mu je ime Martin povedal tisti Močilar, ki ga je Levstik postavil namesto prvotnega brezimnega »starega moža«. V okolici Vrha pri Sobračah v letih 1855 do 1857, torej ravno petdeset let po smrti zadnjega svobodnika Krpanovega rodu, so še mogli pomniti Martina Krpana. Pa tudi ne glede na ta spomin daje ime Martin v zvezi s Krpanom živahen ritem in krepko aliteracijo, vredno nadarjenega pesnika.

Zgodovinska resnica je, da v 25. letu svojega življenja umrli sušični Martin Krpan ni mogel dati pobude za povest o bajno močnem junaku zrelejših moških let. V njegovih zapuščinskih aktih je zapisano, da se je v treh letih Martinovega gospodarstva vrednost Krpanovega svobodniškega posestva skoraj za polovico zmanjšala, namreč za 505 fl; če se šteje še porabljen doti Martinove žene, pa za 665 fl. Prodal je celó vinograd v Stari gori. Vse kaže, da je bil Martin bolehen slabič. Verjetno je, da je kot junak slovel Martinov praded ali ded Matija.⁶ Saj je ljudsko izročilo spravljalo pridobitev svobodništva v zvezo z nekim junaškim dejanjem v preteklosti, ki je moralo biti izvršeno vsaj sto let pred Martinom. Preprosto izročilo ni moglo natančno ohraniti krstnega imena junaškega Krpana; govorili so le o Krpanu brez imena ali pa so zamenjavali Martina in Matija. Morda je Levstik v okolici Vrha in pri Močilarju slišal Matijevo in Martinovo ime, pa je namenoma svobodno izbral krepkeje zvoneče ime Martin; saj ni pisal zgodovine, temveč povest.

Ljudska pripovedka je skušala razložiti, da so si Krpani pridobili svobodniške pravice z neko izredno zaslugo. Levstik je na koncu povesti zapisal, da je Martin Krpan v plačilo za junaško zmago nad Brdavsom dobil cesarsko pismo, »da bo brez skrbi nosil angleško sol po svetu«. Mogoče je, da so

⁴ V zbirki Cvetje iz domačih in tujih logov (Celje 1934); uvod str. 5—18, opombe str. 43—46.

⁵ Razlaga prof. dr. A. Slodnjaka, da je Levstikov Močilar nekdo iz vasi Močila v bližini Retij (n. d., str. 43), ni dovolj natančna; ondotna Močila je ledinsko in hišno ime.

⁶ V zapisniku svobodnikov iz druge polovice 18. stoletja je Matija Krepan; istega imena je bil njegov oče, r. 1669.

Krpani kot svobodniki imeli kakšne ugodnosti v tovarništvu, a bistvena svobodniška pravica je vendar bila oprostitve od tlake in desetine. V uradnih aktih svobodniške stanovske administracije je ohranjen inventarski zapisnik Martinovega očeta Janeza iz leta 1804, pa v njem ni nobenega sledu o prevozništvu; ni niti konja niti konjske opreme, ampak volovski voz in dva para volov.⁷ Razumljivo je, da se Janez Krpan na svoja stara leta ni mogel ukvarjati s prevozništvom, ko je v svojem 68. letu tako opešal, da je moral posestvo izročiti mladoletnemu sinu Martinu (mladoletnemu po tedanjih zakonih). Mogoče pa je, da je tovoril v mlajših letih in da so tovorili tudi njegovi predniki; saj je bil tovarniški promet res potreben za krajevno okolico in je bila lega Krpanovega doma blizu stranske ceste med glavno cesto in Litiijo primerna za tovarništvo. Verjetno je tudi, da so Krpanovi opustili težavno tovarništvo v hriboviti okolici, ko so si pridobili dovolj premoženja.

Z arhivskim gradivom, ki ga je zbral in zapisal dr. J. Polec, je dognano, kje je rojstni kraj Martina Krpana; dokazano je, da so Krpani bili svobodniki. Svobodništvo pa so si mogli pridobiti le po posebni podjetnosti ali s kakšnim junaštvom, kar je potem ljudska domišljija po svoje okrasila, Levstik pa svobodno umetniško izoblikoval. Trdno stoji Vrh pri Sobračah, Krpanov dom in z njim tudi Krpanovo ime. Nedvomno je, da je Levstik v ondodni okolici marsikar slišal in zbral o močnem Krpanu, posebej mu je o tem pripovedoval Močilar v Lazah blizu graščine Turn pri Sv. Križu. To so oporišča za nadaljnje raziskovanje in snovanje.

Ne smemo pa prezreti nekaterih težav in dvomov. Levstik je še potem, ko je že hodil okoli Vrha pri Sobračah, postavil Krpanov dom na Vrh pri Sv. Trojici na Notranjem (Notranjskem), bliže Trsta in morske soli. Toda pomniti moramo, da Levstikov Martin Krpan ni prava zgodovinska povest, ampak bolj pripovedka, ki dovoljuje veliko svobodo v lokalizaciji. Verjetno je, da je bilo na Kranjskem več Krpanov, kakor so Krpani še danes v sosednji Hrvatski tja do Like. A za enkrat so na Kranjskem po zgodovinskih listinah najbolj potrjeni svobodniški Krpani z Vrha pri Sobračah. Vprašanje, če je priimek Krepan isto kakor Kerpan in sedanji Krpan, nas ne more resno motiti. Saj so nekateri slovenski jezikoslovci Krpanovo ime spravljali v zvejo z besedo *krepak*, še preden so kaj vedeli o Krepanih. V stari cerkveni slovanščini se je polglasnik *ъ* pisal navadno za samoglasniškim *r*, kar kaže, da se je večkrat tako izgovarjal; tako se danes izgovarja v nekaterih makedonskih krajih. Vsekako je oblika Krepan jezikoslovno zanimiva, ker sega nazaj najmanj v 17. stoletje. Vprašanje pa je, če je bila ta oblika zapisana pravilno po tedanji slovenski izgovorjavi in koliko se poznejša izgovarjava ujema s starejšo.

Vse to sem zapisal samo zato, da se zanimivo zgodovinsko gradivo, ki ga je o Krpanih zbral moj pokojni sošolec dr. J. Polec, ne bi izgubilo. Po lastnem pozvedovanju in po ustnem pripovedovanju J. Polca sem skušal njegovo gradivo nekoliko dopolniti in pojasniti. A ne čutim se poklicanega, da bi vprašanje o zgodovinski in krajevni podlagi Levstikovega Martina Krpana natančneje obravnaval ali dokončno rešil, če je to sploh mogoče.

⁷ Precejšnje premoženje Krpanovega rodu ne nasprotuje Levstikovi povesti o kočarju Martinu Krpanu. Levstik hoče poudariti siromaštvo podložnikov v fevdalni državi. S pridobitvijo svobodništva in z delom pa si je Krpanov rod gospodarsko opomogel.

Naši slovstveni zgodovinarji bodo mogli še marsikaj dognati in bolje razložiti. Morda se bo kakšen drobec še našel v ljudski tradiciji iz okolice Krpanovega Vrha in Levstikovega Močilarja, čeprav je veliko zamujenega. Zgodovinarji naj še natančneje preiščejo stanovski arhiv svobodnikov v Državnem arhivu LR Slovenije. Nekaj se bo našlo v župnijskih in drugih arhivih na terenu, koder so hodili Krpani in po njih sledovih Fran Levstik v letih 1855–1857, nazadnje pa tudi naš prezgodaj umrli pravni zgodovinar, akademik dr. Janko Polec.

Francé Grivec

SOVATNA »ZÁVOD« IN SLIČNE BESEDE

O *sovatni* sem na kratko govoril v oceni *Narodopisja Slovencev* (*Slovenski etnograf* 1954) in naj tu dodam še nekaj novih stvari. Beseda je v rabi na Gorenjskem in se je pojavila v geografskih in narodopisnih razpravah. Po R. Ločarju bi menda bilo treba pisati *solatna*; on spravlja besedo v zvezo s *slatino* in *solnico*. O pravem pomenu *sovatne* si pisatelji, ki jo rabijo, niso na jasnem. Mislim, da se da s pomočjo starih zapisov njen postanek in pomen lepo raztolmačiti. Besedo ima Loški urbar 1630 (Fr. Kos, *IMD* VII, 125): podložniki so smeli v gozdih (*sauaat*) pasti svinje. Drugo mesto, kjer naj pomeni *sauaat* zagrajen prostor za živino, beleži — spet po loškem viru — P. Blaznik, *GMDS* 1938, 18. Tretje mesto, zadevajoče gozd Štango pri Litiji iz leta 1577, je priobčill Fr. Bezla, *Linguistica* 1935, 14. Poročilo pravi, da si deželno-knežji podložniki ograde gozdne parcele *und haissen es sauod*... Še eno mesto je v Urb. ljublj. kapitelskega arhiva za leto 1582 (fara Št. Vid), *ibid.* Iz navedenih mest je pač razvidno, da je prešla slov. beseda *závod* v uradno rabo nemških listin; nadalje, da so si Gorenjci prikrojili nem. nom. plur. *savadten* v slovensko *sovatne*, *sovatna*. Ni potrebno, da se ta beseda uvaja v knjigo. Glede besede *závod* naj omenim, da ji Pletersnik ni nastavil prvotnega pomena in ta je: zemljišče, ki ga je nekdo odtegnil splošni rabi in si ga zato prigradil; prim. pri Pletersniku: *závod* »Wasserfang bei Mühlen« (Jan.). Za taka prigradena zemljišča rabijo štaterski urbarji izraz *Einfang*, *einfangen*. Kako so kmetje spreminjali take prigrade v poljedelska tla, o tem pa da poročilo iz Štange lepo sliko in je oni tekst *locus classicus* za spoznanje naše agrarne ustave.

Beseda *závod* ni edina, ki je bila prevzeta sprva kot glosa, nato kot pravni izraz v nemščino. Važen primer je: *laze žgati* »*Lassbrennen*, *Lassgeld*«; na zahodni meji *pustota*. Glej *IMDS* 1935, 68 s. Uporabim priložnost, da izpolnim nekatere podatke iz one zbirke.

mekóta, f. »mehko zemljišče, poljska mera«. Martin Jesernikh *dient von der mekhata*... 40 xr; *Handt Robathy* 30. Urbar gospostva Ostrovnica 20. avgusta 1585, kraj Reka (*Rieckh*).

strúga, f. »prazni prostori med grmovjem« (Pletersnik). — Davek od »struge« večkrat omenja Bovški urbar leta 1567 (*Flitscher Klausensteuer Urbar*, Viced. arhiv).

zmèt, *zméta*, m. »kar se zmeče; Kollekte bei Hochzeiten« (Plet.). V *IMDS* XIV, 91, je omenjen zapis: *Smet*, Wein- und Getreidezehent (Viced. arh. Nem. vit. red. Fasc. I, 54). V tem fasciklu se nahajajo prepisi listin, izdanih od goriških grofov v zadevi desetine, ki so jo dobivali Križniki pod taborom Križem

(Kos, Urb. II, 175). Desetina je bila ustanovljena kot podpora bolnišnice v Akkersu (Akka); zgodovinarji naj si ogledajo te listine, ali so v evidenci! Fasciklu je pridan Goriški Zehentregister iz leta 1527, ki spada k urbarju iz leta 1523 (*Herlickkait, gerechtigkeit vnd robat im ambt Görtz befunden*). Želeti bi bilo, da se priobči tudi ta desetinski register kot dopolnilo urbarja. V urbarju in registru je naveden *smet* kot neke vrste desetina. Za podatke v urbarju glej M. Kos, Urb. II, 153 et pass. Iz registra navedem naslednje mesto, iz katerega je razvidno, da se je dajala deželno knežja zemlja v *smet*, to je plačevanje desetine v žitu in vinu. Tudi taka zemlja se zove *smet*. Prim.:

Zehenden in der Ober Fertoybar smet, stat und plaz Görz.

Jörg Trabentschikh ein braiden in Ober Fertoiher smet, dauon F. D. zehennd vom wein vnnd traid.

Slične določbe ima tudi goriški urbar (M. Kos, Urb. II, 153 s.).

Beseda *zmet* je prevod latinske *conjectus, conjectura*, oziroma grškega *symbolê*, pri Nemcih *gewerf*, dajatev gospodu, sprva izredna (Müller-Zarncke Wb. III, 740). Grimm pravi o tej davščini: *ein Beitrag der Freien (Deutsche Rechtsaltertümer 298)*; ne vem, ali velja to za naše Goričane, ker ti so sicer koloni, F. D. holden.

Zmet ni sicer nikaka posebnost slovenskega prava, vendar je igrala važno vlogo v življenju našega ljudstva. Iz listine kralja Ludovika z dne 6. januarja leta 864 zvemo, da so salzburški vladike, ko so prihajali zaradi pridigovanja v Karantanijo, prejeli od kneza in ljudstva te dežele poseben davek (*conjectus*), Fr. Kos, *Gradivo* II, št. 191. Iz tu navedenega primera je razvidno, da je *conjectus-zmet* nekaka izredna dajatev. Toda *zmet* goriških virov je določena desetina od zemljišč, plačuje se deželnemu knezu, ne cerkvi. Ako so dotična posestva cerkvena, bi smeli misliti, da je *zmet* oblika »običajne« slovn. desetine (*wonzehendt*).

tláka, f. »Frohne, angaria«. V obliki *tlak* uporabljajo besedo tudi nemški viri na Kranjskem, n. pr. Pleterska listina leta 1439: *czins, tlak, und ander dinst wegen auf den edling thum zu Oberfeld* (MMK 14, 60).

ořč, m. »Krug, vinska mera«. »Die weinmasserey oder vulgo ertsche solen bei dem bergmaister sich einfinden« GMDS XX 285, Klevevški arhiv.

košan, m. »minimalni posestnik zemlje«. V furlanščini *coşan* giornaliere pigionale. Po REW 6973 iz *quotidianus*. Fr. Sturm, ČSJK 1927, 69 izraža proti tej razlagi pomisleke. V Urb. Slov. Prim. II se imenujejo neka najmanjša posestva *chorb* koš: Lucas Wutin, sedaj Valentin Braua, služi od korpp 38 šil. (str. 217). Zvezo med *koš, chorb* in *košan* je opazil že M. Kos, l. c., 73: »Korb pomeni prvotno iz protja spleteno hišico. Po jezikovnem pomenu je korb to kar koš(anija).« Korb je res na Bavarskem hišica pri kmečkih naseljih, v kateri so nastanjeni rokodelci. Schmeller-Fromann citira stvn. glosa: *korb magalia, aedificia pauperum* (BWB I, 1287). Zadnja beseda o izvoru te besede se pa enkrat ne da izreči.

velna, f. »posekana hosta za požar«; *sejati na velno* »prvič sejati na izkrčenem svetu«; *velnar*, m. »oni, ki dela velne«; *válnik*, m. »niederer Grenzwal«. — Nasproti Fr. Bezljaju, SR 1955, 6 s. smatram, da je v podstavi nemški *die Welle* »Stroh- oder Reisigbündel, Faschine«, Unger-Khull, SWS 630. Beseda *Welle*, bavarsko *Wellen*, fem. je gozdarski izraz, doma na jugozahodnem robu nemškega ozemlja. Izveden je iz glagola stvn. *wellan* »rollen, valjati«. Oblike z -ä- v deblu so tudi sporočene, n. pr. *Wällholz* »fascillus« (BWB II, 887). Tako

postane razumljiva vzhodnoštajerska beseda *vâlnik*, m. »niederer Grenzwald« (Pleteršnik) poleg *vêlna*; ta beseda bi se glasila prleško **vèana*, ako bi bila domača, prim. *bêlnô* (prleško *bèano*). Beseda *vêlna* je morala biti sprejeta v novejši dobi. Napravljjanje *vêln*, butar, vejnikov, je prvotno od požarništa ločena panoga. Gozdni red cesarice Marije Terezije za Spodnjo in Gornjo Avstrijo ima o tej stvari naslednje določilo (§ 48): *In denjenigen Sandinseln, welche kein festes Fundament haben und mit Weiden bewachsen sind, solche alle Jahre zu Wällen oder Faschinen geschnitten, aufgebunden und verkauft werden* (Cod. Austr. VI, 846, l. 1766).

J. Kelemina

ŠTÚROV SPIS O NÁRODNICH PISNICH A POVĚSTECH PLEMEN SLOVANSKÝCH V SLOVENŠČINI

V oceni Berkopčeve knjige *Česká a slovenská literatura, divadlo, jazykozpyt a národopis v Jugoslavii*, SR 1950, 213—214, sem zapisal, da bibliografski zaznamek o Štúrovem spisu, ki ga tu navajam v naslovu, ne spada v IV. poglavje, to je med Clanke o čeških in slovaških rečeh, temveč v poglavje II. 2, to je med časopisne prevode. Ta popravek ni prišel v evidenco slovaških slavistov, kakor je to pričalo predavanje dr. Andreja Mráza iz Bratislave na slavističnem sestanku jeseni 1955 v Beogradu (pod naslovom: *Srbská ľudová poezia vo vývine slovenskej literatúry*, zdaj objavljeno v kvartálniku slovaške narodne manjšine v Vojvodini *Nový život*, 1955, 129—136. Tam Mráz na strani 135 piše, da je omenjeni Štúrov spis izšel samo v srbskem prevodu Jovana Boškovića v Novem Sadu 1857).

Franč Zličar je svoj prevod omenjenega Štúrovega spisa objavil v Geršakovi Čitalnici pod naslovom *O narodnih pesmih in pravljicah plemen slovanskih*. Prvi del, ki ga je ali prevajalec ali urednik zaznamoval z rimsko I, je izšel na straneh 218—227 v III. zvezku, drugi del, pod rimsko II, pa na straneh 300—312 v IV. zvezku. Oba ta zvezka sta izšla 1866. Čeprav je ob koncu druge objave (312) objavljeno nadaljevanje, se objava ni nadaljevala, ker je Geršak izhajanje svoje revije ustavil. Tako je Štúrov prevod ostal torzo.

Ivan Geršak (gl. o njem SBL) je izhajal iz poromantične dobe, ki jo je označeval kollárovski panslavistični duh, ter je spočetka z živahno publicistično dejavnostjo razglašal idejo o zblizanju slovenščine s hrvaščino ter idejo slovanske vzajemnosti. A iz kollárovške panslavistične omame se je kmalu iztrezil ter svoje moči usmeril v delo za krepitev slovenske gospodarske moči po štajerskih trgih in mestecih. Gospodarskim, političnim in splošno kulturnim vprašanjem je bila namenjena tudi njegova Čitalnica, naša prva gospodarska in politična revija. Izhajala je v nevezanih rokih v posameznih zvezkih, katerih vsak je dosegel okrog 100 strani. Težišče priobčenih razprav in člankov je bilo v narodnem gospodarstvu ter na pravnem področju, precej je bilo člankov tudi s področja zgodovine, kulture, naravoslovja in podobno, a nekaj sestavkov se je vezalo direktno tudi na slovstvo in slovstvena vprašanja (prim. poročilo o Cegnarjevem prevodu Schillerjevega Valenštajnovega ostroga, ki ga je napisal A. T. Mačkov, to je Anton Tomšič). Geršak je hotel s Čitalnico, kakor piše v podnaslovu revije, ustvariti »podučilne liste za slovenski narod«. Z njo je hotel poučevati predvsem v političnih, pravnih in gospodarskih panogah, vendar s tem, kakor pravi v uvodu, ni hotel v nemar puščati »drugih preiskav o našem dušnem življenju, da se potem lažje in uspešnje lotimo pesemskih pri-

delkov naše literature» (2). Da je to mislil resno, izpričuje tudi Geršakovo pismo Franu Levstiku, na katero ni odgovoril ali pa odgovor ni ohranjen. (Pirjevec v Levstikovih Pismih Geršaka Ivana kot Levstikovega korespondenta ne navaja. Prim. tam X.) V tem pismu, ki je bilo napisano v Brežicah 22. avgusta 1864 (NUK, Ms. št. 491), piše Geršak, da bodo njegovi listi poučni, vendar da »jezikovne razprave, novele, pesmi... nimajo prostora v njih«. Listi naj bi imeli tri dele: prvi za pravo in politiko, drugi za narodno gospodarstvo in tretji »za literaturo«. Pri tem oddelku da je za sodelovanje pridobil dr. Kreka. Zdaj vabi še Levstika: »Zato pa se obrnem prijazno k Vam, da Vi tudi prevzamete jeden del, morebiti slovstveni ter da dobro pretresete kje da je kaj za pretresti, bodi si pri nas ali pri naših sorodnih sosedih... pa le nič filologičnega.« Smeli bi sklepati, da je Geršak naménil dr. Kreku literarnozgodovinsko, Levstiku pa slovstveno kritično področje. A ne Krek ne Levstik v Čitalnici nista sodelovala. Geršak je poleti 1864, torej v času, ko je zbiral gradivo za svojo revijo, pač gotovo obiskal Maksa Pleteršnika v Pišecah pri Brežicah, tedaj profesorja na počitnicah. Mogoče ga je spomnil na Levstika prav Pleteršnik, h kateremu je prišel na skok. (Da ga je obiskal samo na hitro, da ga pridobi za sodelovanje pri Čitalnici, priča v citiranem pismu opravičevanje Levstiku: »Ne zamerite da malo hitim ker se kmalu odpeljem.«)

Vsako literarnoteoretsko ali estetsko razglabljanje ali pobujanje je bilo Geršaku, pravniku in gospodarstveniku, pač čisto tuje. To izpričuje v celoti duh in značaj njegovega dela. Da je vzel v Čitalnico Štúrov spis, za to ga ni pridobila slovstvenostetska in slovstvenozgodovinska vsebina spisa. Realist z veliko mero nacionalne navdušenosti in bojevitosti je tudi v literaturi videl enega izmed izrazov slovanskega duha in eno izmed sredstev za gojenje slovanske navdušenosti in vzajemnostne ideje. V Štúrovem spisu je videl predvsem opis slovanskih ljudskih slovstev, ki z lepoto, mnogovrstnostjo in naravnostjo lahko tekmujejo z ljudskimi slovstvi drugih narodnih ali jezikovnih skupin, na primer germanskih. Poleg informativnosti (Čitalnica je bila najprej poučna!) je Geršaku v spisu zadostoval še Štúrov narodnobuditeljski namen ter njegovo poudarjanje slovanske vzajemnosti. Štúrova slovanska koncepcija je iskala slovaški nacionalnosti opore v širokem slovanskem svetu, v omenjenem spisu v tezi, da je ljudska tvornost tudi najmanjših slovanskih narodov, na primer Slovakov, Slovencev in Lužiških Srbov, enakovreden del slovanske ljudske tvornosti. V Bachovi eri, ko je Štúrov spis nastal, je hotel pisatelj ob slovanskem gradivu pokazati, kako enoten in kako močan je slovanski svet in kako je vanj vredno verovati in vanj upati. Štúrove literarnoteoretske in folklorne teze so bile v spis samo vključene, toda niso predstavljale njegovih osnov. (Primerjaj o tem Slovenské Pohľady 1956, 299.) Geršakovo hotenje se je torej pri objavljanju Štúrovega prevoda ujemalo s Štúrovim osnovnim hotenjem. To izpričuje tudi dejstvo, da Štúrovega spisa ni priobčeval v Čitalnici dobesedno, v celoti, temveč v veliki meri prirejenega.

Najprej besedo o prevajalcu! Franc Zličar se je rodil 23. septembra 1839 v Šentjurju pri Celju. Na celjski gimnaziji, ki jo je opravil v letih 1851–59, je bil med njegovimi profesorji Venceslav Marek, ki je bil gotovo Čeh, med njegovimi sošolci pa Maks Pleteršnik. Ivan Geršak je bil leto za njim, odšel pa je iz Celja isto leto kot Zličar, da dokonča gimnazijo v Gradcu. V kakšnem sorodstvu z Ivanom Geršakom je bil Zličarjev sošolec Vinko Geršak, poznejši duhovnik, trenutno z razpoložljivim gradivom ne morem ugotoviti. Zličar je stopil v semenišče v Mariboru jeseni 1859, ko se je to preselilo iz St. Andraža. V semenišču je bil 1859–1863. Kaplanoval je v Vitanju, Kalobju in v Bra-

slovčah in že 4. marca 1867 umrl v Slivnici pri Celju. Takoj po prihodu v semenišče je zavzel vodilno vlogo med tovariši, ki so jih zanimala kulturna vprašanja in povezovalo slovstveno delo. Postal je namreč urednik semeniškega rokopisnega lista *Lipica*. Urejal ga je od prve številke, ki je izšla dne 1. januarja 1860, do konca tretjega letnika, torej letnike 1859–60, 1860–61 in 1861–62, sodeloval pa je v listu tudi potem, ko je kot posvečeni četrtoletnik ostal še v semenišču. *Lipica* je imela predvsem leposloven značaj. »Sotrudnike so smatrali lastni tovariši za ‚panslaviste‘... ker so skoraj vsi prispevki polni slovenskega in slovanskega navdušenja... 1. letnik je imel celo poseben oddelek z naslovom ‚Slavjani‘, kjer je donajala ‚Lipica‘ razne ‚spise o slavjanskih zadevah‘.« Tudi v II. in III. letniku je ohranila *Lipica* »približno isti značaj, ostala je simbol slovenstva in slovanstva« (citati iz razprave Matije Munde *Zgodovinski pregled literarnega in društvenega življenja v mariborskem bogoslovju*, ČZN 1928, 116 sl.). V *Lipici* je bilo tudi nekaj prevodov iz češčine. V IV. letniku je bila ena številka posvečena tisočletnici prihoda Cirila in Metoda na Moravsko in je prinesla same slovanske pesmi, med njimi tudi prevedene iz češčine. (O Zličarju prim. celjska izvestja, šematizme lavantinske škofije ter Mundovo citirano razpravo; osmrtnica S 12. marca 1867.)

Da sta se srečala Ivan Geršak in Zličar že na gimnaziji, je gotovo. Da sta se mogla srečevati tudi pozneje, je naravno. Tako je pač prišlo tudi do Zličarjevega sodelovanja v Geršakovi Čitalnici.

Če je Geršaka vodila misel, naj tudi slovstveni del njegove Čitalnice poučuje, pa Zličarjevo delo gotovo izpoveduje predvsem slovansko navdušenost za kollárovske slovanske vzajemnost. Tako Zličarju kot Geršaku pa je pri objavljanju Štúra prisojati stremljenje, da bi slovensko nacionalno misel podpirala z idejo slovanske veličine in mogočnosti.

Objava Štúrovega spisa je ostala v slovenskem kulturnem področju brez odziva, razen kolikor je podprla misel slovanske vzajemnosti in posredno nacionalno slovansko idejo. Štúrov spis je pri nas avizirala SB 1853 še pred natisom. Tako je najprej (48) poročala, da je »G. L. Štúr izročil českej matici preimenitno delo o narodnih pesmah in običajih slovenskega ljudstva na Ogerskem«, naslednjič pa (64) to vest popravila, češ da Štúr ne obravnava samo narodne poezije in običajev Slovakov, temveč Slovanov sploh. Nazadnje poroča (127), da se Štúrov spis že tiska v Pragi pod naslovom *Rozbor o národních písniích a pověstech Slovanských*. Po izidu SB o delu ni poročala. Lit. mesečnik, ki je izhajal v času Geršakove Čitalnice, SG, sicer avizira I. in II. zvezek revije (1865, 61–62 oziroma 157), nadaljnjih dveh zvezkov, prav tistih, v katerih je bil objavljan Štúrov spis, pa niti ne omenja.

Od kod je Zličarju prišla v roke Štúrova knjiga, ni mogoče reči. Lahko jo je dobil osebno, saj to ob tedaj se uveljavljajočih zvezah med slovanskimi katoliškimi semenišči ne bi bilo kaj izrednega. Lahko da jo je nabavila semeniška knjižnica. Lahko jo je dobil od Geršaka, ki je imel zveze z graškimi slavisti, n. pr. dr. Krekom.

Kako je Zličar prevajal?

Prevod, kolikor ga je izšlo, sega do str. 103 češke objave (1853). (V celoti šteje češka izdaja 146 ali, če odštejemo uvodno poljsko pesem, 144 strani.) Češka izdaja ima na uvodnem mestu v poljščini pesem J. Dunina-Borkowskega ter posvetilo srbskemu knezu Michalu Obrenoviću, ki je bil mecen slovaškim romantikom. Od 103 strani češke izdaje pa imamo v slovenskem prevodu samo 21 strani! To razmerje, 103 proti 21, četudi so slovenske strani malce večje, jasno izpričuje, da ne moremo govoriti o doslovnem prevodu, temveč o posnetku

izvirnika ali o prirejenem ali skrajšanem prevodu. Besedilo je lahko krajšal prevajalec sam, lahko da ga je zaradi obširnosti krajšal urednik Geršak, ker bi mu sicer jemal nesorazmerno veliko prostora v reviji, ki je bila v glavnem vendarle namenjena pravu, gospodarstvu in politiki, lahko pa je tudi, da sloni Zličarjev prevod na neki češki priredbi Stúrovega teksta, ki je bil skrajšan, in Zličar popolnega Stúrovega besedila ni poznal.

Kolikor Zličar prenaša češko besedilo v slovenščino, se izvirnika skoraj dobesedno drži. Bistveno pri njegovem prevajanju je, da izpušča v celoti cele stavke in odstavke, da, celo cele strani. A kar po tem izčrtavanju, izpuščanju ali prirejanju ostane, je poslovenjeno zelo popolno in skorajda od črke do črke. Zaradi takega načina prevajanja — ki kaže, da je objavljena slovenska redakcija Stúrovega spisa bila verjetno napravljena ob popolnem slovenskem prevodu celotnega izvirnega teksta — je seveda bilo treba tu ali tam zapolniti vrzeli, povezati z besedami ali stavki, ki se ne skladajo do zadnje črke, do zadnje besede z besedami in stavki v izvirniku. Prevajalec sicer v takih primerih jemlje besede in stavke iz Stúrovega besedila, toda je prisiljen, da pač povezovanje izvede nekoliko prosteje. Nekaj primerov naj osvetli Zličarjevo (ali urednikovo) ravnanje!

Način prevajanja in prirejanja naj pokaže primerjanje besedila iz češkega izvirnika na str. 4 ter slovenskega prirejenega prevoda na str. 218—219:

Nejdokonalejší a nejlidšejší způsob, sdíleti jiným co leží v duši, co jí zaujalo a přebírá, jest slovo, a nejkrásnější a nejpůvabnější představení toho stává se písní a zpěvem. Národ slovný čili zpěvný, národ, jenž si od vlastnosti této sám jmeno dal slovanský, stojí v tomto ohledu výše nade všemi svými bratry indoevropskými, duchem svým v člověčenstvu horujícímu. Ti se vyslovovali způsoby od slovanského rozličnými: budovami, stavbami, sochařstvím, malbou; Slované ale vyslovovali se slovem, a ve zpěvích znázornili duši a mysl svou.

Pripomoček naj popolnši in človeški vrednosti naj bolj primeren, drugim razodeti svoje misli, nagnjenja in želje, je beseda, govor in pesem.

Drugi indo-evropejski narodi govorijo

v stavbah, podobah in slikah; Slované pa govori v pesmih; prepevati je njegovo veselje.

Drugi primer: str. 5 izvirnika in str. 219 prevoda:

máť Kozáctvo překrásné sve dumy, které básnickou cenou daleko převyšují podobné výtvořiny jiných národů, na př. německé Nibelungy. Ve zpěvích těchto a v jich nepřebírané družině u rozličných kmenů slovanských může vidět a poznat kdo chce, co jest prostá, ryzí a nezopačená duše slovanská.

Kozaki imajo svoje prekrasne »dumy«.

V teh pesmih

lahko spoznaš
prosto, pošteno, nepokvarjeno serce
slovansko.

Zgleda nam kažeta, kako je prevajalec izpuščal (ali urednik izčrtaval) posamezne besede, dele stavkov in stavke. Kar je ostalo, pa se skoraj docela ujema z izvirnim besedilom.

Zgledov, ko prevajalec sloveni tekst, kakor ga je napisal Štúr, v celoti in brez sprememb, ne bom navajal. Pogledati pa je treba, kako je izpuščal cele odstavke in strani. Nekaj zgledov!

Str. 6 vrsta 7 zg. izvirnika pravi:

Nejprostejší a spolu i nejstarší umění
jest stavitelství.

Prevod vse str. 219:

Umetnost naj prostejša pa tudi naj-
starejša je stavba in zidavna umet-
nost (arhitektura).

Za tem sledi 10 vrst, ki jih prevod izpušča, in nadaljuje na str. 6 vrsta 18 in 19 zgoraj:

Idei, kterou stavitelství znázorniti
nemůže, znázorňuje již dokonalejší
nad ně umění, sochařství...

Idejo pa, ktere ona izraziti mogla ni,
razodeva bolj popolnoma podobarja
ali kiparstvo.

Izvirnik po desetih vrstah, ki jih Zličar izpušča, nadaljuje: str. 6 vrsta 11 do 10 spodaj:

...představití ale toto může malba,
tím samým umění nad předešlé do-
konalejší...

Se imenitniša je malarija,

Sledi v izvirniku 14 vrst, ki jih v prevodu ni, nato se nadaljuje na str. 7 vrsta 6 zgoraj:

...umění již nad malbu dokonalejší,
totíž hudba.

pa godba ali muzika jo v imenitnosti
preseže.

Spet sledi v izvirniku 9 vrst, ki jih prevod izpušča, na kar sledi na str. 7 vrsta 16—17 zgoraj:

Všechnu ale hloubku ducha, každé
jeho hnutí, a hnutí tohto průběh v
nejrozmanitějších záhybech vyčerpat
a představit schopno jest samojediné
básnictví, umění tím samým mezi
všemi nejdokonalejší...

Naj popolniši umetnost pa je pesni-
štvo.

Za tem prirejenim in skrajšanim besedilom Zličar izpusti v celoti vse na str. 7 in 8, do zadnjega odstavka, ko začne Štúr razpravljati o svojem pojmovanju simbolične, klasične in romantične poezije. A stran izvirnika 8, vrsta 5 spod., vse do strani 19, vrsta 16 spod., je Zličar posnel v en sam stavek! To se pravi: namesto domala 11 strani imamo en sam stavek. Štúr je na teh straneh med svetovnimi slovstvenimi vrhovi navedel poleg nemških in antičnih veledele tudi indijske epe, Shakespearovega Romea in Julijo, španskega Cida, Tassov Osvobojeni Jeruzalem, Byrona, Sueja in George Sandovo. Vsekakor bi tako navajanje svetovnih literarnih del, četudi zapoznalo, razmikalo meje našemu čitalniškemu izobraženstvu. Tako pa je namesto razgledovanja po svetovnih poteh in smereh poezije, kakor jih je pač videl Štúr, bralo samo tole: Razločiti

moramo *simbolično* pesništvo ali pesništvo po podobah, kakor ga najdemo pri ljudstvih v jutrovih deželah — klasično pri Grkih in Rimljanih, in pa *romantično*, kakor se je posebno pri kerščanskih narodih v zapadnih deželah v različnih oblikah prikazalo in se še kaže (219).

Nekaj sprememb je v prevodu in prirejanju narekoval Zličarju tudi njegov duhovniški poklic. Štúrovo »v pantheizmu indickém« (46) nadomešča Zličar z »indiškim božanstvom« (303). Ko Štúr piše, da je spreminjanje človeka v žival (v pravljicah oziroma v ljudski poeziji) »pozůstatek prastarého a prvotního slovanského názoru na svět, v kterém... jest člověk s přírodou jedno« (48), Zličar to izpusti. Pač iz istih razlogov so izpuščene celotne strani 81, vrsta 2 spod., do str. 92, ker govore o ljubezenski poeziji (ljubezen v družini in med spoloma, poštenost in čistost, smrt zaradi ljubezni, žalost v zakonu za nekdanjo samsko svobodo ipd.). Štúr piše: »Prirozenost jest v rodině totožnost krve, duch v ní jest mrav rodinný« (53), kar Zličar čisto spreminja: Telesna stran je žlahta po krvi, duševna je vez sv. vere (305).

Štúr navaja v svoji knjigi izredno veliko verzov in pesmi, kajpada največ v odlomkih. Vsa poezija je navedena v izvirniku, pod črto pa so posamezne besede razložene v češčini. Pri pesmih, ki jih ne navaja v celoti, Štúr povzema v nekaj stavkih ali besedah njih glavno vsebino. Kako ravna Zličar? V izvirniku navaja samo eno slovaško pesem, en poljski krakoviak v štirih verzih ter eno lužiškosrbsko štirivrstičnico. Vse ostalo navaja po slovensko v proznem posnetku, le izjemno skuša prenesti verze v neko slovensko verzno obliko. Kar je sicer slovenskih verzov, so vsi iz Levstikovega prevoda Hankovih rokopisov (Vaclav Hanka: Kraljedvorski rokopis, Celovec 1856). Da je opuščen tisk bolgarskih, ruskih in srbskih pesmi, je razumljivo, ker bi to zahtevalo cirilski stavek, ki ga verjetno graška tiskarna (tam se je Čitalnica tiskala) ni imela ali pa ni hotela nalagati tega težkega dela stavecem, ki pač teh jezikov niso bili vešč. Tako so namesto citiranih pesmi ostale v prevodu same regeste v zelo skopem obsegu. Pa še v tem je šel Zličar ali urednik korak dalje: povzetke podaja samo za nekatere v Šturu citirane pesmi, ne za vse. Na ta način se seveda ponekod cele strani izvirnika skrajšajo na nekaj vrstic.

Slovaške pesmi prosto sloveni ali izpušča, delno posnema njih vsebino, a samo eno navaja v izvirniku. Tako je pesem s str. 24 izpuščena v celoti in Zličar navaja samo komentar k njej (222). Ko Štúr na str. 41 navaja 4 slovaške pesmi, Zličar v svobodni verzifikaciji prevaja samo 2. in 4. pesem. (Primerjaj: Slavček v kletki tužno poje, Se spominja ljubih gajev, Jaz tud žalostno prepevam, Ko se spomnim prejšnih časov.)

Poseben je postopek pri pesmih iz Kraljedvorskega rokopisa. Tu je Zličar v celoti ohranil vse, kar citira Štúr, nasprotno je Štúrove citate celo razširil, Hankove verze pomnožil. Citati iz Hanka se tesno drže Levstikovega prevoda. Medtem ko Štúr (26) zgolj omenja Hankovo »naříkání vlaštovky«, a ne navaja nikakih verzov, Zličar citira iz Levstikovega prevoda šest verzov (224). Pri pesmi »Jelen« tistim stihom, ki jih navaja Štúr (43), dodaja Zličar še štiri. Dalje navaja Zličar Hankove verze, kakor so citirani pri Šturu (33, 44, 45 in 78), a izpušča, kar ima Štúr na str. 78 do srede str. 80. Ko Štúr na str. 31 omenja pesem Zbyhoň iz Kraljedvorskega rokopisa, a iz nje ničesar ne citira, Zličar uvršča v svoj prevod celih 22 verzov (225—226).

Ob tem ravnanju s češkim Kraljedvorskim rokopisom, ki ga je imel na razpolago v slovenskem prevodu, je nenavaden Zličarjev odnos do slovenskih izvirnih pesmi, ki jih navaja Štúr (po Vrazovi zbirki naše ljudske poezije).

Tako Štúr citira verze o (kranjski) Lepi Vidi (32—33), a Zličar pesem samo vsebinsko posname. Panonske inačice Lepe Vide (pri Štúru 50) pa Zličar niti ne navaja niti vsebinsko ne posnema. Enako je pri pesmi, kako brat reši sestro Jerico iz turškega ujetništva (Štúr, 33—34). Pri panonski Lepi Vidi je to še posebej čudno zaradi tega, ker pravi Štúr o njej, da je to pesem »Slovinská v Štyrsku«. Kljub temu ni našla milosti pri prevajalcu (ali pri uredniku), ki sta bila oba Štajerca. Samostojno je prevajalec (ali urednik) iz svojega poznavanja vpletel v prevod pesem Mačoha (308), od katere navaja vsebino ter citira v štajerskem narečju tri verze — medtem ko stoji pri Štúru na tem mestu motivno enaka moravska pesem (80).

S tem seveda niso navedene vse spremembe, ki so jih doživeli Štúrovi citati iz ljudske poezije. Omenim naj vsaj sumarično še to, da so pač izpadli vsi verzi, kjer je prevajalec (ali urednik) izpuščal cele strani (prim. 36—40), da so v celoti izpuščeni tako verzi kot vsebinski posnetki na str. 54—58, 63—70 ali 74—77 itd. Med tu izpuščenimi citati so tudi slovenski verzi.

Vsiljuje se misel, da je mogoče imel Zličar pri prevajanju pred seboj Štúrovo besedilo, ki je bilo že skrajšano in prirejeno, seveda v češčini. (Podnaslov njegovemu prevodu pravi, da je bilo Štúrovo delo spisano »v češčini«.) Za to možnost bi govorilo dejstvo, da navaja Zličarjevo besedilo več čeških citatov iz Hanke kakor Štúrov izvirnik. Dalje so v našem prevodu v veliki meri izpuščeni prav slovenski citati, kar je vsekakor nenavadno, če jih je v slovanski krog uvrstil celo tujec Štúr. Še bolj je nenavadno, da Zličar (302) v izvirniku navaja naslednje lužiškosrbske verze (navajam z napakami):

Mi moja rožička vjele lubša
Dyžli všon vulki žiroki svět.
Na svoju rožičku pohladam
Na svoju lubčičku pomyslu.

Teh verzov namreč Štúr nikjer nima! (V bibliografiji kot svoj vir za lužiškosrbsko gradivo navaja knjigo Leopolda Haupta in Jana Ernesta Smolerja *Piesnički hornych a dělných Lužiskich Serbow*. Od kod je Zličar vzel gornje verze, mi ni mogoče ugotoviti.) Ko povzema vsebino srbske ljudske pesmi o Jankoviću Stojanu (Štúr, 58, Zličar 305), navaja Zličar več vsebine, kakor jo vsebujejo Štúrovi citati omenjene pesmi in Štúrovi vsebinski povzetki. Boško-vičev srbski prevod Štúrovega spisa pa se točno drži izvirnika; od tam torej Zličar dopolnil ni jemal. Ali je bil sam toliko razgledan v srbski poeziji, ali pa naj tudi ta primer potrjuje misel, da je imel pred seboj neko prirejeno izdajo Štúrove knjige? Vendar kakšne prirejene ali skrajšane izdaje Štúrovega spisa ne navaja niti Ríznér v svoji Bibliografii písomnictva slovenského niti Mišianik v svojih dopolnilih iz 1946.

Po vsem povedanem je mogoče reči: Zličarjev prevod je skrajšan, deloma prirejen Štúrov tekst. Ker se drži, kolikor ga prevaja, Štúrovega besedila, je mogoče reči, da je njegovo delo prevod. Ker veliko izpušča in s tem krajša, predstavlja Zličarjev prevod skrajšano izvirno besedilo. Ker mora zaradi izpuščanja na novo povezovati Štúrovo besedilo, razmešča in povezuje Štúrove besede nekoliko svobodneje. Končno obliko prevodu je mogel dati prevajalec sam, mogoče pa je prevod priredil urednik Geršak. Možno je končno, da je skrajšan in prirejen Štúrov tekst imel pred seboj že Zličar, če je seveda taka prirejena objava obstajala.

Viktor Smolej

NEKAJ KRAJEVNIH IN VODNIH IMEN

Na slovenskem etničnem ozemlju je razen slov., ki so v absolutni večini, še nekaj substratnih, romanskih, germanskih idr. vodnih imen. Vsa naša vodna imena je sistematsko zbral, uredil, obdelal in z ustvarjalno intuicijo ter kritičnostjo široko razgledanega jezikoslovca osvetlil dr. France Bezljaj v knjigi »Slovenska vodna imena« (del I, A—L, Ljubljana, SAZU 1956). Njegovo delo je mejnik v zgodovini slovenske onomastike; F. Bezljaj je v njem mnogo težkih in zapletenih problemov rešil dokončno, drugod je rešitev nakazal, kjer pa to ni bilo mogoče, je navedel dosedanje gradivo o predmetu in dal tako temelj ter pobudo za nadaljnje raziskovanje.

Od krajevnih imen v širšem smislu so vodna imena najbolj starinska in trajna, prevzema jih rod za rod, narod za narodom. Njih današnje glasovne oblike so večkrat že močno zastrite. Upravičeni smo, da ta — danes ne več razumljiva — imena zaradi prepletanja zgodovinskih naselitvenih plasti, vsled jezikovnih, gospodarskih, političnih, kulturnih idr. odnosov razlagamo na več načinov. V naslednjem skušam še pred izidom ocen Bezlajeve knjige nekaj imen prikazati iz drugačnega zornega kota — iz germanističnega vidika.

Kakor so v Italiji in Franciji v krajevnih imenih neizogibni germanski vplivi, tako je to tudi pri nas. Dolgotrajni politični, gospodarski, administrativni in kulturni pritisk severnega sosedja je nujno pustil v naših krajevnih imenih svoje sledove. Le-ti dokazujejo nemškost oblik zgolj v zanesljivo kolonizacijskem okolišju, drugače pa jih je v večini primerov smatrati za ostanke fevdalnega reda in poznejše administrativne germanizacije, kar pa nekateri raziskovalci v zamejstvu radi pozabljajo.

Arbeč (ali **Rbeč**), levi pritok Nadiže jz. Št. Petra v Nadiški dolini na italijanskem ozemlju, furl. *Erbèz*, *Orbèz*, italij. *Erbezzo*, prim. top. *Rbeč*, furl. *Erbèz*, *Arbèz*, *Arbèc'*, italij. *Erbezzo* (Bezljaj I, 58).

Opirajoč se na Olivierija: *Erbézzo* (star. *Erbeço*, *Arbezo* pri Veroni) iz lat. **herbidii* (*herba*), sklepa Bezljaj, da je ime verjetno romansko. Toda oblike z vzglasnim *a/o*: *e* kažejo na preglas *a > e*, ki je v langobardsčini izpričan že v začetku 8. stoletja, v starovisoki nemščini pa od 750 dalje. Izhodiščna oblika je langobard. *arbo*, *arbjo*, sijn. *arbjo* »Erbe«, iz katere so izpeljana pri Förstemann »Altdeutsches Namenbuch« I, 141, zabeležena imena. Langobardska beseda je ohranjena v krajevnih imenih *Arbi* (Cuneo), *Arbeno* (Novara), *Arbizzo* (Arpizo, škof v Tivoli, 11. stoletje), *Arbizzo* (Como), *Erbezzo* (Udine), *villa Arboid* (danes *Villarboit*, Novara). Ime je torej langobardsko (Gamillscheg, Romania germanica II, 85, 118, 215). *Rbeč* je reducirana oblika iz *arb-/orb-/erb-*.

Boltar, vodna jama pri Dupljah, sz. od Kranja (Bezljaj I, 75). Bezljaj se ne more odločiti, ali naj izvaja ime iz nem. *Behälter* > slov. *poltar* ali iz apel. *bolt* »jama, prepad«. Menim, da je zaradi pripone *-ar* najbolj neprisiljeno razlagati *Boltar* < *boltar/poltar*, to pa iz južnonem. dial. *Behälter* (bēhōltər) »Behältnis, Schrank« ipd. Vzglasni *b* ne moti, ker je bav.-avstr. *b* polkrepek glas (Halbfortis) *b/p*. Besedi *Behälter* ustreza v bavarščini tudi *Kalter* (kōltər) iz srjn. *kalter* < *gehalter* »Behältnis, Behälter, Schrank«. Tudi to dubletu smo si pri Nemcih izposodili: *koltnar*. Obe besedi *koltnar* in *poltar* sta strokovna ribiška izraza: Ujete ribe hranijo žive v vodi v *poltarju*, *koltnarju* (Dravska dolina), ulovljene ribe iz Ljubljane pa so devali v *ribarnice* — *poltarje* (Narodopisje Slovencev I, 116). Zaradi sorodnosti bi se dalo misliti morda še na spisovno nemško *Polder* »eingedeichtes Land«, na začetku 18. stoletja izposojeno iz nizozemščine; besedo pozna vsaj že Cigale (1860) »po grajenji pridobljen svet«

(prim. Kluge-Götze, Et. Wb.¹⁰ s. v. *Kalter, Polder*; Kretschmer, Wortgeographie 476 ss.; Lexer, Mhd. Wb.; Sprachbrockhaus s. v. in D 5).

Davča (pritok Selške Sore), top. 1500, 1515 in der *Allss*, 1607 zum *Bach Dauza*. Ime je na bivšem nemškem kolonizacijskem ozemlju in se po historičnih zapisih ujema s top. *Avče* ob Soči: 1398 *ze Als/Alsz*, 1428 *Als*, 1523 *Alis*, zu *Als* (Bezljaj I, 40, 127). Ni prave osnove, da bi v začetnem *d-* v *Davče* ugotavljali romanski vpliv in na podlagi tega *d-* pripuščali, da se je tudi romanski element s Posočja udeležil kolonizacije dolin Sore (Bezljaj, *ibid.*), saj je aglutinacija pogosta zlasti še v nemških ali germaniziranih krajevnih imenih, n. pr. 12. stol. *Olrana* > 14. stol. *Tollre* > 1550 *Tolder* > *Dollern* ipd. (Bach, Die Namenkunde II, 1; 55 ss.). Nemška izgovarjava *Als* je bila *Alś/Alz*, kar je dalo v slov. *Auš/Auž*. Slov. *-č-* je v imenu pač analogično po drugih krajevnih imenih na *-če*, kar je pri imenih, ki so etimologično temna, možno in razumljivo.

Imenska skupina *Als-* je po nastanku različna, prim. antično *Alsa* z *ā-* (Bezljaj, *ibid.*); *Alsfeld* < *Alahesfelt* (Schwarz, Dte Namenforschung II, 247). Zato ne zadostuje, pritegniti samo furlanske paralele; imena na *Als-* so raztresena tudi po nemškem ozemlju: 1044 *ad Alsam* > *Als* (Dolnja Avstrija); *Alszelle*, *Alserbach*, *Alsergrund* (Dunaj); *Alsdorf* (Aachen); *Alsleben* (Halberstadt) [?]; dalje *Als* (Dansko) [?]; *Alsance*, *Ausance* (Francija).

Dubleti *Alsdorf* (Aachen) in *Elsdorf* (z. od Kölna) ter *Alis* za *Avče* pričajo, da je v imenu izpadel *-i-* in da je bila izhodiščna oblika **alis-*. Sinkopa nepoudarjenega *-i-* v srednjih zlogih po *r*, *l* je pogosta pri Notkerju (St. Gallen), zlasti še po kratkem korenskem zlogu (Braune, Ahd. Gr.⁵, § 66, A. 2). Ta poznostv. sinkopa pač ni bila omejena samo na alemanski dialekt,¹ kajti drugače ne bi bilo preglašanih in nepreglašanih oblik tipa *Els* < *Elis* < *Alis* in *Als* < *Al(i)s*, kar potrjujejo tudi historični zapisi: 583 *Alesuntia* > *Alzette* (Luksemburg); 775 *Alisentia* > *Alsenz* (Nahe); 888 *Elisinza* > *Elsenz* (Neckar); 893 *Alsunza*, 1103 *Alisinza* > *Elz* (Mosel); 968 *Alsoncia* > *Elze* (Sauer); vsa ta imena imajo izhodiščno obliko **Alisontia*. Imena na *-nt-* > n. *-nz-* pa so izvedenke iz nominalnih pojmov, tu iz ide. **alisa* »jelša« (Bach, l. c., 213 ss., Schwarz, l. c., 95, 105 ss.).

Ime za *jelšo* je skupno Slovanom, Germanom, Keltom, Baltom, Grkom in Italikom (Kluge-Götze, Et. Wb.¹⁰ s. v. *Erle*). Vendar je *als-* iz *alis-* lahko nastalo samo v nemškem jezikovnem območju in bilo od tam preneseno drugam. Iz psl. **olcha* ali **jelcha* (Holub-Kopečný, Et. slov. jaz. čes. s. v. *olše*) ni moglo nastati.

Grintovec, Grintovica ipd., imena gorá, potokov, ledinska imena (Bezljaj I, 198). Bezljaj vidi s Štrekljem v imenu slov. *grinta* < srvn. *grint* »Grind, Räude«.

Beseda je sorodna z lat. *frendere* »škripati, (raz)trčiti«; z lit. *gréndžiu* »trem«; agls. *grindan* »zdrobiti«; angl. *grind* »mleti, zmeti«; srnzkonem. *grint* »Grind, Sand«; nizoz. *grind, grint* »grober Sand, grobes Mehl«. Potemtakem je prvotni pomen stvn. *grint* »(z)mleti; pesek«. V starejšem nemškem jeziku se je iz *kopfgrind* razvilo sprva zaničljivo *grind* »Kopf«, potem pa splošno »Kopf«, zlasti v švabsko-aleman. jezikovnem območju (... hiew im den grind ab — J. Wickram [1557]). Ta pomen se je v gornji nem. do danes ohranil.

Stvn. *grint* je baza številnim nemškim krajevnim imenom, že stvn. se uporabljajo za ime gore »ad montem, qui dicitur grind« (Monumenta boica 12, 17). V Švici imenujejo teme skale (Felskopf) *grind*, v Alpah je teren, po katerem je

¹ Prim. frankovsko *Arindo* in *Arndeo*, *Arndio* (Frank, Altfränk. Gr., 67).

razmetano mnogo pečin, *grindig* (Kohl, *Alpenreisen* [1841]). Ker je ime »gore« *grind* prvotnejše od drugotnega pomena *grind* »Kopf«, je mogoče, da gre za dve prvotno povsem različni besedi (Bach II, 1; 267; Kluge-Götze s. v.; Trübner, *Dt. Wb.* s. v.; Schmeller-Fromann, *Bayer. Wb.* I, 266; Weigand, *Dt. Wb.* s. v.).

Za slov. izpeljanke je ugotoviti, da smo ime sprejeli po onemiti nosnikov lahko še v stvn. času. Vsem tem imenom pa ne smemo prisojati istega pomena. *Grintovec* (gora) pomeni verjetno »glava« ali »skalnat vrh«, *Grintovec* (ledinsko ime) pa »skalnat, peščen, razoran svet«. *Grintovec* (potok) lahko ima več pomenov, ki so v zvezi s »peskom« ali »skalovjem«, lahko pa pomeni tudi »kalen potok«, ker je bay. *Grind* tudi »Schmutz«, ali pa »potok med mahovjem; z mahom obraščen potok«, ker je bav. *Grind* tudi še »das kleine Gemöse am Boden und an Bäumen«. Pravi pomen bi se dal določiti šele po ogledu terena. Morda je pri nekaterih imenih nastalo križanje med *grint* in *grunt* »Boden, Abgrund, Ebene« iz ide. **ghr̥n-tu* »Sandboden«, ki je pogost v imenih alpskih dolin (Kluge-Götze; Schmeller-Fromann); prim. 1498 *Gruntauitz* za *Grintavec* (Bezljaj, l. c.).

Karnahta, l. pritok Tera izpod Jaloyca v Beneški Sloveniji (Bezljaj I, 253).

S spoznanjem, da je v drugem delu besede apel. *apa* »voda« (Skok), se problem v marsičem poenostavi. Imena z *apa* so zloženke, katerih prvi del so stvarni in pridevniški pojmi, redkokdaj glagolska debla, nikoli pa osebna imena (Bach II, § 185). Prvi del lahko torej uvrstimo v problematiko imen *Karn-*.

Skok razlaga *Karnapa*: *Karnahta* podobno kot *Curicum* > *Curicta*, izvedeno z ide. sufiksom *-t* (Bezljaj, l. c.). Vendar je *-apa*: *-ahta* mogoče razložiti le v sklopu problematike vodnih imen na *-apa*. Ilirski ali venetski apel. *apa*, oziroma *ab-* (lat. **abnis* > *amnis*), germ. *apa* > *affa* je v vodnih imenih močno razširjen. Na nemškem ozemlju je bil tvoren nekako do stvn. dobe, okoli 10. do 11. stoletja je ali že nerazumljiv ali občuten kot končnica. Zato je na nekoč strnjenem ozemlju imen na *-apa* nastopilo preslojevanje z apel. *-aha* ali *-au*. Nositelji imen na *-apa* so bili Franki, žarišče za *aha* pa je rensko-frankovsko in alemansko jezikovno območje (Bach II, § 186, 187; Schwarz II, 61).

V negermanskem prostoru je polno rečnih imen z *apa*, ki jih ne smemo razlagati iz germ. osnove: *Apsos* (j. Ilirija), *Apilas* (Makedonija), *Syrapus* (Lukanija), *Anapos* (Sicilija) itd. Ilirsko-venetsko je pač tudi **earnapa* (*Karnahta*), 1270 *Cornap*, 1300 *Cornapo*, furl. *Cornâp*, *Cuarnâp*, *Quarnap*; ital. *Cornappo* (Bezljaj, *ibid.*).

Karel Veliki je kraje v današnji Beneški Sloveniji priključil frankovski državi; s frankovsko nadvlado pa se začenja v priključenih pokrajinah frankonizacija krajevnih imen tudi v pokrajinah, ki leže na periferiji (Bach II, § 483). Takrat je bil apel. *-apa* v frankovščini še tvoren in je glasovno ter pomensko sovpadal z ilir.-venet. *apa* (srednjefrank. dialekt ne pozna visokonemškega premika glasov pri medvokalnem *-p-t*), zato je ime lahko ostalo nespremenjeno. Vsekakor v njem ni opazen najmanjši nemški vpliv. V južni nem. ali bavaršč. bi medvokalni *-p-* v *Cornapa* moral postati *-ff-*. Pri tamkajšnjih Romanih se je prvotno ime ohranilo skoraj nespremenjeno, ne pa tudi pri Slovencih.

Pod Ottoni in Štaufovci so bili kraji v današnji Beneški Sloveniji ponovno izpostavljeni močnemu nemškemu vplivu, saj vodi tod važna pot s Koroškega v Furlanijo. Takrat apel. *apa* ni bil več razumljiv in je bil pač nadomeščen z *aha*, ki je bil običajen v alpskem svetu. Vsekakor je bilo obdobje, v katerem je ta pokrajina spadala v interesno sfero Bavarcev, Avstrijcev idr., dovolj dolgo,

da je v njem lahko nastalo »urbarijalno«, »uradno« ipd. preimenovanje *Karnapa*: **Karnaha*.

Nemška imena na *-apa* imajo mnogokrat še eufonični odglasni *-t* (Bach II, § 184). Tudi v jzali. nemških vodnih imenih na *-aha* se okoli 15. stoletja pojavlja odglasni *-t*, ki ga nekateri pojasnjujejo kot analogijo po kolektivnih imenih na *-t*: 1367 *Büchelache* > 1427 *Buchelat*, zdaj *Bühlott*; 1267 *flumen Locha* > 1464 *an der Lochat*, danes *Lauchert* (Donava) (Bach II, § 190). Tak razvoj moramo pripuščati tudi za *Karn-apa* > **Karn-aha* > **Karnach* (prim. *Aschaha* > *Aschach*) > **Karnacht*, slov. *Karnahta*.

Kolk, studenec pri Ržišču (Litija); *Kuk*, d. pritok Soče (Kobarid); *Kuk*, d. pritok Bače (Stržišče) (Bezljaj I, 271). Bezljaj izvaja ime iz *kolk* »Hüfte«, slov. tudi »Felsenvorsprung, Klippe« itd. ter sklepa, da gre za prvotni morfonim, ime pa je šele kasneje prešlo na (gorske) potočke. To bi se dalo zagovarjati, ako bi na terenu, kjer se ta vodna imena pojavljajo, dokazali tudi ista ledinska, gorska idr. imena.

Mogoče pa gre za metatezo onomatop. *klök* »gluck« > *kolk*, prim. še *klokati* »glucken«, *klokotati* (čisti izvor klokota) »glucken, sprudeln« (Murko, Cigale, Janežič-Hubad, Pleteršnik). Z isto verjetnostjo bi lahko navedli nem. *Kolk* »Wasserloch, Grube, Höhlung am Flussufer, Strudel im Wasser« (Bach, Dte Namenkunde II, 1; 255; Kluge-Götze, Et. Wb.¹⁰), oziroma *Kolk*, *Kulk*, *Kölke* »Sumpf, Pfütze« (Cigale), ali *Kolk* »tiefe Auswaschung in der Flusssohle; durch Deichbruch entstandenes Wasserloch« (Sprachbrockhaus s. v.) in k temu še *das Wasser kolkt aus* »wäscht aus, unterhöhlt« ter *kolken* »žlepetati, klokotati« (Cigale) oziroma anglosaško *cyllan*, nizoz. *kolken* »rülpsen«, slov. *kolcati* (sla. besede gl. Holub-Kopečný, Et. sl. jaz. č. s. v. *škytati*). Prim. 847 *Edencole* (Westfalsko), *Kolkhausen*, *Rohrkolk* idr. (Bach, l. c., 255, 277).

Komárča, 1. 1461 m visok gorski hrbet sz. od Bohinjskega jezera (izvir Savice). 2. *Komarča*, gozd v Srednji vasi. 3. *Komarčenca*, potok pri Stijaku. 4. Apel. *komarča* »ostrvo« (dial. apel. v Bohinju), rabljen tudi kot lestvica na nedostopnih mestih v steni Komarče; kopa sena (Bohinjske planine) in drogovi, ki na štirih straneh podpirajo kopo sena (Begunjščica). 5. Apel. *komarča* »Klumpfuss« (Kranjsko). Prim. Pleteršnikov in Glonarjev slovar, Narodopisje Slovencev I, 135, 149 in F. Bezljaj, I, 275. Dosedanje razlage ne ustrezajo.

Lex Bajuvariorum (okoli 745) pozna obliki *commarchanus* in *commarcani*, tudi bavorske diplome večkrat navajajo na mestih, kjer imajo n. pr. alemanske listine *marcha* — terminus *commarcha*, *commarchia* (1808: tradimus *commarchiam* nostram in loco ... v freisinških listinah itd.). Gre za latinizirano obliko germ. besede *marka*, ki je razširjena s prefiksom *con-* (kakor n. pr. *confinium*, *conpagenses*, *conprovinciales*) = *conmarchia*, kar dá po asimilaciji *commarchia*. Na Koroškem, v sz. delu Gorenjske in na severnem Goriškem (torej na prostoru, kjer je Komarča) pa se pri starejših izposojenkah *k* (tu pisano *ch*, kar je južnobav. močno aspirirani *k*) pred *e*, *i* palatalizira v *č* (sekundarna palatalizacija velarov, prim. Ramovš, H. Gr. II, 240; VII, 118): *komarkia* > **komarčia* > *komarča*. Naglas na osnovni besedi (2. zlog) je ostal tudi v slovenščini, *i* pa je izpričan še v *commarchiones* »conprovinciales«.

Germ. *marka* pomeni prvotno »limes, fines« pa tudi »signum, terminus« (ags. *mearc*), »confinium« (extra *marcham* vendere = extra terminos, extra provinciam). Na Bavarskem se imenuje v času ljudskega prava areal, ki je v skupnem uživanju večjega števila oseb — *conmarchio* (Gutmann: Die soziale Gliederung d. Bayern zur Zeit des Volksrechtes, 1906, 81, in J. Grimm: Dte Rechtsaltertümer, 1922, II, 8 ss., 17). Potemtakem je *commarcha*, *commarchia*

pojmem bolj za stvar kakor za krajevno ime in kaže na »skupnost« (Gemeinschaft), lahko pa pomeni tudi isto, kar današnje »meje« (Gemarkung), ali pa »meje z ozirom na sosed« (Grimm, l. c., in Gamillscheg: Romania germanica II, 73).

Ze od 7. stoletja dalje so imeli frankovski tehnični uradniki »forestarii« nalogo »mensurare et designare per loca denominata« (Gamillscheg, l. c., II, 72), vendar so mejo med plemeni in narodi označevale običajno visoke gore in ne-prodirni gozdovi (Grimm, l. c., II, 69). Meja torej ni bila črta, temveč širok pas, cona. Po letu 774 so se z vključitvijo langobardske kraljevine v sklop frankovske monarhije »pomaknile meje frankovske Italije ob zahodni rob slovenske zemlje. Težko je reči, kje so potekale, verjetno v pasu med Furlansko ravnino in gorskimi obronki ob Nadiži, Soči in Krasu« (Kos: Zgodovina Slovencev, 1955, 95, 96). Ime *Komarča* »meja, obmejni pas« za gorski hrbet in gozd (gl. zgoraj 1 in 2) govori za to, da je bil v tem predelu obmejni pas ali v času Karla Velikega ali pa v 9. stoletju v času »Posavske krajine« (prim. k temu zemljevid v Kos, l. c., 111). Da pa *commarchia* ni bila samo apel. (kakor meni Grimm, l. c.), dokazuje dubleta *commarca*, ki živi v krajevnih imenih bivše karolinške Francije, n. pr. *Comarque*, depart. Dordogne (Gamillscheg, l. c., II, 73).

Reke, rečice in potoki so razmejevali manjše teritorije in okraje (Grimm, l. c.), zato je *marka* tudi vodno ime: *Wimarka* (8. stoletje), *Marchbach* (leta 978) (prim. Bach, II, 1; 400). Tak primer je pač tudi potok *Komarčenca* (3). Med *Komarča* in *Komarčenca* je podobno razmerje kakor med *Konfin* (meja in krajevno ime) in *Konfina* (rečica, prim. Bezljaj, l. c.).

Kjer ni bilo naravnih meja, so le-te označevali tudi s kopicami (prim. za Slezijo: koppitzen aufwerfen und die Grenze bestätigen), plotovi, kamni, koli in podobno, ki so jih posebej zaznamovali. Tako znamenje se je imenovalo *mahal*, *hläh* in morda tudi *marcha* (Grimm, l. c., II, 70). V našem primeru (4, 5) gre pač za prenos širšega pojma na ožji na podlagi notranje sorodnosti: kopica iz kamnov, zemlje ipd. je meja (*commarchia* — *komarča*) in od tod potem drugotno na predmet, ki je temu samo na zunaj podoben (kopica sena, drogovi in podobno). Med *Komarča* in *komarča* je torej približno tako razmerje kakor med *kantón* (okrožje) in *kanton* (obcestno znamenje).

Ormož. Izvor imena še ni pojasnjen. Prof. Kelemina bežno pripominja, da bi *Holrmūs* (= Ormož) moglo biti »klasično ime« (ČJKZ VI, 41, op.).

Oblika *Hollermūz* spominja na nem. *Holler* »bezeg«, vendar je bivše nemško kolonizacijsko ozemlje szah. od Ormoža strnjeno področje oblike *Huller* (izhodiščni pas verjetno vzh. od Nürnberga, gornjefalški dialekt); po kolonistih s Solnograškega bi se morala ohraniti oblika *Hoier*. Misliti bi se dalo tudi na dial. *Hollamuas* »bezeg«, toda to redko besedo poznajo v strnjenem področju oblike *Holler* le v okolici Pasinga (z. od Münchena) (Mitzka, Deutscher Wortatlas III. s. v.).

V imenu se na prvi pogled komaj dá ugotoviti nem. osebno ime *Alram*, latinizirano *Alramus* iz **apala-hraban* »Edelrabe« > **Adalahraban*, ki se v grafičnih oblikah *Adalraban*, *Adalram(us)*, *Adilram*, *Adelram*, *Adlram*, *Alaram-nus*, *Alramnus* pogosto pojavlja v listinah iz let 800—1200 (Solnograški urbarji in Kos, Gradivo). Iz **Adalahraban* je v skladu z razvojem nemških glasov v zgodnjem srednjem veku, t. j. po oslabitvi polnih vokalov v nepoudarjenih zlogih in po asimilaciji, nastala redukcijska oblika *ābrām*, zabeležena že leta 821. Izpričana je tudi v vrsti krajevnih imen, n. pr.: 1381 *Allrams* (Passeil, Štajersko), 1444 *Alramsparg* in *Alramstorf* (Sakental, Štajersko); 1297, 1307, 1330 *Alrams* (Zwettl); *Mollram* (Neunkirchen); 1352 *Olam(er)*, 1365 *Molrams*, 1399,

1462 *Olrams*, 1450 *Olrām*, *Olrānd*, 16. stoletje *Molramb*; *Alrams* (a. d. Leitha): 1252, 1245 *Alrams*, 1280 *Alrams*dorf [?]; *Alrams* (Gr. Höflein): 1292 *Alrams*, 1534 *possessio Orlamus*, 1546 *Villa Alram*, 1556 *possessio Arlamus*, 1425 *possessio Alramus*, 1454 *Arlam*. Refleksi za *Alram* so torej (*Zahn*, *Ortsnamenbuch f. Steiermark*; *Steinhauser*, *Gen. ON*):

- I. *Alram*, *Alrams*, *Allrams* (gen. sg.), *Alramus* (latinizirano);
- II. *Arlam*, *Arlamus* (metateza);
- III. *Olrām*, *Olrāms*, *Olrānd*;
- IV. *Orlamus*;
- V. *Mollram*, *Molrams*, *Molramb*.

Z oblikami III.—V. smo pri izhodišču slovenske oblike, ki se pri sosednjih Hrvatih in v starejših letnikih »Novice« glasi *Ormuž* in ki jo je zabeležil tudi *Zahn*. Historični zapisi so tile: 1275, 1505 *Holermuos*, 1515 *Holrmuez*, 1515 *Holrmues*, 1520, 1522 *Holrmūs*, 1522 *Holermuzz*, 1531 *Hollemues*, 1538 *Hollerlmūz*, 1450 *Holermuos*. S poenostavljenjem grafike dobimo izhodiščno obliko **(h)olr-mūs*, ki ustreza gornjim oblikam III.—V.

Metateza *Alram* : *Arlam* in *Olrām* : *Orlam* pri imenih, ki so v teku stoletij postala nerazumljiva, ni nič posebnega. Oblike z vzglasnim *o* pa so lahko nastale po dvojni poti:

A. V srednjeveški madžarščini se je *a* razvil v *ā*: 1292 *alrams* > *olrāmš* > **olrāmūs* > 1534 *orlāmūs* > *ārlāmūs* (Moór, *Die genitiv. Ortsnamen des heanzischen Sprachgebietes*, cfr. *Südostforschungen* I, 162 ss.). Ker pa so oblike z *o* tudi na povsem nemškem jezikovnem območju (*Neunkirchen*), se je ime *Alram* razvijalo ustrezno razvoju bav.-avstrijskih narečij.

B. 1. *āl* : bav. *ā* postane okoli 1200 pred *l* teman vokal *ā* > *ā* > *o* (*Albrecht* : *Olbrecht*; *Alberndorf* : *Olberndorf*) (Moór; *Steinhauser*).

2. Obliki *mol-/hol-* sta nastali zaradi aglutinacije in proteze. Protetični *h*, ki ga slovenščina navadno ne substituira, je značilen posebno za jezikovno mešana ozemlja; primerjaj *im Eiches* > *Meiches*; *zum Ulrichstein* > *Mulstein*; *Aldo* > *Haldo*; *Albrecht* > *Hobracht*; *Otto* > *Hotto*, *dux Karinthie* (*Salzburški urbarji*; *Schatz*, *Altbair. Gr.* 88 ss., *Bach* II, § 58).

3. *-rāmūs* > *-r-mūs/-ermūs*: Krajevna imena se v nemščini zaradi stranskega poudarka ali ker so postala etimološko neprozorna, lahko močno deformirajo zlasti v drugem kompozicijskem delu: 1555 *Salmannes* > *Solms*; 990 *Fore-sati* > *Förste* itd. (*Bach* II, § 60). Latinizirane oblike so imele navadno na končnici stranski poudarek: *Hieronymūs* > *Muhs* (*Heintze-Cascorbi*, *Dte Familienamen*), zato se je v srednjem zlogu anuliral stranski poudarek, dolžina se je skrajšala in oslavljen zlog je izvečine izpadel: *ālram* > *ālramūs* > **alrāmūs* > **ālr-mūs/ōlr-mūs* kakor lat. *cālamūs* > nem. 1485 *kalmuss*, slov. *kólmež* (prim. švab. *Kalmes*) (*Kluge-Götze*; *Pritzel-Jessen*, *Dte Volksnamen d. Pflanzen*). Refleksi za *r-sonans* pa je lahko *ar* in *rā*, prim. *Holermūs/Hollerlmūz*.

4. *-mūs* > *mūs/mues*: *u* s stranskim poudarkom se je lahko razvil v diftong analogno po kaki zvočno ustrezajoči besedi (ljudska etimologija) ali pa spontano ter postal sekundarno dolg, prim. *Hieronymūs* > *Mues*, *Muhs* (*Heintze-Cascorbi*), *s* se je še daleč v 15. stol., ponekod še dalje, izgovarjal kot kakuminalni *š* (*Johanš* > *Janš* > *Janž*; *Ježuž*; *Kristuš*; *Primuš/Primož* ipd.) (tudi v madžarščini je *s* = *š*). Refleksi za lat. *-mus* (z nemško izgovarjavo) je v slovenščini *-muš*, *-moš*, *-meš*.

Izhodiščna fonetska oblika je torej bila **(h)órlmûs* ali **órlmûs*, ki je z izpadom *l* dala *Ormuž/Ormož*, prvotno morda *villa* ali *possessio Alramus*, morda *Alramusdorf* ipd. Okoli 1100 se v notranji Avstriji začenja opuščati osnovna beseda zloženega krajevnega imena (*Gunthartesdorf > Gunthers* — genitivna krajevna imena). Enakšna sprememba se je zgodila tudi z današnjimi imeni *Alrams*, *Ormož*.

Kraji z imenom *Alrams* ležijo večinoma na vzhodu bivše »Avstrijske marke«, torej na obmejnem ali kolonizacijskem ozemlju. Ormoška okolica je bila že od 9. stoletja dalje last solnograških nadškofov. Zato ni nemogoče, da je kraj dobil ime po salzburškem nadškofu *Alramu (Adalramu)* (821–836), ki je dosegel, da je Spodnja Panonija postala poseben arhidiaconat, neposredno podrejen Solnogradu. Tudi drugače je Alramova živahna aktivnost v tem delu naše zemlje zgodovinsko izpričana.

Opomba: Prof. Kelemina meni, da je *Ormož* nastalo pod vplivom madžarščine in navaja (ustno) — obliko *Ormuzd* (kot *Varažd-in*), ki je nisem mogel upoštevati. Kako se je *Alrams* razvijalo v madžarščini, je prikazal Moór (glej zgoraj). Madžarščina ne pozna krajevnih imen tipa *Alrams*, *Abrahams* itd.

Taka imena so prevzeta. Če so v krajevnem imenu prepoznali končnico, so jo izpustili: *Alrams > Alram*, če je niso, so jo pridržali: *Arlamus > árłamuš* (Moór, l. c., 162, 163). V taki obliki pa dolgi *a* ni izpadel.

Dušan Ludvik

DIVNJEK

Beseda je izpričana v Prešernovi romanci »Judovsko dekle«:

Pustite ljubi oča me,
da v divnjek grem sprehajati se...

Ko v grajski divnjek je prišla...

Slodnjak (Poezije doktorja Franceta Prešerna, 1946, 99) razlaga besedo »divnjak = grajski park, prostor z gozdiči, živimi mejami in travniki«, s čimer je vsebina besede le deloma zadeta, njen izvor pa ni pojasnjen.

Divnjek ni isto ko današnji *grajski park*, besedo lahko razložimo le s prireditvijo kulturne zgodovine in na podlagi srednjeveške tradicije. Poznat. *parricus* »ograjen prostor« se prvotno nanaša samo na »živalski vrt« (*Tiergarten*, *Wildpark*), kar potrja tudi č. *obora* »Tiergarten«, ki je le smiselni prevod lat. *parricus* (prim. *obora* Gutschmann, Jarnik, Murko, Miklošič, Pleteršnik). Pod vidiki nove vrtno umetnosti so bili na Angleškem prvotni *parki* — *obore* razširjeni in predruženjeni v »pokrajinske nasade« (*Landschaftsgarten*), ki naj imajo značaj proste pokrajine in narave. Te nove nasade so še nadalje imenovali s staro besedo *park* (Meyers Konversations-Lexikon s. v.), čeprav sta se spremenili i vsebina i obseg. Beseda *park* je v slovenskem besedišču mlada izposojenka, Cigale jo navaja kot tujko, ki je v nji še takrat (1860) živel njen prvotni pomen »Tiergarten — zverinjak«.

Prenos besede *park* na »pokrajinski nasad« je bil mogoč zaradi tradicije in sorodnosti, kajti tudi srednjeveški *parki* — *obore* so imeli veliko skupnega s poznejšimi »pokrajinskimi nasadi«.

Srednjeveški nasad je delno nadaljevanje antičnega vrta. Zasajen je prvenstveno zaradi ekonomičnosti, medtem ko so vidiki estetike le drugotni. To velja tako za zelenjadne vrtiče (*viridarium herbarum*, *wurzgarte*, *wurtgardo*, *wurt* > slov. vrt), kakor za srednjevelike okrasne vrtove (*viridarium mediocrium*, *mittelmässiger Ziergarten*) in pa za nasade »visokih oseb« (*viridarium regum* et *aliorum illustrium* et *divitum dominorum*, č. královská obora). Pravo podobo srednjeveškega nasada, iz katerega izhaja grajski park, nam riše Albertus Magnus (13. stoletje), zlasti pa Petrus de Crescentiis (1230—1310) v delu »*Ruralium commodorum libri XII*«.

Grajski vrt je pravzaprav kraljevski vrt v malem in ima približno iste značilnosti. Prostor naj bo na ravnem, brez močvar, naj ne bo zaprt severnim ter vzhodnim vetrovom, naj ima več studencev, naj bo ograjen, proti severu naj bo gozd, v njem pa gozdne živali (*plantetur in eo ex parte septentrionis nemus arborum diversorum in quo fugiant et lateant animalia silvestria in viridario posita* — PdCr. VIII, 3). Proti jugu naj bo grajsko poslopje, da ščiti nasad pred nadležnimi vetrovi. Na grajskem prostoru naj bo nekaj zelenjavnih vrtov in ribnik. V ograjeni obori pa naj imajo predvsem zajce in kunce (*leporarium*), srne, košute, jelene in druge gozdne živali (ne pa roparic) ter vepre (*apros* — PdCr. VIII, 5, in IX, 80). Ne daleč od poslopja naj drevesa obdajo z vseh strani z gosto spletenim dračjem; v taki naravni ptičnici pa naj goje fazane (*fazanerija*, č. bažantnice), jerebice in ptice pevke (*supra quasdam arbutulas prope palacium positas fiat sicut domus quedam tectum et parietes habens de filo rameo spisse reticulato in qua ponantur fasiani, pertices, philomene, meruli, cardilini, faynelli et omnia genera avicularium canentium* — PdCr. VIII, 3). Na grajskem prostoru naj tudi napravijo iz vrb, trt ipd. naravne senčnice, sploh pa naj gojijo čimveč domačih in tujih dreves, grmičja ter rastlin. Poti z drevoredi naj gredo od stavbe proti gozdu, da se lahko opazuje življenje v njem.

Kolikor baročni ali rokokojski (francoski) vrt ni spremenil zunanosti grajskih vrtov, so pač bili taki kakor v srednjem veku tudi še v 19. stoletju. Crescentijeva knjiga je bila splošno znana, njen vpliv pa je opazen na vseh področjih življenja. Seveda so bili grajski vrtovi vselej le v skladu z danim terenom in v skladu z gospodarsko zmogljivostjo graščaka (prim. Tivoli v Ljubljani). Značilno zanj pa je bilo: ozka povezanost z naravo in ograjen prostor za gozdne živali ter ptice — torej neke vrste živalski vrt.

Iz tega vidika pa moramo besedo *divnjek* razložiti tako, kakor jo je v dvomu tolmačil Pleteršnik: »*divnjak* — namesto *divjinjak* — der Tiergarten (?)«. Beseda je izpeljana iz *divjina* »das Wild, das Wildbret« podobno kakor *zverinjak*, č. *zvěřinec* iz *zverina* »Wild, wildes Tier, Raubtier«, oboje pa je verjetno nastalo pod vplivom n. »Wildpark«.

Pintar (Književne drobtinice v ZMS IV, 1902, 173) razlaga besedo *divnjek* = *divnik*, t. j. *diven*, čaroben, krasen vrt (*Wundergarten*). Taka razlaga je brez podlage. Tomo Zupan (Drobnosti o Prešernu — *Divnjek* v Koledarju šolske družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani za leto 1907, 27—30) je besedo *divnjek* zabeležil iz ust Ribičeve matere, vdove Prešernovega nečaka Jožefa Volka. Z njo so označevali 300 m dolgo seč ob občinski kolovozni poti od Ribičeve hiše pod cerkvijo v smeri proti Lescam. »Ta seč obstoja iz leščevja, lip in brestov. Drevje je usajeno po vrsti, ves divnjek se ti zdi kakor precej zanemaren drevored, ki se polagoma izgublja na pašnike in senožeti.« Če bi bila izpričana

samo beseda *divnjek*, bi lahko mislili tudi še na srvn. *wiltban, wiltfang* »Wildhegung, Wildpark, Wildjagdbezirk, prostor, kjer je dovoljeno loviti«, toda Prešernov grajski divnjek se vendarle v nečem ujema z *divnjekom* iz Vrbe — oba sta umetno zasajena. Divnjek je bil hkrati zaščiteno lovišče, kjer se je gozdna žival plodila pod ugodnejšimi razmerami in tudi lažje kot na odprtem terenu lovila (PdCr. IX, 80).

Tako je *divnjek* res »grajski park«, toda v smislu srednjeveškega *parricus*, srvn. *pferich* (Kluge-Götze, Et. Wb.¹⁰ s. v. *Park, Pferch*), č. *obora*, t. j. ograjen prostor, navadno umetno zasajen, kjer gojijo gozdne živali zaradi ugodnejšega razploda in lažjega lova. Ta divnjek pa je le sestavni del grajskega prostora in grajskih nasadov, le-ti pa so spet samo del proste narave.

Dušan Ludvik

AVGUST PAVEL

(1886—1946)

Slovenistika se ni oddolžila spominu prekmurskega rojaka, slavista, etnografa, pesnika in prevajalca slovenskih klasikov v madžarščino, *Augusta Pavla*, ob njegovi smrti — zato naj se ga spomni ob njeni desetletnici in obenem sedemdesetletnici njegovega rojstva. Bil je eden tistih Slovencev, ki jih je usoda zanesla v tujino, v kateri se je uveljavil s svojim delom, pa vendar ni zatajil svoje domovine. Pavel je storil še mnogo več: velik del njegovega prizadevanja je bil posvečen našemu narodu z raziskavanjem ljudskega jezika in življenja tistega njegovega dela, ki so si ga prisvajali Madžari in ki je delno še v mejah njihove države; njegovi prevodi pa so seznanjali na najbolj dovzeten način naše sosede z našimi vrednotami in pripravljali prijateljsko sožitje med obema narodoma.

Ni bilo nekaj samoumevnega, da je iz Prekmurja v začetku tega stoletja izšel slavist. V okolju, kjer domače besede ni negovala šola, ne javno življenje, marveč le skromen tisk v narečju, je mogla vzbuditi in hraniti zavest pripadnosti k slovenski skupnosti le redka tiskana knjižna beseda, prebujena družina, ki je dala pet izobražencev, vzgojenih večinoma na Slovenskem in za vzgojitelje, ter domači župnik, pisatelj Jožef Borovnjak, ki je imel stike s Fr. Simoničem, K. Glaserjem in A. Trstenjakom.

Avgust Pavel se je narodil 28. avgusta 1886 na Cankovi blizu Radgone, očetu kmetu in krojaču. Nižjo gimnazijo je obiskoval v Monoštru, višjo je odlično dovršil v Szombathelyu. Kot višješolec je bral slovenske knjige, časnike in časopise, tako da se je odločil za študij hungaristike in latinščine kot krušnih strok, slavistike pa iz posebne ljubezni do vsega domačega. Najljubša profesorja iz prvih strok sta mu bila na peštanski univerzi ogrski literarni zgodovinar Frigyes Riedl in komparativist Lajos Katona, ki je bil tudi organizator in teoretik madžarske etnografije. S slavistom Oskarjem Asbóthom pa sta bila kmalu sodelavca in prijatelja. Pri njem — večkrat edini slušatelj — se je odlično naučil srbohrvaščine, ruščine in poljščine. Po diplomski služboval v Budimpešti, Tordi na Erdeljskem in v Dombóváru do vojne, ko je bil težko ranjen v nogo, tako da je ostal invalid. Že 1914 ga je peštanska fil. fakulteta izvolila za profesorja na katedri za srbohrvaščino, toda ministru je bil premlad. Po vojni je bil zaradi javnega dela in Adyjevega kulta v šoli med republikansko vlado ter zaradi pozivov v Slovenijo

v zaporni preiskavi in premeščen v Szombathely. Dne 16. novembra 1920 mu je dekan Ivan Prijatelj sporočil vabilo filozofske fakultete v Ljubljani, naj pride za privatnega docenta za severna slovenska narečja s posebnim ozirom na prekmurščino in južnoslovansko-madžarske kulturne stike — toda prevzeti bi moral mesto suplenta na realki. Zaradi družine takih pogojev ni mogel sprejeti in tudi drugih vabil v Slovenijo ne. Prav tedaj je umrl tudi Asbóth, toda okoliščini tedanjega Pavlovega življenja so odločile v prid Melichu. Stolico za srbohrvaščino pa je pozneje dobil brezpomembni publicist Bajza. Tudi čez leta, ko so nameščali nove slaviste, so jugoslovanstva osumljenega Pavla dosledno prezirali, čeprav so s tem onemogočili znanstveni razmah njemu, škodovali pa stroki. Šele pod vplivom navideznega političnega zbliževanja med obema državama sta ga povabili univerzi v Kolozsváru in Szegedu kot privatnega docenta za južnoslovanske jezike in književnosti. Odločil se je za zadnjo, kjer so ga izvolili 6. februarja 1941, toda zaradi vojne je mogel le malo predavati.

Ker se znanstvenemu delu v tuji provinci skoraj ni mogel posvečati, si je našla njegova delavnost izven šole razna torišča. Preko vodstva muzejske knjižnice je prišel do vodstva županijskega muzeja, ju pomembno izpopolnil; leta 1933 pričel izdajati dvomesečnik *Folia Sabariensia* — Vasi szemle, pozneje Dunántuli szemle (Prekdonavski obzornik), domoznansko glasilo, ki mu je pridobil ugled in sodelavce po vsej državi, pa mu skrbel z velikimi organizacijskimi sposobnostmi tudi za gmotno osnovo. Kako je bil s tem in ostalim delom v raznih društvih osrednja osebnost v mestu, dokazuje tudi to, da je po vojni postal predsednik svobodnih prosvetnih sindikatov. Saj se Pavel tudi med vojno ni dal vpreči v šovinistične namene madžarske oblasti z zasedenim Prekmurjem. Kljub temu pa v osvobojeni domovini, kamor si je tako želel, zopet ni bilo zanj mesta, tako da je našel svoj prerani grob v Szombathelyu, kjer je umrl 2. januarja 1946.

Pavel je družil v sebi umetnika, znanstvenika in praktika. Čeprav je pesnil že kot visokošolec v madžarščini in prekmurškem narečju, je šele v 45. letu pričel objavljati svoje madžarske pesmi, ki jih je zbral v zbirkah »Vak völgy ölen igy szolozsmázok« (1933, Tako pojem psalme v objemu slepe doline) in »Felgyújtott erdő« (Zažgani gozd, 1936). Ta poezija človečanskega protesta proti sodobnim nasprotjem in klika po lepšem življenju, odeta v samonikel in krepak, izviren izraz, je vzbudila veliko priznanje. Svojo sijajno umetniško besedo pa je postavil tudi v službo posredovanja umetniških vrednot s prevodi srbohrvaških ljudskih pesmi in slovenskih pesnikov (Gregorčiča, Jenka, Aškerca, Sardenka, Zupančiča, Meška), zlasti pa naših pripovednikov (Levstik, Martin Krpan; Prežihov Voranc, Boj na požiravniku), med njimi v prvi vrsti Ivana Cankarja več črtic in povesti Na klancu (A szegénysoron, 1941), Hlapec Jernej in njegova pravica (Jernej szolgalegény és az ő igazsága, 1937), Potepuh Marko in Kralj Matjaž (Mihaszna Marko és Mátyás király, 1937) v madžarščino.

Srce ga je pa vselej vleklo najmočneje k lepim začetkom njegovega slovenističnega raziskavanja. Za diplomsko delo je pisal o madžarskih tujkah v prekmurščini in ob diplomu mu je Madžarska akademija znanosti natisnila nagrajeno »Glasoslovje slovenskega cankovskega narečja« (A vashidegkuti szlovén nyelvjárás hangtana, Budapest 1909, str. 148), prvi in edini zvezek zbirke »Slovanska narečja na Madžarskem«. Delo je leta 1913 predložil kot doktorsko disertacijo. V uvodu (prevod: Fr. Sobočan, Slovan 1911; V. Novak, Slovenska krajina 1935) je orisal pokrajinske in govorne skupine prekmur-

skih Slovencev, v obsežnejšem delu (str. 7—92) obravnava vokalizem, v drugem pa konzonantizem (93—139). Snov je razdelil po današnjem stanju glasovnih refleksov, izhaja pa iz stesl. glasov in podaja njih zastopstvo v prekmurščini z množico primerov iz živega jezika, ostalih prekmurskih govorov in literarnih spomenikov, s pregovori, verzi, primerja pa jih s knjižnimi oblikami po Pleteršniku in z drugimi slovanskimi jeziki. Pomen Pavlove razprave, ki je prva sistematično prikazala vsaj del prekmurskega narečja, so priznali M. Murko v LZ 1912, Škrabec v Cvetju 28, zv. 4, Ramovš v AfsPH 37. Asbóth je napisal o delu 14 strani poročila v Nyelvtudomány III, v Roczniku slawistycznym III pa je podal v nemščini 27 strani izvlečka iz dela, da bi omogočil slovenistom njeno umevanje in ga opremil s priznalnimi izrazi.

Naslednji lingvistični spis je izšel iz kritičnega odnosa do tedanje prekmurske publicistike: Jezik najnovejše prekmurske književnosti (A legújabb vend irodalom nyelve, Nyelvtudomány VI, 1916—1918, 1—27, 102—116). Važno je, da je tu Pavel pribil enotnost prekmurskega narečja s slovenščino, kar je zastopal tudi med okupacijo v nasprotju z madžarskim uradnim naziranjem. V razpravi je pokazal razliko med živim jezikom in pisanimi oblikami ter v 27 točkah povzel oznako narečja. — V isti reviji je objavil »Prekmursko zbirko tekstov in zgodovino dosedanjega zbiranja« (Vend szövegyűjtemény s az eddigi gyűjtések története, Nyelvtudomány VI, 161—187, 263—282), kjer je prvič v naši dialektologiji in etnografiji v res zanesljivi fonetični transkripciji objavil štiri pravljice iz domačega kraja z madžarskim prevodom in lingvistično razlago. V uvodu je ocenil podobno delo Števana Küharja v ČZN 1910—1914. Prav v zvezi s tem spisom je na osnovi Küharjevega gradiva napisal razpravo »Jezik Markov«, t. j. južnega Prekmurja, ki je pa ostala v rokopisu.

Razen nekaj ocen in drobnih člankov Pavel ni objavil več razprav o prekmurščini, čeprav je do konca zbiral gradivo in zapustil 1500 strani rokopisa. Pač pa je podal mnogo dragocenega gradiva o jeziku tudi v raznih etnografskih spisih, posebno iz govora Slovenskega Porabja. — Napisal je tudi rusko slovnico, katere pa je izšel le I. del (Orosz nyelvtan 1916).

Avgust Pavel je družil v sebi redke lastnosti eksaktnega lingvista in literarnega zgodovinarja, etnografa ter pesnika. Že od začetka se je posvečal južnoslovanskemu ljudskemu pesništvu. V razpravi »Sorodstvo pravljice o Orfeju v južnoslovanskem ljudskem pesništvu« (Az Orpheus-monda rokonai a délszláv népköltészetben, Ethnographia 1909, 321—340) primerja predvsem slovenske ljudske pesmi z motivom godca pred peklom z antičnim gradivom. V študiji »Južnoslovanski viri pripovedke o Bankojevi hčeri« (A Bankó leányáról szóló széphistória délszláv forrásai, Egyetemes Philológiai Közlöny 1913, 104—112) je dognal, po katerih srbohrvatskih ljudskih pesmih je neznanec priredil srednjeveško madžarsko pripovedko. — Svoje najljubše literarne snovi se je prvič lotil v spisu »Hunyadijci v južnoslovanskem ljudskem pesništvu« (A Hunyadiak a délszláv népköltészetben, Vasvárm. és Szombathely v. Kultúregy. II. Évkönyve 1926, 111—124), v katerem je načel za Madžare posebno mikavno raziskavanje o Kralju Matjažu. Poleg prekmurske dialektologije si je postavil delo o tem problemu za drugi življenjski cilj, toda objavil je le še nastopno predavanje »Kralj Matjaž v slovenskem ljudskem izročilu in literaturi« (Mátyás király a szlovén néphagyományban és irodalomban, Sorsunk 1941, 197—202), zapustil pa je do 500 strani rokopisnega gradiva o predmetu.

Poleg manjših zapiskov sta posebno pomembni dve etnografski razpravi, ki nam odkrivata tako malo poznano Slovensko Porabje. V prvi »Odrta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev« (prevod podpisanega v Etnologu IV, 1931, str. 125—145, — Nyilttűzhelyű konyhák a hazai szlovénoknál. Értesítő-Népélet 1927, 129—144) je z vso toplino opisal domove najsevernejših slovenskih vasi z obilno nomenklaturo in slikovnim gradivom. — V drugi »Lov na brinjevke v Prekmurju in v Őrség« (Rigászás a Vendvidéken és az Őrségen, Néprajzi Értesítő 1942, 141—163) je podal velik del besedila tudi v porabskem narečju, v fonetičnem zapisu. — Pavel je napisal več razprav tudi o etnografiji pokrajine Őrség, ki meji na Prekmurje.

Pomen Pavlovega dela moramo razumeti le, če se poglobimo v njegovo kulturnopolitično ozadje. Prav tako pa moremo razumeti — z velikim obžalovanjem — tudi premnoge njegove nedokončane načrte iz tragičnih razmer, v katere ga je vklepala usoda.

Ne le s prevodi iz slovenščine in srbohrvaščine v madžarščino, tudi z mnogimi poročili in ocenami o južnoslovanskih vprašanjih v madžarskih revijah je storil veliko uslugo na obeh straneh. S tega področja je treba posebej omeniti spis »Ungarn und die Slovenen« (Ungarn und die Nachbarvölker, 1943, 123—140), v katerem je orisal kulturne vezi in stike med nami.

Kakor nam je v ponos ugled in ljubezen, ki ga uživata Pavlov spomin in njegovo delo med Madžari, tako nam tudi ostaja dolžnost, njegovo delo spoznavati, pravično vrednotiti in nadaljevati.

Vilko Novak

KNJIŽNE OCENE IN POROČILA

STUDIA SLAVICA 1955. — Gotovo je za madžarske slaviste izid prvega zvezka budimpeštanske slavistične revije vesel dogodek. S tem se madžarska slavistična znanost predstavlja svetu s svojo lastno fiziognomijo. Za interesenta izven Madžarske pa je pojav nove revije tembolj vreden pozornosti, ker je ta pravzaprav samo ena postavka v širokopotezno zastavljenem načrtu madžarskega slavističnega delovanja.

Ceprav se madžarska slavistična publicistika lahko naslanja na pomembno tradicijo od osemdesetih let dalje (od prvih znanstveno solidnih študij prof. Asbótha preko Melicha, Pavla do današnjih), so se vendarle šele v času po vojni odprle madžarskim slavistom prave razvojne možnosti. Medtem ko je poprej ostajalo vse zadevno raziskavanje na ramah redkih posameznikov, lahko danes govorimo o sistematično vodenem raziskavanju in o organiziranem objavljanju po trdnem konceptu. Ta obsega: izdajanje slovanskih jezikovnih spomenikov, ki jih hranijo v budimpeštanskih in podeželskih arhivih oziroma knjižnicah, jezikovnozgodovinski slovar teh spomenikov, študij slovanskih narečij v mejah današnje države in lingvistični atlas le-teh govorov, tekstološka kritika in analiza itd. (gl. Péter Király, Dix années d'études slaves en Hongrie, StSl 307—310).

Že iz tega je razvidno, da je madžarska slavistična znanost pretežno filološko-lingvistično usmerjena. To že po tradicijah kakor tudi po potrebah študija madžarsko-slovanskih jezikovnih odnosov. Vendar niso izključena drugorodna prizadevanja in tako duša podjetja prof. Kniezsa kliče k sodelovanju v reviji vse, ki obravnavajo tako ali drugačno znanstveno problematiko v zvezi s Slovani.

Spričo dejstva, da je madžarščina v svetu slabo poznana, želi nova revija posredovati dognanja in izsledke madžarskih slavistov v dostopnejših jezikih, v slovanskih in glavnih evropskih. Izkazalo se je, da ta način objavljanja ustreza madžarskim znanstvenim potrebam že zategadelj, ker zagotavlja njihovem delovanju širšo publiciteto. Preizkusila sta ga že Asbóth in Melich, ki sta od časa do časa objavila izsledke svojih že v madžarščini natisnjenih študij v takratni osrednji slavistični reviji, v Jagićevem Archivu; med slovanskimi pa jim je bil najbližji krakovski Rocznik slawistyczny (Asbóthov prikaz Pavlove fonetike cankovskega narečja, Kniezseva ocena Melichove velike študije o Madžarski v času naselitve).

V tridesetih letih so se študije, ki so računale na zanimanje izven meja, precej namnožile in zato so sredi tega desetletja začeli z izdajanjem posebne znanstvene letne publikacije, problemsko vezane na zgodovinski ogrski prostor: Archivum Europae Centro Orientalis (AECO, 1935 do 1944), ob njej pa so še posebej tiskali serijo razprav iz revije, imenovano Ostmitteleuropäische Bibliothek. Ta zasnova pa se je kmalu pokazala preširoka, saj je skorajda povsem prevladala zgodovina narodov Ogrske od najzgodnejših časov

naprej in je književna zgodovina z jezikoslovjem živela le nekje v ozadju. Tako sta po vojni dva inštituta na budimpeštanski filozofski fakulteti, slavistični in romanistični, poizkusila nadaljevati AECO z izdajanjem *Études slaves et roumaines* (ESR, 1948—1949). Z glavnim urednikom slavistom Kniezso je težišče prešlo na jezikoslovje in literarno zgodovino, čeprav je seveda revija vključevala vso problematiko v zvezi s Slovani in Romuni (zgodovino, arheologijo i. dr.). Tip te revije nadaljujejo *Studia Slavica* z jasno omejitvijo na samo slovansko tematiko in z razširitvijo možnosti objavljanja na vse slovanske jezike.

Pri obeh povojnih revijah pa lahko opazimo še eno posebnost: medtem ko so poprej redkokdaj segli izven problematike madžarskoslovanskih jezikovnih, kulturnih in drugih stikov (med temi še najbolj Asbóth: n. pr. študija o slovanskem naglasu), zlasti mlajši slavisti poleg neslavistov v ESR in StSl uspešno začenjajo s samostojnimi študijami na več področjih. Tako n. pr. najdemo v ESR 1948 Szemerényijevo študijo o baltoslovanski jezikovni skupnosti in razpravo Endreja Kovácsa o simbolizmu pri Čehih in Slovakah in podobno.

Že prvi zvezek nove revije dokazuje njeno polno upravičenost. Madžarski slavisti so se dela lotili s pravo znanstveno vnemo in s polnim upoštevanjem kulturne in politične enakopravnosti nekdanjih podrejenih narodov Ogrske. Zavedajoč se zgodovinske povezanosti vseh treh slovanskih vej z Madžari v okviru nekdanje Ogrske in presojujoč položaj današnje Madžarske ob slovanskih mejah so izrabili bogate možnosti, ki jih madžarskemu slavistu dajejo zgodovinske in geografske okolnosti.

Posebne možnosti zatorej narekujejo svoj stil dela: 1. Zlasti v madžarskem glavnem mestu in tudi marsikje na podeželju so neizrabljeni bogati arhivi oziroma knjižnice s slovanskimi listinami, ki jih mora dobiti znanost v razvid. 2. Poznanje hungaristike omogoča madžarskim slavistom gotovejše prijemališče za študij madžarsko-slovanskih jezikovnih stikov. Tako se sama ob sebi ponujata iskanje v etimologiji in leksikalichen študij glede na vzajemno jezikovno vplivanje. 3. Mnogo bolj kot v slavistiki druge madžarski znanstveniki vežejo svoja raziskavanja na kulturno in politično zgodovino, tako n. pr. jim študij izposojenk in krajevnih imen koristno služi kot pomožno sredstvo pri razreševanju zapletenih vprašanj srednjeveške kolonizacije in pri etnogenezi.

Iz tega sledi opozorilo, da moramo Slovenci pozorno spremljati raziskavanja in dognanja madžarske znanosti, kar je omogočeno s tem, ker se zadnja leta razmere urejujejo. Že Murko je v LZ 1912 v svojem poročilu o Pavlovi fonetiki opozoril, da bi morali na Slovenskem spremljati madžarske spise o našem jeziku in zgodovini ter o tem poročati. V 50ih letih je madžarska slovenica kritično registriral Vilko Novak zlasti v ČZN, po zadnji vojni pa je iz različnih razlogov redno poročanje skorajda povsem izostalo.

V pretresu madžarske slavistike nas zanima v glavnem dvoja: metode in smeri raziskavanj — in slovanske zveze, torej tisto, kar na Madžarskem o nas in v zvezi z nami pišejo.

V prvem zvezku StSl bo slavističnemu interesentu predvsem zanimiva Kniezseva razprava *Die Sprache der alten Slawen Transdanubiens*. Ta študija je zasnovana kot zavrnitev slovaškega slavista Jana Stanislava, ki v svoji knjigi *Slovanský juh v stredoveku* dokazuje slovaški karakter Prekdonavja (stare Panonije). Kniezsa s lahkoto ugovarja Stanislavu, saj je kot hungarist in odličen poznavalec staromadžarskega pravopisa in fonetičnih zakonov stare madžarščine bolj kot kdo drugi oborožen za takole razpravljanje. Tako je

prišel po drugi poti do enakih zaključkov kot Grivčeva ocena v Slavistični reviji 1949. Svojo zavrnitev Stanislavovih trditev uspešno opira na pravkar objavljeno veliko delo o slovanskih izposojenkah v madžarščini: ... (po Stanislavu) so wäre es unbegreiflich, dass die überwiegende Mehrheit der slawischen Lehnwörter der ungarischen Sprache nicht westslawischen, sondern südslawischen Charakter hat. Weder die christliche noch die staatliche Terminologie zeigen einen nordwestlichen Charakter, desgleichen auch die landwirtschaftliche Terminologie, selbst wenn sie westslawische Elemente erhält (str. 33). Fonetična analiza krajevnih imen (utemeljena s tremi diferenciacijskimi kriteriji: 1. epentetični l, 2. obravnavanje skupine tl, dl, 3. refleks za t + j) vodi avtorja do prepričanja, da je pred madžarsko naselitvijo in neposredno po njej živelo v Panoniji južnoslovansko prebivalstvo, je segalo celo preko Donave v srednjo Slovaško (prim. tudi njegovo študijo Zur Geschichte der Jugoslawismen im Mittelslowakischen, ESR 1948), vendar pušča Kn. odprto vprašanje, ali so to bili Slovenci, kajkavski Hrvati ali štokavci. Kniezsi moramo pritrditi, da tega z direktnimi jezikoslovnimi dokazi ne moremo razrešiti, saj so bile razlike med slovanskimi narečji v 9. stoletju komaj občutne. Sklepamo pa lahko dalje z geografsko-historičnim vidikom: štokavci so praktično izključeni, saj so — kakor je znano po Jagiću in po drugih — Slavonijo vse do turške zasedbe naseljevali kajkavci in so se štokavci šele po tem razširili do Koprivnice in Bjelovara, to je do svojega današnjega obsega; med predniki današnjih Slovencev (zlasti severovzhodnih) in med kajkavci od Mure in Drave preko Save (panonska Hrvatska) pa je za ta čas težko postavljati vidne razlike. (Leksikalične in druge študije bi pokazale, koliko je ob alpski, zgodaj dokumentirani z brižinskimi teksti, možno govoriti tudi o panonski jezikovni bazi.) — Tako s Kniezso indirektno doživlja novo potrditev v madžarski znanosti že uveljavljen sklep, da so živeli v Panoniji tako imenovani panonski Slovenci, od katerih so Madžari prevzeli krščanstvo in mnoge kulturne nazive.

S tem pa so zavrnjene tudi kombinacije o prehodnem narečju med južnimi in zahodnimi Slovani, kjer naj bi govorili bolg. št. žd za t + j, d + j (Skok, prim. tudi Piuk, Zur Frage der Slaven in Pannonien im IX. Jhrt., Wiener Slawistisches Jahrbuch, 1950). Kn. tega ne omenja, vendar njegovi dokazi za refleks t + j odklonilno odgovarjajo tudi v tem vprašanju.

Kniezsa se izkaže v tem vprašanju kot nepristranski razsojevalec in tako teza o slovenskem značaju Kocljeve Panonije dobiva novo podkrepitev. Ni pa jasen stavek: Obwohl die slowenischen Geschichtschreiber die Geschichte von Prybinas Fürstentum seit jeher als einen organischen Teil der slowenischen Geschichte betrachten, versuchen sie nicht einmal den slowenischen Charakter dieses Gebietes zu beweisen (str. 31). Smatram, da je bil stavek tako napisan, ker pač avtorju niso bile znane naše zgodovinske študije.

Hadrovicseva razprava Der südslawische Trojaroman und seine ungarische Vorlage uporablja metodo, ki je avtorju koristno služila že pred tem, ko je raziskaval jezikovno-stilno in metrično zvezo med manj vidnim kajkavskim pesnikom Magdalenicem in med nekim madžarskim sodobnikom (Die ungarischen Vorlagen eines alten kroatischen Dichters, AECO 1959). Pretres verzij Trojanske priče je avtorja napotil do sklepa, da so imena oseb, jezik in zlasti še napake v prevodih razumljive le tako, če je južnoslovanskim tekstom služil kot predloga madžarski primerek. To je tembolj zanimivo in skorajda presenetljivo, ker ta madžarski primerek ni ohranjen, vemo le, da je obstajal latinski pratekst in da je bil njegov avtor anonimni pisatelj zgodovinskega

spisa *Gesta Hungarorum* (okrog 1200). Iz Királyevega pregleda desetletne slavistične delavnosti na Madžarskem posnamemo, da se Hadrovics po tem loteva še obdelave južnoslovanskih verzij srednjeveškega romana o Aleksandru Velikem.

Galdijeva študija *Sur quelques pionniers des rapprochements étymologiques slavo-hongrois* je začetni del široke obravnave zgodovine uspelega in zgrešenega tolmačenja madžarskih izposojenk in slovanskih jezikov. Kot razprava pove, so že v času humanizma razložili, da je del madžarskega besednega zaklada soroden slovanskemu. Zgodovinski pretres etimologiziranja sega v tem zvezku do leta 1816.

Bolj kot proti južnim Slovanom teži raziskavanje madžarskih slavistov na področje vzhodnih in zahodnih slovanskih jezikov. Rusistiko zastopajo v prvem zvezku: študija o legendi svetega Ladislava v Rusiji (Perényi), sintaktična analiza Zadoščine (Fodor) in registracija eksperimentalne analize melodike ruskega vprašalnega stavka. Prva razprava ugotavlja pot, kako da je kralj Ladislav (konec 11. stoletja) prešel v ruske legendo kot zmagovalec nad kanom Batijem (invazija Tatarov v 13. stoletju). Mimogrede bi spomnil, da so se tudi na naših tleh — na freskah stare turniške cerkve — ohranili motivi svetoladislavske legende. — Analiza sintakse starega ruskega teksta pa zasluži pozornost, ker avtor dovolj spretno veže sintakso in stilistiko in utemeljuje afektivno-stilistično funkcijo in vrednost s sintaktičnimi obrati (n.pr. vloga aktivnih glagolskih oblik, pomen maloštevilnosti neosebnihih glagolov in brezsubjektnih stavčnih konstrukcij itd.).

Zvezek vsebuje zlasti mnogo slovaškega in češkega gradiva (registracija in opisi listin oziroma tekstov). Iz ocen je razvidno, da so izdali že srednjeveške češke spomenike, ki so se našli na Madžarskem; druge edicije spomenikov pa pripravljajo.

Királyeva kronika razgrinja pestro sliko delovanja madžarskih slavistov, dela, ki je razveseljivo po svojem konceptu in po rezultatih. Poleg poprej omenjenega zadevajo razprave še zgodovino pravopisa, dialektologijo, kulturno zgodovino i. dr. Izdali so tudi dva zajetna slovarja za ruščino. S tem kronika zadnjega desetletja nadaljuje Tamásev prikaz za obdobje 1939—1946 v ESR 1948.

StSl izhajajo pod najvišjim pokroviteljstvom kot izdaja Madžarske znanstvene akademije. Letno računajo na 20—30 tiskovnih pol (razprave, drobni prispevki, ocene itd.). Tako pomeni nova revija v slavističnem svetu — lep obet.

Pripomba. Za našo bibliografijo moram še registrirati, da je v poletju 1956 — torej že po prednjem poročilu — izšel še 4. snopič 1. letnika (skupno 476 str.). Slovenska znanost bo lahko našla med objavljenimi prispevki tudi kaj zase, tako n.pr. v arheološki (paleoantropološki) študiji *Die Kontinuitätsfrage und das Erscheinen der Slawen in Pannonien* (Simonyi), v Kniezsevi akademski razpravi *Slavische Bestandteile der ungarischen staatlichen und juristischen Terminologie*, v Hadrovicsevi oceni temeljnega dela prof. Kniezse o slovanskih izposojenkah v madžarščini (I. del v dveh knjigah nad 1500 strani) in v bibliografiji slovanskih literarnozgodovinskih študij in člankov na Madžarskem za obdobje 1944—1954.

Stefan Barbarič

Zdzisław Stieber: 1. *TOPONOMASTYKA ŁEMKOWSZCZYZNY. I. Nazwy miejscowości. Łódź 1948;* II. del *Nazwy terenowe. Łódź 1949.* — 2. *ATLAS JĘZYKOWY DAWNEJ ŁEMKOWSZCZYZNY. Zeszyt 1. Łódź 1956.* Poljska slavistika je danes gotovo najmočnejša v svetu; brez skrbi lahko rečemo, da je vodilna tako v iskanju novih področij obravnavanja kot tudi novih poti dela.

Poljaki so neutrudljivi tudi v izdajanju raznih jezikovnih publikacij. Poljske univerze, učena društva in Poljska akademija naravnost tekmujejo med seboj v izdajanju lingvističnih del! Slovenci bi se od njih lahko marsikaj naučili.

Prof. Stieber se že od leta 1934 med drugim ukvarja z lemkovskim narečjem, t. j. z narečjem v karpatskem delu južne Galicije, nekako vzhodno in zahodno od prelaza Dukle. Lemkovščina je na meji poljščine, malorusčine in slovaščine. Gre za pokrajino med Popradom in Sanom pod mestom Sanokom. Dolga je okrog 150 km, široka približno 60 km.

Študij narečja je pripeljal Stiebra tudi k študiju historičnega, zlasti imenskega materiala. Že pri študiju narečja pa si je za vse kraje zapisal ljudske oblike imen v raznih variantah, dalje ime prebivalca in pridevnik, hkrati pa zbral tudi tako imenovana ledinska ali, kakor jih Poljaki imenujejo, terenska imena. Plod teh raziskavanj sta bili dve knjižici: *Toponomastyka Lemkowszczyzny*. I. Nazwy miejscowości. Łódź 1948, in II. del *Nazwy terenowe*. Łódź 1949. Prvi del razlaga po abecednem redu krajevna imena. Stieber navaja imena v današnji poljski in tudi maloruski ali slovaški obliki in historične zapise, ki segajo zlasti v 15. in 16. stoletje. Tudi kasnejše vire upošteva. Stiebrove etimologije imen povečini držijo; kjer si ni na jasnem, prizna, da mu je ime nejasno.

V II. delu Stieber na podoben način razlaga ledinska imena lemkovskega ozemlja. Mnoga izmed njih so tudi pri nas domača, n. pr. Baba, Belica, Breg, Brezje, Breznik itd. itd. Tudi pri ledinskih imenih navaja zgodovinske zapise, če jih je le mogel dobiti.

Posebej so me zanimala krajevna in tudi ledinska imena na *-ci*, *-ovci* (v maloruski obliki *-ivci*), ker bi dala sklepati na zvezo s podobnimi prekmurskimi in prleškimi imeni. Te vrste krajevna in ledinska imena so na lemkovskem ozemlju zelo redka. Po obliki so to nom. pl. substantivov na *-ec* in pomenijo prebivalce kraja, n. pr. *Dudyńci*, *Hapkūvci*, *Jankivci* (Stieber dostavlja: wies i jej mieszkańcy) itd. Noben zgodovinski zapis imen na *-ci*, kar jih navaja Stieber, pa nima v končnici *-i*, marveč *-e*. Gre torej za mlade maloruske tvorbe oziroma spremembe, kakor n. pr. *Černivci* za nekdanje *Černovice* ipd. S slovenskimi, hrvaškimi, srbskimi in zahodnobolgarskimi imeni na *-ci*, *-ovci* teh lemkovskih imen za sedaj ne moremo vezati.

Tretja knjiga, ki se tiče lemkovščine, je *Atlas językowy dawnej Lemkowszczyzny*. Zeszyt I. Łódź 1956. Vprašalnica za ta atlas obsega okoli 390 vprašanj. Vprašanja pa se tičejo fonetike, morfologije in imenoslovja tako imenovane karpatske pastirske kulture. Vprašalnica je torej tudi etnografska. — Oglejmo si samo nekatere naslove zemljevidov: 1. dom mieszkalny (hiša), 2. strych (pod, tla), 3. okno, 4. piec (peč) itd. itd.

Prvi snopič ima 50 zemljevidov, po dosedanjem načrtu jih izide vsaj še 250. Na zemljevidih so ponekod zaznamovane zelo nadrobne variante. Slovenski dialektologi smo prišli do prepričanja, da to vsaj tam, kjer je razvoj kolikor toliko enoten, ni neobhodno potrebno. Znano je, da lahko isti človek isto besedo ob različnem razpoloženju različno izgovori in da sta si izgovora včasih precej narazen, vendar je pa izhodišče za oba isto. Drugače je to na takem jezikovno mešanem ozemlju, kakor je lemkovščina ali pri nas jugozahodno notranjski in istrski govori ali govori Bele krajine. Tu so govorne nianse lahko kažipot za različen izvor razvoja.

Za Slovenski lingvistični atlas bo *Atlas językowy dawnej Lemkowszczyzny* dragocen metodični pripomoček.

R. Kolarič

Josef Kurz: EVANGELIAR ASSEMANOV. Kodex Vatikánský 3. slovan-ský. II. Praha 1955.

Navada je, da se stesl. glagolski spomeniki izdajajo v cirilskem prepisu, tako je priredil tako izdajo za zografski in marijanski tetraevangelij Jagić in s tem ustanovil način transliteracije glagolskih tekstov. Na ta način smo dobili poleg omenjenih spomenikov (upoštevaj še graški ponatis Jagićeve izdaje zografskega evangelija leta 1954) dobre izdaje klasičnih starocerkvenoslovan-skih glagolskih spomenikov v cirilskem prepisu, njim sta se pridružila še oba velika stesl. cirilska spomenika Savina knjiga in Supraselski zbornik, tako da so bili v dobrih izdajah na razpolago vsi obsežnejši stesl. teksti. Le ena vrzel je bila med njimi, ker je bil na razpolago izredno pomembni stesl. Assemanijev evangelistarij sicer v dveh, pa vendar nepopolnih in zdavnaj že zastarelih izdajah (Račkega izdaja v glagolici 1865 in Črnčičeva v latinici 1870). Potrebo po takšni izdaji je čutil že Jagić in I. M. Martinov je obljubil, da bo evangeli-starij izdal, vendar te obljube ni izpolnil, prav tako tudi ne pozneje V. Ščepkin. Pred tremi desetletji so začeli v Pragi pripravljati veliko, široko zasnovano izdajo tega spomenika. Med pripravljala dela je treba šteti *Specimina codicis Assemaniani Slavici Vaticani* 3, kjer je prof. Vajs objavil fotografski posnetek zadnjih 8 listov kodeksa, dalje razpravo prof. J. Kurza *O potřebě nového vydání rukopisu Assemanova* v LF 53, 1926. Tri leta pozneje je izšla prva knjiga nove izdaje *Evangelium Assemani*, izdala sta jo J. Vajs in J. Kurz. Že naslov na-kazuje program izdaje: fotografski posnetek kodeksa, cirilski prepis, analiza, paleografske opombe, variante in slovar. Prva knjiga obsega uvod in foto-grafski posnetek kodeksa. V uvodu, ki govori o zgodovini kodeksa, njega zu-nanjem opisu, o pripiskih ter o obsegu zbornika, so zlasti zanimive opombe k menologiju, pomembne za lokalizacijo in določitev starosti spomenika.

Knjiga prof. Kurza je druga etapa na poti za uredništev zasnovanega na-črta. Od prve se loči že na zunaj po knjižni velikosti, pa tudi po tem, da je spremljajoče besedilo (uvod in opombe) napisano v češčini (prva knjiga je bila latinska). V uvodu avtor najprej utemeljuje potrebo nove izdaje, karakterizira izdajo Račkega in Črnčiča ter omenja Vajsa fototipično izdajo. Obširneje je spregovoril o načelih nove izdaje, metodi dela in tehnični strani knjige. Besedilo kodeksa je tiskano, kakor poznamo to iz nekaterih drugih izdaj te vrste (n. pr. Sinajski psalter), da se namreč ujemata stran s stranjo in vrsta z vrsto v prepisu in originalu. V tekstu ni dodal ničesar razen številke za verze, na robu je označil evangelijska poglavja in dostavke iz psalterja. Od pripisov, ki so že v originalu, je obdržal samo tiste glagolske pripise, ki so napisani z isto roko kot tekst sam. Kar je drugih pripisov, so zapisani pod črto v opombah, kjer je registrirano tudi vse drugo, kar se nanaša na posebnosti v pisavi ali sicer na zunanje okoliščine teksta.

Prepis glagolskega teksta v cirilico je napravljen z izredno prizadevnostjo in natančnostjo. Avtor je prepisal besedilo s fotografskih posnetkov, poleg tega pa je še večkrat prepis natančno primerjal z originalom v Rimu; pravilno se je držal načela, da fotografski posnetek nikdar ne more popolnoma nadomestiti originala, zlasti pa še takrat ne, kadar gre za paleografsko proučevanje teksta.

Drugi knjigi bosta sledili še tretja in četrta. Za tretjo knjigo ima avtor v načrtu natančen aparat variant iz ustreznih evangelijskih kodeksov, odlom-kov in citatov, opombe k posameznim mestom in po potrebi razlago teksta ter popoln index verborum s frazeološkim materialom. V četrti knjigi bo mono-grafija o Assemanijevem zborniku, zlasti jezikovna, tekstna in paleografska analiza.

F. Tomšič

DROBNA POROČILA

ZDZISŁAW STIEBER, *Zarys dialektologii języków zachodnio-słowiańskich z wyborem tekstów gwarowych*, Warszawa 1956.

Poljaki izdajajo tiskane univerzitetne učbenike tudi za jezikoslovje. Tako je že leta 1954 Władysław Kuraszkiewicz izdal *Zarys dialektologii wschodnio-słowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych*. Kuraszkiewicz pravi, da je njegova knjiga priročnik vzhodnoslovanske dialektologije za študente jezikoslovnega dela polonistike, rusistike in slavistike. Prof. Stieber pa pravi v uvodu, da njegova knjiga nima značaja priročnika, čeprav more biti pomožna učna knjiga za študente IV. in V. letnika poljskega ali slovanskega jezikoslovja (na Poljskem se torej slavistika uradno posluša vsaj pet let!). Študent mora, preden vzame knjigo v roke, že dobro poznati osnove tudi drugih zahodnoslovanskih jezikov, ne samo poljščine. Pisec sam pravi, da navaja v delu splošno priznana mnenja, da si večkrat izraža tudi svoje osebne poglede na nekatera vprašanja.

Prvi del knjige nudi opis zahodnoslovanskih jezikov. Najprej podaja karakteristiko in delitev zahodnoslovanske jezikovne skupine in navaja glavne znake posameznih skupin (lehitske, lužiške in češko-slovaške). Nato pisec podrobneje obravnava vsako jezikovno skupino po njenih tipičnih znakih, dodaja kratek opis teritorialnega obsega skupine in kratek očrt historičnega razvoja skupine. Razume se, da je na prvem mestu lehitska jezikovna skupina s poljskimi in kašubskimi dialekti. Na koncu je še poglavje o nastanku splošnega in literarnega poljskega jezika. Podobno sta obdelani tudi lužiška in češko-slovaška jezikovna skupina.

Knjiga je zelo pregledno, da si koncizno pisana; pisec navaja samo najpotrebnejše primere za oznako posameznih pojavov, tako da knjiga ni preobložena s primeri. To jo dela posebno prikupno za branje.

Drugi del knjige prinaša narečne tekste po istem vrstnem redu, kakor so jezikovne skupine obravnavane v prvem delu knjige. Teksti so kratki in zanimivi ter popolnoma zadostujejo tudi za daljšo seminarsko obdelavo.

Na koncu navaja Stieber med drugim tudi nekaj uporabljene literature in štiri majhne zemljevide poljskih, lužiških, slovaških in čeških narečij.

Podobna knjiga o dialektih južnoslovanske jezikovne skupine bi bila krvavo potrebna tudi našim študentom. Vedno bolj prihajamo do spoznanja, da je treba slovensko dialektologijo koordinirati vsaj s sosedno hrvaško, ker slovenski dialektolog neprestano potrebuje sosednje kajkavske in čakavske dialekte, verjetno hrvaški dialektolog tudi slovenske dialekte. R. Kolarič

KONFERENCJA POMORSKA (1954). *Prace językoznawcze*. Warszawa 1956. Redaktor Zdzisław Stieber. Knjiga je zbornik referatov in diskusij na pomorjanski konferenci, ki je bila v Gdańsku v dneh 26. in 27. oktobra 1954 pod okriljem Poljske akademije znanosti. — Referat K. Nitscha obravnava zgodovino raziskavanj severnopolskih dialektov. Začenja jo z letom 1825, ko K. C. Mrongovius prvič omenja kašubske jezikovne posebnosti. Največ zaslug za odkritje kašubščine ima kašubski rojak Fl. Cenova s svojimi opozorili na kašubske posebnosti v delih, ki jih je pisal v kašubščini. Prvo znanstveno oznako kašubščine pa je dal ruski učenjak A. Gilfirding. Pri nas so najbolj znana dela o teh dialektih Fr. Lorentza *Slovinzische Grammatik*, 1905, dalje *Slovinzische Texte*, 1905, in *Slovinzisches Wörterbuch*, 1908—1912. Po prvi svetovni vojni se je zlasti Poljska akademija znanosti veliko zanimala za kašubske dialekte. — Sledi referat T. Lehra-Splawinskega O davnih slovenskih narečjih zahodnega Pomorjanskega in sosednjih pokrajin. Na osnovi skopih jezikovnih zapisov, zlasti krajevnih imen, je referent izluščil tri skupine nekdanjih narečij na tem ozemlju: I. skupino narečij nekdanjih Veletov, II. skupino narečij Obodritov in III. skupino narečij Drevianov (kje so bivala

vsa ta slovanska plemena, ki so omenjena narečja govorila, nam prikazuje zemljevid na str. 34). — Razmerje kašubščine do dialektov tako imenovane »Poljski ładowej (Wielkopolska, Małopolska, Śląsk, Kujawy, Mazowsze itd.)« obravnava v svojem referatu Zd. Stieber. Kašubski dialekti jasno kažejo zahodnoslovanske poteze, dobijo se pa tukaj tudi vse poteze severne slovanščine s skupnimi znaki zahodne in vzhodne slovanščine. — O razmerju današnjega dialekta Slawoszyna do jezika Cenove, ki je bil v Slawoszynu rojen, govori P. Smoczyński. Po nadrobni analizi Cenovih zapisov in današnjih govorov prihaja pisec do sklepa, da se je dialekt Slawoszyna v zadnjih sto letih močno spremenil. Podobne spremembe smo opazili tudi slovenski dialektologi še za mnogo krajši čas (40 do 50 let). Smoczyński dodaja svojemu referatu še nekaj današnjih narečnih tekstov. — O helminskem dialektu in njegovi ekspanziji na sosednje dialekte razpravlja Halina Turska. Na ozemlju nekdanje Vzhodne Prusije in na ozemlju zahodne Prusije na desnem bregu Visle je bila edino helminščina prastari poljski dialekt. Ostali poljski dialekti, zlasti lubavski, malborski, ostródzki, warminski in mazurski, so mlajši; nastali so že v zgodovinski dobi po ekspanziji poljskega etničnega elementa na pokrajine, naseljene prej po Prusih. Pri tej kolonizaciji nekdanjega pruskega ozemlja je v glavnem sodelovalo prebivalstvo dveh pokrajin Poljske, Helminske in Mazowsze. To potrjujejo zgodovinska dejstva in analiza jezikovnih sistemov novejših poljskih dialektov. Do teh sklepov prihaja na osnovi obširnega gradiva in po prejšnjih raziskavah K. Nitscha in drugih poljskih lingvistov. — Witold Doroszewski, Halina Koneczna, Wanda Pomianowska so prispevali skupen referat o govorih Warmije in Mazur. Vpliv splošno poljskega literarnega jezika na te govore je bil majhen, večji je postal vpliv nemščine. Referenti skušajo pojasniti vzroke temu pojavu ob nadrobni analizi konzontizma, vokalizma in leksikona teh govorov. Na koncu podajajo geografsko delitev Warmije in Mazur ter zveze s poljskim teritorijem. — Ludwik Zabrocki je priobčil referat o nemško-pomorjanskih jezikovnih zvezah, kolikor jih je na osnovi dosedanjih raziskav mogel dognati. Gre za prvi poskus take razlage. Literatura in gradivo o tem predmetu sta skopa. Zveze so v večji meri leksikalnega, v manjši foničnega značaja. Drugo stran je ob tako skopem gradivu še težje razjasniti. Za Slovence bi ta študija mogla biti metodično zelo zanimiva, če bi se kak germanist in slavist lotil podrobnega študija obmejnih slovensko-nemških govorov. — Witold Mańczak je prispeval poročilo o krajevnih imenih Gdanskega Pomorja. Za to ozemlje so zlasti značilna imena s sufiksi *-owo/-ewo* in *-ino*, ki prevladujejo nad tvorbami krajevnih imen z drugimi sufiksi. Avtor dokazuje to tudi s statističnimi tabelami.

Na koncu knjige so še zanimivi diskusijski prispevki St. Urbańczyka, A. Vetulanija, H. Górnowicza, M. Rudnickega, K. Górskega, K. Ślaskęga, A. Furdala, St. Hrabca, Prz. Zwolińskiego, M. Karaša, K. Dejne, A. Bukowskega, H. Koneczne, L. Roppela, Zd. Stiebra in odgovori referentov, Zd. Stiebra, P. Smoczyńskiego, H. Turske in W. Doroszewskega. Knjigo zaključuje K. Nitscha Povzetek posvetovanj jezikovne sekcije sestanka.

R. Kolarič

